

M. DE MEIJER

GEHEIME DIENST IN NEDERLAND, 1912 – 1947

IHUB, INTELLIGENCE GROUP, RADBOUD UNIVERSITEIT

Versie van: 28 april 2024

Over deze transcriptie

Het voorliggende geschiedenis van De Meijer is publiek geworden via twee opeenvolgende Wob-verzoeken bij de AIVD, de eerste rond 2010 en de tweede in 2023. Deze vrijgeven kopieën zijn van matige kwaliteit en zijn niet makkelijk leesbaar, ook niet met automatische herkenningstechnieken (*optical character recognition*, OCR). Een belangrijk doel van deze transcriptie, verkregen via handmatig overtypen, is om de leesbaarheid te vergroten.

De originele tekst is zo veel mogelijk gevolgd. De foto's en fotokopieën die er in voorkomen zijn echter *niet* gereproduceerd. De zwartgelakte delen zijn in de huidige versie herkenbaar via een ██████ balk, van een vaste lengte. Daarmee wordt in deze tekst niet duidelijk hoeveel in het origineel weggelakt is. De additionele tekst die bij het tweede Wob-verzoek is vrijgekomen wordt weergegeven met [blauwe letters](#).

De oorspronkelijke paginanummers staan in deze tekst omlijnd in de kantlijn, zoals hiernaast getoond. Verwijzingen in de originele tekst naar paginanummers zijn letterlijk overgenomen, en kunnen via deze nummers in de kantlijn nagetrokken worden. Het oorspronkelijke rapport bestaat uit zes delen. De verschillende delen hebben geen eigen naam en zijn enkel genummerd. Ze lijken geen inhoudelijke basis te hebben. Deze zes delen zijn in de huidige weergave niet herkenbaar. Voor de volledigheid: deel 1 bevat het voorwoord en de hoofdstukken I t/m III; deel 2 bevat hoofdstukken IV t/m VI; deel 3 bevat hoofdstukken VII en VIII; deel 4 bevat hoofdstukken IX en X; deel 5 bevat hoofdstukken XI t/m XIV, en deel 6 tenslotte bevat hoofdstukken XV t/m XVII, een naschrift en een inhoudsopgave. In de huidige versie is de inhoudsopgave voorin gezet, en is aan het eind een (eigen) index toegevoegd.

pag. 000

Er is voor dit document gekozen voor een presentatiestijl — Tufte¹ genaamd — met een ruime kantlijn voor zijnoten, zoals hiernaast geïllustreerd.

¹ genoemd naar de grafisch ontwerper Edward Tufte.

De tekst van De Meijer is op twee manieren verrijkt.

- Er is aan het eind een index toegevoegd, waarin de belangrijkste personen en organisaties genoemd worden.
- Bij het eerste voorkomen van een persoon of organisatie is in de kantlijn van de tekst een enkele keer een verwijzing (link) opgenomen, meestal naar Wikipedia.

Het grootste deel van deze transcriptie is tijdens de zomermaanden van 2023 geproduceerd door Bart Jacobs, Rowin Jansen en Florentijn van Kampen. Daarbij zijn lees- en typfouten gemaakt. Mocht u als lezer zulke fouten tegenkomen, dan horen wij daar graag van —

liefst zo precies mogelijk gelocaliseerd, met verwijzing naar pagina- en regelnummers in het origineel en in de transcriptie. Ook kunnen suggesties voor aanvullende verwijzingen (links) voor in de kantlijn doorgegeven worden.

Het mailadres is: contact@rapportdemeijer.nl

Inhoudsopgave

Voorwoord 13

Hoofdstuk I

Oprichting G.S.III — Eerste levensjaren 15

Eerste werkzaamheden 16

Het eerste lek? 17

Inlichtingen-bronnen nog niet gecentraliseerd 17

De leiding van G.S.III van 1914 – 1918 18

Personeelsbezetting 19

Taak 21

Opsporingsdienst 23

Rapportage 25

Bronnen van inlichtingen 27

Methodiek 34

Afspraken met Justitie en Openbaar Ministerie 34

Geheime fondsen 35

Desinformatie 36

Security 36

Spontane medewerking 37

Hoofdstuk II

Dagboek van Woelderer 39

Interne dienst 40

<i>Politiek Binnenland</i>	47
<i>Politiek Buitenland</i>	49
<i>Politie-verbindingen</i>	52
<i>Opsporingdienst</i>	53
<i>Kondschappers</i>	53
<i>Nederlandse Militair Attaché's</i>	54
<i>Engelse Dienst</i>	55
<i>Franse Dienst</i>	56
<i>Duitse Dienst</i>	57
<i>Geheime berichten-wisseling</i>	59
<i>Krijgsgevangenen</i>	59
<i>Scheepvaart</i>	60

Hoofdstuk III

<i>G.S.III — Dienst voor het binnenland</i>	61
<i>Prioriteit voor politiek Inlichtingen</i>	61
<i>Inlichtingendienst Amsterdam</i>	63
<i>Inlichtingendienst Rotterdam</i>	65
<i>Binnenlandse Revolutionaire Activiteit</i>	69
<i>Ondermijnende propaganda</i>	74
<i>Arbeiders- en de Soldaten Raden</i>	75
<i>Activiteit van Wijnkoop en zijn Sociaal-Democratische Partij (S.D.P.)</i>	79
<i>Barmat en de S.D.A.P.</i>	82
<i>Troelstra's revolutie-poging</i>	82
<i>Microfoon-actie</i>	85
<i>Ideeën voor re-organisatie van de inlichtingendienst</i>	85

Hoofdstuk IV

<i>Oprichting Centrale Inlichtingendienst C.I.</i>	87
<i>Behoefte gevoeld aan politieke inlichtingen</i>	87
<i>Besluit oprichting Centrale Inlichtingendienst</i>	88

<i>Vorbereiding totstandkoming landelijk apparaat</i>	88
<i>Organisatie landelijk apparaat</i>	97
<i>Taak</i>	104
<i>Hoofd G.S. III B– C.I.</i>	104
<i>Personeelsvoorziening</i>	107
<i>Vergoeding onkosten gemeentelijke inlichtingendiensten</i>	111
<i>Bureaunkosten C.I.</i>	113

Hoofdstuk V

Sectie III van de Generale Staf 115

<i>Geschiedschrijving</i>	115
<i>Organisatie</i>	118
<i>Leiding</i>	124
<i>Huisvesting</i>	125
<i>Na 10 mei 1940</i>	128
<i>Fondsen</i>	129

Hoofdstuk VI 131

<i>G.S. III A</i>	131
<i>Bezetting</i>	131
<i>Taak</i>	132
<i>Taakverdeling</i>	133
<i>Verbindingen</i>	133
<i>Werkwijze</i>	138
<i>Spionage</i>	141
<i>G.S. III B– C.I., G.S. III C, G.S. III D</i>	142

Hoofdstuk VII

Centrale Inlichtingendienst C.I.

Van Oprichting (1919) tot opheffing (1940) 143

<i>Taak</i>	143
-------------	-----

<i>Personeelsbezetting</i>	151
<i>Taakverdeling</i>	153
<i>Werkwijze (intern-administratief)</i>	155
<i>Verbindingen</i>	158
<i>De gemeentelijke inlichtingendiensten</i>	159
<i>Inlichtingendienst Rotterdam</i>	160
<i>Contact met de politie-inlichtingendiensten</i>	165
<i>Jaarvergaderingen</i>	166
<i>Contact met de overzeese gebiedsdelen</i>	168
<i>Contacten met werkgevers</i>	170
<i>Betrekkingen met het buitenland</i>	171
<i>Rapportage</i>	173
<i>'Zwarte lijsten'</i>	182
<i>Fondsen</i>	183
<i>Oude bekenden</i>	185
<i>Geschil over contra-spionage</i>	188
<i>Radio-alarmeringssysteem</i>	191
<i>Het ambtenarenverbod</i>	194
<i>Geringe medewerking van het openbaar ministerie</i>	200
<i>De spaanse burgeroorlog</i>	200
<i>G.P.U.-aanslag in Rotterdam</i>	205
<i>Internering</i>	207
<i>Marine-onderzoeken</i>	210
<i>G.S. III B</i>	210
<i>Comité voor nationale samenwerking</i>	213

Hoofdstuk VIII

<i>De Scheepssabotage Zaak</i>	219
<i>Arrestaties</i>	219
<i>Proefnemingen</i>	220
<i>Verhelderende informatie</i>	220

<i>Vernietiging rapporten</i>	221	
<i>Meer gericht onderzoek</i>	221	
<i>Een rotterdamse cel</i>	222	
<i>Samenwerking met gerechtelijke politie België e.a.</i>	222	
<i>Internationale conferentie</i>	222	
<i>Opgave medewerkers aan sabotage</i>	223	
<i>Gebrek aan samenwerking</i>	224	
<i>Scheepsabotage in Duitsland politiek benut</i>	227	

Hoofdstuk IX

<i>Het Venlo-incident</i>	239	
<i>Uittreksel verhoren Dr. F. Fisher</i>	265	
<i>Uittreksel radio-rede S. Payne Best</i>	269	
<i>Uittreksel verhoor J. Travaglio</i>	274	
<i>Uittreksel verhoor W. Schellenberg</i>	275	
<i>Uittreksel verhoren Dr. H. Knochen</i>	277	
<i>Uittreksel verhoor D.F. Lemmens</i>	280	
<i>Uittreksel verhoor W. Müller</i>	281	
<i>Uittreksel verklaring J.W. van Oorschoot</i>	282	

Hoofdstuk X

<i>De Duitse Vertegenwoordiging in Nederland vóór 1940</i>	283
--	-----

Hoofdstuk XI

<i>Marine</i>	297	
<i>Weinig aandacht voor inlichtingenwerk</i>	297	
<i>Marine Staf I</i>	298	
<i>Zeer geheim marine-inlichtingenwerk</i>	301	

Hoofdstuk XII

<i>De informatie-positie in Nederland van de Duitse Abwehr'</i>	307
<i>Enkele opmerkingen</i>	317

Hoofdstuk XIII

Centrale Inlichtingendienst Londen 323

Oprichting 323

Leiding 324

Taak 324

Van 't Sant ontheven van de leiding 325

Benoeming tijdelijk C.I.D.-Hoofd 326

Benoeming M.R. de Bruijne 327

Beveiliging 328

Gemis aan samenwerking 328

Interim-periode 329

Koninklijk besluit van 19 juli 1940 houdende oprichting van de Centrale Inlichtingendienst 330

Koninklijk besluit van 14 Augustus 1941 houdende het ontslag van de heer Van 't Sant als hoofd en benoeming van Mr. R.P.J. Derksema tot tijdelijk hoofd van de C.I.D. 331

Koninklijk besluit van 5 Februari 1942 houdende het ontslag van de Mr. R.P.J. Derksema en de benoeming van kolonel M.R. De Bruijne als tijdelijk hoofd van de C.I.D. 332

Hoofdstuk XIV

Bureau Inlichtingen (B.I.) 333

Oprichting 333

Leiding 334

Ministerieel adviseur voor B.I.-aangelegenheden 334

Instructie Hoofd B.I. 335

Taak 336

Werkwijze 336

Buitenposten 338

Koninklijk besluit van 28 November 1942 houdende de instelling van het B.I. 345

Koninklijk besluit van 28 November 1942 houdende de benoeming van reserve majoor H.G. Broekman als Hoofd van het Bureau Inlichtingen 348

"Zij sprongen in de nacht" 348

Hoofdstuk XV

<i>Bureau Nationale Veiligheid</i>	351
<i>Voorspel</i>	351
<i>Oprichting</i>	353
<i>Huisvesting</i>	354
<i>Taak</i>	354
<i>Structuur 1945</i>	355
<i>Chronologisch overzicht</i>	356
<i>Structuur 1946</i>	359
<i>Personeelsbezetting</i>	361
<i>Gegevens over W.E. Sanders</i>	363
<i>Meningen uit het Parlement</i>	364
<i>Agitatie Ministerie van Justitie tegen het B.N.V. en de C.V.D.</i>	367

Hoofdstuk XVI

<i>Centrale Veiligheidsdienst</i>	377
<i>Commissie Wijnvoeldt</i>	379
<i>Kon. Besluit van 9 april 1946</i>	380
<i>Richtlijnen voor gemeentelijke inlichtingendiensten</i>	381
<i>Commissie Prinsen</i>	382
<i>Besluit van 8 augustus 1949</i>	384

Hoofdstuk XVII

<i>Meningen en citaten van anderen</i>	387
--	-----

<i>Naschrift</i>	393
------------------	-----

<i>Inhoud</i>	395
---------------	-----

<i>Index</i>	397
--------------	-----

Voorwoord

De volgende pagina's zijn het resultaat van een poging de geschiedenis van de inlichtingendienst in Nederland te beschrijven. Het is de eerste maal dat een dergelijke poging is ondernomen.

De gedachte aan een dergelijke studie is wel reeds eerder gerezzen. In 1947 richtte de [generaal D.A. van Hilten](#)² chef van sectie Krijgsgeschiedenis en Ceremonieel van de Koninklijke Landmacht, schriftelijk een verzoek aan verschillende, nauw bij het inlichtenwerk betrokken (geweest zijnde) personen, hem te doen weten hoe men over een dergelijke studie dacht en of men eventueel bereid was daaraan zijn medewerking te verlenen. Het toenmalige hoofd van de B.V.D.³ wenste de gevraagde medewerking niet te verlenen, als gevolg waarvan de zaak doodliep.

Daarna zijn in 1965 en 1966 enkelijke onbelangrijke publicaties verschenen in de "De Militaire Spectator" en "Ons Leger", van de hand van luitenant-kolonel Volting.

In 1965 polste het huidige hoofd⁴ van de dienst mij naar mijn bereidheid deze poging tot geschiedschrijving te ondernemen. Hoewel hij daarbij te kennen gaf zeer veel prijs te stellen op een dergelijke studie, liet hij mij volkomen vrij in mijn beslissing. Die viel toen negatief uit, omdat ik mij gelukkig voelde in mijn toenmalige werkkring als P.H.B.⁵

Maar het zaad was gezaaid. De gedachte aan de dergelijke studie liet mij niet meer los en kreeg steeds meer bekoring. Als P.H.B. was ik verantwoordelijk voor rapportage die, door zijn tijdsgebondenheid, slechts van voorbijgaande waarde was. De gedachte om een werk van blijvende waarde te schrijven werd — vooral met het oog op het naderende einde van mijn ambtelijke loopbaan — steeds aantrekkelijker.

Toen H.B.V.D. na enige tijd zijn verzoek herhaalde, daarbij nog nadrukkelijker stellend dat ik de enige man in de dienst was die een dergelijk werk zou kunnen schrijven, was alle aarzeling verdwenen.

Waarom ik de enige man zou zijn die aan dit verzoek zou kunnen voldoen?

Eenvoudig omdat er niemand anders meer was, die reeds vóór de

² Dirk Arie van Hilten, 1877 – 1980

³ Binnenlandse Veiligheidsdienst

⁴ Jacobus Smede Sinninghe Damsté, 1902 – 1995

⁵ Plaatsvervangend hoofd van de Afdeling B van de B.V.D.

oorlog jarenlang op leidinggevend niveau inlichtenwerk had verricht, steeds in nauwe samenwerking met de centrale landelijke dienst. Bijzonderheden daarover laat ik hier achterwege. Dit zijn desgewenst te vinden in hoofdstuk VII, onder het gedeelte "Inlichtingendienst Rotterdam".

Dat de aanvaarde taak geen gemakkelijke zou zijn, was ik mij toen al bewust. Ik wist dat de bronnen voor een dergelijke studie slechts uiterst schaars voorhanden waren, vooral voor wat betreft de gegevens uit de jaren tussen de beide wereldoorlogen.

Tijdens de mei-dagen van 1940 waren in nagenoeg alle gemeenten in ons land de archieven van de inlichtingendiensten van de politie vernietigd. Ook het archief van de Centrale Inlichtingendienst over de gehele periode van 1919 tot 1940 was volledig aan het vuur prijsgegeven.

Deze voorzorgsmaatregelen hebben het speurwerk ten zeerste bemoeilijkt, te meer omdat vóór 1940 geen enkel voorziening was getroffen de archieven, zelfs niet de belangrijkste gegevens daaruit, op de één of andere manier in afschrift in veiligheid te brengen, hetzij binnen dan wel buiten onze landsgrenzen. Waar het feit, dat een Tweede Wereldoorlog zou uitbreken, reeds jaren te voren met volstrekte zekerheid kon worden voorspeld, een onbegrijpelijke omissie.

De gegevens voor de laatste vóór-oorlogse jaren dienden nu voor een belangrijk gedeelte uit de eigen herinnering te worden opgediept en overigens bij kleine stukjes en beetjes te worden verkregen door gesprekken met hen, die in die tijd bij G.S.III⁶ werkzaam waren geweest, dan wel ten behoeve van G.S.III opdrachten hadden uitgevoerd. Maar van die oud-medewerkers waren velen, te velen, niet meer in leven.

Het zal daarom geen enkele lezer van de volgende bladzijden verbazen, dat dit geschrift geen aanspraak wil maken op volledigheid. Ik heb getracht de geschiedenis zo goed mogelijk te beschrijven en ben mij bewust dat op meerdere plaatsen nog wat vraagtekens zijn te plaatsen.

Toch heb ik met genoegen aan deze studie gewerkt. Vele malen zijn daarbij oude herinneringen weer levendig geworden. Maar met de jaren zijn ook veel zaken zó vervaagd, dat geen enkele bruikbare herinnering meer overbleef.

de M.

⁶ G.S.III is afkorting voor: Generale Staf, Afdeling III

Hoofdstuk I

Oprichting G.S.III — Eerste levensjaren

pag. 1

Als eerste stap op de weg die zou leiden naar de oprichting van een Nederlandse inlichtingendienst, kan gezien worden een in het begin van 1913 door de Chef Staf, de generaal C.J. Sniijders⁷, genomen besluit, waarbij aan zijn staf een officier werd toegevoegd, belast met de zorg voor de verkrijging van gegevens op diverse militaire terreinen, opdat de talrijke, door de Minister van Defensie, H. Colijn⁸, aan de Chef Staf gestelde vragen sneller zouden kunnen worden beantwoord.

⁷ Cornelis Jacobus Sniijders, 1852 – 1939

⁸ Hendrikus Colijn, 1869 – 1944

Het ging daarbij voornamelijk om vragen van militair-organisatorische aard, die mede in vergelijking met de militaire situatie in de diverse Europese landen moesten worden gezien.

Voor zo ver kan worden nagespeurd is de kapitein H.K. Hardenberg de eerste officier geweest, die deze functie heeft vervuld. Het is mogelijk, dat hij nog een voorganger heeft gehad; zekerheid dienaangaande kon niet worden verkregen en de eventuele identiteit kon niet worden achterhaald.

Voor het vervullen van zijn taak had Hardenberg voor de voornaamste militaire onderwerpen een twee en twintig tal portefeuilles ingericht, waarin de gegevens werden verzameld. Twee maal per jaar werden deze portefeuilles gedistribueerd over verschillende staf-officieren. Ieder hunner moest het (de) hem toegewezen onderwerp(en) aan de hand van de voortgeschreven ontwikkelingen nader bestuderen en de portefeuille-inhoud aanvullen, wijzigen of verbeteren.

Het was de bedoeling van de Chef Staf jaarlijks een officier, die met gunstig resultaat de studie aan de Hogere Krijgsschool had volbracht, voor een periode van twee jaar aan zijn staf te verbinden voor het verrichten van de bovenomschreven werkzaamheden, zodat dus regelmatig twee officieren hiervoor beschikbaar zouden zijn.

Het grote nut van continuïteit in de bezetting van deze functie werd toen, kennelijk en ook begrijpelijk, nog niet ingezien.

In het voorjaar van 1913 werd de toenmaals aan de Hogere Krijgs-

school studerende eerste luitenant der huzaren H.A.C. Fabius⁹, namens generaal Snijders, gevraagd of hij bereid was, na beëindiging van zijn studie, deze taak te aanvaarden. In september 1913 werd Fabius hiervoor bij de Generale Staf gedetacheerd.

⁹ Hendrik Anton Cornelis Fabius, 1878 – 1957

Hendrik Anton Cornelis FABIUS

geboren 31 december 1877

gehuwd met jongvrouw Pauline Wilhelmina Louise van den Brandeler

6 kinderen (2 zoons, 4 dochters)

1899 benoemd tot tweede luitenant, Ite Regiment Huzaren

1910-1913 studie Hogere Krijgsschool

1913 gedetacheerd bij de Generale Sta, belast met inlichtingenwerk

1913-1.8.1919 Hoofd G.S.III

1.8.1919 terug naar Regiment Huzaren

1923 organisator en technisch leider Nationale Huldebetoging bij de 25-jarig regerings-jubileum Koningin Wilhelmina

1931 Inspecteur der Cavalerie

Commandant Lichte Brigade

1933 bevorderd to generaal-majoor

1.11.1936 eervol ontslag militaire dienst met bevordering tot luitenant-generaal

nov. 1939 na ontslag van Hoofd G.S.III (n.a.v. Venlo-incident, zie hst. IX), opnieuw belast met leiding Inlichtingendienst. Bleef in deze functie werkzaam tot bezetting in 1940

Overleden

pag. 2

Eerste werkzaamheden

De kapitein Hardenberg heeft vermoedelijk reeds vóór de mobilisatie van 1914 de Generale Staf verlaten. Fabius stond toen geheel voor de hem toegewezen taak.

Volgens zijn eigen verklaring heeft hij zich, in zijn nieuwe functie, gezien de spoedig daarna dreigend wordende internationale politieke verhoudingen, in de eerste plaats bezig gehouden met de bestudering van de organisatie, de bewapening, de kleding en de uitrusting van de legers der omringende landen.

Aan de hand van de door Hardenberg en hemzelf verzamelde gegevens kon, in de eerste maanden van de mobilisatie (2e halfjaar 1914 – begin 1915) een aantal klein-formaat boekjes worden samengesteld, bestemd voor gebruik door de troepen te velde, bevattende gegevens over vorenverzamelde aspecten van de legers van Engeland, België, Frankrijk en Duitsland, alsmede over luchtschepen en vliegtuigen.

Het eerste lek?

Dat deze gegevens (mogelijk ook andere) ook hun weg vonden naar niet-militairen blijkt uit een brief van Opperbevelhebber, de generaal C.J. Snijders, handelende over een in de "Nieuwe Rotterdamsche courant" van 23 oktober 1914 verschenen artikel.

pag. 3

Er kon niet worden vastgesteld aan wie deze brief was gericht; hij kan bestemd zijn geweest voor de hoofd-redacteur van het blad (om deze duidelijk te maken dat in oorlogstijd een zekere mate van (eigen) censuur, in het belang van 's lands veiligheid, noodzakelijk was), maar het is ook mogelijk dat de brief gezien moet worden als bestemd voor hoofd- en opper-officieren van leger en vloot en ten doel had hen meer aandacht te doen schenken aan te treffen veiligheidsvoorzieningen.

Het schrijven luidde als volgt:

De militaire medewerker van de Nieuwe Rotterdamsche Courant heeft bij zijne overzichten blijkbaar gebruik gemaakt van mededeelingen, voorkomende in de door den Inlichtingendienst bij het Algemeen Hoofdkwartier bewerkte berichten, ook in die welke dezerzijds als "Geheim" worden verzonden.

Afgezien van het feit, dat ik het minder gewenscht acht om de, te mijnen bureels verwerkte, gegevens als bronnen voor dagbladcorrespondentie te gebruiken, zoo is het toch zeker niet geoorloofd van mededeelingen, die onder geheim zijn verstrekt, in het openbaar gebruik te maken.

Alleen de stellige wetenschap, dat men een analoog bericht zelf in een dagblad, tijdschrift, of andere, niet geheime, bron gelezen heeft, zou de vrijheid geven het te vermelden.

De door den Inlichtingendienst bewerkte stukken zijn samengesteld uit gegevens, die niet alleen aan openbare geschriften zijn ontleend, maar tendeeels ook verkregen worden uit geheime en zeer geheime bronnen. Wanneer ik ook deze gegevens ten nutte der strijdmacht beschikbaar stel, is het mijn bepaald verlangen dat van de als geheim verstrekte stukken discreet gebruik wordt gemaakt.

Inlichtingen-bronnen nog niet gecentraliseerd

In hoeverre G.S.III kort na de oprichting over eigen informatiebronnen beschikte, is niet kunnen blijken. Zo dit al enigermate het geval was, dan was daarmee stellig niet automatisch een einde gemaakt aan de door andere militaire instanties onderhouden relaties die ten doel hadden (geheime) inlichtigen te verwerven.

Van enige centralisatie in het onderhouden van verbindingen was in het begin van het bestaan van het nieuw gecreëerde bureau (uiteraard) nog niet of slechts weinig sprake. De Minister van Defensie en

pag. 4

diverse militairen hadden nog hun eigen relaties.

Uit één van deze verbindingen is de informatie gekomen, op grond waarvan op 26 juli 1914 Nederland, als eerste West-Europese land, voorbereidingen trof voor mobilisatie.

Majoor M.D.A. Forbes Wels stond in die tijd in verbinding met (vermoedelijk) de oud-K.N.I.L. officier J.J. Le Roy, directeur van de Nederlands-Duitse Telegraaf Maatschappij te Keulen, welke maatschappij, via Berlijn en Tokio, de telegraaf-verbinding met Batavia onderhield. Deze beide personen waren overeen gekomen, dat Le Roy aan Forbes Wels een code-telegram zou sturen, wanneer hem bekend zou worden dat het Duitse leger zou worden gemobiliseerd en verwacht kon worden, dat Duitsland en Oostenrijk-Hongarije de wapens zouden opnemen, als gevolg van de op 28 juni 1914 te Sarejewo gepleegde moordaanslag op de Oostenrijks-Hongaarse troonopvolger, kroonprins Franz Ferdinand.

(foto van telegram)

Op 25 juli 1914 werd te Keulen een telegram met de Maleise tekst “api api” (d.w.z. vuur of brand verzonden en diezelfde dag ten huize van Forbes Wels bezorgd. Forbes Wels Jr. (van wie deze toelichting afkomstig is), op die dag juist geslaagd voor zijn eind-examen h.b.s. en menende dat het een felicitatie-telegram voor hem was, opende het. Ziende dat het niet voor hem was, gaf hij het telegram aan zijn vader, die het onmiddellijk doorgaf aan de Chef Staf, hem tevens informerend over de gemaakte afspraak.

pag. 5

Op grond van deze inlichting werd de dag daarop telegram A (eerste mobilisatie-telegram) verzonden.

In een artikel opgenomen in “Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde” van 1937 zegt Fabius hierover:

Slechts weinige ingewijden weten b.v. op welke vertrouwelijke mededeling de Nederlandsche Regeering in Juli 1914 besloot te mobiliseeren, waarop Dr. N. Japikse¹⁰ reeds zinspeelt in 1921 in zijn boek: “Die Stellung Hollands im Weltkrieg” op blz. 29. Als eerste mogendheid in West-Europa, paraat elk gevaar te keeren, heeft dit ongetwijfeld op het buitenland een krachtigen indruk gemaakt. (blz. 200/201)

¹⁰ Japikse, N., Die Stellung Hollands im Weltkrieg: politisch und wirtschaftlich (Den Haag / Gotha, 1921)

De leiding van G.S. III van 1914 – 1918

Bij het uitbreken van de oorlog in de zomer van 1914 kreeg Fabius, nog steeds dienend in de rang van eerste luitenant, bij wijze van improvisatie, een aantal officieren toegevoegd, allen ouder en hoger in rang (zelfs een majoor) dan hij zelf. Op zijn advies is aan al die officieren een andere bestemming gegeven. Op 15 augustus stond hij dan ook weer alleen.

Hij heeft daarna zelf naar een assistent gezocht en de oud-officier C.A. van Woelderen¹¹ aangetrokken voor G.S.III. Van Woelderen was in 1907, na een hem overkomen dienstongeval, als eerste luitenant der artillerie gepensioneerd, maar werd in augustus 1914 op eigen verzoek weer in actieve dienst opgenomen.

¹¹ Carel Albert van Woelderen, 1877 – 1951

Carel Albert van WOELDEREN

geboren 12 juli 1877 te Vlissingen

1899 benoemd tot 2e luitenant der artillerie

1907 gepensioneerd (als gevolg van dienstongeval)

1910 kandidaats-examen rechten

augustus 1914 op eigen verzoek weer in actieve dienst genomen
geplaatst bij G.S.III

1914-1919 plaatsvervanger van Fabius, waarnemend hoofd van G.S.III

1.8.1919 hoofd G.S.III

tot 15.8.1919 als kapitein

van 16.8-30.9.1919 als burgerambtenaar

30.9.1919 vertrek van G.S.III

1.10.1919 aanvaarding ambt burgermeester van Vlissingen

... Overleden

pag. 6

Gedurende de gehele mobilisatie en nog tot bijna een jaar nadien hebben Fabius en van Woelderen G.S.III geleid.

In december 1916 stelde de Opperbevelhebber schriftelijk aan het Ministerie van Oorlog voor, Van Woelderen, na het vertrek van Fabius, blijvend te belasten met de leiding van G.S.III.

Per 1 augustus 1919 verliet Fabius de Generale Staf en werd hij weer geplaatst bij het Regiment Huzaren, vanwaar hij ook afkomstig was.

Van Woelderen werd per 1 augustus 1919 zijn opvolger, doch hij stond slechts zeer korte tijd aan het hoofd van de dienst, nl. van 1 tot 15 augustus 1919, als kapitein, van 15 augustus tot 30 september als ambtenaar. Per 1 oktober 1919 verliet hij G.S.III, na zijn benoeming tot Burgemeester van Vlissingen, zijn geboortestad.

Op 19 juli 1916 ving Van Woelderen aan in een dagboek aantekening te houden van de belangrijkste gebeurtenissen op G.S.III. Het dagboek eindigt per 24 juli 1919. Als gevolg van interne voorschriften (dagelijkse registratie van alle bezoekers aan het bureau) werd het dagboek van juli 1917 tot februari 1918 niet bijgehouden.

Personeelsbezetting

Over de personeels-bezetting van G.S.III gedurende de jaren 1914 – 1918 zijn slechts sporadisch en dan nog slechts incidenteel enkele

gegevens gevonden. In zijn dagboek tekende Van Woelderen op 24 juli 1919 aan, dat het aan de talenten van Fabius te danken is “dat de inlichtingendienst zijn tegenwoordige grote omvang heeft gekregen”. Hoe groot die omvang was wordt niet vermeld.

Uit een document in het archief van de sectie “Krijgsgeschiedenis” van het Algemeen Hoofdkwartier, van de hand van Fabius, blijkt dat de sterkte aan het einde van de oorlog in 1918 25 man bedroeg: “12 officieren, de rest intellectuele onderofficieren, korporaals en manschappen”.

Uit de incidenteel gevonden gegevens kon de staat van personeelsleden worden samengesteld zoals die op de bladzijden 7 en 8¹² is weergegeven. In hoeverre deze staat aanpraak kan maken op volledigheid, is niet te beoordelen, vooral niet omdat over de periode 1914 – 1916 vrijwel elk gegeven ontbreekt.

De door Fabius genoemde twaalf officieren (van november 1918) zijn allen bij naam bekend geworden.

In de periode 1914 - 1919 zijn aan G.S.III verbonden geweest:

¹² De tabellen zijn zwartgemaakt

Naam	Rang	van	tot
+) 1 FABIUS, H.A.C.	kapitein	- .1913	1.8.1919
+) 2 VAN WOELDEREN, C.A.	kapitein	- . 8.1914	1.10.1919

pag. 7

+) 15 ROELOFSEN, J.C.	kapitein	1.8.1918	1.8.1919
------------------------	----------	----------	----------

pag. 8

Bij het afscheid van generaal Snijders als Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, werd hem een op 20 november 1918 genomen foto van het personeel van G.S.III aangeboden, waarop dertien officieren zijn afgebeeld. Van het overige personeel [REDACTED] is slechts een gedeelte bij naam bekend geworden. (zie bladzijde 9)

In zijn dagboek spreekt Van Woelderen op 30 november 1918 over “de foto van ons 10 officieren die onafgebroken vanaf Augustus 1914 op zijn (generaal Snijders’) bureau werkten”. Hier moet een vergissing zijn begaan. Van slechts twee hunner staat vast, ten aanzien van vijf is het mogelijk, dat zij sinds 1914 aan G.S.III verbonden waren. De drie overigen zijn beslist pas later bij G.S.III geplaatst.

Teneinde enig inzicht te verkrijgen over de bureau-bezetting in de diverse jaren is zo nauwkeurig mogelijk, maar niettemin met onvoldoende zekerheid, een afzonderlijk tijdtabel-overzicht samengesteld. Daaruit blijkt wel de behoorlijke

pag. 9

Tijdtabel-overzicht G.S.III officieren bezetting 1914 – 1919

pag. 10

██████████

pag. 11

██████████

Van den Brandeler werd opgevolgd door Mr. Fabius
 Roelofsen " " " Van Voorst tot Voorst.

██████████ Het einde van de oorlog en de noodzakelijkheid tot reorganisatie van G.S.III tot een meer politieke inlichtingendienst, verklaren voldoende de grote personeels-afvloeiing in 1919.

Taak

Over de taak van G.S.III (naar de militaire opvattingen in de jaren 1914 – 1918) schreef Fabius in “De Militaire Spectator”, no. 8 van 1921¹³ en later uitvoeriger in “bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde”, aflevering 3/4 van 1937,¹⁴ als volgt:

“De werkzaamheden van het zogenaamde bureau G.S.III moeten als volgt worden verdeeld:

- I. De eigenlijke politieke en militaire inlichtingendienst.
- II. Studiebureau voor militaire aangelegenheden op het gebied van organisatie, bewapening, tactiek, verpleging, cartografie van het oorlogsgebied, enz.
- III. De opsporingsdienst ter controle van buitenlandse agenten en als controle op de betrouwbaarheid van de eigen kondschappers,¹⁵ alsmede op alle elementen, die in het eigen land de operatieën zoude kunnen benadeelen.
- IV. Censuurgegevens en cryptografie, d.w.z. de kunst van het gebruik en de ontcijfering van geheimschrift.
- V. De geest en toestand der eigen troepen.”

Om deze taak naar behoren te kunnen vervullen achtte Fabius het noodzakelijk een goede samenwerking te verzekeren met en te allen tijde een goede entree te hebben bij alle ministeries. Alleen wanneer verkregen inlichtingen snel en rechtstreeks op de daartoe meest geëigende plaatsen kunnen worden gebracht, zullen zij het hoogste rendement opleveren.

In de praktijk blijft de leiding van G.S.III deze grondregel ook steeds in toepassing te hebben gebracht. Als voorbeeld hiervan dient een citaat uit het Dagboek van 22 november 1918:

“Die dag liep ik (Van Woelderens) nog naar vier ministeries.”

(Zie hierover verder onder “Rapportage” blz. 17)

¹³ online beschikbaar

¹⁴ H.A.C. Fabius, “De Inlichtingendienst bij den Generalen Staf”, Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde 1937, afl. 3/4.

¹⁵ Boodschapper, informant

Van Woelderens is, blijkens de vermelding in zijn dagboek van 16 juli 1919, van gelijke mening als Fabius, als hij als volgt schrijft over de positie van de inlichtingendienst:

pag. 12

“dat de interdepartementale aard gehandhaafd moet worden en dat moet worden voorkomen, dat alles over den Minister van Oorlog moet gaan, anders dreigt in de praktijk de zaak spaak te loopen: rechtstreeksch overleg met andere betrokken departementen moet mogelijk blijven.”

In bovenvermeld artikel in “Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde” schrijft Fabius:

“dat geregeld contact noodig is met de meeste Departementen van Algemeen Bestuur.

Een goede militaire inlichtingendienst houdt dus nieuwe verbindingen:

- a. met het Departement van Buitenlandsche Zaken voor militaire en politieke inlichtingen;
- b. met het Departement van Binnenlandsche Zaken voor samenwerking met plaatselijke politie en contrôle op vreemdelingen, alsmede de censuur op posterijen en telegrafie;
- c. met het Departement van Justitie voor de leiding en contrôle der rijkspolitie en het toezicht op 's lands veiligheid;
- d. met het Departement van Financiën voor de samenwerking met grens- en douane-ambtenaren, toezicht op smokkelaars enz.;
- e. met het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, hoofdzakelijk voor het verkrijgen van gegevens via de scheepvaart.”

Hieruit trekt Fabius een conclusie en bepaalt hij de positie van de inlichtingendienst, die hij als volgt weergeeft:

“Werken naast elkaar is onvruchtbaar, alleen met elkaar belooft succes.

De positie moet dus zijn:

in naam ressorteeren onder het Departement van Defensie,
in de wijze van werkend interdepartementaal.”

De publicatie van de hand van Fabius over de taak, werkwijze enz. van de Inlichtingendienst zijn, begrijpelijkerwijs (hij verkreeg zijn ervaring — en dat nog wel als militair — in de jaren van Wereldoorlog I), geheel gebaseerd op een oorlogssituatie, op de taak derhalve van het verkrijgen en bewerken van militaire inlichtingen. Voor zo ver hij daarin de politiek betreft, is dat slechts ter betere beoordeling van de militair-politieke situatie.

Voor de bestudering van de geschiedenis van de Nederlandse inlichtingendienst naar huidige opvattingen (veiligheid en contra-inlichtingen) zijn deze publicaties van minder belang. Door hun bestemming voor openbaarheid leenden zij zich ook niet voor een duidelijke beschrijving van de recepten uit de geheime keuken.

pag. 13

Niettemin bevatten zij enkele algemene uitspraken, die ook thans nog volledig toepasselijk zijn. Als voorbeelden daarvan zijn te noemen.

- "Voor de beoordeling der berichten is eene streng doorgevoerde centralisatie noodzakelijk. Aangezien de centralisatie niet tot een interdepartementaal bureau kan worden doorgevoerd, moet naar innige samenwerking met de belanghebbende departementen worden gestreef."
- "Alleen een centrale Inlichtingendienst kan ware en onware berichten onderscheiden, kan de herkomst van te goeder trouw of opzettelijk valsche berichten onderkennen. De organisatie moet zoo zijn ingericht, dat de beoordeling, bewerking en distributie der gegevens van uit één bureau snel en vlot kan verlopen."
- "Het zenden van gegevens uitsluitend langs den hierarchieken weg is verkeerd, omdat daardoor te veel vertraging ontstaat. De geheele organisatie moet er op ingericht zijn de berichten zoo snel mogelijk hunne eindbestemming te doen bereiken. (Aangezien . . .) verdient het aanbeveling zooveel mogelijk de berichten in meervoud te verzenden."
- "Men moet van een bericht de oorsprong kennen, de waarde van een bericht leert men nooit met zekerheid uit een op zich zelf staande mededeeling."
- "Het Hoofd van den Inlichtendienst onthoude zich zooveel mogelijk van persoonlijke verbinding met agenten; hij moet zijn rol achter de schermen blijven vervullen en dit optreden zoo min mogelijk laten varen."

Eén van de conclusies waartoe Fabius komt is, dat het welslagen van een opsporingsdienst in hoofdzaak berust op de medewerking van de rijkspolitie en de gemeentepolitie der grote steden. De Generale Staf kan alleen enige leiding geven. Over het resultaat van die arbeid in de periode 1914 – 1918 zegt hij:

"Onze positie was bij het uitbreken van den oorlog voor den bovenomschreven taak niet berekend. Zij heeft onmiddellijk de aanwijzingen gevolgd, die haar door den Generalen Staf werden gegeven en zich in 't algemeen meesterlijk aan de omstandigheden aangepast.

Door het vertrouwen dat de Generale Staf in de oorlogsjaren genoot bij de justitie en de politie heeft de Inlichtingendienst ongestoord kunnen doorwerken ten bate van 's lands veiligheid."

pag. 14

Opsporingsdienst

Ten einde tot een intensiever bestrijding te komen van de activiteit van buitenlandse spionnen in Nederland (het leren kennen van deze spionnen en hun agenten, observatie van verdachte personen en tegengaan van spionage) werd, waarschijnlijk in de eerste helft

van 1916, besloten tot de oprichting van een 'Opsporingsdienst'. De aan deze dienst op te dragen taak werd tot dan toe verricht door de luitenant Van den Brandeler.

Nadat hij in de eerste dagen van augustus van 1916 zijn werkzaamheden aan de nieuwe dienst had overgedragen, was er voor hem bij G.S.III geen volledig emplot meer. Er werd een overeenkomst met hem gesloten, dat hij maandelijks voor tien dagen door G.S.III zou worden betaald, eventueel — zo nodig — voor meer dagen.

In de jaren 1916 en 1917 werden voor de Opsporingsdienst een tiental dienstplichtige sergeants (wachtmeesters van de cavalerie) aangetrokken. Mogelijk zijn zij door Fabius, die zelf huzaar was en misschien deze wachtmeesters persoonlijk heeft gekend, voor dit werk uitgekozen.

De dienst ressorteerde onder de Inspecteur van de Koninklijke Marechaussee. Met de dagelijkse leiding er van was belast Baron Sixma van Heemstra. Het bureau was aanvankelijk gevestigd aan het adres Nassau Odijkstraat 33 en verhuisde in december 1916 naar het pand Imhoffplein 13 te Den Haag. Het stond bekend als het 'passenbureau'.

Per 1 juli 1919 werd de dienst overeenkomstig de wensen van de leiding van G.S.III, overgeheveld van de Koninklijke Marechaussee naar de Generale Staf, waarna op 4 juli 1919 naar het pand aan het Plein (voorzijde) en aan de Kalvermarkt (achterzijde) waar ook G.S.III zelf was gehuisvest (het Ministerie van Oorlog).

Hun opleiding kregen deze z.g. militaire rechercheurs bij de grote gemeentelijke politiekorpsen. ██████ daartoe naar Rotterdam gezonden, waar zij allereerst een korte stage doorliepen. Na afloop daarvan werden ██████ bij de Rivierpolitie geplaatst. In een periode van zes á negen maanden leerden zij daar het scheepvaartverkeer kennen en de politionele behandeling van vreemdelingen die langs de zee weg ons land binnen kwamen. Daarna werden zij geplaatst aan het Hoofdbureau van Politie te Rotterdam en toegevoegd aan de rechercheurs ██████ die aan dat bureau belast waren met het inlichtingenwerk.

Op aanwijzingen van deze rechercheurs leerden zij diverse bekende, in Rotterdam van spionage verdachte vreemdelingen kennen en leerden zij ook de eerste beginselen van het volgwerk.

Toen zij voldoende waren ingewerkt volgde een zekere taakverdeling: ██████ richtten zich in het bijzonder verdachte Engelsen en Belgen, ██████ hielden zich speciaal bezig met het toezicht op verdachte Duitsers.

Nadat ██████ voldoende ervaring hadden opgedaan, keerden zij terug naar de Opsporingsdienst te Den Haag en werd het gehele Nederlandse grondgebied hun arbeidsterrein. Ten behoeve van hun

volgopdrachten werden zij in het bezit gesteld van een algemeen abonnement op de Nederlandse Spoorwegen.

Over laatstvermelde periode verklaarde ██████, dat hij éénmaal per week op het bureau aan het Imhoffplein te Den Haag rapport uitbracht aan en en nieuwe opdrachten kreeg ██████

Betreffende de opleiding, de te-werkstelling en de taak van de overigen zijn geen gegevens achterhaald kunnen worden, ██████ overige militaire rechercheurs heeft dit werk verricht tot aan zijn demobilisatie in 1921.

Rapportage

In de jaren 1914 – 1918 werd door G.S.III uitvoerig gerapporteerd over de posities aan de diverse fronten. Onder meer werden rapporten geschreven over:

pag. 16

- De Duitse operaties in België en Frankrijk tot 7 oktober 1914;
- De sterkte-verhouding in augustus 1915;
- Oorlogs-organisatie Duitse leger;
- Oorlogs-organisatie Franse leger;
- De militaire positie van Duitsland;
- De machtspositie van Duitsland;
- Beschrijving veld-uniformen Franse leger;
- Beschrijving veld-uniformen Belgische leger;
- Beschrijving nieuwe veld-uniformen Duitse leger;
- De sterkte der partijen op het westelijke front;
- De verdeling der strijdkrachten over het front;
- Vergelijkend overzicht der wederzijdse sterkten aan infanteriedivisies op het westelijke front;
- Zware artillerie en mitrailleurs;
- Verliezen en aanvulling;
- Bijzonderheden over het Portugees leger;
- Bijzonderheden over het Roemeense leger;
- Turkije en de oorlog;
- Een offensief der Entente;¹⁶
- Een offensief van de Duitsers;
- De positie van ons land.

¹⁶ Een *alliantie* van landen tegen de Centralen (Duitsland, Oostenrijk, Bulgarije, het Ottomaanse rijk).

Al deze rapporten waren aangevuld met bijlagen, waarin de meer gedetailleerde gegevens waren opgenomen.

Periodiek werd ook gerapporteerd over de Duitse, Russische, Engelse, Oostenrijk-Hongaarsche en andere legers en over de operaties aan het front.

Soortgelijke rapporten wrden uitgebracht over de vloten van de oorlogvoerende landen. Hiervoor werd medewerking verleend door de luitenant ter zee 1e klasse E.P. Westerveld en de luitenant ter zee 1e klasse A. van Hengel.¹⁷ Deze officieren rapporteerden ook periodiek over de resultaten van de duikbootoorlog.

Voorts verschenen geïllustreerde rapporten over uniformen, onderscheidingstekenen e.d. van de oorlogvoerende legers.

Het Amerikaanse geheime voorschrift "Instructions for offensive combat of small units" werd aan een beschouwing onderworpen.

Intern verzorgde G.S.III een 'dagbericht', dat in een later stadium ook aan de generaal Pop¹⁸ (de latere Minister van Defensie), aan het Departement van Buitenlandsche Zaken en aan de hoofden van de diverse militaire afdelingen werd gezonden.

Het 'Dagboek Van Woelderen' toont doorlopend duidelijk aan, dat zowel Fabius als Van Woelderen, met betrekking tot de verkregen inlichtingen, mondeling verslag deden en daartoe regelmatig op verschillende departementen op hoog of op het hoogste niveau besprekingen voerden.

Op 20 september 1918 bracht Van Woelderen een bezoek aan de kabinets-formateur "om de toezending van strikt persoonlijke geheime gegevens te regelen".

In de maanden van de grootste spanning aan het westelijk front — september / Oktober 1918 — werd Fabius herhaalde malen bij Kongingin Wilhelmina ontboden als Hoofd G.S.III:

"antwoord te geven op de vraag: Wat is bij het Algemeen Hoofdkwartier de opvatting van de waarde en definitieve gevolgen van het offensief der Entente en om inlichtingen te geven over de geheime kaart van de Hindenburglinie".

De Koningin toonde veel waardering te hebben voor het werk van G.S.III en gaf daarna de Minister-President opdracht (aldus van Woelderen):

"Fabius Hare bijzondere waardering mede te deelen over de ingekomen gegevens van ons bureau. Zij zal hem waarschijnlijk bij Zich ontbieden om inlichtingen te geven over de algemeene en strategische toestand en over eene mogelijke ontruiming van België door de Duitschers."

En verder:

"Hare Majesteit laat zich voortdurend door Hare adjudanten op het Loo door ons inlichten."

Ook de Minister van Oorlog wist de weg naar G.S.III te vinden. Met het oog op de begrotingsdebatten kreeg de dienst van hem een spoedopdracht, ter verstrekking van veschillende buitenlandse gegevens.

¹⁷ Een van de uitvinders van de rotormachine?, zie [Theo A. van Engel](#)

pag. 17

¹⁸ [Willem Frederik Pop](#), 1858 – 1931.

pag. 18

Naast deze ‘gerichte’ rapportage verzorgden medewerkers van G.S.III (achtereenvolgens Van Woelderen, Roelofsen en Versteegh) maandelijks een militair-politieke bijdragen voor “De Militaire Spectator”.

Bronnen van inlichtingen

Van de door G.S.III in de jaren 1914 – 1918 benutte bronnen van Inlichtingen kunnen worden genoemd:

pag. 19

1. De Nederlandse militaire attaché's in het buitenland

Op de aanstelling van deze functionarissen is door G.S.III sterk aangedrongen. Nieuw benoemde attaché's werden vóór vertruk naar hun standplaatsen door G.S.III geïnstrueerd. Zij kregen een door G.S.III zelf ontworpen code mee, voor het doorgeven van geheime inlichtingen. De correspondentie G.S.III – attaché's v.v. liep over het ministerie van Oorlog. In een later stadium verlangde G.S.III de bevoegdheid om rechtstreeks code-telegrammen met de attaché's te mogen wisselen. Buitenlandse geheime gegevens van de 2e afdeling van het Ministerie van Oorlog (afkomstig van de attaché's?) werden bewaard in het archief van G.S.III.

2. De Opsporingsdienst

Zie hiervoor bladzijden 14 en 15.

3. De 'Kondschappers'

waaronder Fabius verstonde: personen die slechts ogen en oren goed open houden (bijv. officieren tijdens bezoeken aan de fronten) maar geen spionage-opdrachten hebben.

Van deze mogelijkheden werd door G.S.III veelvuldig gebruik gemaakt. Talloos zijn de gevallen, dat officieren en burger, vóór hun vertrek naar het buitenland, door G.S.III werden geïnstrueerd. Nederlandse officieren kregen daartoe een vragenlijst mee. Eén maal is een dergelijke lijst in Duitse handen geraakt, waarop een officieel Duits protest bij onze Regering werd ingediend, dat “Nederlandsche officieren naar Duitschland zouden zijn uitgezonden met het doel te spioneren”. In zijn dagboek tekent Van Woelderen hierbij aan, dat dit onjuist is en schrijft hij tevens: “bovendien zouden zij zich nooit en te nimmer op de Generale Staf kunnen beroepen”.

Met betrekking tot deze vorm van verkrijgen van inlichtingen staan Fabius en Roelofsen diametraal tegenover elkaar. Terwijl

Fabius van mening was dat het instituut 'kondschappers' een grote mislukking is geweest, beweerde Roelofsen, dat het werken met 'kondschappers' de éniġ juiste manier is, verre te verkiezen boven het systeem van betaalde agenten, waarvan hij een afschuw had.

4. de politie-inlichtingendiensten

Met de hoofd-commissarissen van politie van Amsterdam, Rotterdam en Utrecht werd bijzonder nauw samengewerkt. Over de door hen verstrekte inlichtingen werd door Van Woelderen in zijn dagboek meermalen de loftrumpet gestoken.

Veelvuldig waren de bezoeken van Sirks¹⁹ (hoofd-commissaris Rotterdam), Van 't Sant²⁰ (inspecteur van politie — chef Rivierpolitie te Rotterdam, later hoofd-commissaris Utrecht) en Broekhoff²¹ (inspecteur van politie Amsterdam) aan G.S.III. Ook omgekeerd bezocht de leiding van G.S.III meermalen de genoemden in hun gemeenten, o.a. voor het geven van 'opdrachten'.

A. H. SIRKS

geboren 1879

marine-officier

benoemd tot hoofd-commissaris van politie te Rotterdam (naar ik meen in 1914 deM)

1914-1918 Werkte persoonlijk zeer nauw samen met G.S.III

1915 Hoewel reeds vóór 1914 te Rotterdam toezicht werd gehouden op politiek-extremistische partijen (o.a. door het bezoeken van vergaderingen) richtte hij, nadat door G.S.III de hulp van de gemeente-politie was ingeroepen voor de bestrijding vana spionage door buitenlanders, een politie-inlichtingendienst op. Daarbij werden aanvankelijk twee rechercheurs ingedeeld.

1919 Hield in januari, op verzoek van Fabius, voor een aantal politie-functionarissen uit de belangrijkste steden, een lezing, waarin hij een uiteenzetting gaf over de werking van de inlichtingendienst te Rotterdam (zie hoofdstuk IV, blz. 123 e.v.

1.7.1933 Gepensioneerd als hoofd-commissaris.

1933 Benoeming tot waterschout te Rotterdam.

Overleden.

François van 't SANT

geboren 1883 te Den Helder

werkzaam bij de P.T.T.

190. Inspecteur van politie te Rotterdam.

Inspecteur-chef Rivierpolitie te Rotterdam

1914-1918 Werkte zeer nauw samen met G.S.III, zowel te Rotterdam, als later te Utrecht.

27.11.1916 Benoemd tot hoofd-commissaris te Utrecht (sterk gesteund door G.S.III). Gaf zijn werk voor G.S.III te Rotterdam over aan zijn opvolger, de inspecteur van politie A.W. Brandt, later commissaris te Utrecht.

pag. 20

¹⁹ Adriaan Hendrik Sirks, 1879 – 1941

²⁰ François van 't Sant, 1883 – 1966

²¹ Karel Henri Broekhoff, 1886 – 1946

pag. 21

- 1921 Benoemd tot hoofd-commissaris te Den Haag.
- 1935 Op eigen verzoek ontslagen als hoofd-commissaris.
Hoofd van de Veiligheidsdienst van het Koninklijk Huis.
- 13.5.1940 Benoemd als Hoofd Centrale Inlichtingen Dienst te Londen.
- 14.8.1941 "Op eigen verzoek" ontslagen als hoofd C.I.D. (was wegens toenemend wantrouwen niet langer op die post te handhaven).
Speelde nog enige tijd na ontslag een rol achter de schermen.
- 1945 Trad na terugkeer in Nederland niet meer op de voorgrond.
- 1957 Door Kongingin Wilhelmina benoemd tot raadsadviseur van het Koninklijk Huis.
- 1963 Legde deze functie neer (wegens hoge leeftijd).
- 9.6.1966 Overleden.

Karel Henri BROEKHOFF

geboren 28.4.1886 te Amsterdam

- 1906 In dienst bij politie te Amsterdam.
- 1916-1918 Werkte nauw samen met G.S.III
- 1929 Benoemd tot commissaris van politie te Amsterdam.
- 1940 Wast tot 1940 belast met de leiding van:
- a. de Inlichtingendienst der gemeente-politie te Amsterdam (onder de dagelijkse leiding van de inspecteur van politie N. Groeneweg) en
 - b. de Nederlandse Vals-Geld-Centrale (onder de dagelijkse leiding van de inspecteur van politie J.W. Kellenborn)
- welke beide diensten — buiten het hoofdbureau — gevestigd waren aan het adres Nieuwe Doelenstraat te Amsterdam.
Internationale reputatie van 'politie-vakman'.
- 31.8.1941 Ontslagen bij de politie te Amsterdam (ik weet niet met zekerheid, of dit ontslag is gegeven op last van de bezetter).
- 1946 Overleden.

pag. 22

Van 't Sant is steeds een zeer omstreven figuur geweest.

Nog in de Tweede Wereldoorlog werd hem te Londen verweten, dat hij in de Eerste Wereldoorlog voor de Engelse geheime dienst had gewerkt en daarvoor een bedrag van £25.000 zou hebben ontvangen.

Na zijn ontslag als hoofd-commissaris te Den Haag werd zijn naam genoemd in verband met een chantage-zaak, waarbij ook een Nederlands diplomaat was betrokken. Voor het onderzoek van deze affaire werd een speciale commissie, de 'Commissie Vredenburgh' benoemd. Het resultaat van dit onderzoek is nimmer openlijk bekend gemaakt.

Van 't Sant had naast vele vereerders en bewonderaars, vele tegenstanders. Bewijzen dat hij oneerlijk of onbetrouwbaar zou zijn geweest, zijn — voor zo ver zij bekend — nimmer geleverd.

Tot het einde van haar leven genoot hij het volste vertrouwen van Koningin Wilhelmina. In haar boek "Eenzaam maar niet allen" zegt zij o.a. over hem:

"Hij heeft zijn taak uitnemend vervuld",

daarbij doelende op de hem opgedragen zorg voor haar veiligheid in Londen tijdens de oorlogsjaren.

Ten aanzien van Prins Hendrik²² vervulde hij tot aan diens dood op 3 juli 1934 als het ware de functie van toezienend voogd.

²² Hendrik van Mecklenburg-Schwerin, 1876 – 1934, echtgenoot van koningin Wilhelmina

5. de buitenlandse militaire attaché's in Nederland

Met toestemming van de Opperbevelhebber, de generaal Sniijders, had Fabius in de jaren 1914 en 1915 enkele officieren aangewezen voor het onderhouden van contact met de Duitse, Franse en Engelse militaire attaché's in Nederland.

Voor het contact met de Duitse attaché, de overste Renner, later opgevolgd door de majoor Von Schweinitz en na diens vertrek opnieuw de overste Renner, was aangewezen de kapitein Gijsberti Hodenpijl, die reeds vroeger in Duitsland gedetacheerd was geweest (hij diende twee jaar in het 'Keizerin Auguste regiment') en die ook in de oorlogsjaren nog bezoeken aan Duitsland bracht en daarover aan G.S.III rapport uitbracht.

Op welk niveau Gijsberti Hodenpijl's Duitse relaties lagen, blijkt wel uit een mededeling, dat hij in juni 1919 werd geïnviteerd voor een lunch in Amerongen, in de tegenwoordigheid van ex-keizer Wilhelm II.²³

Ter vergemakkeling en voor een nog betere exploitatie van dit contact, bewerkstelligde G.S.III de overplaatsing van Gijsberti Hodenpijl van Breda naar Den Haag, waar hij werd ingedeeld bij het Regiment Grenadiers en Jagers.

Kapitein Van Oorschoot²⁴ (later hoofd G.S.III) was o.m. op grond van zijn sterk pro-Engelse oriëntering en het feit dat hij met een Engelse vrouw getrouwd was, aangewezen voor het contact met de Engelse militaire attaché, kolonel Oppenheim.

De Limburgse luitenant Schoenmaeckers onderhield het contact met de Franse militaire attaché, de generaal Bucabeille, de vermoedelijk zowel te Den Haag als te Maastricht een bureau had en met wie hij op zeer vertrouwelijke voet stond. Ook Schoenmaeckers' relaties lagen op zeer hoog peil. Ons wordt vermeld,

²³ Frederik Willem Victor Albert van Pruisen, 1859 – 1941

²⁴ Johan Willem van Oorschoot, 1875 – 1952

dat hij met de Belgische Minister-President een bezoek bracht aan de Franse president Poincaré. In april 1919 te gast zijnde bij de Engelse legerleiding, werd hij door de Engelse koning ontvangen en toegesproken. Bij een gehouden revue voor de koning, kreeg hij een ereplaats toegewezen.

Via deze liaisons ontving G.S. III herhaaldelijk waardevolle geheime gegevens. Het dagboek van Van Woelderens spreekt daar vele malen vol waardering over.

De erkentelijkheid van G.S. III voor de door deze militaire attaché's betoonde goede samenwerking ging zover, dat na beëindiging van de oorlog drie attaché's werden voorgedragen voor te verlenen Koninklijke onderscheidingen.

Grappig is het commentaar van Van Woelderens op de Engelse beslissing, dat kolonel Oppenheim geen Nederlandse decoratie mocht ontvangen,:

“omdat hij nog geen vijf jaar in Nederlandse dienst is. De Engelse koning handhaaft dus nog een uitspraak van Koningin Victoria: mijn eigen honden dragen zijn eigen colliers.”

6. de pers

Eénmaal werd door Van Woelderens melding gemaakt, dat G.S. III, via een dek-adres te Rotterdam, abonnementen had genomen op een aantal Engelse provinciale bladen.

Al wordt zulks niet uitdrukkelijk gezegd, vast staat, dat ook de Duitse en Franse pers nauwkeurig gespeld werden. Dit blijkt uit het feit, dat Fabius, in zijn eerder genoemde artikel van 1921, beweert, dat de combinatie van een zo groot aantal, op zich zelf slechts kleine en minder belangrijk schijnende gegevens, een goed inzicht gaf in de gehele Duitse, Franse en Engelse oorlogsorganisatie. Hij vestigde daarbij in het bijzonder de aandacht op de waarde van de gepubliceerde verlieslijsten, waarin aanvankelijk regiments-nummers en plaatsen van sneuvelen werden vermeld.

Ook op andere plaatsen en in andere tijden werd de belangrijkheid van deze soort 'open bronnen' goed beseft.

Tijdens een ontmoeting van G.S. III met de Duitse militaire attaché in Nederland, verklaarde laatstgenoemde, jarenlang regelmatig 160 provinciale Engelse dagbladen te hebben bewerkt, met het resultaat, dat hij steeds de beste berichten over Engeland had geleverd aan alle Duitse diensten.

In een later gesprek (1936 – 1940) is dit systeem ook gevolgd door de kapitein Olifiers van G.S. III A. Naar hij persoonlijk aan mij verklaarde had hij, met het zeer minutieus bestuderen van 110

Duitse dag- en weekbladen, zoveel resultaten bereikt, dat in een publicatie, in 1943 in München verschenen, hij ██████ genoemd werd als de beste kenner van het Duitse leger uit alle buitenlandse militaire instanties.

7. G.S.IV

Het werd bij G.S.III als een fout in de organisatie van de Generale Staf gezien, dat de sectie G.S.IV (Censuur) niet ondergeschikt was aan G.S.III en “op eigen houtje bij de autoriteiten met allerlei berichten mocht rondlopen”. Deze ‘fout’ werd per 1 mei 1919 hersteld. Met ingang van die datum “zal de censuur worden ondergebracht bij G.S.III, met het oogpunt der organisatie het eenig juiste is”, aldus Van Woeldereren.

Tijdens het naast elkaar bestaan van beide secties bezocht Van Woeldereren persoonlijk elke morgen G.S.IV voor inzage van ingekomen berichten en geheime telegrammen.

In welke mate voor het verkrijgen van inlichtingen gebruik werd gemaakt van de mogelijkheid tot afluisteren van de telefoon, noch van het rendement van de eventuele toepassing er van, is iets gebleken. [Dat het middel werd toegepast blijkt uit een mededeling van 13 november 1918, dat de censuur een gesprek afluisterde van Alberda, waarin deze zich kritisch uitliet over Troelstra \(dus vlak na diens revolutie-poging\).](#)

8. Scheepvaart

pag. 25

Voor het verkrijgen van maritieme inlichtingen, een taak die door de Marine-staf niet werd verzorgd, onderhield G.S.III zelf contact met de kustwachten te IJmuiden, den Helder en Vlissingen.

Voor scheepvaart-inlichtingen uit de Rotterdamse haven kreeg de toenmalige inspecteur van de Rivierpolitie aldaar, Van 't Sant, instructie van G.S.III om de gezagsvoerders alles te doen rapporteren wat voor de Inlichtingendienst van belang kon zijn. Dit geschiedde met voorkennis van de Marine-staf. Ook na het vertrek van Van 't Sant werd de Rivierpolitie te Rotterdam blijvend geïnstrueerd.

Over de aard van de langs deze weg verkregen inlichtingen zijn geen bijzonderheden bekend.

Ook met de Scheveningse reders werd met G.S.III contact onderhouden voor het verrichten van ‘marine-kondschapsdiensten’.

Door de Commissaris van politie in Vlissingen werd in februari 1918 gerapporteerd, dat Nederlandse vissers, buiten de territoriale wateren, Duitse boeien wegnamen. Of dit in enig verband stond

met het contact met genoemde reders is niet gebleken; gezien bij G.S.III heersende opvattingen ligt dit niet voor de hand.

Uit andere (Duitse) bronnen is bekend, dat de Duitse marineleiding deze vissers er zeer sterk van verdacht, gegevens over Duitse oorlogsschepen (plaatsbepaling, koers e.d.) aan de Britse marine te verstrekken.

9. Geheime berichten wisseling

Door het de-chiffreerbureau van de Generale Staf (toen vermoedelijk nog ressorterend onder G.S.IV) onder leiding van kapitein H. Koot,²⁵ werden zowel de Engelse als de Duitse code voor de telegrammen-wisseling ontcijferd. Ook een later door de Duitsers in gebruik genomen code, de 'Waco-code', werd gebroken. Als gevolg hiervan kreeg G.S.III een aantal belangrijke inlichtingen.

Op de plaatsing bij G.S.III en het behoud van de "onvolprezen" en "geniale" Koot werd door G.S.III zeer veel prijs gesteld.

Met de eigen radio-ontvang-installatie ving de dienst code-telegrammen op, die op bepaalde uren door de Duitse duikboten werden verzonden.

Henri KOOT
geboren 1884

1940 Was tot 1940, als kolonel, Hoofd G.S.III C (censuur en cryptografische dienst). Had tot 1940 elk jaar aan de Hogere Krijgsschool een cursus gegeven in de cryptografie, spionage en contra-spionage. Werd in september 1940 gearresteerd en ingesloten in het "Oranje-hotel" (strafgevangenis Scheveningen) naar aanleiding van een door de journalist Willy le Comte ingediende, valse beschuldiging, dat hij leider zou zijn van een geheime radioverbinding met Engeland.

Werd in december 1940 uit gevangenschap ontslagen

1941 Was begin 1941 twee á drie maanden werkzaam op het secretariaat van de Nederlandse Unie.

1944 werd per 20 oktober 1944 Commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten (B.S.). Werd na de bevrijding bevorderd tot generaal-majoor en benoemd tot Kanselier der Nederlandse Orden.
Overleden.

²⁵ Henri Koot, 1883 – 1959, zie [wikipedia](#) en [Huygens Instituut](#)

10. Verhoor van deserteurs en krijgsgevangenen

Enkele malen werd door G.S.III aangedrongen op deugdelijke verhoren van deserteurs en krijgsgevangenen. Welke personen onder het begrip 'krijgsgevangenen' moeten worden verstaan is niet duidelijk geworden. Vermoedelijk zijn het krijgsgevangenen geweest in België en Duitsland die ontvlucht waren, naar Nederland kwamen en hier werden geïnterneerd.

Duitse deserteurs werden door de Marechaussee gehoord in het Interneringskamp Bergen (N.H.); de Russische krijgsgevangenen werden te Rotterdam ondervraagd. Daarbij werd assistentie verleend door een korporaal van G.S. III, een op Rusland handel drijvende bloembollenhandelaar, die vermoedelijk zelf Russisch sprak.

11. Postduiven

Eénmaal is in het Dagboek Van Woelderen sprake van postduivendienst, die uit de geheime fondsen bekostigd moest worden. Over het resultaat van deze dienst ten behoeve van het verkrijgen van inlichtingen is niets bekend geworden.

pag. 27

Methodiek

Een door hoofd G.S. III aan één der inlichtingendiensten van gemeentepolitie aanbevolen methode tot het verkrijgen van inlichtingen, was het onder druk zetten van hoofd-agenten van buitenlandse inlichtingendiensten in Nederland, wanneer zij weigerachtig waren aan de medewerkers van G.S. III vrijwillig inzage te geven van of inlichtingen te vertrekken over hetgeen die medewerkers of G.S. III zelf zouden wensen te zien of te horen.

Geadviseerd werd, in geval van een dergelijke weigering, de ondergeschikte, voor de hoofdagent werkzame agenten-spionnen te arresteren, op grond van verdenking van spionage tegen Nederland gericht, zonder daarover de chef van betrokkenen in te lichten.

Indien onvoldoende gronden voor zo'n arrestatie aanwezig waren, kon ook het werk van die agenten zoveel mogelijk worden bemoeilijkt, dit alles om hun chef tot grotere mate van medewerking te bewegen.

Afspraken met Justitie en Openbaar Ministerie

Teneinde de belangen van de contra-spionage prioriteiten te geven boven de strafrechtelijke vervolging, was door Hoofd G.S. III reeds bij het begin van de oorlog in 1914 overleg gepleegd met het Departement van Justitie en met enkele procureurs-generaal, waarbij er op aan was gedrongen geen strafvervolgingen te doen instellen ter zake van overtreding van artikel 100 Wetboek van Strafrecht, wanneer er slechts sprake was van niet meer dan het doorgeven van berichten. Bij Justitie stemde men met deze zienswijze in en verleede daaraan medewerking.

“Dank zij deze medewerking”, aldus Fabius in zijn correspondentie met Broekhoff te Amsterdam gedurende het laatste oorlogsjaar,

“zijn wij thans vrijwel op de hoogte van de geheele internationale spionage.”

Geheime fondsen

Met de creatie van het geheime bureau G.S.III hing onherroepelijk samen de toewijzing van geheime fondsen. Die toewijzing heeft kennelijk wel plaatsgevonden, maar was blijkbaar geen eenvoudige zaak. Het heeft enkele jaren geduurd voor daarin enig systeem was gebracht. Op 3 november 1916 werd de gehele dag over dit punt geconfereerd met de afdeling Comptabiliteit van het Departement van Oorlog. Na afloop kon Van Woelderen, kennelijk met grote opluchting in zijn dagboek de medeling doen:

pag. 28

“Eindelijk de administratie der geheime fondsen vanaf het begin der mobilisatie uitgezocht.”

Over de jaarlijks beschikbaar gestelde bedragen zijn slechts sporadisch gegevens bekend geworden. Voor het jaar 1916 zou een bedrag van f 25.000.– zijn toegewezen, maar in februari 1917 werd gezegd, dat “de toegestane f 30.000.– zijn overschreden”. Het tekort kon toen nog worden gedekt met behulp van een overschot van het vorige jaar. De steeds stijgende kosten van de zich uitbreidende Opsporingsdienst maakten verhoging van de fondsen tot een bedrag van f 40.000.– per jaar noodzakelijk. Of toewijzing van een dergelijk bedrag heeft plaats gevonden kon niet blijken.

Ook over het verstrekken van toelagen en/of fondsen aan de inlichtingendiensten der gemeente-politie zijn de gegevens zeer spaarzaam. Enkele politie-ambtenaren te Rotterdam ontvingen sinds april 1917 een toelage, de commissaris van politie te Vlissingen sinds januari 1918. De bedragen daarvan zijn niet bekend. De indruk wordt gewekt, dat deze toelagen ten goede kwamen aan de politie-ambtenaren persoonlijk en door G.S.III ook niet bedoeld waren voor betaling van agenten. Het lijkt alsof er nimmer sprak van is geweest, dat de geheime fondsen, voor wat betreft de inlichtingendiensten van de gemeente-politie, voor dit doel werden aangewend en dat deze gelden slechts dienden voor bestrijding van door de Opsporingsdienst gemaakte onkosten.

Toen Van 't Sant op 25 juni 1919 over dit punt een bespreking had met G.S.III, bleek, dat hij daarvoor geen geld kon krijgen. Hem werd geadviseerd te trachten subsidie te krijgen van particulieren.

Desinformatie

Aan de hand van in september 1916 door Van Oorschot geleverde berichten, afkomstig van de Engelse militaire attaché, betreffende uitsluiting van de Engelse havens (voor de Nederlandse koopvaardij?), kon bij G.S.III worden nagegaan, dat daarover door de Engelen valse berichten werden gelanceerd.

Op 20 februari 1918 ontving de dienst van een Amerikaanse agent een brief, die gestolen zou zijn van de Engelse Staf te Londen en die in de hoogste mate compromitterend zou zijn voor Engeland. Daarin zouden nl. plannen zijn vermeld voor een aanval op Duitsland, waarbij de Nederlandse neutraliteit zou worden geschonden. G.S.III achtte de brief een vervalsing, evenals de kabinetschef van de Minister van Buitenlandse Zaken. Door de Opsporingsdienst en door de Nederlandse militaire attaché te Londen werd een onderzoek ingesteld. Het resultaat daarvan kreeg geen vermelding.

pag. 29

Security

Dat het gevaar van het afluisteren van telefoon-gesprekken werd onderkend blijkt uit het volgende:

Nadat uit Zwolle telefonisch bericht was ontvangen, dat op 8 april 1919, de dag waarop Spartacisten te Berlijn opnieuw een oproer zouden beginnen, een aanslag op de veiligheid van de Nederlandse staat zou plaats vinden, werd één der officieren van G.S.III voor nadere bijzonderheden en onderzoek naar Zwolle gezonden omdat de "details niet door de telefoon konden worden gemeld".

De Franse inlichtingendienst schijnt, einde 1918, door omkoping, te Maastricht in het bezit gekomen te zijn van het geheime archief van het Duitse consulaat onder consul Mohrath, waarbij volledige lijsten van Duitse agenten en tal van belangrijke bijzonderheden in hun handen vielen. G.S.III zou daarbij een goed figuur hebben geslagen, omdat in het gehele archief geen enkele voor G.S.III compromitterende regel schrift zou zijn gevonden.

De beveiliging van documenten heeft ook in die tijd wel eens gefaald, zoals o.a. blijkt uit een mutatie in het Dagboek Van Woelderen van 10 mei 1919, luidende:

"Door de nonchalance van Buitenlandsche Zaken hebben wij sinds langen tijd een document verloren, afkomstig van Schoenmaeckers, die het kreeg van Belgische annexionisten, waarbij een ruil werd voorgesteld van Zeeuwsch Vlaanderen en Limburg tegen een groot complex Duitsch gebied, het was van 1916 en had dus historische waarde: de eerste poging tot overleg en het speet ons daarom, het verloren te hebben. Nu heeft een der kennissen van Schoenmaeckers uit den Belgischen Generalen Staf hem meegedeeld, dat het stuk

indertijd gestolen is op het Departement van Buitenlandsche Zaken voor den Belgischen dienst: hij zal zijn best doen het stuk terug te krijgen."

Spontane medewerking

Opvallend is het aantal bezoeken door zeer vooraanstaande Nederlandse functionarissen en ook particulieren, aan G.S.III gebracht, om daar voor de dienst belangrijke zaken te bespreken en inlichtingen uit/over het buitenland te deponeren. Daarbij werden soms afspraken gemaakt voor verdere nieuwslevering aan G.S.III, over te brengen door middel van koeriers.

pag. 30

Hoofdstuk II

Dagboek van Woelderen

pag. 31

Het zeer lezenswaardige dagboek van het plaatsvervangend hoofd van sectie G.S.III, de kapitein der artillerie C.A. van Woelderen, lopende (met enkele onderbrekingen) van 19 juli 1916 tot 24 juli 1919, geeft naast enig inzicht in de gang van zaken bij G.S.III, een uitstekend beeld van de voornaamste politieke en militaire gebeurtenissen in binnen- en buitenland, voor zo ver die voor Nederland van belang waren.

Van juli 1917 tot februari 1918 werd het dagboek niet bijgehouden, als gevolg van een door de kapitein Fabius, hoofd G.S.III, gegeven opdracht voor een dagelijkse registratie van bezoekers van G.S.III.

Naar hun aard gerangschikt, is een aantal van deze dagboekmutaties in rubrieken bijeen gebracht. De daarvoor in aanmerking komende gegevens zijn op de daar toe geëigende plaatsen tevens in de andere hoofdstukken behandeld.

In zijn dagboek toont Van Woelderen zich een uitstekend waarnemer en beoordelaar van het gebeuren van elke dag en van de betekenis daarvan voor de toekomst.

Het is niet verwonderlijk dat deze man, die geknipt was voor het geven van leiding aan het inlichtingenwerk, zijn dagboek aanvangt met de volgende zin:

“19 Juli 1916. Heden vat ik een plan op, dat ik reeds bijna twee jaar geleden had moeten uitvoeren: het aanhouden van een dagboek op G.S.III, onzen Inlichtingendienst, een der — zoo niet het — meest interessante bureau's van ons leger gedurende de mobilisatie!”

Ook het gedeelte waarmede hij het dagboek afsluit verdient volledige vermelding. Het luidt aldus:

“24 Juli 1919. Zoo zal ik dus 1 Augustus a.s. Fabius opvolgen. Welk een ander beeld levert thans ons Bureau G.S.III op als nu bijna 5 jaar geleden: toen in Augustus 1914 de bij den Generalen Staf gedetacheerde Luitenant der Huzaren Fabius, wanhopig, dat hij alleen stond bij het vele werk, mij vroeg hem te helpen! Ik heb sindsdien alle lief en leed op G.S.III getrouw met hem gedeeld en kan het daarom het beste

beoordelen, dat het in de eerste plaats aan zijne groote stuwkracht, aan zijn gezond oordeel bij werkelijk ingrijpende belangrijke gebeurtenissen en zijn talent plannen bij zijn chefs door te zetten, te danken is, dat de Inlichtingendienst zijn tegenwoordigen grooten omvang heeft gekregen.

pag. 32

Toch ziet Fabius niet juist, als hij meent, dat er na deze 5 jaren van zwaren arbeid alleen voor hem reden tot vermoeidheid zou bestaan. Het moge waar zijn, dat het jarenlange gevoel van voortdurende verantwoordelijkheid, vooral door het grootendeels ongeschoold personeel — zelfs amateurs — van G.S.III, op den duur te veel van zijne krachten vergt, ook voor mij, den eigenlijk ouderen tijdgenoot, wiens lust toch ook juist altijd in organiseren, omgang met levend element en zelfstandig werken bestaat, kostte het bij al onze vriendschap en harmonie soms inspanning bij het dikwijls zeer drukke werk mij als goed soldaat altijd naar hem te moeten richten.

Ik zal zeker G.S.III niet ontrouw worden — tenzij men mij eens tot eene andere functie zal roepen en dan zal ik met klem reclame maken, dat men een hoofdofficier van den Generalen Staf tot chef benoeme, wat ik vooral met het oog op de positie tegenover de vele burgerautoriteiten gewenscht zou achten, maar ook vind na de laatste 5 jaren, voorafgegaan door inspannende jaren van ernstige studie van Latijn, Grieksch en Rechtswetenschappen, nu de kracht en de lust in hetzelfde burgergareel te blijven loopen door de wetenschap, dat ik eigen heer in huis word! — wat aan mijne bekende waardeering van Fabius niets te kort doet.

Het is en blijft een onvolprezen geluk, de groote wereldgebeurtenissen dezer jaren te hebben mogen medeleven op G.S.III. Het is steeds de eerlijke waarheid geweest, als wij betoogden, dat de Inlichtingendienst van den Nederlandschen Generalen Staf de meeste fatsoenlijke Inlichtingendienst der wereld is, gevaren voor een geval Egli en Wattevyle als in Zwitserland hebben bij ons nooit bedreigd. Toch heeft onze onkreukbare Fabius onder een gelukkig gesternte gewerkt, dat hij valsche beschuldigingen of intriges steeds zoo gemakkelijk heeft kunnen afwijzen.

Zoo heeft G.S.III in het klein bewezen, wat onze Regeering in de mobilisatiejaren aan de geheele wereld heeft getoond, dat voor de neutralen in deze moeilijke tijden het ei van Columbus was: zich stipt te houden aan de regels van het Recht en eigen eer en geweten. Trots de gemakkelijke kritiek van de stuurlied aan den wal heeft Nederland het alleen daaraan te danken, dat zijne Regeering het schip van staat veilig door de Europeesche branding heeft heen-geloodst!"

pag. 33

Interne dienst

(Onder deze rubriek is een aantal mutaties opgenomen dat soms slechts zijdelings verband houdt met de interne dienst maar waarvoor geen betere plaats te vinden was.)

augustus 1916 Zowel Fabius als Van Woelderens doen regelmatig

nachtdienst aan het bureau. (blz. 6)

oktober 1916 Er is gebrek aan ruimte. Verhuisplannen. Moeilijk andere bureaux te vinden. Huisvesting in andere bureaux dan het Algemeen Hoofdkwartier, heeft voor G.S.III speciale bezwaren. (blz. 8)

december 1916 Een gedeelte van het personeel verhuist naar de Nassau Odijkstraat 33, waar ook de Opsporingsdienst van de Marechaussee, onder Sixma van Heemstra is gehuisvest. (blz. 9)

3 februari 1917 Via een dekadres te Rotterdam abonnementen genomen op een aantal Engelse provinciale bladen. (blz. 12)

13 maart 1917 Gefingeerde luchtwachtoefening, tot oefening van telegraaf- en telefoon-personeel. (blz. 15)

28 maart 1917 Bespreking van de mogelijkheden voor toevoer van meer, geschikt personeel (blz. 16)

31 maart 1917 Voorstel tot aanstelling als bureau-ambtenaar 2e klasse van Huetink, na diens demobilisatie (blz. 16)

3 april 1917 Klacht over gebrek aan personeel. (blz. 17)

2 mei 1917 De dienst is verhuisd naar de bureaux van B.L. (?; is niet nader aangeduid), de vroegere topografische inrichting. (blz. 18)

10 mei 1917 Begroting en verantwoording geheime fondsen ingediend. (blz. 18)

juli 1917 Fabius stelt een register in, waarin de dagelijkse bezoeken worden aangetekend. (blz. 20)

(Als gevolg hiervan zijn in het dagboek van juli 1917 tot februari 1918 geen aantekeningen gemaakt.)

pag. 34

december 1917 Luitenant Los bij G.S.III geplaatst.

januari 1918 Commissaris van Politie Vlissingen krijgt sinds januari 1918 een toelage. (blz. 21)

februari 1918 Eerste bespreking met G.S.IV en Marechaussee, ter oprichting van een centrale vreemdelingendienst. (blz. 22)

februari 1918 Daar de Marinestaf geen maritieme inlichtingen uit kustplaatsen verzorgt, hiervoor contact gemaakt met kustwacht IJmuiden, den Helder en Vlissingen. (blz. 22)

februari 1918 Van Woelderren gaat elke morgen naar G.S.IV voor inzage in ingekomen berichten en geheime telegrammen. (blz. 22)

8 februari 1918 Van Woelderen aangewezen als opvolger van Fabius na de mobilisatie (blz. 24)

16 februari 1918 De toegestane f 30.000.— geheime fondsen voor 1917 zijn overschreden. Nog gedekt door overschot van 1916. In verband met stijgende kosten van de zich uitbreidende Opsporingsdienst dient krediet verhoogd to f 40.000.— (blz. 25)

18 mei 1918 Landstorm luitenant Pisuisse biedt aan hulpdiensten voor G.S.III te verrichten. (blz. 33)

1 augustus 1918 Kapitein Roelofsen wordt belast met schrijven militair-politiek maandoverzicht voor de "Militaire Spectator", in plaats van Van Woelderen. (blz. 37)

7 augustus 1918 De aanwijzing van officieren voor G.S.III zal voortaan geschieden uit hen die de Hogere Krijgsschool hebben afgelopen en dan een stage bij G.S.III meemaken. (blz. 37)

28 september 1918 Bezoek van Van Woelderen aan de kabinetsformateur ter regulering toezending strikt persoonlijke geheime gegevens. (blz. 39)

1 oktober 1918 De Opsporingsdienst is verhuisd van Nassau Odijckstraat naar het Van Imhoffplein. (blz. 39)

5 september 1918 Hoofd G.S.III bij de Koningin ontboden om zijn mening te geven over de waarde en de gevolgen van het Entente-offensief. (blz. 39/40)

9 september 1918 Hoofd G.S.III nogmaals bij de Koningin ontboden om inlichtingen te geven over een geheime kaart met de Hindenburg-linie. Fabius werd "buitengewoon minzaam ontvangen". Hare Majesteit sprak met veel waardering over het werk van G.S.III. (blz. 40)

pag. 35

5 oktober 1918 De Koningin laat zich, via haar adjudanten, voortdurend door G.S.III inlichten. De dienst zond o.a. gegevens over Palestina, Macedonië en het "Hindenburgliniecomplex". (blz. 41)

5 oktober 1918 Voor vervulling van een vacature wordt een jong marine-officier gezocht, ter bevordering van een goede samenwerking. (blz. 41)

7 oktober 1918 De Minister-President kreeg van H.M. de Koningin opdracht haar bijzondere waardering mede te delen over de ingekomen gegevens van G.S.III. (blz. 41)

11 oktober 1918 Het is een fout in de organisatie dat G.S.IV niet ondergeschikt is aan G.S.III en “op eigen houtje bij de autoriteiten met allerlei berichten mag rondlopen.” (blz. 44)

12 november 1918 Vandaag aan vele goede vrienden in het leger geschreven, om juiste inlichtingen omtrent stemming en betrouwbaarheid in het leger.

G.S.III verandert nu van inlichtingendienst voor buitenland, thans voor binnenland. Toestand gevaarlijk geacht. (blz. 51)

Afscheid van generaal Snijders, die zeer waardevol sprak over het werk van G.S.III (blz. 51)

13 november 1918 Veiligheidsmaatregelen voor eigen gebouw (ingang alleen Kalvermarkt; wacht onder een officier, met mitrailleurs). (blz. 52)

17 november 1918 Reorganisatie G.S.III voor inlichtingendienst in binnenland, maast die voor het buitenland,²⁶ is snel in zijn werk gegaan.

²⁶ Welke dienst voor het buitenland?

Versterkt met 3 officieren. Bureau dag en nacht bezet met 2 officieren en 2 onder-officieren. Nauw overleg met politie Amsterdam, Rotterdam en Utrecht. Zo veel mogelijk worden officieren met opdrachten door het land gezonden. (blz. 54)

22 november 1918 De inlichtingendienst moet nu gegevens trachten te verzamelen over binnen- en buitenlands socialisme. “Wij zijn verder thans aan het overwegen hoe we den overgang tot het blijvend vredesbureau G.S.III zullen maken.” (blz. 55)

27 november 1918 Kapitein Roelofsen is in het algemeen belast met het verzamelen van gegevens over revolutionaire propaganda in het land. (blz. 55)

pag. 36

28 november 1918 Biddag. (blz. 55)

30 november 1918 Nu de wapenstilstand eenmaal in het land is, laten Fabius en Van Woeldereren hun principieel standpunt varen, om — ter wille van de objectiviteit — niet persoonlijk met militaire attaché's in relatie te staan. Broekhoff en Van 't Sant raadden tot grote voorzichtigheid met Fabius' plannen om op G.S.III binnenlandse inlichtingen over revolutionaire plannen en actie in te winnen. (geen andere motivering hiervoor vermeld dan: “'t is glad terrein”.) (blz. 57)

De Minister van Oorlog wenst door onze militaire attaché's ingelicht te worden over de revolutionaire stromingen in het buitenland. G.S.III schreef daarover reeds aan hen. (blz. 57)

2 januari 1919 Ontwerp voor toekomstige organisatie van G.S.III aan Chef Staf generaal Pop. (blz. 59)

7 januari 1919 Fabius en generaal Pop bespraken met Minister Ruijs de Beerenbrouck (Binn. Zaken) de werking en organisatie van de Inlichtingendienst, met het oog op de revolutionaire propaganda en dreigende stakingen. De minister wenste persoonlijk van alles op de hoogte te zijn en achtte het werk van G.S.III van het hoogste belang. Kapitein Roelofsen wordt speciaal belast met bestudering revolutionaire gevaren en het nagaaan van de stemming bij de troepen. (blz. 59)

Bezoek hoofdcommissaris Rotterdam, ter bespreking samenwerking van de politie en de binnenlandse inlichtingendienst. (blz. 60)

13 januari 1919 Conferentie van Fabius en generaal Pop met minister Ruijs de Beerenbrouck, minister Heemskerk²⁷ (Justitie), procureurs generaal Van de Brandeler en mr. Kan over een centrale inlichtingendienst. (blz. 60)

²⁷ Theodorus Heemskerk, 1852 – 1932

31 januari 1919 Fabius en Van Woeldereren hebben in alle provincies vergaderd met de burgemeesters van de belangrijkste gemeenten, onder voorzitterschap van de commissarissen der Koningin, over organiseren plaatselijke inlichtingendiensten, onder leiding van een bekwaam, betrouwbaar politie-ambtenaar, ten beste van de C.I. Op 21 en 23 januari 1919 werden twee belangrijke vergaderingen gehouden met de aangewezen commissarissen en inspecteurs van politie, onder voorzitterschap van Fabius, waarin — volgens wens van de minister — de hoofdcommissaris van Rotterdam, Sirks, een voordracht hield over de wijze waarop hij de inlichtingendienst in Rotterdam sinds enige tijd heeft georganiseerd.

pag. 37

Thans in afwachting van de toenemende stroom van berichten.

Dringend aanvulling personeel vereist. Groot deel van oude personeel is reeds vertrokken. Minister Binn. Zaken heeft een ambtenaar en schrijver toegezegd. Plan om onder kapitein O.I.L.²⁸ Koot een speciaal de-chiffreerbureau van de C.I. toe te voegen. (blz. 63)

²⁸ O.I.L. is afkorting voor Officier Indisch Leger??

15 februari 1919 Binnenlandse Zaken krabbelt terug van gedane toezegging voor personeel. Luitenant Hardenberg bij G.S.III, specialist voor C.I. (blz. 63)

2 april 1919 "Schuurman geeft 1 Mei a.s. waarschijnlijk G.S.IV over aan kapitein Generale Staf Prins, dan zal de censuur worden ondergebracht bij G.S.III, wat uit oogpunt van organisatie het eenig

juiste is. Eindelijk zal dan ook eens over het dechiffreerbureau worden beslist en daarmee over de plaatsing van den kapitein O.I.L. Koot bij G.S.III." (blz. 67)

"Het op sterkte houden van onze schrijvers geeft moeilijkheden, bijna allen trachten ons te verlaten en nergens zijn machineschrijvers beschikbaar." (blz. 67)

17 april 1919 "Aardig bezoek van journalist uit Berlijn, Max Blokzijl." (blz. 68)

23 april 1919 "Generaal Pop sprak van morgen over kapt. Roelofsen met Fabius met het oog op de rol, die de Inlichtingendienst heeft te vervullen: het mag nooit een klachtenbureau worden en allerminst mogen autoriteiten, die ondershands aan ons personeel mededeelingen doen, later doen alsof zij daarmee van hunne verantwoording af zijn. Dit naar aanleiding van een brief van het kamerlid van Veen aan den Min. v. Oorlog, waarin deze zich op eene aan R(oelofsen) door de burgerwacht te Amsterdam gedaane mededeeling beriep." (blz. 69)

30 april 1919 De luitenant Fabius, correspondent van de "Nieuwe Rotterdamse Courant", gaat voor die krant naar Moskou en krijgt in verband daarmee opdrachten van G.S.III. (blz. 70)

16 mei 1919 Fabius stelt een ontwerp-wijziging samen op "strategische aanwijzingen" voor wat betreft G.S.III, naar aanleiding van de uitbreiding en de ervaring opgedaan tijdens de mobilisatie. (blz. 75)

pag. 38

16 mei 1919 Overleg tussen generaal Pop en Minister Ruijs de Beerenbrouck over voorstel G.S.III, dat de regering G.S.III zal machtigen regelingen te treffen, opdat bij dreigende revolutie, op een bepaald telegram de kopstukken der revolutionaire partijen zullen worden gearresteerd.

G.S.III dient daartoe, in samenwerking met de plaatselijke politie, een 'zwarte lijst' samen te stellen. (blz. 75)

17 mei 1919 Bespreking Fabius met procureur-generaal over wijze van optreden tegen revolutie.

Drie stadia:

1. algemene inlichtingen dat er iets zal gebeuren (bijv. 1 mei — het volgen van vooraanstaande revolutionaire personen;
2. kort vóór uitbreken revolutie en reeds hier en daar onlusten, dus nog geen staat van beleg;
3. bij afkondiging staat van beleg.

- Bij 1.* telegram aan plaatselijke politie om op hun hoede te zijn;
- Bij 2.* zeer moeilijk, omdat justitie zonder meer niet overgaat tot arrestaties, doch aan de hand van art. 102 Strafrecht, i.v.m. art. 87 Strafrecht (tijd van oorlog = oorlog dreigende) is ingrijpen te verwachten op het spanningsmoment; dan zal een tweede telegram (B) uitgaan van de C.I., dat het parket zich gereed houdt de raddraaiers ingevolge art. 102 te arresteren.
- Bij 3.* derde telegram (C), gelastende de arrestaties, in de grote steden te voren vastgelegd, voor de kleine plaatsen op bureau G.S.III, n.a.v. de zwarte lijst door G.S.III zelf te verzenden. (Hierbij zat de geachte voor, dat de voorbereidingen aan zo weinigen als mogelijk is, bekend mogen zijn.) (blz. 76)

25 juni 1919 Ontmoeting te Breda tussen Hoofd G.S.III en Hoofd Service de Sûreté te Brussel, majoor Moge, ter bespreking van afweer tegen het bolsjewisme. (blz. 81)

In plaats van Moge verscheen een subaltern politie-ambtenaar. (Van Woelderens: "De Belgen zullen het nooit leren! Belgische vlegelachtigheid.") (blz. 82)

23 juni 1919 Hoofdcommissaris Utrecht Van 't Sant bespreekt met G.S.III de moeilijkheid om geld te krijgen voor de plaatselijke inlichtingendienst, "die door zijn vertrouwensmannen onder de revolutionairen zoo bijzonder nuttig werkte". Hem wordt aangeraden te proberen van particuliere zijden, o.a. Van Beuningen, subsidie te krijgen. (blz. 81)

pag. 39

(Van Beuningen was de directeur van de Steenkolen Handelsvereniging te Rotterdam, zeer vooraanstaand figuur in de Rotterdamse haven en als zodanig zeker een vertrouwde relatie van Van 't Sant uit zijn Rotterdamse tijd.)

4 juli 1919 De Opsporingsdienst verhuist van het Van Imhoffplein naar het bureau G.S.III. (blz. 84)

(Het Van Imhoffplein-bureau droeg waarschijnlijk als cover de naam "Passenbureau". deM)

De positie van kapitein Koot moet dringend worden vastgesteld, anders dreigt het gevaar dat deze allereerste kracht in het ontcijferen van codes toch nog door vertrek naar Indië voor G.S.III verloren gaat. (blz. 84)

De volgende mutatie houdt verband met het a.s. vertrek van Fabius per 1 augustus 1919.

4 juli 1919 "Voor de bestudeering van de binnenlandsche politieke stroomingen en in het algemeen den dienst van den Centralen

Inlichtingendienst in details, waarmee Roelofsen was belast en die ik zoover mogelijk in de toekomst liefst persoonlijk aan mij wil houden, neem ik nu in de volgende dagen de stipt persoonlijke relaties van Roelofsen met katholieken, militairen enz. enz. over. Dinsdag en Donderdag a.s. gaan wij naar den Helder en Middelburg om met de marine te gaan spreken over het organiseren van een beteren inlichtingendienst over de geestesstromingen onder het personeel der marine." (blz. 84)

16 juli 1919 De positie van de Inlichtingendienst na de demobilisatie vereist, dat de inter-departementale aard gehandhaafd blijft en dat voorkomen wordt, dat alles over de Minister van Oorlog moet gaan, wil de zaak in de praktijk niet vast lopen. Rechtstreeks overleg met andere departementen moet mogelijk blijven. (blz. 87)

19 juli 1919 Na bezoeken aan een vijftal diocesanen over verstrekken van inlichtingen aan de C.I. is de conclusie (van Van Woelderen): Het is een enorme steun voor het gezag, dat onze C.I. zo nodig beschikt over de prachtig georganiseerde, uiterst snel werkende katholieke inlichtingendienst. Ook kan worden beschikt over de bemiddeling van de hoofdaalmoezenier. De relaties blijven stipt geheim en blijven in handen van Van Woelderen persoonlijk. (blz. 89)

pag. 40

24 juli 1919 Van Woelderen zal per 16 augustus 1919 worden gepensioneerd (als artillerie kapitein) en daarna, bij Koninklijk Besluit, werkzaam worden gesteld bij de Chef Staf, als Hoofd Centrale Inlichtingendienst. (blz. 89)

Politiek Binnenland

29 mei 1917 Drukke correspondentie met pastoor Wijers over z.g. anarchistische propaganda in ons land (blz. 19)

4 februari 1918 De Nederlandse revolutionairen hebben de algemene staking afgekondigd. (blz. 23)

1 oktober 1918 Talrijke besprekingen over de Arbeiders- en Soldatenraden met Oorlog, Justitie en inspecteur Broekhoff. (blz. 39)

23 oktober 1918 Alle militaire verloven ingetrokken, mogelijk als gevolg van de reeds hangende dreiging van de Belgische annexatie van Zeeuws Vlaanderen en de Schelde-kwestie, mogelijk ook met het oog op de "ook voor ons dreigende bolsjewiki-wolken". (blz. 46)

28 oktober 1918 Voorstel tot eervol ontslag van opperbevelhebber Snijders. Meer dan schandelijke behandeling, met het einde der mobilisatie in zicht. Een capitulatie voor Troelstra.²⁹ (blz. 49)

²⁹ Pieter Jelles Troelstra, 1860 – 1930

11 november 1918 Maakte vanmiddag de Tweede Kamerzitting mee, het historische moment, waar Troelstra de revolutie preekte onder mededeling, dat het grote partijcongres te Rotterdam Zaterdag zal besluiten hoe de plannen zullen worden uitgevoerd. (blz. 51)

Als Troelstra zich van de macht mocht meester maken zullen hem geen levensmiddelen worden gezonden, waardoor hij zal worden lamsgeslagen. (blz. 52)

Burgemeester en hoofdcommissaris van Rotterdam hebben voor handhaving gezag 3000 man infanterie en 400 man cavallerie nodig. (blz. 52)

pag. 41

13 november 1918 Oprichting “Bond van Regeringsgetrouwen” tegen het Rode revolutie gevaar. (blz. 51)

Generaal Pop is de krachtige man die de regering tot de nodige kracht brengt. Zijn op de goede weg om het revolutiegevaar te bezweren. (blz. 52)

Broekhoff (Amsterdam) bericht, dat 3000 Wijnkopianen³⁰ de cavaleristen uit de kazerne wilden komen ‘bevrijden’. Salvo waarmee zij werden ontvangen doodde 8 man en verwondde er 6, waarna de betogers afvloeden en naar infanterie-kazerne stroomden, waar de wacht onder een officier ze met geladen geweren afwachtte, want ten gevolge had, dat Wijnkoop een inspecteur van politie liet verzoeken toch vooral niet te schieten. (blz. 53)

³⁰ Aanhangers van de communistische leider David Joseph Wijnkoop, 1876 – 1941

Censuur luisterde gesprek af van Albarda,³¹ vol kritiek op Troelstra. (blz. 53)

³¹ Willem Albarda, 1877 – 1957

17 november 1918 Revolutiegevaar lijkt bezworen, mede dank zij generaal Pop, die de Regering tot krachtige houding inspireerde.

Hoofdcommissaris Rotterdam zou aan G.S.III hebben verklaard, dat hij bij een revolutie zich met zijn gehele korps onder een nieuwe regering zou moeten stellen. (blz. 54)

Uit Enschede komt bericht, dat tal van wapens over de grens komen en in handen van revolutionairen worden gespeeld. (blz. 54)

Troelstra heeft op congres te Rotterdam erkend, zich in de kracht der regeringsgetrouwen te hebben vergist en gezegd zijn revolutie-actie tot voor hem betere tijden te willen uitstellen. (blz. 54)

14 maart 1919 Dreigend conflict in metaalbewerkerbond wordt met spanning tegemoet gezien; een ernstige staking zou zo licht ook andere na zich slepen. Trots allerlei alarmerende berichten is de

indruk bij G.S.III dat het vooralsnog met een revolutie in ons land nog geen vaart zal lopen. (blz. 65)

2 april 1919 Alarmerend bericht uit Zwolle, dat op 8 april 1919 een aanslag op de veiligheid van de staat zou plaats hebben en dat details niet door de telefoon konden worden gemeld.³² “Zal wel loos alarm zijn.”. (blz. 67)

³² Opmerkelijk dat de vertrouwelijkheid van communicatie per telefoon betwijfeld wordt.

28 april 1919 Alle berichten over revolutionaire 1 mei plannen luiden gunstig. De revolutionairen hebben geen geld, gebrek aan steun en enthousiasme. (blz. 70)

pag. 42

De censuur komt per 1 mei werkelijk bij G.S.III. (blz. 70)

30 april 1919 “Juliana-dag, het is te hopen, dat de regen morgen ook zoo stroomt, 't zou een zeer goed afweermiddel zijn tegen partieele 1 Mei betoogingen.”. (blz. 70)

2 mei 1919 “De 1 Mei dag is naar alle ingekomen berichten deden vermoeden en overeenkomstig onze prognose, in volmaakte orde en rust voorbijgegaan.”. (blz. 70)

5 mei 1919 “Ook in het buitenland neemt alom het revolutionaire en bolsjewistische gevaar af, bij ons is dit in hooge mate het geval, omdat de arbeider in de eerste plaats na alle geleden misère dankbaar gestemd is voor de verbeterde voedingstoestanden en de hogere loonen, ook heeft de bolsjewist zelfmoord gepleegd — voor zoover mogelijk — door de vrouw te verlagen tot onpersoonlijke fokmachine.”. (blz. 71)

17 mei 1919 Blijkens bericht politie Amsterdam is de revolutie-actie aldaar geheel verlopen. Het enige wat nog aandacht verdient is “de club van socialistische intellectueelen, dit is de wolf in schapenvacht, waar Berlage³³ e.a. misbruik zullen maken van hun naam en invloed, zij veel meer dan schooiers en marktschreeuwers als Wijnkoop en de Visser³⁴ zijn gevaarlijk.”. (blz. 76)

³³ Hendrik Petrus Berlage, 1856 – 1934

³⁴ Louis de Visser, 1878 – 1945

23 juni 1919 G.S.III-officier naar Zuid-Limburg om de Belgische propaganda voor het annexionisme aldaar te bestuderen. (blz. 80)

25 juni 1919 Verzocht wordt om spoedige inzending van het G.S.III-rapport over de annexionistische propaganda in Limburg, ter behandeling in de ministerraad. (blz. 81)

Politiek Buitenland

12 december 1916 Opzienbarend bericht, dat de Duitse keizer bereid is vrede te sluiten. Het juiste, grote moment, na de vernietiging

van Roemenië. Niet waarschijnlijk da de Entente op voorstellen zal ingaan. (blz. 13)

15 *maart* 1917 “Bulletins brengen berichten over een groot oproer te St. Petersburg — dat kan grooten invloed uitoefenen! misschien het begin van het einde!” (blz. 15)

3 *april* 1917 Aan het Oostfront gebeurt niets, vermoedelijk omdat de nieuwe toestanden in Rusland zich eerst moeten ontwikkelen. (blz. 17)

3 *april* 1917 Wilson³⁵ heeft voorgesteld aan Duitsland de oorlog te verklaren. (blz. 17)

11 *april* 1917 De eis om vrede door de Russische arbeiders wordt door de Russische militaire attaché tegengesproken. (blz. 17)

februari 1918 De onderhandelingen te Brest Litowsk blijven traineren. De staking in de Duitse industrie neemt af. Duitsland is geen land voor revolutie. (blz. 22)

9 *februari* 1918 Hedennacht de vrede tussen Duitsland en de Oekraïne gesloten. “het daghet in het Oosten”. (blz. 25)

12 *februari* 1918 De vrede met de Oekraïne en de daarop gevolgde algemene demobilisatie-order van het Bolsjewiki-bewind brengen de Centralen groot voordeel; de mark liep van 42 op 46,75. (blz. 25)

20 *februari* 1918 Bericht ontvangen dat Trotski³⁶ c.s. de Centralen vrede hebben aangeboden. (blz. 25)

1 *maart* 1918 Vrede met Roemenië en Rusland binnenkort te verwachten. (blz. 26)

6 *maart* 1918 Vrede met Rusland en voorlopige vrede met Roemenië. (blz. 27)

1 *oktober* 1918 Bulgarije op genade en ongenade aan Entente overgegeven (blz. 39), een zware slag voor Duitsland (blz. 41)

10 *oktober* 1918 Geruchten dat de Duitse keizer afstand zou doen. G.S.IV (Censuur) wist, dat de Franse legatie telefonisch had doorgegeven, uit zeer goede bron te weten, dat de Duitse keizer ten behoeve van zijn kleinzoon afstand zou hebben gedaan. (blz. 43)

23 *oktober* 1918 Alle militaire verloven ingetrokken, mogelijk als gevolg van de reeds lang hangende dreiging van de Belgische annexatie van Zeeuws Vlaanderen en de Schelde-kwestie, mogelijk ook met het oog op de “ook voor ons dreigende Bolsjewiki-wolken”. (blz. 46)

pag. 43

³⁵ Amerikaans president Woodrow Wilson, 1856 – 1924

³⁶ Lev Trotski, 1879 – 1940

31 oktober 1918 Turkije voert afzonderlijke vredesonderhandelingen. Oostenrijk-Hongarije uiteen gespat. Duitsland staat geheel alleen tegen de gehele wereld. (blz. 48)

1 november 1918 Revolutie in Hongarije. (blz. 49)

2 november 1918 De Oostenrijks-Hongaarse troon is omver geworpen. (blz. 48)

Wapenstilstand met Turkije. (blz. 48)

8 november 1918 Revolutie in Duitsland. Beieren een republiek. Eis sociaal-democraten aan Rijkskanselier: keizer en kroonprins moeten abdiceren, binnen 24 uur. Met oog op onbetrouwbaarheid Duitse troepen, dringend wapenstilstand vereist. (blz. 50)

pag. 44

9 november 1918 Revolutie in Duitsland breidt zich uit. Losgelaten krijgsgevangenen vluchten naar Nederlandse grens. Duitse keizer zou reeds afstand hebben gedaan, Nederland ook aan vooravond van revolutie? (blz. 50)

11 november 1918 "De teerling is geworpen. Vae Victis. De wapenstilstand is hendenmorgen getekend."

Keizer, met kroonprins die met hem abdiceerde, met klein gevolg aan onze grens, vroeg de orders van de Nederlandse regering aan de Nederlandse grenswacht. Sic transit. Hij zal gastvrijheid ontvangen op het kasteel Amerongen. (blz. 50)

15 februari 1919 Om de haatcampagne tegen de door Nederland toegelaten Duitse keizer wat af te leiden, speelt G.S.III een spel. Voor een Haagse dagblad wordt een bericht opgesteld over de ongunstige gezondheidstoestand van de keizer. Een ingevoerde Engelse journalist moet zorgen voor opname in Engelse pers, in de hoop dat de aandacht van de keizer wordt afgeleid. (blz. 62)

Binnenlandse toestand in de laatste weken zeer belangrijk verbeterd, in de eerste plaats door de nederlaag der Spartacisten³⁷ in Duitsland. (blz. 63)

"Wij hopen vandaag een gevaarlijk individu, eene Bartha Rutgers geb. Mees, vrouw van een bolsjewistisch ingenieur in Rusland bij haar grensoverschrijding te knippen." (blz. 63)

(Mogelijk kwam Ir. S.J. Rutgers³⁸ met zijn vrouw omstreeks dit tijdstip naar Nederland (uit Rusland) voor het plegen van overleg en het ontvangen van definitieve instructies ten behoeve van zijn deelname als vertegenwoordiger van de Nederlandse communistische partij, aan het congres van 2 maart 1919, waar de IIIe (Communistische) Internationale (Comintern)³⁹ werd opgericht.)

³⁷ Organisatoren van de communistische Spartacusopstand van januari 1917 in Berlijn.

³⁸ Sebald Rutgers, 1879 – 1961

³⁹ Communistische Internationale, geschreven als Comintern en ook als Komintern

2 april 1919 De Spartacisten te Berlijn zouden op 8 april opnieuw oproer beginnen.

3.000 Opstandelingen zouden aanslag op Lobith plegen. (blz. 67)

23 juni 1919 Door het actieve optreden der Zweden zullen de bolsjewiki hun propaganda-centrum van Stockholm overplaatsen naar Kopenhagen. De secretaris van ons consulaat aldaar werd ingeschakeld om over de activiteit van dit centrum te rapporteren. (blz. 77)

Politie-verbindingen

pag. 45

13 maart 1917 Met de hoofdcommissaris van Amsterdam wordt overeengekomen, dat contact zal worden opgenomen met diens "handigste" politiemans, om "eindelijk de Amsterdamse politie tot wat grootere activiteit te brengen, in den zin van de Rotterdamsche speciaal in de dagen van Van 't Sant". (blz. 15)

13 maart 1917 Van 't Sant zal, ten behoeve van G.S.III, trachten relatie te zoeken met commissaris Gasinjet in Vlissingen. (blz. 15)

14 maart 1917 Hoofdcommissaris Rotterdam brengt internationale overzichten van spionage, zowel van Centrale als van Entente-zijde. Bespreking met politie Amsterdam, inspecteur Plateel (bedoeld moet zijn: Pateer), Van 't Sant (Utrecht) en Gasinjet (Vlissingen). Pateer zal in Amsterdam de contra-spionage dienst organiseren. (blz. 15)

24 maart 1917 Verzoening met commissaris Gasinjet te Vlissingen, die voortaan medewerking zal verlenen. Oorzaak geschil niet vermeld. (blz. 16)

19 april 1917 Enkele politie-ambtenaren te Rotterdam zullen toelage van G.S.III krijgen. (blz. 18)

29 mei 1917 De relatie met de inspecteur Broekhoff uit Amsterdam levert veel op, "o.a. voorbereidingen tot laten springen van Moerdijk van Duitsche zijde en teekeningen van Nedrl. forten door Ned. sold. aan Duitsche agenten". (blz. 19)

11 juni 1917 Broekhoff, "die met grooten ijver werkzaam is voor den inlichtingendienst", verder geïnstrueerd door Fabius. (blz. 19)

28 juni 1917 Commissaris Gasinjet uit Vlissingen "heeft weer eens een onbeschaamde brief geschreven." Fabius heeft hem geantwoord en gaat naar de P.G. (blz. 20)

5 juni 1918 Broekhoff bericht over een anarchistisch complot tegen onze minister. (blz. 33)

21 juli 1918 Bespreking over een op te richten Centrale Vreemdelingendienst onder leiding van de Inspecteur van de Koninklijke Marechaussee, die bevoegd zal zijn de plaatselijke politie zelfstandig te instrueren. De P.G.'s zullen alleen van advies mogen dienen, met beroep op de Minister van Justitie. (blz. 38)

16 september 1918 In werking treden van de Nederlandse Vreemdelingendienst, onder leiding van oud-hoofcommissaris van Amsterdam, Hordijk.⁴⁰

G.S.III pleegt overleg met de divisie-commandanten der Kon. Marechaussee om het horen van deserteurs en de gehele kondschapsdienst niet in de klem te laten komen. (blz. 40)

pag. 46

⁴⁰ Hubertus Salomon Hordijk, 1862 – 1930

Opsporingdienst

1 augustus 1916 Baron Sixma van Heemstra schijnt chef van de Opsporingdienst te zijn. (blz. 4)

4 augustus 1916 Het werk dat nu door de Opsporingdienst wordt gedaan, werd eerst verricht door luitenant Van de Brandeler. Laatstgenoemde zal nu gedeeltelijk worden betaald door G.S.III. (blz. 4)

22 februari 1917 Correspondentie met de Territoriaal Bevelhebber te Zwolle om meer medewerking te geven aan de Opsporingdienst en om nodeloze acties tegen vreemde agenten te beperken. (blz. 13)

23 juni 1919 Per 1 juli 1919 wordt de Opsporingdienst, onder Sixma van Heemstra, overgeheveld van de Inspecteur der Kon. Mar. naar de Generale Staf. (blz. 79)

Naar de mening van Hoofd G.S.III behoort ook in normale tijden de Opsporingdienst onder de Generale Staf en niet onder de Kon. Mar. (blz. 67)

4 juli 1919 De Opsporingdienst verhuist naar gebouw van G.S.III. (blz. 84)

Kondschappers

3 augustus 1916 Korporaal Van Waveren, kweker-handelaar in bloembollen op Rusland, doet kondschapsdiensten in dat land, door zijn connecties aldaar. (blz. 4)

4 augustus 1916 Alle Nederlandse officieren met buitenlandse vredeswerkkring of buitenlandse connecties zijn bij G.S. geregistreerd (blz. 5)

14-30 december 1916 Naar het buitenland reizende officieren zijn in bezit van vragenlijst van G.S.III. Een exemplaar daarvan zou in Duitse handen zijn gekomen, waaromtrent door Duitsland vragen werden gedaan. (blz. 10)

3-6 januari 1917 Alle officieren die naar het buitenland zijn gegaan moeten verklaring tekenen, dat niet door hun schuld een vragenlijst in verkeerde handen is gekomen. (blz. 11)

6 februari 1917 Aantal kondschapsberichten over Duitse troepenconcentraties aan de oostgrens verwerkt in overzicht voor dagbericht, wordt doorgezonden aan de generaal en aan Buitenlandse Zaken (blz. 12)

pag. 47

8 februari 1917 Met ingang van 6 dezer zal de generaal in dagbericht uittreksel krijgen van de ingekomen kondschapsberichten. Dit zal tevens circuleren bij de hoofden der afdelingen. (blz. 12)

17 februari 1917 De Duitse militaire attaché wordt op de man af gevraagd naar de reden van de Duitse troepenconcentraties. (blz. 12)

21 juli 1918 Bezoeken van de leiding van G.S.III aan Zeeuws Vlaanderen, voor verzekeren goede kondschapsberichten. (blz. 38)

30 augustus 1918 Dr. Van Blankensteijn op bezoek bij G.S.III. Beloofd regelmatig berichten te zenden (blz. 39)

Via Buitenlandse Zaken wordt een dagboek ontvangen van Dr. Grondijs (over gebeurtenissen te St. Petersburg? deM) (blz. 39)

Nederlandse Militair Attaché's

25 juli 1915 Nieuwe militaire attaché te Parijs, majoor de Quay, wordt door G.S.III geïnstreerd. (blz. 3)

19 juli 1916 De benoeming van militaire attaché's wordt door G.S.III sterk gestimuleerd. Had langdurig actie gevoerd om militaire attaché's te doen benomen. (blz. 1)

3 augustus 1916 Instructie aan militaire attaché's Muller Massis en De Quay (blz. 4)

7 augustus 1916 Hoofd G.S.III heeft zelf een geheime code ontworpen voor militaire attaché's. (blz. 5)

12 september 1916 de correspondentie voor de militaire attaché's gaat van G.S.III rechtstreeks naar de IIe afdeling van het Ministerie van Oorlog. De gegevens over het buitenland van de IIe afdeling worden bewaard in het archief van G.S.III (blz. 7)

5 oktober 1916 Militair attaché De Quay te Parijs introduceert journalist Dr. Grondijs bij G.S.III. Grondijs correspondeert van St. Petersburg uit met G.S.III. (blz. 14)

De verzending van stukken voor de militaire attaché te Parijs loopt over de militaire attaché te Bern. (blz. 14)

18 mei 1918 G.S.III wenst bevoegdheid rechtstreeks met de militaire attaché's code-telegrammen te wisselen. (blz. 33)

20 mei 1919 Hauptman Graf Westarp doet namens Duitse regering aan G.S.III voorstel met hem verbinding te onderhouden al vertegenwoordiger van een Pruisische anti-bolsjewistische vereniging. Voorstel wordt afgehouden. Gegevens over het bolsjewisme zullen worden uitgewisseld via de Nederlandse militaire attaché's. (blz. 77)

pag. 48

Engelse Dienst

Hoofd: Colonel Oppenheim, militair attaché.

Het contact wordt onderhouden door de kaptitein van Oorschot.

17 maart 1917 De Engelse militaire attaché beklagt zich tegen Van Oorschot, dat hij voor zijn gegevens nimmer iets terug ontvangt. (Natuurlijk, zegt van Woelderren). (blz. 15)

15 februari 1919 Uitwisseling van bolsjewistische gegevens (de gemeenschappelijke vijand!). (blz. 62)

Colonel Oppenheim voorgedragen voor een Nederlandse onderscheiding (blz. 62)

25 maart 1919 "Kolonel Oppenheim gaf aan v. Oorschot inzage van een zeer belangrijk document, nl. beschouwingen over de Belgische commissie voor den Oorlogsraad te Parijs over de Belgische eischen met begeleidend schrijven van Balfour⁴¹ van 11 Maart. Hij bracht het dadelijk even aan ons, wie er vlug een afschrift van namen. Het is een handig, venijnig gesteld staatsstuk, dat aan onze regeering nog niet er kennis was gebracht, wij zonden het naar Buitenlandsche Zaken, die o.a. dadelijk een afschrift naar Parijs stuurden, Prof. Struijcken zal het ook bewerken, terwijl Fabius het van opmerkingen voorzien ter behandeling aan kolonel Van Tuinen gaf." (blz. 65)

⁴¹ Arthur James Balfour, 1848 – 1930

De Engelse regering heeft bericht dat colonel Oppenheim geen Nederlandse decoratie mag ontvangen, "omdat hij nog geen 5 jaar in Nederlandschen dienst is, de Engelsche koning handhaaft dus nog de uitspraak van Koningin Victoria "mijn eigen honden dragen mijn eigen colliers" ". (blz. 67)

25 juni 1919 De Engelse Inlichtingendienst wordt opgeheven. Tinsley heeft echter de opdracht scherp te blijven uitkijken wat de Duitsers doen, om eventueel dadelijk opnieuw te beginnen; zijn handigse agenten worden bij de legatie ondergebracht, zelf wordt hij directeur van de Uranium Transport Company te Rotterdam (blz. 81) (Tinsley was de consul in Rotterdam. deM)

Franse Dienst

Hoofd: generaal Bucabeille (te Maastricht?), militair attaché.
Het contact wordt onderhouden door de Limburgse luitenant Schoenmaeckers.

pag. 49

13 maart 1917 G.S.III ontvangt van Bucabeille nogmaals interessante gegevens. Hij gaf Schoenmaeckers een lijst van mensen, die voor 'contra-spionage' in Franse dienst waren. Lijst blijkt van weinig waarde, daar de 'kopstukken' mankeren. Was blijkbaar een tactische zet, om G.S.III aan hem te verplichten na een "bommenkwestie met den Duitschen deserteur Schjipschek, de geïnstrueerd werd en materieel ontving bij den Franschen M.A. en daarna de zaak aan de Justitie aangaf". Na overleg G.S.III met Openbaar Ministerie, Justitie en ??B.Z. zaak in doofpot gestopt. (blz. 13)

29 juni 1917 Bucabeille gaf Schoenmaeckers een dossier over de werking en inrichting van zijn contra-spionage, bestemd voor G.S.III. (blz. 20)

februari 1918 Bucabeille levert "de mooiste en meest geheime gegevens" aan Schoenmaeckers, bestemd voor G.S.III. (blz. 22)

5 april 1918 Bucabeille verzoekt de Opperbevelhebber een stafofficier te zenden om te helpen bij de ontmaskering van een man, die geheime mobilisatie-bescheiden had aangeboden. Hoofd G.S.III had met nadruk er op gewezen, dat dit niet tot de taak van een inlichtingendienst behoorde. Wel zou een G.S.III-officier de daarover aangewezen instantie kunnen vergezellen. (blz. 29)

15 februari 1919 Uitwisseling van bolsjewistische gegevens (de gemeenschappelijke vijand!) (blz. 62)

2 april 1919 Bucabeille introduceert bij G.S.III "den chef van den anti-bolsjewiken dienst Fourgère", die op verzoek van minister Van Karnebeek⁴² overleg over het revolutiegevaar zou plannen met G.S.III (blz. 67)

⁴² Herman Adriaan van Karnebeek, 1874
– 1942

17 april Bucabeille introduceert de Franse luitenant de Lorgeuil, de om die tien dagen gegevens over het bolsjewisme zal brengen, "de eerste officieele samenwerking met het buitenland op ons bureau". Zulks op wens van Ministerie van Buitenlandse Zaken. (blz. 68)

5 mei 1919 Luitenant de Lorgeuil vroeg om legitimatie van twee anti-bolsjewistische agenten van de Franse dienst. Uit voorzichtigheid geweigerd; wel bemiddeling bij plaatselijke autoriteiten toegezegd. "Meestal zijn die mensen tevens belast met handelsspionage, zoodat wij er de voorkeur aan geven ons niet in een wespennest te steken. (blz. 71)

pag. 50

12 mei 1919 Bucabeille beklagt zich over het op hem loslaten van agents-provocateurs. Is niet door G.S.III gedaan. (blz. 73)

14 mei 1919 Gesprek met Bucabeille over een, met advies van twee Nederlandse advocaten opgestelde instructie voor de agenten van de Franse dienst, in verband met het optreden der politie. Van beide zijden wordt het beter geacht, dat in Nederland een georganiseerde vreemde dienst onder een fatsoenlijk man bestaat, dan een clandestiene met allerlei verdachte figuren. (blz. 74)

Duitse Dienst

Hoofd: Overste Renner, militair attaché, opgevolgd door majoor Von Schweinitz (tot februari 1919), daarna weer overste Renner. Het contact wordt voornamelijk onderhouden door de kapitein Gijsberti Hodenpijl.

19 juli 1916 De inlichtingen-officier te Bazel stelt – indirect – voor, geregeld berichten te zenden aan Engelse oorlogsschepen die voor de Nederlandse kust kruisen. "Sie würden dann vielleicht von ihnen befreit werden können". Onvoorwaardelijk afgewezen. (blz. 1)

4 augustus 1915 Code van de attaché Renner is ontcijferd, waardoor waardevolle gegevens over plaats Engelse divisies werden verkregen. (blz. 4)

14 februari 1917 Bericht over een waarschijnlijk geheime installatie voor draadloze telegrafie op Duitse legatie. (blz. 12)

8 juni 1918 De Duitse Inlichtingendienst zond per code-telegram inlichtingen voor Duitse dubbel-spionnen, werkzaam bij Tinsley te Rotterdam omtrent kazernes te Mühlheim en Keulen als middel om vertrouwen te wekken bij de Engelsen. (blz. 34)

oktober 1918 Door Duitse legatie vier klachten tegen G.S.III ingekomen, nl.

- tegen uithoren Duitse posten aan de Limburgse grens;
- over doorgeven van verklaringen van Duitse deserteurs aan de Entente;
- over in de hand werken van Entente-spionage in Zeeuws Vlaanderen;
- over een inwoner van Maastricht.

G.S.III kon de klachten afdoende ontzenuwen.

G.S.III liet de militaire attaché zijn ongenoegen weten over deze gang van zaken. De attaché wist van niets en adviseerde "wat flinker en krachtiger dan gewoonlijk te antwoorden". (blz. 40)

pag. 51

15 februari 1919 Uitwisseling van bolsjewistische gegevens (de gemeenschappelijke vijand!). (blz. 62)

(met de hand bijgeschreven: evenals met ?? Entente)

Majoor Von Schweinitz op voorstel van G.S.III voorgedragen voor Nederlandse onderscheiding. (blz. 62)

15 april 1919 Leiding G.S.III bezocht de militaire attaché om kennis te maken, "na achter de schermen in de afgelopen jaren van elkaars bestaan zoo dikwijls bemerkt te hebben". (blz. 66)

25 juni 1919 De Duitse dienst in Nederland wordt voorlopig quasi alleen op handelsgebied en propaganda in stand gehouden. Het hoofd van de dienst (Freijer) wordt chef van de inlichtingendienst voor het Departement van Buitenlandsche Zaken te Berlijn. (blz. 81)

30 juni 1919 Overste Renner bleek niet te weten van opdracht Graaf Westarp (samenwerking met G.S.III voor afweer van het bolsjewistische wereldgevaar) en vond die zaak verdacht. Gesprek hierover met Van Woelderen was voor Renner aanleiding te verklaren, tegenstander te zijn van het organiseren van spionage-systemen met betaalde agenten. Noemde die internationaal schuim, dubbel spel spelend en opdrachtgevers verradend en verkopend. Het geld daaraan besteed is weggesmeten. Had gehele oorlog door officiële en niet-officiële diensten van zich af gehouden en toch

steeds de beste berichten over Engeland geleverd van alle Duitse diensten. Zijn gegevens daartoe had hij verkregen door studie van 160 provinciale Engelse dagbladen. (blz. 83)

Geheime berichten-wisseling

4 augustus 1916 Code van de Duitse militaire attaché Renner is ontcijferd, waardoor waardevolle gegevens over plaatst Engelse divisies werden verkregen. (blz. 1)

14 februari 1917 Bericht over een waarschijnlijk geheime installatie voor draadloze telegrafie op Duitse legatie. (blz. 12)

15 maart 1917 Marine-officier bespreekt bij G.S.III vinding "waardoor hij radio's met variërende golflengte hoopt te kunnen opvangen en de code-telegrammen uit de vermoedelijke radio-telegrafie installatie in Duitsche consulaat te vinden." (blz. 15)

pag. 52

8 februari 1918 "Onze eigen installatie voor radio-telegrafie vangt tegenwoordig de draadloze telegrammen op, die op bepaalde uren van de Duitsche duikboten worden verzonden, wij zullen nu wel spoedig de geheime code ontcijferen door de handigheid van den genialen Koot." (blz. 24)

8 juni 1918 "Door het oplossen van den Engelschen code ontvangen wij thans ook van die zijde hoogst belangrijke gegevens." (blz. 34)

28 april 1919 "De Duitsche "Waco"-code is gevallen, waaruit wij nauwkeurig de machinaties lezen van de Amerikanen, die de Duitschers aanzetten, om de vredesvoorstellen niet aan te nemen." (blz. 70)

4 juli 1919 De regering zal maatregelen moeten treffen dat, ondanks de algehele mobilisatie, ondershands toch nog buitenlandse code-telegrammen kunnen worden nagegaan. (blz. 84)

Krijgsgevangenen

19 juli 1916 Krijgsgevangenen zullen voortaan stelsmatig door de Rotterdamse politie worden gehoord, zoals ook met Duitse deserteurs gebeurt door de marechaussee in het Interneringskamp te Bergen (blz. 1)

4 augustus 1916 Ook Franse, Engelse en Russische krijgsgevangenen zullen beter gehoord moeten worden. (blz. 5)

augustus 1916 Korporaal Van Waveren van G.S.III (vermoedelijk Russisch sprekend in verband met zijn bloembollenhandel op Rusland deM) wordt werkzaam gesteld te Rotterdam voor het horen van Russische krijgsgevangenen. (blz. 5)

Scheepvaart

19 juli 1916 G.S.III geeft aan Van 't Sant, inspecteur Rivierpolitie te Rotterdam, instructie, voortaan gezagvoerders van schepen alles te doen rapporteren wat voor de inlichtingendienst van belang kan zijn. Instructie werd gegeven in overleg met de Marine Staf. (blz. 1)

3 februari 1917 Na vertrek van Van 't Sant uit Rotterdam (benoemd tot hoofdcommissaris Utrecht, deM) pleegt G.S.III overleg met de Rivierpolitie te Rotterdam, ter voorbereiding van een betere inlichtingendienst in verband met inkomende schepen, ten behoeve van de Marine Staf. (blz. 11)

Hoofdstuk III

G.S.III — Dienst voor het binnenland

Prioriteit voor politiek Inlichtingen

De stelling dat G.S.III in de jaren 1914 – 1918 primair een militaire inlichtingendienst moest zijn en ook steeds was, behoeft geen verdediging. Het feit van het woeden van de Eerste Wereldoorlog is daarvoor een afdoende verklaring.

pag. 53

Maar niet allen de gebeurtenissen aan de oorlogsfronten zijn voor een inlichtingendienst, zelf voor die van een neutraal land, van belang. Ook op de stemming in het binnenland dient de aandacht gevestigd te zijn, zeker wanneer, zoals in die jaren in Nederland het geval was, 400.000 mann uit hun maatschappelijke milieus zijn weggenomen en tegen hun zin en hun eigen belangen in, hun dagen als militair moeten doorbrengen.

Naar gelang de oorlog langer duurde en de gemobiliseerden dus ook langer gescheiden van hun gezinnen moesten leven, namen de binnenlandse moeilijkheden toe. Afgezien van de steeds aanwezige, herhaaldelijk zeer ernstige beduchtheid dat ook ons land nog in de strijd verwickeld zou raken was één van de voornaamste factoren voor grotere kansen voor het ontstaan van die moeilijkheden, de geleidelijk aan steeds slechter wordende voedselvoorziening. De wetenschap bij de gemobiliseerden dat de honger hun gezinnen bedreigde, moest wel van uitwerking zijn op de geest in de troepen en daar onrust en opstandige gevoelens opwekken, c.q. aanwakkeren.

Wetenschap omtrent hetgeen onder die militairen (die in het bezit waren van massale hoeveelheden wapens) leefde, was voor de inlichtingendienst een eerste vereiste.

Het is dan ook niet alleen begrijpelijk, veeleer vanzelfsprekend, dat kapitein Van Woelderen in zijn dagboek af en toe dit onderwerp aanroerde. Dit te meer na hetgeen in 1917 en 1918 in Rusland had plaats gevonden en welke gebeurtenissen door revolutionaire geesten in ons land als navolgenswaardig voorbeeld werden gepropageerd.

Een melding in dit dagboek, gedateerd 29 mei 1917, waaruit blijkt

dat aandacht werd geschonken aan anarchistische propaganda in Nederland, staat nog vrijwel op zich zelf. Zo ook de aantekening van 4 februari 1918 over een door de Nederlandse revolutionairen aangekondigde algemene werkstaking.

In oktober 1918 werd dit soort aantekeningen veelvuldiger. Dan is er sprake van besprekingen met de departementen van Oorlog en Justitie en met de politie over de Arbeiders- en Soldaten-Raden, dan wordt vermeld de intrekking van alle militaire verloven, mogelijk met het ook op de "ook voor ons dreigende bolsjewiki-wolken". Heel duidelijk spreekt een aantekening van 28 oktober 1918: "Militair oproer in de Harskamp", waarbij de "ergerlijke slapte waarvan de officieren daar blijk geven" worden gelaakt.

pag. 54

Dat het niet alleen onder de militairen giste, blijkt uit een dagboek-aantekening van 11 november 1918, de dag van de wapenstilstand en tevens de dag dat in geheel Duitsland de revolutie uitbrak. Van Woelderens vermeldde daarin "den dreigenden binnenlandschen toestand" en wees op "de actie der Rooden", die "hoogst gevaarlijk (wordt), gezien de werkeloosheid en slapte van onze partijen".

** **
**

Het intreden van de wapenstilstand op 11 november 1918 maakte een einde aan de prioriteit van de militaire inlichtingen boven de politieke. Dat werd nog eens onderstreept door de revolutiepoging van Troelstra op de daarop volgende dag. Troelstra klopte daarmee op de deur van de politieke inlichtingendienst en die klop werd op G.S.III duidelijk gehoord.

Nog diezelfde dag verzocht G.S.III "aan tal van goede vrienden in het leger" om "juiste inlichtingen omtrent stemming en betrouwbaarheid van het leger".

Die dag veranderde G.S.III "in beginsel van een inlichtingendienst voor het buitenland in een dienst voor het binnenland" schreef Van Woelderens. Maar vijf dagen later, op 17 november, rectificeerde hij zich zelf door te spreken van een "dienst in het binnenland naast dien voor het buitenland". Deze rectificatie is zeer bewust geschied. De aanvankelijk geschreven woorden "in plaats van" werden doorgehaald en vervangen door de woorden "naast dien voor".

De reorganisatie ging snel in zijn werk. De dienst werd in die dagen versterkt met drie officieren-leerlingen van de Hogere Krijgsschool, het bureau was dag en nacht bezet door twee officieren en twee onder-officieren, een verbindingsbureau voor berichten was in werking gesteld, er werd nauw overleg gepleegd met de politie te Amsterdam, Rotterdam en Utrecht en zoveel mogelijk werden officieren met opdrachten door het land gezonden.

** **
**

Alvorens nader in te gaan op de in begin 1919 doorgevoerde reorganisatie, alsmede de voorbereiding daarvan, worden eerst nog enkele onderwerpen beschreven die in tijdsorde daaraan voorafgingen en duidelijk aantoonde, dat er voor een civiele politieke inlichtingendienst meer dan voldoende bestaansgrond aanwezig was.

pag. 55

Inlichtingendienst Amsterdam

Op 13 maart 1917 schreef de kapitein Van Woelderen in zijn dagboek de volgende mutatie:

“Wij hebben met den Hoofdcommissaris van Politie te Amsterdam afgesproken ons met zijn handigsten politieman in verbinding te stellen, om ook eindelijk de Amsterdamsche politie tot wat grotere activiteit te brengen in den zin van de Rotterdamsche speciaal in de dagen van Van 't Sant.”

Op 14 maart volgde de mutatie:

“Bespreking met den inspecteur van Politie te Amsterdam Plateel (bedoeld moet zijn: Pateer, deM) die de contra-spionage te Amsterdam beter zal organiseren.”

Die “handigste politieman” bleek te zijn de inspecteur van politie Karel Henri Broekhoff, geboren 28 april 1886 te Amsterdam, die sinds 1906 bij de Amsterdamse politie werkzaam was. (Voor bijzonderheden: zie hoofdstuk I, blz. 21)

Van deze aanwijzing zal G.S.III beslist geen spijt hebben gehad.

In april 1917 begon Broekhoff zijn werk in de contra-spionage sector, een voor hem volkomen vreemd terrein. Niettemin heeft hij zich opmerkelijk snel ingewerkt en was hij reeds spoedig in staat met enkele “Abwehr”-officieren in contact te komen en blijvende goede relaties met hen te onderhouden. Reeds in augustus 1917 stond hij op vrij vertrouwelijke voet met leidende figuren van de consulaten (-generaal) van Engeland, Duitsland, Oostenrijk en de Verenigde Staten te Amsterdam, van welke personen hij veel vertrouwelijke gegevens ten behoeve van G.S.III wist te verkrijgen.

Het is mij gelukt de hand te leggen op de copiën van de rapporten welke door Broekhoff aan G.S.III werden gezonden. De periode, door deze rapporten gedekt, loopt van 26 april 1917 tot einde 1918.

Uit deze rapporten zou zelfs nu nog een duidelijk overzicht van de bezetting, van de ingeschakelde agenten en van de werkzaamheden van de genoemde buitenlandse diensten kunnen worden samengesteld.

Uitsluitend om enig idee te geven van de intensiteit van de rapportage, volgen hieronder de data waarop rapporten (soms zeer uitvoerige) aan G.S.III werden gezonden.

pag. 56

(tabel, op p. 56)

Wegens overspanning werd Broekhoff gedurende de maand december met ziekteverlof gezonden, gedurende welke maand hij toch nog een drietal rapporten inzond.

In deze bundel rapporten bevindt zich ook correspondentie met de chef van de toen voor G.S.III werkzame Opsportingsdienst van de Koninklijke Marechaussee, Baron Sixma van Heemstra.

Af en toe is er ook een brief tussen van Hoofd G.S.III. In deze laatste wordt maar zeer zelden enige instructie of advies aangetroffen. Vooral de adviezen hebben weinig om het lijf en van de chef van een landelijke inlichtingendienst en contra-spionage dienst, zou, ten aanzien van een zo belangrijke medewerker als waartoe Broekhoff zich had ontwikkeld, een bepaald positiever beleid verwacht hebben mogen worden.

Zulks te meer waar Fabius zijn artikel in "De Militaire Spectator" van 1921, op bladzijde 408 besluit met de woorden:

Onze politie was bij het uitbreken van den oorlog voor den bovenbeschreven rekerchedienst niet berekend. Zij heeft onmiddellijk de aanwijzingen gevolgd, die haar door den Generalen Staf werden gegeven en zich in 't algemeen meesterlijk aan de omstandigheden aangepast."

pag. 57

Broekhoff kwam regelmatig en vrij veelvuldig op het bureau van G.S.III en het is dus mogelijk dat hij tijdens de bespreking van in behandeling zijnde zaken, wel mondeling waardevolle adviezen van Fabius heeft gekregen.

Uit de rapportage blijkt voorts, dat Broekhoff meermalen stukken als bijlagen bij zijn rapporten voegde, die veelal over zeer wetenswaardige zaken handelden (bijvoorbeeld: een overzicht van alle revolutionaire partijen in ons land aan het einde van 1918). Helaas zijn van deze bijlagen geen afschriften aangetroffen.

Aanvankelijk werd alleen over contra-spionage gerapporteerd, later ook over sabbotage (bijvoorbeeld: opblazen brug Moerdijk; veroorzaken explosies aan boord van Nederlandse schepen met levensmiddelen). Nog later kwamen ook politieke zaken aan de orde.

Van april tot augustus 1917 was Broekhoff de enige Amsterdamse politie-ambtenaar die zich met dit werk bezig hield. Nadien werden hem enkele van de beste krachten van de Amsterdamse recherche ter beschikking gesteld. Ook waren hem enkele militaire rechercheurs van de Opsporingsdienst (o.a. ████████) als vaste medewerker toegevoegd.

Broekhoff had nog maar enkele maanden met het contra-spionage-bijltje gehakt, toen hij reeds tot het inzicht kwam, dat het geen eenvoudige zaak was om spionnen met de strafrechter in aanraking te doen komen.

Op 19 oktober 1917 rapporteerde hij aan G.S. III:

“Waar wettelijk tegen Steiner niets gedaan kan worden, hetgeen eigenlijk een ergerlijke tekortkoming is in ons Wetboek van Strafrecht ...”.

Op 1 november 1917, in een volgend rapport aan G.S. III, volgt dan de verzuchting:

“En zoo is dan de zaak Steiner waarschijnlijk tot een goed einde gebracht en zal weldra tot het verleden behooren. Zij heeft echter op afdoende wijze aangetoond, dat het Wetboek van Strafrecht hoopeloos te kort schiet waar het betreft spionage tegen Nederland. Had zulk een artikel bestaan, dan had Steiner zijn gerechte straf niet ontgaan.”

En zo blijkt weer eens te meer: Er is niets nieuws onder de zon.

** **
**

Inlichtingendienst Rotterdam

pag. 58

Rapporten over de contra-spionage werkzaamheden van de politie te Rotterdam gedurende de jaren van de Eerste Wereldoorlog bleken bij onderzoek niet meer aanwezig te zijn. Op last van de toenmalige hoofdcommissaris waren deze stukken in 1937 vernietigd.

Toch is het wel mogelijk over die periode enig inzicht te geven in de activiteit van de Rotterdamse politie op dit gebied, alsmede over de aard van de zaken waarnaar onderzoeken werden ingesteld. Om onbekende redenen (vermoedelijk toeval) bleek nl. een klein gedeelte van de agenda van z.g. Geheim Archief aan die vernietiging te zijn ontkomen en wel de agenda over het jaar 1918. In die agenda werden ingeschreven alle inkomende en uitgaande stukken, betrekking hebbende op het werk van de Inlichtingendienst. Dit betrof niet allen contra-spionage, doch tevens diverse zaken die zijdelings daarmede verbond konden houden, zoals: buitenlandse deserteurs, mensenroof, goudsmokkel (met mogelijke politieke doeleinden), inschakeling in criminele zaken met mogelijke politieke achtergronden (vergiftiging e.d.) enz.

Om enig inzicht te geven in de omvangrijkheid en de diversiteit van het werk van de I.d. in die dagen (op andere wijze dan dit voor Amsterdam mogelijk bleek), volgt hieronder een uittreksel uit een gedeelte van deze agenda.

1 januari 1918 Consul-generaal te Londen vraagt onderzoek naar onbekende, die op naam van stuurman van Nederlands schip mededelingen heeft verstrekt over bewegingen van de Britse vloot.

1 januari 1918 Verzoek aan Gemeentelijke Keuringsdienst om scheidkundig onderzoek van flesje, inhoudende jus, die vergiftigd zou zijn.

8 januari 1918 Verzoek van hoofdcommissaris Den Haan om inlichtingen over man, verdacht van spionage.

9 januari 1918 Circulaire van Commissaris der Koningin in Zuid Holland, inzake requireren van militairen in geval van oproerige beweging of ordeverstoring.

11 januari 1918 Officier-Commissaris Den Haag vraagt om adres van man, die terzake spionage moet worden gehoord. Tevens toezending afschriften stukken betr. spionage, waarin tien personen worden genoemd.

15 januari 1918 Politie Amsterdam zendt signalementen van en correspondentie over Duitse deserteurs, verdacht betrokken te zijn bij ontvoering van Duitser naar Duitsland.

pag. 59

15 januari 1918 Garninzoens-Commandant Delfzijl vraagt inlichtingen omtrent filiaal van Hamburgse rederij te Delfzijl, dat verdacht wordt van spionage.

16 januari 1918 Districts-commandant Kon. Marech. zendt afschriften van brieven van inwoner Ter Apel, over mogelijke smokkelhandel en spionage door firma te Rotterdam.

16 januari 1918 Commandant Limburg zendt correspondentie betrefzende zes Duitse deserteurs, verdacht van spionage.

22 januari 1918 Mededeling G.S.IV over verkoop van gouden tientjes door Rotterdammers, voor uitvoer bestemd.

23 januari 1918 G.S.III zendt anoniem schrijven, waarin Duitser beschuldigd wordt van opkopen oude schoenen en goudgeld, voor uitvoer naar Duitsland, daarbij geholpen door Rotterdammer.

27 januari 1918 Districts-commandant Kon. Marech. verzoekt aanhouding van twee Belgen, verdacht van spionage.

9 februari 1918 Politie Terneuzen zendt signalement van man, verdacht van spionage.

16 februari 1918 G.S. bericht, dat in een munitiefabriek te Remscheid granaten werden gemaakt, gevuld met blauwzuur. G.S. bericht, dat geïnterneerd Engels officier, die met Duitse vrouw samenleeft, voor de Entente tegen Nederland zou spioneren.

18 februari 1918 O.v.J. verzoekt verhoor van een man, n.a.v. diens klacht dat hij beschuldigd wordt van spionage en smokkelarij.

24 februari 1918 Politie Amsterdam meldt dat een schip van *The Belgian Relief*, geladen met graan voor Rotterdam, oorlogsmateriaal aan boord zou hebben.

27 februari 1918 Procureur-Generaal Den Haag zendt afschrift schrijven Min. Buitenl. Zaken aan Justitie, betr. revolutionaire anarchist Kalker, met verzoek deze bij aantreffen te Rotterdam te doen nagaan en toezicht op hem te houden.

27 februari 1918 ZEER GEHEIM P.G. Amsterdam verzoekt – onder toezending van rapport van Amsterdamse politie – inlichtingen over J. Barmat,⁴³ gewoond hebbende te Rotterdam en die thans in verbinding zou staan met D. Wijnkoop c.s. en voor de bolsjewiki uit Rusland propaganda zou voeren in Nederland, waarvoor grote bedragen beschikbaar zouden zijn gesteld. (Hierop wordt later teruggekomen. deM)

⁴³ Omstreden Joodse ondernemer Julius (Judko) Barmat, 1889 – 1938, zie de online archieven van [Rotterdam](#) en [Amsterdam](#).

pag. 60

4 maart 1918 Politie Amsterdam meldt vermoedelijke aankomst van elf vreemdelingen (Russen), die bolsjewiki-propaganda zouden voeren en in verbinding zouden staan met D. Wijnkoop.

Proces-verbaal inzake poging tot verkoop van militaire geheimen.

5 april 1918 O.v.J. Rotterdam zendt klacht van man die beschuldigd zou zijn van spionage en waarbij de naam van I.d.-rechercheur ██████ wordt genoemd.

16 april 1918 Toezending aan Generale Staf van afschrift van proces-verbaal inzake ██████ (Engels consul te Rotterdam) - ██████

16 april 1918 Kon. Marech. Terneuzen meldt spionage voor Entente door Belgische soldaat die te Rotterdam verblijft.

20 april 1918 O.v.J. Rotterdam zendt correspondentie van Belg, met verzoek om bericht of deze voor de Entente spioneert.

1 mei 1918 Cdt. Internerings Depôt Harderwijk zendt inlichtingen omtrent maatregelen genomen t.a.v. het onderbrengen van de bevolking (verdreven en uitgewekenen) in geval een gedeelte des lands moet worden ontruimd.

5 mei 1918 Garnizoens Cdt. Rotterdam vraagt onderzoek naar berichten, dat een Engels oorlogsvaartuig uit Rotterdam Duitsers aan land zou hebben gezet.

6 mei 1918 Politie Nijmegen meldt een Belg, die zich schuldig zou maken aan mensenroof en spionage.

8 mei 1918 Opsporingsdienst Den Haag vraagt inlichtingen over Nederlandse ex-sergeant die militaire tekeningen te koop zou hebben aangeboden.

27 mei 1918 Aan Garnizoens Cdt. Rotterdam wordt proces-verbaal gezonden terzake vermoedelijke spionage.

6 juni 1918 O.v.J. Rotterdam zent aantekeningen van gedetineerde, die beweert dat Duitse regering zijn uitlevering vraagt, niet wegens valsheid in geschrifte, doch wegens landverraad, en hem zo in handen probeert te krijgen.

7 juni 1918 Politie Delft zendt proces-verbaal terzake spionage en poging tot omkoping van ambtenaar te Delft.

20 juli 1918 Min. van Justitie en P.G. Den Haag zenden stukken betr. uitvoering van de Wet van 17 juni 1918, Staatsblad 410 en ontwerp van een Vreemdelingen-reglement.

pag. 61

27 juli 1918 Politie Den Haag meldt vermoedelijke spionage door twee Engelsen, die zich ook te Rotterdam hebben opgehouden.

24 augustus 1918 Aan Infanterie cdt. te Delfzijl worden portretten gezonden van twee mannen die verdacht worden van spionage.

24 augustus 1918 P.G. Den Haag zendt schrijven van Min. van Justitie en Buit. Zaken, met verzoek te doen nagaan ██████ en ██████, die van Rusland naar Nederland komen in opdracht van Russische regering, om een verzegeld pakket ter hand te stellen aan een onbekende.

Voor het overige gedeelte van de agenda zijn geen verdere gegevens meer overgenomen betrekking hebbende op spionage, doch allen die over politieke berichtgeving.

14 september 1918 P.G. Den Haag zendt correspondentie betr. uit te oefenen toezicht op revolutionaire elementen op stations i.v.m. opening Staten Generaal.

17 september 1918 P.G. Den Haag zendt missive van Min. van Justitie aan P.G.'s, betr. vergaderingen van Russische en Poolse vluchtelingen, met opdracht hierop nauwlettend toezicht te houden.

14 september 1918 Etappen-Inspecteur Rotterdam verzoekt inlichtingen over een man die revolutionaire ideeën is toegedaan en lid zou zijn van een z.g. Soldatenraad, bedoeld in "De Tribune".

17 oktober 1918 P.G. Den Haag zendt voorschriften omtrent toelating van Russen, voorzien van passen, afgegeven door de Sovjet-regering.

11 november 1918 P.G. Den Haag bericht, dat in Rusland twee Rode Kruis schepen geladen worden met propaganda-middelen voor neutrale landen en draagt op die schepen hier niet te doen aanleggen.

ongedateerd In Geheim Archief opgenomen: Stukken betrekking hebbende op de actie van de S.D.A.P.⁴⁴ (revolutionaire beweging).

⁴⁴ Sociaal-Democratische Arbeiderspartij

22 november 1918 Schrijven van kapitein Fabius (G.S.III), over de oprichting van een inlichtingendienst voor revolutionaire propaganda hier te lande en tevens correspondentie betr. op dit gebied verdachte vreemdelingen, waarbij met name genoemd worden Lenin en Trotzky en tevens Dr. van Ravesteijn.⁴⁵ (Op eerstbedoelde brief, waarvan de tekst elders werd gevonden, wordt nader terug gekomen. deM)

pag. 62

⁴⁵ Willem van Ravesteyn, 1876 – 1970

7 december 1918 O.v.J. Rotterdam zendt afschrift schrijven P.G. Den Haag, betr. handhaving verbodsbepalingen op het dragen van wapenen en voorstellen om het aanwezig hebben van wapenen te verbieden.

31 december 1918 Burgemeester Rotterdam zendt schrijven van P.G. Den Haag, met verzoek om inlichtingen omtrent beweerde militaire organisatie van oproerig-gezinden, waarbij ook officieren zouden zijn aangesloten en die in het bezit zouden zijn van wapenen, o.a. mitrailleurs.

– december 1918 Stukken betr. agent van politie te Rotterdam die in de revolutie-dagen getracht heeft militairen op te ruien en hen te weerhouden hun plicht te doen.

Binnenlandse Revolutionaire Activiteit

Rees in oktober 1917 gaf de hoofdcommissaris van politie te Amsterdam, met het oog op de mogelijke revolutionaire activiteit in de komende winter, als gevolg van de slechte economische toestand, opdracht tot bestudering van alle verschijnselen, die daarop zouden kunnen wijzen.

De Sociaal Democratische Partij (S.D.P.)⁴⁶ het Nationaal Arbeids

⁴⁶ Afsplitsing van de S.D.A.P. in 1909, tot 1918 de naam van de Communistische Partij van Nederland

Secretariaat (N.A.S.),⁴⁷ de Internationale Anti-Militairistische Vereniging (I.A.M.V.) en enkele anarchistische groepen hielden zich toen bezig met het voeren van propaganda in het leger. In die periode werden onder de militairen vele propaganda-pamfletten verspreid.

⁴⁷ koepelorganisatie van vakbonden

Ter illustratie volgen hieronder de teksten van een tweetal van dergelijke pamfletten.

Het eerste is een uitgave van drie gezamenlijk optredende groeperingen te Arnhem, nl. P.A.S. (Plaatselijk Arbeids Secretariaat), de S.D.P.-afdeling Arnhem en de Vrij Socialistische Groep; het tweede pamflet ging uit van de Amsterdamse I.A.M.V.-afdeling.

“AAN ONZE KAMERADEN IN HET SOLDATENPAK

Wij hebben eenige ernstige woorden met U te spreken. Woorden die in dezen ernstigen, revolutionairen tijd tot U gesproken moeten worden. De tijden waarin men niet met ernstige woorden tot de soldaten hoefde te komen zijn voorbij. De vroolijke levenslustige soldaat van voorheen, de jolige luchtige kerel die om niets dacht, die geen zorgen kende, die vol vroolijke onverschilligheid door het leven ging – deze soldaat is op dit tijdstip veranderd.

Soldaten, wie heeft U zoo veranderd?

Waarom is de gulle, geestige spot, de plagende scherts verdwenen om plaats te maken voor makkende zwartgalligheid?

Gij hebt het bij U zelve en bij anderen opgemerkt — gij zijt niet meer dezelfde van voorheen; gij zijt veranderd zooals alles veranderde in dezen tijd. Dat heeft deze tijd van bloed en ellende U gebracht? Wordt het geen tijd om U eens af te vragen wat er van U en van Uwe toekomst worden zal? Drie lange jaren — en voor zoover gij to de bereiden tropen behoort zelfs to 5 lange jaren toe — heeft men nu reeds beslag op U gelegd, zijt gij overgeleverd aan de meest weerszinwekkende willekeur; al dien tijd heeft men Uwe vrijheid beknot, zijt gij een speelbal, een stuk levend materiaal geweest in de handen van Uw zoogenaamde meerderen.

Men heeft U belet voor de Uwen te werken, gij leidt een leven, dat den naam leven niet verdient, ge huist in vuile kazernes, elke dag opnieuw zijt ge gedoemd tot nuttelooze, noodelooze, geestdoodende bezigheden en to gedwongen lediggang die al Uwe energie dreigt te dooden.

Velen onder U zijn vervreemd van tehuis, de lange afwezigheid en de zorgen om het bestaan maakten dat Uw huisgenooten niet meer met u rekenden — ook hebt ge in dienst vaak een gansch anderen kijk op de maatschappij gekregen. Uw denkwijze veranderde — en dat alles was oorzaak, dat velen Uwer zich nu feitelijk nergens meer thuis voelen.

En voorzoover ge wèl het geluk hebt een eigen thuis en vrouw en kind te hebben is het voor U des te smartelijker niet met de Uwen samen te kunnen zijn en bovendien te moeten denken dat zij niet kunnen krijgen wat hun toekomt van de meer dan schamele vergoeding, die men U geeft in loon voor Uwe diensten. Gij, miliciens, zijt thans 23 à 25 jarigen leeftijd zoover, dat ge zeggen kunt in Uw leven nog niet anders te zijn geweest, dan leerjongen en soldaat; Uw vak hebt ge verleerd, Uw werkklust is gebroken. Gij landstrommannen die uit Uw werkkring

gerukt werd, die vrouw en kind moest achterlaten, die dagelijks meer achteruitgaat, gij komt tot de ervaring, dat ge economisch te gronde gaat. Soldaten, wat brengt U de toekomst? Het maatschappelijk stelsel, dat militarisme en oorlogen noodig heeft, dat menschenlevens, menschengeluk en de vrijheden der menschen opeischt, dat zonder gevoel voor het land zijner slachtoffers, terwille van het winstbelang van enkelen, onverbiddelijk zich zijn weg baant, wadende door het bloed van duizenden, dit maatschappelijke stelsel, het kapitalisme in zijn laatste phase, het imperialisme, maakt U, soldaten, tot paria's, tot schooiers, tot niets-bezitters, tot maatschappelijke schipbreukelingen! Dit is de waarheid, zo onloochenbaare waarheid en geen phrasen van vaderlandsliefde en burgerplichten kunnen deze waarheid te niet doen. En deze waarheid is het die U tot de erkenning moet brengen, dat gij behoort bij het in aantal toenemende, dagelijks meer verarmende lijdende, bloedende en in verdrukking levende proletariaat. Soldaten, gij zijt de wapenbroeders — wijl gij zijt de gewapende broeders van het verdrukte proletariaat, van de klasse die strijd tegen het huidige stelsel van roof, moord en plunderen, die aan de heerschers van nu de macht wil ontnemen, en die de maatschappij op andere, betere, met het belang van alle menschen overeenstemmende grondslagen wil plaatsen. Het proletariaat, de grote zwarte massa, der hongerigen bezitloozen, dat leeft in de meest kommervolle omstandigheden, in wier leven alle blijheid is uitgedoofd, komt meer en meer tot het besef, dat het zich verzetten moet tegen de heerschers; meer en meer wordt het proletariaat zich bewust van het lot, dat de menschheid wacht, wanneer de heerschers van nu, de macht behouden. De les van drie jaar wereldoorlog zijn te duidelijk. De heerschers zijn onttroond; zij zullen nooit vrede en welvaart en vrijheid aan de menschheid kunnen brengen; het proletariaat, de draagster van de nieuwe wereldorde, van het socialisme moet de macht veroveren. Door de revolutie te plaatsen tegenover het imperialisme moet ge partij kiezen zóó of zóó. Kameraden, ge ziet het, arbeiders en soldaten kneust de schouders eenzelfde juk. Zij zuigen ellende en jammer uit dezelfde borsten.

pag. 64

— — — —

Het eenige lichtpunt dat oprijst uit den nacht van verschrikking, waar in drie jaar wereldoorlog de menschheid dompelde, is de revolutie in Rusland. In donkere nacht van slavernij lag Rusland, bij tienduizenden sneuvelden zijn zonen in den oorlog. Hongersnood teisterde de bevolking, vrouwen en kinderen vielen als offers van honger en ellende. Met ijzeren vuist handhaafden zich de machthebbers tegen het opkomende verzet totdat opeens de vlam der revolutie hoog oplaaide, toen de arbeiders staakten en de soldaten hen steunden. De macht van den Tsaar brak. De troon der Romanoffs viel ineen als een vermolmd gebouw — niets bleef er van over. Dit is de groote les van Rusland. Arbeiders en soldaten vormen een onoverwinnelijke macht. Onthoud deze les. Ook in dit land, dat geregeerd wordt door een Regering, die een misdadige politiek voert, is het met bijna wiskundige zekerheid te voorspellen, dat in den loop van den komenden winter verschijnselen van verzet en oproer zullen te voorschijn komen. De revolutionaire

pag. 65

socialisten vereenigd in het revolutionaire socialistisch comité besloten tot de oprichting van Raden van Soldaten. Honderden, duizenden soldaten moeten zich hierbij aansluiten, instensief moet de propaganda in het leger gevoerd worden. Soldaten van Nederland, weest één met het proletariaat van Nederland en met het wereldproletariaat. Weest niet langer willooze werktuigen in handen der machthebbers. Soldaten organiseert U !

Namens de Rev. Soc. Arbeiders

Organisaties

het P.A.S. afd. Arnhem S.D.P.

Vrij Soc. Groep"

"Aan de MILITAIREN TE AMSTERDAM

SOLDATEN !

Nadat ge reeds een of twee jaar Uw burgerlijk beroep, uw huisgezin en familiekring hebt moeten verlaten, om aan de grenzen, in de forten of in een der kazernes van Nederland uw zoo nuttigen tijd met het vervelende en geestdodende sleurleven — wat het militaire leven u oplegt — te sluiten, wordt ge naar de hoofdstad gezonden.

WEET GIJ WAAROM MEN U NAAR AMSTERDAM HEEFT GEZONDEN

Waarschijnlijk wel, doch als ge het niet persé weet, dan zult ge toch zeker wel e e n i g vermoeden hebben dat er een bepaald doel voor aanwezig is om juist u, die voor een groot gedeelte in de zuidelijke provincie woonachtig zijt, naar Amsterdam te brengen.

Wij willen U heel in 't kort mededeelen waarom gij hier werd gebracht.

pag. 56

WANT GIJ MOET WETEN WAAROM GIJ NAAR HIER WERD GEBRACHT EN WAT VOOR DADEN VAN U ZULLEN WORDEN VERLANGD.

Zoals uw ouders, broeders en zusters, uw vrouwen en kinderen ontzettend te kort komen aan letterlijk alles wat het leven noodig heeft, en op honger-rantsoen zijn gesteld, lijdt ook de Amsterdamsche arbeidersbevolking. Honger en ellende brengt de massa van het volk op straat en doet hun eischen stellen aan stad- en landsbestuur, die billijk, rechtvaardig, doch ook noodzakelijk zijn, tot behoud van het leven, van de gezondheid van ons, onze vrouwen en kinderen.

Honger is ontzettend !

DE HONGER BRACHT DE ARBEIDERS VAN AMSTERDAM OP STRAAT EN ZAL, ALS STRAKS HET LIJDEN DOOR DE WINTERKOU ZAL WORDEN VERDUBBELD, HEN WEER OP STRAAT ZAL BRENGEN !

In juli j.l. werden er 11 menschen gedood en 140 gewond, omdat het volk het allernoodzakelijkste voedsel opeischte.

Dat zal weer gebeuren !

HET ZAL DAAROM WEER GEBEUREN OMDAT DE AMSTERDAMSCH E ARBEIDERS HONGER LIJDEN EN DE BEZITTENDE KLASSE ETEN EN BRANDSTOF VOLDOENDE IN VOORRAAD HEBBEN!

Die voorraden zult gij, soldaten, met uwe wapens moeten beschermen en het volk wat nooit anders doet dan werken en gebrek lijden, als het

van angst en wanhoop naar buiten komt, als het alléén maar wat brood, aardappelen, rijst en brandstof vraagt, zult gij moeten neerschieten, moesten verwonden :

MEN HEEFT U NAAR AMSTERDAM GEBRACHT OM EEN MISDAAD TE VOLBRENGEN !

Gij zult het volk moeten doden wat brood voor zich en hun kinderen vraagt!

ZOO'N MISDAAD IS U EN IEDER MENSCH ONWAARDIG !

Het leven is het hoogste wat de natuur ons gaf, dat op bevel te verwoesten of te vernietigen is het wreedste en onwaardigste wat denkbaar is.

MENSCHENRECHT EN MENSCHENPLICHT IS HET TE WEIGEREN Z'N MEDE-MENSCH TE DOODEN OF TE VERMINKEN !

Uw bevelhebbers, burgerlijke zoowel als militaire, deinzen er niet voor terug U het moorden te bevelen.

pag. 67

Zij zullen van u eischen, de geschiedenis bewijst het, dat gij met uw vuurwapenen een slachting zult aanrichten onder de massa's van het volk als het zich op straat vertoont.

't Is onze plicht u te waarschuwen nu het nog tijd is en gij gelegenheid hebt te overdenken voor welke vreeselijke daden men u hier wil gebruiken. Wij, de anti-militairisten, komen u waarschuwen, omdat wij het ontzettend vinden dat mensen, mensen vermoorden en dat de arbeiders van Amsterdam allermint uw vijanden zijn ! Integendeel het zijn uw lotgenooten, HUN EISCHEN ZIJN UW EISCHEN! HUN RECHT IS UW RECHT! HUN LEED IS OOK HET UWE!

Zeker, wij weten dat gij denkt en voelt als het volk doch dat alleen de vernietigende geest van het militarisme uw beste menselijke gevoelens onderdrukt.

Daarom zijn wij ook anti-militairisten, d.w.z. mensen, die tegen het militarisme en haar ellendigen uitwas van moord, plundering en vernedering, strijd voeren.

VELEN VAN ONS WEIGEREN DEN DIENST AAN DAT MILITARISME EN AARZELLEN NIET DAARVOOR GEVANGENIS OF ERGER NOG TE ONDERGAAN.

Wij weten, niet ieder heeft de overtuiging en de kracht hetzelfde te doen, doch wij allen hebben zedelijken moed en menschelijk gevoel genoeg om te WEIGEREN op mensen te schieten die opeischen het LEVENSRECHT.

Wij anti-militairisten voeren een fellen strijd tegen het militarisme en haten, uit liefde voor de menscheid, dat stelsel waaronder gij op dit oogenblik gedwongen of vrijwillig leeft, en de geheele menscheid met vernietiging bedreigt.

Wij bestrijden het militaristische stelsel, èn om het militarisme zelf, èn om de gevolgen die voortvloeien uit een toestand van bewapening van geheele volkeren.

Wij bestrijden niet u omdat ge soldaten zijt, maar het militarisme wat u allen tot slaven maakt !

WIJ ZIJN NIET UWE VIJANDEN, INTEGENDEEL WIJ UWE BROEDERS !

Uwe vijanden zijn zij, die U bedriegen door te zeggen dat gij het vaderland moet verdedigen, die u zeggen, dat het volk, wat vraagt om brood, alleen maar berust is op relletjes en onrust opwekken. Uw vijanden zijn de bezitters; dezen voeren u in den oorlog en zetten u op tegen de arbeidersklasse waartoe ge zelf behoort.

Bedenk wat in de naaste toekomst van u wordt verlangd, RAADPLEEGT UW GEWETEN EN WEIGERT EEN MOORDAANSLAG OP HET VOLK, WEIGER IN NAAM DER MENSCHHEID, ONMENSCHLIJKE DADEN TE DOEN.

AFDELING AMSTERDAM

I.A.M.V.

De beide pamfletten (met letterlijk overgenomen tekst) zijn mede daarom volledig weergegeven om enig idee te geven van de toenmalige vorm van revolutionaire propaganda en tevens om als tijdsbeeld te dienen.

De tekst van het eerste stuk werd tevens gepubliceerd in "De Tribune".⁴⁸

++ ++
++

De hierboven vermelde opdracht van de hoofdcommissaris tot bestudering van revolutionaire activiteit, was tevens aanleiding aandacht te schenken aan de bewegingen van vooraanstaande partij-functionarissen. Gebleken is, dat in die periode werd overgegaan tot het doen volgen van Domela Nieuwenhuis.⁴⁹ Of dit tot enig resultaat heeft geleid is niet bekend geworden.

Ondermijnende propaganda

In juni 1918 werd te Amsterdam bekend, dat reeds sinds enige tijd van Duitse zijde de activiteit in de Nederlandse arbeidersbeweging met grote belangstelling werd gade geslagen, welke belangstelling ontsproot uit een angstgevoel, dat eventuele revolutionaire beweging in Nederland, naar Duitsland zou overslaan.

Dat dit angstgevoel zeer reëel mocht worden genoemd, blijkt al uit bekend geworden activiteit van de Franse geheime dienst in ons land.

Op 17 juni 1918 had nl. te huize van een agent van de Franse dienst aan de Badhuisweg te Scheveningen, een bijeenkomst plaats, bijgewoond door zes mannen (vier Fransen, een Belg en een Nederlander), welke bijeenkomst ten doel had: bevordering van de revolutionaire propaganda in Duitsland.

Besproken werd de oprichting van een drukkerij in Nederland, waar revolutionair propaganda-materiaal, bestemd voor Duitsland, zou kunnen worden gedrukt. Tevens werd besproken de verspreiding

pag. 68

⁴⁸ De *Tribune* is een partijblad van achtereenvolgens communisten, trozkisten, en van de *Socialistische Partij*.

⁴⁹ *Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, 1846 – 1919

pag. 69

in Duitsland, in 5.000 exemplaren, van het in Nederland gedrukte revolutionaire boek "Republik und Frieden".

De uitvoer van revolutionaire lectuur uit Nederland naar Duitsland was aan de Duitse spionagedienst bekend.

Een andere wijze van ondermijnende activiteit was in Duitsland bekend geworden. Daar was een revolutionaire organisatie ontdekt, waarbij aan het licht was gekomen, dat aan Duitse soldaten, die tot bedoelde organisatie behoorden, rode armbanden ware uitgereikt. Soldaten, voorzien van deze banden, zouden bij het volgende Entente-offensief aan het Westfront de vijand doorlaten. De organisatie werkte met gelden die door de Entente-offensief werden verstrekt.

Door de Franse geheime dienst (generaal Bucaille) werd financiële steun verleend aan twee Duitse tijdschriften, nl. "Der Kampf" en "Michel en Sumpf". Het is niet kunnen blijken, of deze tijdschriften alleen verspreid werden onder Duitsers in Nederland. De artikelen keerden zich tegen de Duitse legerleiding, maar schreven toch ook niet altijd even vriendelijk over de Entente.

Arbeiders- en de Soldaten Raden

De oprichting van Arbeiders- en Soldaten Raden in 1917 en 1918 in Rusland, vond ook in ons land navolging.

In mei 1918 kwam een landstroomsoldaat, ██████, te Amsterdam in contact met leden van een anti-militaristische organisatie. Bij verdere ontmoetingen werd hem medegedeeld, dat het doel van de organisatie was: het plegen van aanslagen op verschillende ministers en het in de lucht laten vliegen van verschillende openbare gebouwen. Een puur anarchistisch complot.

Een gebeurtenis in het zeer recente verleden – januari 1918 – moest deze mededeling wel als zeer geloofwaardig doen voorkomen. In die maand was nl. reeds een poging ondernomen het Kruithuis aan de Haarlemmerweg te Amsterdam op te blazen. Vijf personen waren daarvoor aangehouden en in bewaring gesteld. Het is niet bekend tot welke organisatie zij behoorden.

██████ stelde de Amsterdamse Inlichtingendienst van één en ander in kennis. De Officier van Justitie, met wie deze activiteit besproken werd, droeg de politie op de zaak grondig te onderzoeken.

Soldaat ██████ bleek bereid zich voor de politie als lid in de organisatie te laten opnemen.

Op verzoek van de I.d. Amsterdam verleende G.S.III medewerking om ██████, die buiten Amsterdam in garnizoen lag, naar Amsterdam te doen overplaatsen.

Kort na zijn toetreden reeds, kreeg ██████ van de organisatie de opdracht enkele tijdgranaten te leveren; van handgranaten zou men

daar reeds voldoende zijn voorzien.

Na overleg met G.S.III wist de I.d. Amsterdam van de Artillerie-Inrichting voor dit doel drie, onschadelijk gemaakte, tijdgranaten te verkrijgen. De lading trotyl daarin was vervangen door in uiterlijk sterk daarop gelijkende pijpenpaarde.

Ten behoeve van het onderzoek was het nodig de beweging van één der vooraanstaande leden van het complot, wonende in de Jordaan, te observeren. Aangezien onopvallend observeren in die buurt onmogelijk was en de Jordaan des avonds door vele militairen werd bezocht, werd — weer door bemiddeling van G.S.III — een drietal militaire uniformen ter beschikking van de Amsterdamse politie gesteld, te gebruiken door de met het volgen belaste rechercheurs. Dit zou tevens de mogelijkheid openen tot het in de organisatie doen opnemen van één of meer rechercheurs-pseudo-militairen. Tot die rechercheurs behoorde de militaire rechercheur ██████ ██████ van de Opsporingsdienst, de latere rijksrechercheur.

De leiding van het onderzoek ging inmiddels over van de officier van justitie op de procureur-generaal te Amsterdam. Deze nam ook de verantwoording op zich voor het opereren met de tijdgranaten.

In juni 1918 werd ██████ reeds als lid van de organisatie ingeschreven. Zijn ervaringen daarin bevestigden de tot dat tijdstip door ██████ gedane mededelingen. Het bleek een gevaarlijke samenspanning te zijn van lieden met zeer terroristische voornemens. De verzameling wapens waarover beschikt werd zou vrij omvangrijk zijn. Onder de bezetting van één der forten rond Amsterdam telde de groep vele leden.

In juli 1918 werd door de I.d. Amsterdam geprobeerd een andere militair in de Haagse groep te laten doordringen. De voor die plaats uitgezochte militair was een 'bekeerde' anarchist. Gezocht werd naar een mogelijkheid ook de organisatie te Vlissingen te penetreren.

In diverse rapporten aan G.S.III berichtte Broekhoff over deze organisatie nog in de volgende bewoordingen:

- De plannen van de revolutionairen zijn van verstrekkende en gevaarlijke aard.
- De leden wordt opgedragen zich zoveel mogelijk op te geven voor nieuw op te richten politie-afdelingen in het leger.

pag. 71

Zij redeneren als volgt: Indien deze politie-afdelingen op onze hand zijn, dan hebben wij daarvan niets te vrezen voor onze propaganda en onze actie, terwijl wij op de hoogte komen als de militaire autoriteiten met de politie-afdelingen iets tegen ons willen ondernemen.

- Deze Raden van Arbeiders en Soldaten moeten niet verward

worden met de Soldatenraden van de S.D.P., die slechts soldatenraden zijn, niet Raden van Arbeiders en Soldaten. Zij gaan uit van revolutionair-anarchistische zijde en hebben veel militanter plannen.

Van 't Sant zou uit Utrecht soortgelijke meldingen hebben verstrekt. Broekhoff en Van 't Sant hebben ook zelf afdelingen opgericht (op papier).

Soldaat ██████ zou inmiddels lid van het hoofdbestuur zijn geworden.

In augustus 1918 werd vastgesteld, dat een Oostenrijkse deserter optrad als instructeur en leider van Raden van Arbeiders en Soldaten.

In rapporten van augustus en september 1918 is sprake van vier arsenalen te Amsterdam (naar schatting 1500 geweren, 20.000 scherpe patronen, 40 bommen en 200 revolvers met munitie).

Medio september 1918 werd echter vastgesteld dat de voorgaande meldingen voor een groot deel hebben berust op de fantasie van de berichtgever, soldaat ██████. Ook de gemelde omvang van de Raden zou onjuist zijn geweest.

Na de ontdekking rapporteerde Broekhoff op 18 oktober 1918:

“Dat is dan de organisatie, waarvan ik destijds aan U kennis gaf en die ik, dank zij tal van misleidende mededelingen, aanvankelijk sterk overschatte. Ik zou U nog steeds elke week kunnen voorzien van een verslag van de wekelijksche vergadering van deze heeren te Amsterdam. Op deze geheime vergaderingen wordt de meest snorkende taal gebezigd, men doet elkaar de ergste verwijtingen, oude leden gaan en nieuwe komen, de vreeselijkste voornemens, die ons aanvankelijk de haren ten berge deden rijzen, worden uitgebroed, dan gebeurt er weer niets, de leden verwijten het bestuur, dat er van al die voornemens niets tot uitvoering komt, het bestuur zegt dan weer tot de leden, dat zij dan maar eens daden moeten toonen, er ontstaat weer herrie, een gedeelte van het oude bestuur verdwijnt, de nieuwe leden in het bestuur smeden weer de meest vreeselijke plannen, de politie is weer in spanning, of er nu eindelijk eens wat zal gebeuren, maar er gebeurt weer niets.

Ziehier zoo'n beetje de cirkelgang waarin bij de Soldaten en Arbeiders Raden alles draait. De heeren bestuursleden doen het voorkomen alsof zij wapens in overvloed hebben, maar van het bestaan blijkt nog immer niets. Waar zij zouden moeten zijn, blijken zij bij onderzoek niet te weten. Het aantal militairen, dat lid is dezer organisatie, is zeer gering. Te Amsterdam op zijn hoogst acht. het aantal burgers is zonder twijfel grooter, maar behoort tot de reeds lang bestaande anarchistische vereenigingen.

Het is jammer, dat aan de Soldaten en Arbeiders Raden justitieel niets gedaan kan worden. De politie weet van te voren, dat aan de snorkende, misdadige voornemens geen gevolg zal worden gegeven,

doch is verplicht, om na het uiten, de noodige voorzorgsmaatregelen te nemen.”

Dat er niettemin sprake is van terroristische activiteit van Soldaten Raden blijkt uit onderstaand afschrift van een proces-verbaal van de militaire rechercheurs ██████ die als leden van een Soldatenraad op 12 november 1918 (de dag van Troelstra's revolutie-poging) een vergadering van een Soldatenraad te Amsterdam bijwoonden.

Proces-Verbaal

██████

Op Dinsdag 12 november 1918 des avonds te ongeveer 8,30 uur hebben wij een ledenvergadering bijgewoond der S.A.R.. in een der lokalen van het gebouw van De Jong aan den O.Z. Achterburgwal te Amsterdam.

██████ deed een voorstel tot verspreiding van een manifest. ██████ deed eveneens een dusdanig voorstel en wilde in het manifest opnemen, dat militairen morgenavond ter vergadering van het Revolutionnair Socialistisch Comité in de Diamantbeurs zouden komen en wel gewapend. ██████ voegde er aan toe, dat na afloop der vergadering van genoemd comité zou worden gedemonstreerd niettegenstaande het demonstratieverbod en was de bedoeling de demonstratie door wapenen kracht bij te zetten. Hij voegde er voorts aan toe, dat de leden van de S.A.R. allen morgenavond gewapend op deze vergadering moesten komen en de kern van het verzet moesten vormen. Het manifest zou worden ondertekend "Soldaten en Arbeidersraad" daar het nu niet meer nodig was om geheim te werken.

pag. 73

Dit voorstel werd met algemeene stemmen aangenomen. Door vier mensen werd nu een proefmanifest opgemaakt en werd ██████ aangenomen.

██████ nam op zich voor de drukker te zorgen. Besloten werd het manifest in 5000 exemplaren te laten drukken en het morgen nog te verspreiden met het oog op de vergadering van morgenavond.

██████ de wapens, welke de leden morgenavond zouden meebrengen, niet bepaalde vuurwapens behoeften te zijn; ook werktuigen als bijtels en messen waren voldoende. ██████ dat het voldoende was, als men een wapen had, waarmede men een agent de hersens kon inslaan en hem dan zijn wapens af te nemen. ██████ men dan ook de politiepouhuizen kon binnengaan, om de aanwezige wapens mede te kunnen nemen.

██████ deed een voorstel tot het plunderen van een wapenmagazijn in de buurt en wel onmiddellijk. Dit werd afgeraden, omdat dan de mogelijkheid niet meer zou bestaan om later andere grotere wapenmagazijnen te plunderen, daar de politie alsdan zou zijn gewaarschuwd en maatregelen zou kunnen hebben genomen. Dit voorstel werd dus niet aangenomen, doch werd het als persoonlijke daad vrijgelaten.

Een voorstel ██████ to aansluiting bij den Soldaten en Arbeidersraad van de S.D.P. werd niet aangenomen.

pag. 74

Wij hebben gezien, dat ██████ zich heeft verwijderd tijdens de vergadering en later terugkwam met een conceptmanifest, dat hij zelf zou hebben vervaardigd en hetwelk hij voorlas. Dat hij het manifest zelf had vervaardigd bleek uit zijn gezefde, dat hij er nog een paar tekortkomingen in dat manifest had, dingen, die hij er niet had ingezet, b.v. naar welke vergadering de arbeiders en soldaten moesten gaan.

Bij ██████ zou ik morgen 500 van deze manifesten kunnen afhalen.

Hiervan proces-verbaal op ambtseed ██████ Amsterdam, 12 November 1918.

██████
██████

++ ++
++

Ook de in Nederland verblijvende Duitse deserteurs hadden een Soldatenraad gevormd, kennelijk naar het voorbeeld van de revolutionaire militairen in het moederland, wier actie gericht zou zijn tegen de Duitse legatie. Zelfs was er sprake van een revolutionair "Comité III", uit het personeel van een vroegere "Abwehrstelle" in Amsterdam.

Activiteit van Wijnkoop en zijn Sociaal-Democratische Partij (S.D.P.)

Op 16 juli 1918 verzond Wijnkoop uit Amsterdam het volgende telegram:

LITVINOF Chargé d'affaires

Russian soviet government London

We beg of you to assist immediately if possible tribute only revolutionary daily paper of Holland Amsterdam financially thousand pounds urgently wanted for party and paper.

Wijnkoop
President S.D.P.
Pretoriusplein 3
Amsterdam"

██████

Of op dit verzoek is gereageerd door de gevraagde gelden ter beschikking te stellen is niet kunnen blijken.

(kopie van telegram van Wijnkoop)

pag. 75

Een in januari 1918 door de I.d. Amsterdam ingesteld onderzoek zou hebben aangetoond, dat Wijnkoop in die tijd in verbinding stond

pag. 76

met Judko Barmat, koopman, wonende Oosterpark 78 te Amsterdam, kantoor houdende Keizersgracht 303-304 te Amsterdam.

Barmat, Israeliet, zou reeds jaren te voren uit Kiev (Rusland) naar Nederland zijn gekomen, hier gehuwd zijn met een Nederlandse vrouw, uit welk huwelijk een kind was geboren, waardoor de Vreemdelingenwet niet meer op hem van toepassing zou zijn. Hij zou gefortuneerd zijn.

Wijnkoop en Barmat zouden in verbinding staan met de Bolsjewiki-regering. Barmat zou de onofficiële vertegenwoordiger van die regering zijn. Hij beweerde, dat die regering twee miljoen roebel had uitgetrokken voor bolsjewistische propaganda in Zweden, Noorwegen, Denemarken, Zwitserland en Nederland. Een vijfde deel van dit bedrag zou ter beschikking worden gesteld aan Wijnkoop. Zodra het geld beschikbaar zou zijn, zou in "de Tribune" een inlegvel verschijnen, waarin de bolsjewistische ideeën zouden zijn uiteengezet.

Broekhoff verwachtte dat Wijnkoop, na ontvangst van het geld, "zijn propaganda ook op een krassere wijze zal voeren, een wijze, die gevaarlijk kan worden voor de Staat".

Van een verder contact tussen Wijnkoop en Barmat wordt in Broekhoff's rapporten niet meer gesproken.

Deze informatie is kennelijk voor de procureur-generaal te Amsterdam de aanleiding geweest, zich tot de Rotterdamse politie te wenden met een verzoek om inlichtingen over Barmat. (zie onder hoofdstuk III, blz. 59)

Op 9 oktober 1918 verzond het 'Auswärtige Amt' te Berlijn aan het Duitse consulaat-generaal te Amsterdam een schrijven, waarin de consulaat-generaal werd opgedragen een bedrag van RM. 200.000,=, dat door de 'Deutsche Bank' te Berlijn aan de Rotterdamsche Bank-vereiniging te Amsterdam zou worden overgemaakt, uit te betalen aan David Wijnkoop.

Dit bedrag was afkomstig van Joffe, de gezant van de Sovjet-Republiek te Berlijn, die aan het 'Auswärtige Amt' had verzocht bemiddeling te verlenen bij het overmaken er van naar Amsterdam en de uitbetaling aan Wijnkoop.

In het desbetreffende schrijven vermeldde Joffe:

"Herr Wijnkoop erhalt den Auftrag das Geld für die in Holland befindliche Kriegsgefangene zu verwenden."

Op 11 oktober 1918 berichtte de Rotterdamsche Bank te Amsterdam aan de consul-generaal, dat het genoemde bedrag, omgerekend in Nederlandse valuta groot f 65.830,97, te zijner beschikking stond. Hij heeft het geld op 12 oktober 1918 geïncasseerd en nog diezelfde dag aan Wijnkoop ter hand gesteld.

++

In november 1918 vernam de I.d. Amsterdam van een agent van de Franse contra-spionage dienst, dat bij een bank te Enschede een geldsom was gedeponneerd, ten bate van de bolsjewistische actie in Nederland. Het resultaat van het door *rechercheur* █████ hiernaar ingestelde onderzoek is niet bekend, mogelijk als gevolg van het feit dat Broekhoff toen met ziekteverlof was gezonden en gedurende enige tijd slechts sporadisch aan G.S.III rapporteerde.

Op 18 december 1918 berichtte Broekhoff aan G.S.III dat Wijnkoop onvindbaar was en vermoedelijk naar Duitsland was vertrokken, hoewel hij niet in het bezit was van een Nederlands paspoort. Van de Duitse consul te Amsterdam vernam Broekhoff, dat Wijnkoop zich op het consulaat had vervoegd, met het verzoek in het bezit te worden gesteld van een document waarmee hij zich naar Duitsland zou kunnen begeven. Dit was hem niet verstrekt. De consul vermoedde dat Wijnkoop clandestien naar Duitsland was gereisd. Wijnkoop had kennelijk de bedoeling zijn reis geheim te houden.

De dag daarop, op 19 december 1918, wist "De Telegraaf" te melden, dat Wijnkoop op 18 december in Den Haag was geweest.

In Den Haag had hij een paspoort weten te verkrijgen, dat hij nog dezelfde dag bij het consulaat te Amsterdam indiende ter verkrijging van een visum. De consul-generaal Von Humboldt besliste, dat dit visum niet zou worden verstrekt.

Bijzonderheden over de voorgenomen reis en het doel waarvoor deze zou worden gemaakt zijn niet bekend.

++ ++
++

Ook de Sociaal Democratische Partij kende het instituut "soldatenraden".

In totaal zouden er twintig dergelijke raden hebben bestaan. Die in Amsterdam zou 30 leden hebben omvat, die in Zeeland 60 leden. Het orgaan der Raden, de "Soldatentribune", verscheen slechts wanneer er geld beschikbaar was. Vandaar dat het zeer onregelmatig werd uitgegeven. Op één der te Amsterdam gehouden vergaderingen werd een brochure, getiteld "Soldatenplicht" verspreid.

Broekhoff rapporteerde over deze raden o.a.:

"Met de vrede in zicht geloof ik, dat de soldatenraden van Wijnkoop wel nimmer tot eenige ontwikkeling zullen komen. Als organisatie te Amsterdam wekt het de lachlust op. Toch zullen wij haar in het oog blijven houden."

pag. 78

Op 13 november 1918 schreef kapitein Van Woelderens in zijn dagboek:

“Juist komt bericht van Broekhoff in Amsterdam, dat 3000 Wijnkopianen de cavaleristen uit de Cavalerie-kazerne wilden komen “bevrijden”, het salvo waarmee zij werden ontvangen, doodde 8 man en verwondde er 6 (volgens het eerste telefonische bericht) waardoor de betoogers afvloeden en naar de Infanterie-kazerne stroomden, waar de wacht onder een officier ze met geladen geweren afwachtte, wat ten gevolge had, dat Wijnkoop een inspecteur van politie liet verzoeken, toch vooral niet te schieten.”

Barmat en de S.D.A.P.

Vermoedelijk omstreeks het midden van het jaar 1918 heeft Barmat zich van Wijnkoop afgewend en is hij in relatie getreden met de S.D.A.P..

Als Oekraïner was Barmat goed op de hoogte van Russische toestanden, om welke reden Broekhoff contact met hem onderheild, ter verkrijging van inlichtingen over het communisme in Rusland.

■■■■■

Door de ■■■■■ aan hem verstrekte gegevens ■■■■■, was het Broekhoff meermalen mogelijk waardevolle inlichtingen te verkrijgen.

Zo vernam hij medio januari 1919 dat de S.D.A.P. het voornemen had, te Rotterdam een groot dagblad op te richten. Het benodigde kapitaal daarvoor was in die dagen juist bijeen gebracht. De S.D.A.P. bracht zelf f 1.250.000, – in, gedeeltelijk in contanten, gedeeltelijk in de vorm van het gebouw van de Coöperatie van de S.D.A.P. aan het Gedempte Slaak te Rotterdam. Barmat stortte f 100.000, – in contanten. Het aandelen-kapitaal bedroeg f 225.000, –. Barmat werd directeur van het nieuwe blad.

(Aan het Gedempte Slaak te Rotterdam was tot 1940 gevestigd het sociaal-democratisch dagblad “Voorwaarts”. deM)

In de tweede helft van januari 1919 wilde Barmat ■■■■■ naar Duitsland, voor het voeren van besprekingen met de Ebert-Scheidemann-regering.⁵⁰ Barmat kon echter geen Oekraïens paspoort krijgen en zou de reis moeten maken op een hem door de Duitse legatie verstrekte ‘Passierschein’. Om er zeker van te zijn, dat hij weer naar Nederland terug zou kunnen keren, wenste hij vóór zijn vertrek reeds in het bezit gesteld te worden van een ‘Rückvisum’. ■■■■■

pag. 79

⁵⁰ Regering van de Duitse sociaaldemocraten Friedrich Ebert en Philipp Scheidemann, vlak na de Eerste Wereldoorlog.

Troelstra's revolutie-poging

Op 12 november 1918 vond de historische zitting plaats van de Tweede Kamer waar Troelstra de revolutie predikte en de Kamerleden mededeelde, dat het grote S.D.A.P.-congres, dat de Zaterdag

daarop te Rotterdam zou worden gehouden, zou besluiten, hoe de door hem ontvouwde plannen in de praktijk zouden worden uitgevoerd.

Die mededeling, gedaan één dag na het tot stand komen van de wapenstilstand — waardoor de Nederlandse bevolking bevrijd werd van de angst op het laatste ogenblik nog in de oorlog verwickeld te geraken — heeft in allerlei kringen heftige reacties opgewekt.

Hiervoor was te meer aanleiding, omdat Troelstra had beweerd, dat zijn omwentelingsplannen voor een niet gering gedeelte steunden op de medewerking van militairen en politie.

In hoeverre deze bewering waarheid bevatte valt nu moeilijk te beoordelen. Voor kapitein van Woelderen van G.S.III is die uitlating blijkbaar een veeg teken geweest, hetgeen wel blijkt uit zijn dagboekmutatie dat

“de anders zoo kranige hoofdcommisaris Sirks (Rotterdam) (had) verklaard, dat hij bij een revolutie zich met zijn geheele politiekorps onder een nieuwe regeering zou moeten stellen.”

De uitermate verwarde situatie van die dagen noodzaakte G.S.III tot uiterste waakzaamheid. Alle beschikbare mogelijkheden werden benut om op de snelst mogelijke wijze landelijk geïnformeerd te blijven.

Daarnaast heeft Van Woelderen zich — achter de schermen — volledig ingezet voor de opbouw van een anti-revolutie beweging. De oprichting van de “Bond van Regeeringsgetrouwen” (uit wier midden de personen kwamen die tijdens de beroemde rit van Kongingin Wilhelmina over het Malieveld de paarden van de koets uitspanden en het rijtuig zelf trokken) werd door hem met alle kracht ondersteund.

Ook in het buitenland werd de ontwikkeling van de politieke situatie in Nederland in die dagen met argus-ogen bekeken. In Engeland was men beducht voor een overslaan van de revolutie in Duitsland naar Nederland. Mocht zulks plaats vinden, dan bestond er, naar het oordeel van de chef van de Britse geheime dienst in Nederland, die speciaal in die dagen de grootste belangstelling toonde voor de ontwikkeling van onze binnenlandse toestand, grote kans dat de levensmiddelenaanvoer, toen stellig de allermakselste plek in onze economie, zou worden stopgezet.

Een katholiek Comité van Orde was reeds tot die gevolgtrekking gekomen, blijkende uit de tekst van een verspreid pamflet, luidende:

REVOLUTIE betekent geen levensmiddelen van de Entente.

(zie blz.. 81)

Het twee maanden oude, rechtse ministerie Ruys de Beerenbrouck⁵¹ nam krachtige maatregelen en richtte zich in een proclama-

pag. 80

⁵¹ Charles Ruijs de Beerenbrouck, 1873 – 1936; de naam is hier abusievelijk geschreven met ‘y’ in plaats van met ‘ij’.

tie, ondertekend door alle ministers, tot de bevolking. Met betrekking tot de socialistische dreiging was daarin gesteld:

“Moge het gezond verstand van de overgrote meerderheid onzer bevolking haar en vooral de minderbedeelden bewaren voor de naamloze ellende, welke haar deel zal zijn, als de geregelde gang van zaken wordt verstoord.”

De proclamatie besluit met de mededeling:

“Tegenover de aankondiging, dat eene minderheid naar de macht zal grijpen heeft de regeering besloten, in het belang van de rechten en vrijheden van het gansche volk, het gezag en de orde te handhaven.”

(Voor de volledige tekst van de proclamatie wordt verwezen naar blz. 82)

De stedelijke overheid en diverse maatschappelijke organisaties bleven daarbij niet ten achter. Rooms Katholieke en Protestants Christelijke vakorganisaties, kiesverenigingen, speciaal daartoe opgerichte comité's van actie e.a., zij allen keerden zich tegen de voornemens om met geweld de staatkundige bakens in ons land te verzetten, hetgeen blijkt uit de op de bladzijden 83 tot en met 92 opgenomen bekendmakingen en manifesten.

Voor alle zekerheid werd, achteraf gezien ten overvloede, op 15 november 1918 aan alle leden van de Burgerwacht een mededeling uitgereikt, waarin voor een eventuele alarmering de nodige aanwijzingen wrden gegeven (zie blz. 93)

(Gereproduceerde bekendmakingen en manifesten)

pag. 87-93

Troelstra's aankondiging dat het S.D.A.P. congres van Zaterdag 16 en Zondag 17 november 1918 zou beslissen hoe de revolutie-plannen zouden worden ten uitvoer gelegd, is niet verwezenlijkt.

pag. 94

Het congres heeft zich in zijn congres-resolutie wel uitgesproken voor een zeer radicaal program (zie bladzijde 95), maar daarin is van een revolutionair optreden geen sprake meer. Weliswaar wordt daarin de Duitse revolutie geprezen en wordt aan de sociaal-democratie in Duitsland en Oostenrijk lof toegezwaaid voor het op zich nemen van de taak tot democratisering en socialisatie in het belang van de arbeidersklasse, maar ten aanzien van ons land wordt slechts verklaard, dat de S.D.A.P. en het N.V.V.⁵² al hun krachten zullen aanwenden om de in het program gestelde eisen ten spoedigst te doen zegevieren en dat daartoe elke vorm van demonstratie en de algemene werkstaking zo nodig zullen worden benut. Van omwentelingsplannen wordt daarbij niet grept.

⁵² Vakcentrale Nederlands Verbond van Vakverenigingen

Tijdens of kort na het congres berichtte de I.D. Rotterdam telefonisch aan G.S.III

“dat Troelstra op het congres erkend heeft zich in de kracht van de regeeringsgetrouwen te hebben vergist en zijn revolutie-actie tot voor hem betere tijden wil uitstellen.” (Dagboek Van Woelderen)

Diezelfde dag, 17 november 1918, kon Van Woelderen dan ook in zijn dagboek nog muteren:

“Ik geloof, dat bij voldoende blijvende activiteit, het revolutiegevaar is bezworen.”

De verdere ontwikkeling heeft getoond, dat hij het hiermede bij het rechte einde heeft gehad. G.S.III was zonder moeilijkheden een kritieke periode doorgekomen. Niet zonder reden handhaafde de dienst de S.D.A.P., de grootste extremistische partij, boven aan de lijst van te observeren groeperingen.

Het fiasco van de linkse partijen werd door Johan Braakensiek⁵³ humoristisch in beeld gebracht. (zie pag. 96)

⁵³ kunstschilder en illustrator Johan Coenraad Braakensiek, 1858 – 1940

Microfoon-actie

Gezien in het licht van de huidige technische mogelijkheden, is het vermakelijk de beschrijving te lezen over de eerste microfoon-actie van de I.d. Amsterdam.

Toch is het feit, dat Broekhoff overging tot toepassing van dit — in het jaar 1918 zeker nog onconventionele — hulpmiddel, wel waard vermeld te worden. Ik wilde dit novum voor de ...⁵⁴

⁵⁴ zin breekt hier af

(Gereproduceerde bekendmakingen en manifesten)

pag. 95

Ideeën voor re-organisatie van de inlichtingendienst

55

⁵⁵ Komt wel voor inhoudsopgave, maar er is geen tekst over dit onderwerp

Hoofdstuk IV

Oprichting Centrale Inlichtingendienst C.I.

Behoeftte gevoeld aan politieke inlichtingen

pag. 105

Al leek het revolutie-gevaar, dat zich in de eerste helft van de maand november 1918 zo ernstig liet aanzien, kort daarna vrijwel bezworen, dank zij de algemene reactie daartegen van de overheid en de burgerij, toch bleef de dreiging daarvan wel degelijk bestaan. De politieke ontwikkeling in het buitenland (Rusland, Duitsland, Oostenrijk, Hongarije en andere landen) gaf de revolutionair gezinde Nederlanders nog voldoende geestelijke ruggesteun.

Op 2 januari 1919 beschreef Van Woelderen de binnenlandse politieke situatie met de woorden:

Al moge met recht verwacht worden, dat 1919 ons binnen niet te langen tijd den zoo zeer verlangden vrede zal brengen, toch zet het nieuwe jaar, wat betreft onzen binnenlandschen toestand zeer ongunstig in, ongunstiger dan het groote publiek denkt, want typisch Hollandsch slaapt alles weer in na de spanningsdagen van November, omdat men meent, dat het revolutiegevaar voorbij is; de organisatie der goede elementen laat weer geheel op zich wachten en daartegenover spannen de revolutionairen achter alle krachten in, zij wachten op de hulp van den dreigenden honger en gebrek aan brandstoffen.

De overheid was zich deze dreiging duidelijk bewust en wenste daarom nauwkeurig op de hoogte te worden gehouden van alles wat er in de revolutionaire kringen van onderscheiden schakering omging.

Noodzakelijk was het derhalve een apparaat in het leven te roepen, dat zou kunnen voldoen een behoefte alle gewenste inlichtingen te verstrekken over de werkzaamheden en de plannen van de politiek-extremistische partijen.

Besluit oprichting Centrale Inlichtingendienst

De departementen van Binnenlandse Zaken, van Oorlog en van Justitie zouden met de formatie van een dergelijk apparaat het meest zijn gebaat. Vandaar dat de drie betreffende ministers, resp. Jhr. Mr. Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck, Jhr. G.A.A. Alting von Geusau⁵⁶ en Mr. Th. Heemskerk, einde 1919 overlegden op welke wijze de beste oplossing zou kunnen worden gevonden.

⁵⁶ George August Alexander Alting von Geusau, 1864 – 1937

pag. 106

Een grote moeilijkheid daarbij was evenwel, dat geen hunner de politieke verantwoordelijkheid wenste te dragen voor het in hun departement opnemen van een geheime politieke inlichtingendienst, bevreesd als zij waren, dat daarover door leden van de Staten-Generaal vragen aan hen zouden worden gesteld, die ernstige politieke moeilijkheden tot gevolg zouden kunnen hebben.

Men was het er over eens, dat het te creëren apparaat in het geheim zou moeten werken en dat een zekere vorm van camouflage daarom noodzakelijk zou zijn.

Besloten werd, de reeds bestaande inlichtingendienst G.S.III met dit werk te belasten en daartoe de dienst te splitsen in twee bureaux, G.S.III A en G.S.III B.

G.S.III A zou zich van dit moment af uitsluitend bezig houden met de zuiver militaire inlichtingendienst, derhalve een inlichtingendienst met betrekking tot het buitenland.

G.S.III B zou zich moeten gaan richten op het binnenland en dus inlichtingen moeten verzamelen over de geest in het leger en bij de marine. Daarbij zou echter ook gaan behoren: het inwinnen van gegevens over de activiteit van politiek-extremistische partijen. Deze geheime politieke inlichtingendienst zou worden aangeduid als de Centrale Inlichtingendienst (C.I.).

Wat plaatsing en bezetting betrof was de C.I. dus, goed gecamoufleerd, ondergebracht bij de Generale Staf. De werkzaamheden, hoewel verricht door officieren van G.S.III B, vielen onder de verantwoordelijkheid van de Minister van Binnenlandse Zaken.

Vorbereiding totstandkoming landelijk apparaat

Na de correspondentie van Hoofd G.S.III met diverse belangrijke verbandingen in november 1918, werd op G.S.III, op basis van de door de drie ministers genomen beslissing, een ontwerp voor de toekomstige organisatie (en vermoedelijk ook de werkwijze) samengesteld. Dit stuk werd op 2 januari 1919 ter kennisneming aangeboden aan de Chef Staf, de generaal W.F. Pop.

Uit hetgeen bekend is geworden over de verdere behandeling van dit ontwerp, kan worden geconcludeerd, dat daarin afstand

is genomen van de aanvankelijk door Fabius voorgestane ideeën, zoals die werden geformuleerd in zijn brieven aan enkele politie- en marechaussee-verbindingen en dat in sterke mate rekening is gehouden met de door o.a. Broekhoff en Van 't Sant daartegen kenbaar gemaakte bezwaren.

Na bestudering van het ontwerp door generaal Pop, vond op Dinsdag, 7 januari 1919 een bespreking plaats tussen de generaal en kapitein Fabius met de minister van Binnenlandse Zaken over de organisatie en werkwijze van de inlichtingendienst. De minister gaf daarbij te kennen het werk van G.S.III van het hoogste belang te achten en persoonlijk van alles op de hoogte te willen blijven.

pag. 107

Bij schrijven van 10 januari 1919 werd dit onderhoud door generaal Pop bevestigd. Als bijlagen behoorden bij dit schrijven:

- a. een "nota betrekkelijk een Inlichtingendienst tegenover revolutionaire propaganda en revolutionaire woelingen", bij welke nota eveneens een bijlage behoorde, betreffende de regeling in Rotterdam van een inlichtingendienst;
- b. een handleiding, te benutten bij de aanwijzing van politie-ambtenaren in de verschillende steden, die als leiders van de gemeentelijke inlichtingendiensten in aanmerking komen;
- c. afschrift van een schrijven van de Minister van Justitie, waarin deze te kennen gaf zeer veel prijs te stellen op samenwerking met de Inlichtingendienst van de Generale Staf.

De onder a. genoemde nota luidt als volgt:

"Nota

betrekkelijk een Inlichtingendienst tegenover revolutionaire propaganda en revolutionaire woelingen.

Algemeene beschouwingen

Teneinde, voor zooveel dit mogelijk zal blijken, tijdig ingelicht te worden omtrent revolutionaire propaganda, die gemaakt, of revolutionaire woelingen die voorbereid worden, is het noodig, dat er een centrale inlichtingendienst zij ingesteld, welke steunt op een berichtendienst, welke met behulp van verschillende organisaties bij dien inlichtingendienst inkomen.

De centrale inlichtingendienst ware te vestigen bij den Generalen Staf, omdat daarbij reeds eene organisatie bestaat, welke in de gewenschte richting werkt. De Chef van den Generalen Staf zal de door den centralen inlichtingendienst verkregen resultaten ter beschikking van de Regeering (den Minister van Binnenlandsche Zaken) stellen, terwijl zij ook, voor zoover nuttig, ten dienste der plaatselijke autoriteiten gesteld kunnen worden.

Organisatie

pag. 108

Voor het medewerken aan den berichtendienst moet worden beschikt over:

- a) de plaatselijke politie,
- b) de Koninklijke Marechaussee,
- c) burgerlijke vertrouwenspersonen,
- d) een militairen inlichtingendienst.

d) is reeds georganiseerd; de personen, onder c. bedoeld worden door den Inlichtingendienst van den Generalen Staf gezocht. Hierbij zal gestreefd worden naar samenwerking met de burgerwachten; dit geschiedt reeds in Amsterdam en wordt voorbereid in Den Haag en Rotterdam. Bij elke burgerwacht van eenig belang moet een Inlichtingendienst worden georganiseerd onder deskundige leiding.

b) De samenwerking van de Koninklijke Marechaussee met den Generalen Staf is verzekerd. De Inlichtingendienst van de Kon. Marechaussee moet voornamelijk als een landelijke worden beschouwd, in hoofdzaak in de grensprovinciën en op het platte land (veenkoloniën, mijnstreken).

a) De berichtendienst van de plaatselijke politie moet georganiseerd worden volgens de regeling ontworpen en ingevoerd door den Hoofdcornmissaris van Politie te Rotterdam, zooveel noodig gewijzigd naar plaatselijke omstandigheden. Waar de politieorganisatie uitstekend is, zoals te Rotterdam, kan de Hoofdcornmissaris tevens de leider worden van den Burg. Inl. Dienst, in onderscheiden plaatsen is dat niet mogelijk en niet gewenscht, omdat het Hoofd van de politie de voor dezen dienst noodige eigenschappen mist, zoodat in beginsel de berichtendienst van de Politie voor elke plaats afzonderlijk moet worden georganiseerd.

Uitvoering

Teneinde dezen berichtendienst snel te organiseeren — en de tijd dringt, zoodat zoo snel mogelijk gehandeld moet worden — zou de Minister van Binnenlandsche Zaken een schrijven kunnen richten aan de Commissarissen der Koningin in de verschillende provinciën, waarin het doel wordt medegedeeld van een te organiseeren centralen berichtendienst bij de plaatselijke politie in de grotere gemeenten, welk doel op eene vergadering van de burgermeesters van die gemeenten op het gouvernementshuis nader zal worden uiteengezet en waartoe den Commissaris de bijstand zal worden verschaft van een door de Minister te zenden, gedelegeerde.

Alvorens deze vergaderingen worden uitgeschreven, moet zijn nagegaan, welke politie-ambtenaren in de verschillende steden als leiders in aanmerking komen.

Deze staat is voor wijzigingen vatbaar als dit door de burgemeesters wordt gewenscht. De burgemeesters moeten de onder hen ressorteerende commissarissen van Politie in dien geest leiden, dat er geen moeilijkheden ontstaan om de gewenschte personen aan te wijzen. Eenmaal aangewezen, moeten deze zelfstandig werken.

Vergaderingen als bovenbedoeld zullen dus plaats hebben in de elf hoofdsteden der provinciën, waarbij, om de gedachten te bepalen, de volgende burgemeesters zouden kunnen zijn:

Zuid-Holland: Rotterdam, 's-Gravenhage, Gouda, Leiden, Dordrecht, Hellevoetsluis, Schiedam.	7.
Noord-Holland: Amsterdam, Haarlem, Hilversum, Alkmaar, Hoorn, Helder (Zaandam kan wellicht beter door A'dam beheerd worden).	6.
Utrecht: Utrecht, Amersfoort.	2.
Zeeland: Middelburg, Vlissingen.	2.
Noord-Brabant: 's-Hertogenbosch, Tilburg, Breda, Eindhoven, Bergen op Zoom.	5.
Limburg: Maastricht, Roermond, Venlo.	3.
Gelderland: Arnhem, Zutphen, Apeldoorn, Nijmegen.	4.
Overijssel: Zwolle, Deventer, Almelo Enschede, Oldenzaal, Hengelo.	6.
Drente: Assen, Meppel.	2.
Groningen: Groningen, Sappemeer, Veendam.	3.
Friesland: Leeuwarden, Harlingen en de 3 gemeenten van Heerenveen.	5.

pag. 110

In deze vergaderingen wordt de bedoeling van den berichtendienst der Politie toegelicht; de leiders van den berichtendienst der Politie aangewezen en de keuze van enkele vertrouwde burgers naast de Politie met de, daarvoor in aanmerking komende, burgemeesters besproken. Deze laatste personen moeten veel verbindingen hebben met werklieden-organisaties enz.

Als deze besprekingen het gewenschte resultaat hebben opgeleverd, zullen de betrokken politie-ambtenaren worden uitgenoodigd tot eene centrale vergadering, ter bespreking van de details der te treffen maatregelen, en wel:

Noord-Holland, Zuid-Holland en Zeeland te Rotterdam onder leiding van den Heer Sirks

voor de provinciën:

Utrecht, Noord-Brabant en Limburg te Utrecht onder leiding van den Heer Van het Sant.⁵⁷

voor de provinciën:

Gelderland en Overijssel te Deventer of Zutphen onder leiding van den Heer van 't Sant.

voor de 3 noordelijke provinciën:

te Groningen onder leiding van den Heer Sirks.

De Minister van Justitie stelt blijkbaar op samenwerking met den Inlichtingendienst van den Generalen Staf zeer veel prijs (zie bijlage 3)

Om de vorenbedoelde organisatie te doen slagen, zou de Minister van Justitie kunnen bevorderen, dat de Procureurs-Generaal als fungerend Directeuren van Politie in alle opzichten medewerken, waarbij op den voorgrond zal moeten staan, dat deze autoriteiten alvorens, op grond

⁵⁷ Vermoedelijk wordt Van 't Sant bedoeld

der door de berichtendienst verkregen inlichtingen, in te grijpen, het advies zullen inwinnen van den Minister van Justitie.

Om de eenheid van handelen te waarborgen zou te 's-Gravenhage eene permanente, niet officieele commissie kunnen worden aangewezen, die ter zake advies kan uitbrengen. Deze commissie zou kunnen bestaan uit:

een vertegenwoordiger van den Minister van Justitie,

een vertegenwoordiger van den Minister van Binnenlandsche Zaken,

een vertegenwoordiger van den Chef van den Generalen Staf.

pag. 111

De bij deze nota behorende bijlage (vermeld op blz..108), waarin de organisatie en de werkwijze van de Inlichtingendienst der gemeentepolitie te Rotterdam werd beschreven, luidt als volgt:

Inlichtingendienst

1. De Inlichtingendienst werkt onder leiding van den Hoofd-Commissaris van Politie. Hij bestaat uit:
 - a. eene politie-afdeeling en
 - b. eene burger-afdeeling.
2. Voor elke afdeeling worden enkele sectie-chefs aangewezen, die ieder voor zich met eigen berichtgevers werken. De sectie-chefs worden met een Romeinsch, de berichtgevers met een Arabisch cijfer aangeduid. Werkzaamheden, betrekking hebbende op den Inlichtingendienst worden naast de normale werkzaamheden uitgeoefend.
3. Een Inspecteur (I.T.) wordt voor den Inlichtingendienst toegevoegd aan den Hoofd-Commissaris.
4. De burger-afdeeling bestaat uit vertrouwensmannen, welke alle met een kleine letter worden aangegeven. Zij stellen zich in verbinding met hun als in alle opzichten betrouwbaar bekend staande personen: rapporteurs. Deze rapporteurs zijn alleen bekend bij de vertrouwensmannen en ontvangen van dezen een nummer.
5. Bij A. worden de rapporten ingeleverd aan den onmiddellijken chef: A.I tot en met A.IX: in gevallen dat dit niet kan geschieden aan I.T.
6. Bij B. worden de rapporten ingeleverd door rapporteurs aan de vertrouwensmannen. De vertrouwensmannen zenden ze in aan den Hoofd-Commissaris van Politie met op het adres de aantekening: "Persoonlijk".
7. Op rapporten van de politie-afdeeling worden gesteld de nummers van hen, die rapporten uitbrengen (b.v. A.II.3). Op rapporten van rapporteurs of vertrouwensmannen hun nummer met bijbehorende letter van den vertrouwensman, bij wien ze zijn ingeleverd of de letter van den vertrouwensman (b.v. a of a4).
8. Zij, door wier handen rapporten passeeren, plaatsen eventueel hunne opmerkingen daarop.

pag. 112

9. Voor de rapporten worden formulieren en enveloppen beschikbaar gesteld. Verzending per post mag niet plaats hebben, zelfs al veroorzaakt dit eenige vertraging in de bezorging.
10. Behalve nummer en letter, die aanduiden wie rapport uitbrengt, plaatst ieder, die een rapport inzendt, daarop een volgnummer, ten einde een eventueel zoek raken te kunnen constateren.
11. Alle rapporten worden na ontvangst bij den Hoofd-Commissaris van Politie onmiddellijk op de schrijfmachine in duplo overgeschreven. Geschreven rapporten worden onmiddellijk na het overtypen door verbranding vernietigd. Alle rapporten krijgen naar volgorde van aankomst bij den Hoofd-Commissaris een doorlopend archiefnummer.
12. A.IV. is in het bijzonder belast met het inwinnen van inlichtingen en het zoeken van verbindingen met den Engelschen dienst en met de bemanningen van zeeschepen.
13. A.I. idem met den Duitschen dienst.
14. A.II. idem met den Franschen en Belgischen dienst.
15. A.III. idem met vreemdelingen in het algemeen.
16. I.T. is belast met het combineeren en vergelijken der ingekomen rapporten en het opmaken der conclusies. Hij maakt daarvan op verzamelrapporten, die op gelijke wijze behandeld worden als de eerstgenoemde rapporten. Hij houdt een register bij, waarin alle verdachte personen genoteerd worden met verwijzing naar of uittreksels van op hen betrekking hebbende rapporten.
17. De rapporten moeten o.m. bevatten:
 - a. Alles wat opgemerkt wordt onder de verschillende bevolkingsgroepen en de verschillende bedrijven, wat wijst op pogingen tot ordeverstoring of handelingen tegen het wettelijk gezag;
 - b. Alles wat opgemerkt wordt omtrent een veranderde stemming van groepen der bevolking of personeel in bedrijven werkzaam; contact met leiders en werknemers is daartoe de aangewezen weg;
 - c. Alles wat wijst op pogingen algemeene of partieele werkstakingen te proclameeren;
 - d. Berichten over gehouden of te houden openbare huishoudelijke vergaderingen of bijeenkomsten;
 - e. Alles wat wijst op pogingen tot sabotage in den meest algemeenen zin;
 - f. Berichten over het verzamelen van wapenen en munitie, geldinzamelingen voor hierboven bedoelde doeleinde;
 - g. Namen en woonplaatsen van personen en hunne handelingen, en alle gegevens betreffende organisaties, die op het bovenstaande betrekking hebben; zoo mogelijk portretten (foto's of uitgeknipte illustraties);
 - h. Verhoudingen, die, in verband met het bovenstaande, opgemerkt worden tusschen Nederlanders en vreemdelingen;

- i. Mededeelingen over pamfletten en strooibiljetten, die op het bovenstaande betrekking hebben, zoo mogelijk onder overlegging van originele exemplaren; belangrijke persberichten;
 - j. Berichten uit andere gemeenten van het Rijk, die er toe kunnen leiden de aandacht op daar wonende personen te vestigen.
18. I.T. houdt een register bij, waarin alle gegevens sub. 17g. worden opgeteekend; A.I. tot en met A.IV. krijgen afschrift van dit register. I.T. draagt zorg, dat het personeel der afdeling A. op de hoogte gehouden wordt van de kenmerken, die regelmatige paspoorten moeten vertoonen (visa, enz.).

In het bijzonder wordt er de aandacht op gevestigd, dat in de rapporten duidelijk moet uitkomen of de berichten bij geruchte gehoord zijn, een zekere mate van betrouwbaarheid bezitten, of op grond van eigen waarneming zijn uitgebracht.

Voorts wordt er in het bijzonder de aandacht op gevestigd, dat het Beursplein bij het Rotterdamsch Nieuwsblad, de Beurs, wachtkamers van stations en elektrische tram, trambalcons, café's en restaurants, openbare vermakelijkheden, spoorwegcoupé's, veerbooten, en in het algemeen verzamelplaatsen van personen, de geschikte gelegenheden bieden om het oor te luisteren te leggen. Hoe oogenschijnlijk alles ook rustig lijkt, een onverflauwde werkzaamheid is dringend noodig om verzekerd te zijn de bevolking voor rampen te kunnen behouden.

Het is wenschelijk, dat alle persoonlijk contact tusschen hen, die tot dezer inlichtingendienst behooren, tot een minimum gereduceerd wordt. Allen dan is een voldoende geheime werking mogelijk.

pag. 114

In deze brief en de bijbehorende notás is een aantal zaken opmerkenswaard.

1. Het door Fabius in zijn brief van 22 november 1918 aan Broekhoff e.a. (zie hoofdstuk III) geopperde idee om ook "burgerlijke vertrouwensmannen" een plaats in de nieuwe organisatie te geven, is niet geheel losgelaten, hetgeen begrijpelijk is, omdat G.S.III in de jaren 1914 – 1918 gunstige ervaringen had opgedaan met dergelijke figuren. Wel werd prijs gegeven de gedachte om deze figuren met de leiding in de provincies te belasten.

In de geciteerde nota van G.S.III wordt dienaangaande gesteld, dat deze burgerlijke vertrouwenspersonen door de Inlichtingendienst van de Generale Staf zullen worden gezocht. In de nota ter beschrijving van de Rotterdamse Inlichtingendienst wordt deze vorm van medewerkers eveneens genoemd. Van enig overleg met G.S.III in geval van inschakeling van die personen door de politie, is niet kunnen blijken. Een G.S.III-monopolie hiervoor lijkt niet praktisch en heeft waarschijnlijk ook niet bestaan.

2. Opmerkelijk is het geciteerde op blz. 110 (slot nota G.S.III) over het voorstel tot instelling van een commissie, die zo nodig zou

kunnen adviseren om “eenheid van handelen” te waarborgen, een taak die enigszins zou kunnen worden vergeleken met één der bevoegdheden van de huidige coördinator.

3. De behoefte aan versluiering van de identiteit van eigen personeel en informanten werd ook toen reeds gevoeld. Zij werden, evenals nu het geval is, aangeduid met coderingen.
4. Aan eliminering van vermijdbare risico's werd ook toen reeds aandacht geschonken. Verzending van rapporten per post bijv. was niet toegestaan, zelfs wanneer als gevolg daarvan de berichtgeving zou worden vertraagd.
5. De noodzaak van bronbeveiliging werd onderkend. Geschreven rapporten moesten, onmiddellijk na te zijn overgetypt, worden vernietigd door verbranding.
6. Ook aan taakverdeling, evaluatie en compartimentering is toen niet voorbij gegaan.
7. De door G.S.III in de jaren 1914 – 1918 gevolgde procedure met betrekking tot ingrijpen van de Justitie in geval van strafbare handelingen, werd opnieuw bepleit. Alvorens hiertoe over te gaan, zullen de procureurs-generaal het advies moeten inwinnen van de Minister van Justitie.

pag. 115

Kennelijk is het de bedoeling van G.S.III geweest met deze “stok achter de deur” eventueel onwillige procureurs-generaal te dwingen tot samenwerking en overleg met de dienst, waardoor het vragen van advies door de P.G.'s aan de minister in vele gevallen zou kunnen worden voorkomen.

De “handleiding” bij de nota van G.S.III, genoemd onder b, ██████████ is kennelijk opgemaakt door Fabius en Van Woelderren. Hun samenwerking met de politie-instanties over het gehele land, gedurende de vier oorlogsjaren, had hun voldoende mogelijkheden geboden, een gefundeerd, oordeel te geven over de al dan niet bekwaamheid der genoemden op het terrein van het inlichtingenwerk. Uit de opmerkingen blijkt, dat zij met kennis van zaken hebben gesproken. Hoewel uit historisch oogpunt van minder belang, is dit stuk toch — curiositeitshalve — in zijn geheel overgenomen.

██████████

pag. 116

██████████

pag. 117

██████████

pag. 118

██████████

Het bij de G.S.III-nota ██████ gevoegde afschrift-schrijven van de Minister van Justitie ██████ luidde als volgt:

“In verband met de tenopzichte van leger en vloot ingetreden en wellicht nog te verwachten veranderde omstandigheden, heb ik de eer Uwer Excellentie te berichten, dat de werking van den militairen opsporingsdienst, waaromtrent eenige malen correspondentie werd gevoerd tusschen mijn Ambtsvoorganger en den gewezen Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, door mijn Departement steeds bijzonder is gewaardeerd en van groot belang wordt geacht ook voor de handhaving eener goede rechtsorde, wanneer de goede samenwerking tusschen dien Opsporingsdienst en de justitieele en politieele ambtenaren, gelijk die tot dusverre plaats vond, blijft gehandhaafd. In verband daarmede zoude ik het betreuren, indien de gewijzigde omstandigheden zouden leiden tot opheffing van dien dienst, op welke instandhouding door mij integendeel veel prijs zou worden gesteld.

pag. 119

Het zou mij aangenaam zijn, indien Uwe Excellentie deze betuiging mijner waardeering aan den waarnemend Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht zou willen overbrengen, en mij te zijner tijd zoude kunnen mededeelen, in hoever Uwe Excellentie gemeend zal hebben het met het in dit schrijven geuite verlangen rekening te kunnen houden. “

(Dit schrijven was gericht aan de Minister van Oorlog.)

Op dezelfde dag als waarop de bespreking met de Minister van Binnenlandse Zaken plaats vond, 7 januari 1919, bracht de Rotterdamse hoofdcommissaris Sirks een bezoek aan G.S.III ter bespreking van de toekomstige samenwerking van de politie met de nieuwe dienst.

Waarschijnlijk is daar tegelijkertijd de redactie vastgesteld van het hierboven reeds geciteerde document, dat als bijlage bij de nota van generaal Pop aan de Minister van Binnenlandse Zaken was gevoegd.

In de voormiddag van Maandag, 13 januari 1919 heeft een nog uitgebreider gezelschap zich over de organisatie van de nieuwe dienst beraden.

Daaraan namen deel de heren Ruijs de Beerenbrouck, Minister van Binnenlandse Zaken, de generaal Pop, Chef Staf, de kapitein Fabius, Hoofd G.S.III, Th. Heemskerk, Minister van Justitie, Jhr. Mr. P.A.J. van den Brandeler, procureur-generaal te Den Haag en Mr. J.B. Kan, secretaris-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Op deze conferentie is men het eens geworden over de organisatie en de werkwijze van een centrale inlichtingendienst.

In zijn dagboek noemt Van Woelderens op diezelfde datum voor het eerst de naam Centrale Inlichtingendienst.

De Minister van Oorlog nam aan deze bespreking niet deel. Na beëindiging van het overleg werd door generaal Pop aan de Minister

van Binnenlandse Zaken mondeling verzocht zijn ambtsgenoot van Oorlog persoonlijk met het resultaat in kennis te stellen. Op 15 januari 1919 deed kapitein Fabius, schriftelijk, een gelijkkluidend verzoek aan de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, Mr. J.B. Kan en wel in de volgende bewoordingen:

“De generaal Pop heeft aan Uw minister gevraagd om den Minister van Oorlog persoonlijk mede te delen, dat op de thans ontworpen wijze gebruik wordt gemaakt van den bestaanden Inlichtingendienst.

Aangezien thans, zowel de Minister van Binnenlandsche Zaken als Justitie zich met deze organisatie kunnen vereenigen, is het m.i. gewenscht, dat de Minister van Oorlog er mede in kennis worde gesteld op de afgesproken wijze.”

pag. 120

Organisatie landelijk apparaat

Op deze overleg- en voorbereidingsplannen volgden na 13 januari 1919 de uitvoeringshandelingen.

Op 15 januari 1919 zond de Minister van Binnenlandse Zaken aan alle Commissarissen der Koningin een schrijven, dat door de heren Kan en Fabius was geconcipeerd.

Het luidde als volgt:

Meer en meer doet zich de noodzakelijkheid gevoelen om een centralen dienst te organiseeren die de verschillende berichten over bijzonderheden welke voor de inwendige rust en veiligheid van beteekenis kunnen zijn, verzamelt. Ten deele bestaat sedert de oorlog reeds zoodanige dienst aan den Generalen Staf en het ligt voor de hand de bestaande organisatie voor het beoogde doel te bezigen. Ten einde intusschen den dienst zoveel doenlijk, te verbeteren, is het noodzakelijk dat bij de plaatselijke politie in de grootere gemeenten een berichten-bureau wordt ingesteld. De daar ontvangen berichten die van beteekenis kunnen zijn, worden in afschrift gezonden aan het Centraal Bureau bij den Generalen Staf te 's-Gravenhage en aan den Procureur-Generaal bij het Gerechtshof, fungeerend Directeur van Politie voor wien de inlichting van beteekenis kan zijn.

Ten einde eene behoorlijke inrichting van den plaatselijken inlichtingendienst te bevorderen, komt het mij zeer gewenscht voor, dat U.H.E.G.⁵⁸ spoedig een vergadering bijeenroept van de Burgemeesters uit de gemeenten op bijgevoegden staat vermeld. In die vergadering kan dan de strekking enz. van den nieuwen dienst worden uiteengezet, waartoe de kapitein Fabius van den Generalen Staf, alhier en spoedshalve de kapiteit van Woelderen als diens plaatsvervanger, als mijn vertegenwoordigers gaarne bereid zijn.

U.H.E.G. zou kunnen goedvinden met den kapitein Fabius over zoodanige vergadering te overleggen en hem uit te noodigen tot bijwoning daarvan.

Ik acht het om bijzondere op de vergadering nader te verklaren redenen gewenscht, dat de burgemeesters nog geen definitief besluit nemen

⁵⁸ Afkorting van wat? Mogelijk Uhoogerwaarde. . .

pag. 121

omtrent de keuze van den politieambtenaar welke met de leiding van dezen dienst zou moeten worden belast.

De in dit schrijven genoemde staat van gemeenten, waarvan de burgemeesters dienden te worden uitgenodigd de betreffende vergadering bij te wonen, stemt geheel overeen met de opgave, vermeld in de nota van G.S.III, onder het hoofd 'Uitvoering' (zie blz. 109).

Het is blijkbaar de bedoeling geweest spoed te betrachten met de formatie van de gemeentelijke inlichtingendiensten. Fabius en Van Woelderen zijn er namelijk beiden onmiddellijk op uit getrokken om op die provinciale bijeenkomsten de vereiste uiteenzettingen te geven.

De vergaderingen vonden plaats op:

Zaterdag, 18 januari 1919 te Arnhem, Utrecht en Groningen;
 Maandag, 20 januari 1919 te Zwolle en Maastricht;
 Dinsdag, 21 januari 1919 te Haarlem en Middelburg;
 Donderdag, 23 januari 1919 te 's Hertogenbosch;
 Vrijdag, 24 januari 1919 te Assen en
 Zaterdag, 25 januari 1919 te Leeuwarden.

Kapitein Fabius berichtte dienaangaande op 6 februari 1919 aan de Minister van Binnenlandse Zaken:

"Bij alle besprekingen werd de noodige medewerking ondervonden en aan de burgemeesters verzocht politieambtenaren aan te wijzen, die rechtstreeks met den Inlichtingendienst zouden samenwerken als leiders van den nieuw te organiseren berichtendienst."

De Commissaris der Koningin in de provincie Limburg heeft na de bespreking met de burgemeesters van Maastricht, Roermond en Venlo, waarbij kapitein Van Woelderen aanwezig was, bij schrijven van 20 januari 1919 aan de Minister van Binnenlandse Zaken doen weten, dat hij ook de burgemeesters van Heerlen, Kerkrade en Sitterd ter zake zou inlichten. Vermoedelijk heeft Van Woelderen tijdens zijn bezoek aan Maastricht zijn goedkeuring hieraan gegeven. In die provincie zouden derhalve niet drie, maar zes gemeentelijke inlichtingendiensten worden opgericht. Het initiatief van de Commissaris van de Koningin is zeer voor de hand liggend, gezien de buitenlandse herkomst van vele werknemers in de mijnstreek en de revolutionaire activiteit in die dagen in de aangrenzende landen.

De Commissaris in de provincie Groningen zond op 20 januari 1919 aan de Minister van Binnenlandse Zaken afschrift van een kabinet-schrijven, door hem aan alle burgemeesters in die provincie gezonden.

Dit schrijven was de onderstaande tekst:

Zoolang er niet met zekerheid op te rekenen valt, dat ons land gespaard blijft voor revolutionaire woelingen, als thans in het buitenland

tot zelfs in de nabijheid van onze grenzen plaats grijpen, zal geen maatregelen zijn te verzuimen, welke kan strekken om elke moedwillige en misdadige verstoring van de openbare rust en orde aanstonds te kunnen bedwingen of zoo mogelijk te voorkomen. Daarom is de grootste waakzaamheid inzonderheid ook van de heeren burgemeesters geboden en eerste eisch, dat door hen bij voortduring nauwkeurig wordt acht gegeven op al hetgeen in hunne gemeenten voorvalt en eene aanduiding is of zoude kunnen zijn van het beramen van pogingen om in de gemeente zelve of elders onlusten te verwekken.

Mochten zich in Uwe gemeente in dit opzicht verschijnselen voordoen, welke U verdacht voorkomen of personen worden aangetroffen, wier gedrag in woord, geschrift of daad aanleiding geeft tot wantrouwen, dan verzoek ik U dringend, mij bij geheim en verzegeld schrijven daarmede onverwijld en met mededeeling van alle bijzonderheden in kennis te stellen.

Ik vertrouw, dat U ter wille van het groote algemeen belang dat ten dags op het spel staat Uwe gewaardeerde medewerking niet alleen krachtig, maar tevens beleidvol zult verleen.

Tenslotte vestig ik Uw aandacht op de groote belangen, welke zijn verbonden aan een zeer nauwkeurige naleving der voorschriften betreffende het toezicht op hier te landen vertoevende vreemdelingen.

Zonder ruchtbaarheid te geven aan de formatie van de Centrale Inlichtingendienst werd niettemin het gebied waarover de waakzaamheid zich zou gaan uitstrekken, uitgebreid tot de gehele provincie, hetgeen — gezien de progressieve instelling van de bevolking in de oostelijke gemeenten — van groot nut geacht mocht worden.

De Commissaris van de Koningin had zich blijkbaar de taak opgelegd de berichten, afkomstig uit gemeenten waar geen politie-inlichtingendienst werd ingesteld, door te zenden aan de Centrale Inlichtingendienst.

pag. 123

** **
**

De aangewezen commissarissen en inspecteurs van politie uit de diverse gemeenten werden opgeroepen in de daarop volgende week aanwezig te zijn op het Ministerie van Binnenlandse Zaken, een gedeelte op Dinsdag, 28 januari en de overigen op Donderdag, 30 januari 1919.

Op deze bijeenkomsten, gehouden op last van de Minister van Binnenlandse Zaken en voorgezeten door kapitein Fabius, hield hoofdcommissaris Sirks voordrachten over de wijze waarop de inlichtingendienst te Rotterdam door hem was georganiseerd en hoe deze werkte. (zie blz. 111 e.v.)

Afgeleid zou hieruit kunnen worden, dat het door Sirks gegeven antwoord op de brief van Fabius van 22 november 1919 (zie hoofdstuk III), de meest positieve voorstellen voor de re-organisatie heeft

bevat. Waar Broekhoff in zijn daarop gegeven, eerder vermelde, antwoord slechts had gewezen op de gevaarlijke kanten van het inlichtingenwerk (het geven van adviezen aan het hoofd van de landelijke inlichtingendienst kan door onze, toen nog betrekkelijk jonge inspecteur als een te grote vrijpostigheid zijn beschouwd) kon Sirks, in zijn kwaliteit van hoofdcommissaris en oud-marine-officier, Fabius veel vrijer van repliek dienen, adviezen geven en daarbij van eventueel afwijkende inzichten doen blijken. Mogelijk is diens antwoord-schrijven ook de aanleiding geweest, hem uit te nodigen voor nader overleg tijdens het vorenvermelde bezoek aan G.S.III op 7 januari 1919.

Naar aanleiding van de door kapiteit Fabius en hoofdcommissaris Sirks ter vergaderingen gedane mededelingen, werden opmerkingen gemaakt en vragen gesteld. Voor beide bijeenkomsten werd daarover een kort resumé samengesteld.

Het resumé luidt als volgt:

“Opmerkingen uit het debat ter politievergadering in het Ministerie van Binnenlandsche Zaken op Dinsdag 28 januari 1919 naar aanleiding van de mededeelingen van den Kapiteit van den Generalen Staf: Fabius en den Hoofdcommissaris van Politie te Rotterdam: Sirks.

Enige commissarissen meenden, dat het toezicht op gevaarlijke personen, vooral in kleinere plaatsen veel, soms alles te wenschen overlaat, ■■■■■ de rijkspolitie zou het moeten doen, maar beschikt niet over een voldoende aantal rechercheurs.

Ook de geldmiddelen werden ter sprake gebracht. Het stelsel van beroep op vaderlandsliefde werd niet altijd praktisch uitvoerbaar geacht, over het algemeen zal particuliere hulp⁵⁹ moeten worden bezoldigd. De tegenstander beschikt over zeer ruime middelen en men zal plaatselijk alleen met daar onbekende personen met succes kunnen werken en die zullen betaald moeten worden. Moet men rechercheurs uit andere plaatsen laten overkomen dan komen zij dikwijls of te laat of zijn niet beschikbaar.

Een der aanwezigen zeide, dat hij perse geen personeel heeft voor dezen dienst en verzocht, dat den burgemeester met klem zou worden opgedragen het noodige personeel en geld beschikbaar te stellen.

Een Commissaris van Politie deelde mede, dat zijn geheele personeel zich onder de roode vaan heeft geschaard. Bij hem heeft dus alleen misschien een burgerlijke inlichtingendienst eenige kans van slagen.

De kwestie van reisorders bij het volgen van verdachte personen werd ter sprake gebracht; voorgesteld werden passe-partouts, niet op naam (uit te reiken door den Hoofdcommissaris van Politie) ter beschikking te stellen. (De heer Sirks lichtte daarbij het te Rotterdam gevolgde stelsel toe, dat hij te verkiezen acht, nl. afgifte van legitimatie bewijs door den Hoofdcommissaris van Politie, waarop vrij werd gereisd, afrekening volgt dan later).

In den laatsten trein van Amsterdam naar den Helder wordt dikwijls revolutionaire propaganda gemaakt, welke politie moet hier optreden?

Verzocht wordt dat het centrale bureau zal rondzenden een schema van alle revolutionaire partijen, partijleiders, dagbladen enz.

Tevens zal eene opgave van de gemeenten, die in dezen dienst zijn opgenomen, op prijs worden gesteld.

Nog kwam ter sprake de wenschelijkheid om wederkeerig revolutionaire propagandisten op te geven, ook aan het legerbestuur als zij onder de wapenen komen.

Onder algemene instemming werd verzocht bijeenkomsten als deze meer te doen houden."

Het resumé met betrekking tot de vergadering van 30 januari 1919 luidt als volgt:

pag. 125

I.d. Verslag van de Vergadering op 30 Jan. l.l.

De Commissaris van Politie te Vlissingen zond telegrafisch bericht verhinderd te zijn, Roermond en Venlo waren niet vertegenwoordigd. Van beide gemeenten is echter een ambtenaar daarna te 's-Gravenhage geweest om inlichtingen te ontvangen.

Gevraagd werd zoo mogelijk van alle gevaarlijke personen van het Centrale bureau foto's te mogen ontvangen. Wenschelijk werd geacht, dat aan gevaarlijke personen, b.v. aan Wijnkoop en van Ravenstein, de toegang in de in staat van beleg verklaarde gebieden, b.v. in de mijnstreek, zal worden ontzegd.

Belgen worden in hun eigen land zonder goede papieren geweigerd. België eischt voor toelating een gevisieerd paspoort, evenals ook Duitschland, ingevolge het vreemdelingentractaat. Opzending van die geweigerde vreemdelingen is door den grooten toeloop onmogelijk in de praktijk.

De kleine gemeenten zullen moeten worden aangeschreven, de hand te houden aan de vreemdelingenbepalingen; vele gemeenten besteden er niet de noodige zorg aan, men schuift de ongewenschten maar naar een andere gemeente af. Zoo is de handhaving der bepalingen onmogelijk.

De Burgemeester van Middelburg o.a. heeft bezwaar tegen het doen van uitgaven voor dezen dienst, hij wenscht zelfs de reis- en verblijfkosten voor deze Vergadering niet te betalen.

De Commissaris van Politie te Groningen deelde mede, dat sedert 3 weken reeds een Inlichtingendienst te Groningen werkt; de tot nu toe opgestelde rapporten zouden alsnog worden toegezonden.

Door sommige commissarissen van Politie werd gewezen op de geringe hulpmiddelen waarover de politie beschikt. Er kan zelfs in enkele plaatsen niet getypt worden. Verzocht werd er de Minister van Binnenlandsche Zaken op te wijzen, dat de Commissarissen van Politie verantwoordelijk zijn voor de naleving der voorschriften, terwijl allerlei politioneele aanschrijvingen aan de burgemeesters worden gezonden, die zo dikwijls hoogstens even ter inzage aan de Politie afstaan, zoodat het politiearchief onvolledig is.

pag. 126

Voor sommige afgelegen gemeenten is de opzending van transporten vreemdelingen voor interneering zeer bezwaarlijk, de militaire autoriteiten stellen dikwijls geen voldoende personeel ter beschikking, ook duurt de beslissing omtrent verzoek om opzending naar Bergen of Wierickerschans dikwijls te lang met het oog op de weinig geschikte gelegenheid in die kleine plaatsen om vreemdelingen vast te houden.

Het werd een groot bezwaar geacht, dat volgens de vreemdelingenbepalingen de personen, welke geregeld de grenzen overschrijden steeds hunne identiteitskaart moeten inleveren bij het verlaten van het land en bij het opnieuw binnenkomen er wederom eene moeten gaan halen.

De Hoofdcommissaris van Politie te Rotterdam gaf hierbij in overweging of het niet mogelijk zoude zijn, bijzondere identiteitskaarten voor het grensverkeer vast te stellen, die niet telkens behoeften te worden ingeleverd."

** **
**

Op 6 februari 1919 deed kapitein Fabius schriftelijk verslag over de gehouden vergaderingen aan de Minister van Binnenlandse zaken.

In dit schrijven berichtte hij o.a.:

"Op die vergaderingen heeft de hoofdcommissaris van Politie te Rotterdam zijne organisatie uiteengezet.

Op de burgemeesters-vergaderingen waren enkele burgemeesters uitgenoodigd, die niet over een geschikten Commissaris van Politie of Inspecteur van Politie beschikten of wel er in het geheel geen hadden. Aan deze burgemeesters is verzocht zich persoonlijk te willen belasten met het mededeelen van belangrijke berichten aan den Inlichtingendienst. Zij ontvangen later een handleiding van hetgeen op de politievergaderingen is besproken.

(Vermoedelijk is met de hier toegezegde handleiding bedoeld, een exemplaar van de reeds hiervoren, in afschrift opgenomen bijlage betreffende de organisatie van de Inlichtingendienst van de gemeente-politie te Rotterdam. deM)

Op verschillende bijeenkomsten werd de vraag gesteld op welke wijze de gemaakte onkosten moesten worden verantwoord. Het grootste deel der burgermeesters had er geen bezwaar tegen de onkosten voor de Gemeente in rekening te brengen. Gewezen is echter op het belang om dure kosten als politiekosten te verantwoorden, zonder in verdere bijzonderheden te treden. Met het oog op de samenstelling van den Raad achtten enkele burgemeesters dit bezwaarlijk. Aan dezen is beloofd dit onderwerp onder de aandacht van Uwe Excellentie te brengen; om moeilijkheden te voorkomen zou het rijk de onkosten kunnen vergoeden.

Wellicht vindt Uwe Excellentie hierin aanleiding Uwen ambtgenoot van Justitie te verzoeken eventueele onkosten, welke niet door de gemeenten kunnen worden vereffend bij dat departement in rekening te doen brengen. (Deze oplossing is o.a. ter sprake gebracht door Mr. Kan, die op de vergadering te Haarlem aanwezig was.)

Enkele burgemeesters hadden in beginsel bezwaar om de uitgaven op de gemeente te doen drukken en vroegen nadrukkelijk hiervoor betaling door het Rijk (o.a. de Burgemeester van Middelburg).

De Commissarissen van de Koningin beloofden eveneens medewerking in zooverre het berichten betrof uit kleinere gemeenten, die buiten de bespreking zijn gelaten. Wellicht vindt Uwe Excellentie aanleiding om aan deze autoriteiten een brief te zenden, opdat officieel worde vastgelegd, wat reeds in enkele provinciën is geschied. (zie de hierbijgevoegde bijlage van den Commissaris der Koningin te Groningen).

(Deze circulaire werd hiervoor reeds aangehaald; zie blz. 122. deM)

De aandacht zoude er dan op moeten worden gevestigd, dat alle berichtgevers, dus ook de Commissaris der Koningin, op het bericht tevens vermelden aan welke autoriteiten het is verzonden, ook de naast hogere; zulks is noodzakelijk om dubbel werken te voorkomen.

De Burgemeester van Amsterdam was niet aanwezig, doch had zich laten vertegenwoordigen door den Waarn. Hoofdcommissaris van Politie.

Het gevaar voor z.g. militarisme werd alleen van Amsterdamsche zijde ter sprake gebracht. Er werd daarom op gewezen, dat deze organisatie alleen eenvoudige departementale samenwerking beoogde (Binnenl. Zaken, Justitie en Oorlog).

pag. 128

Van den Inlichtingendienst zal geen machtsbevoegdheid uitgaan, zoodat bezwaren, zoo deze zich bij de samenwerking mochten voordoen, aan het oordeel van Uwe Excellentie zullen worden onderworpen.

Enkele punten werden ter sprake gebracht, die ik beloofde aan Uwe Excellentie voor te leggen.

In Friesland wees de Commissaris der Koningin op het groote belang in tijden van spanning de marechaussee te mogen behouden, omdat zoolang deze aanwezig was men geen groote ordeverstoringen vreesde.

Te Assen wees men op het groote gevaar plotseling geheele groepen van arbeiders te onteisen (b.v. de fabrieken van VI???) en achtte het beste middel tegen revolutie regeeringsmaatregelen tegen massaontslag en de nadeelige gevolgen van werkeloosheid.

In 's-Hertogenbosch werd gewezen op de wenschelijkheid om in geval van dreigende revolutie het zuiden niet te veel van troepen te ontblooten.

Verschillende burgemeesters in plaatsen met revolutionaire elementen drongen aan op inlevering van wapens en handhaving van strenge controle bepalingen.

Door enkele burgemeesters werd de opmerking gemaakt, dat een centraal Inlichtingen-bureau in eene behoefte voorzag, omdat het vroeger dikwijls moeilijk was een besluit te nemen tot opzending van oogenschijnlijk valsche of onbeduidende berichten aan de Proc. Generaal.

Nu alle berichten aan den Inlichtingendienst zullen worden gezonden en afschriften daarvan gaan aan de Proc. Generaal zal men er in den vervolge rekening mede moeten houden, dat ook onbetrouwbare en moeilijk te controleren berichten bij de Proc. Generaal zullen inkomen.”

Met betrekking tot de medewerking van de procureurs-generaal en de Inspecteur van de Koninklijke Marechaussee en tot de onderlinge samenwerking van de politie-instanties schreef kapitein Fabius aan het slot van zijn eerder vermelde brief aan de Minister van Binnenlandse Zaken als volgt:

pag. 129

De medewerking van de Proc. Generaal voor dezen centralen berichtendienst is zeer gewenscht. Ik voeg hierbij een kort overzicht van de besprekingen op de politievergaderingen in Den Haag en zal het op prijs stellen als ook de Proc. Generaal de rechtstreeks verkregen berichten van de rijkspolitie op gelijke wijze behandelen.

Ook met den Inspecteur van de Kon. Marechaussee zal een berichtendienst worden bestendigd, die gedurende de afgelopen jaren is georganiseerd.

Onderlinge samenwerking van de gescheiden politie-organisaties in de verschillende gemeenten is onmisbaar.

Terwijl ieder voor zich in de zelfde richting werkzaam kan zijn, d.w.z. nieuwe gegevens moet trachten te verzamelen, is het noodig, dat men bij onderzoekingen elkander zooveel mogelijk in het vertrouwen neemt. Ik kan de juistheid van de daarop betrekking hebbende klachten niet geheel beoordelen, doch het wil mij voorkomen, dat niet overal de gewenschte samenwerking bestaat.

Deze samenwerking in onze gescheiden politie-organisatie zal door de oprichting van een centraal berichtenbureau zeer zeker worden bevorderd.

Taak

Voor de beschrijving van de taak van de Centrale Inlichtingendienst: zie hoofdstuk VI.

Hoofd G.S. III B – C.I.

Baron Sixma van Heemstra

In de loop van 1919, vermoedelijk kort na het vertrek van kapitein Van Woelderen op 30 september 1919, werd Baron Sixma van Heemstra, tot dien Hoofd van de Opsporingsdienst van de Koninklijke Marechaussee, chef van de Centrale Inlichtingendienst.

Met hem ging een deel van de “Militaire rechercheur” over naar de nieuwe dienst. De reeds eerder genoemde rechercheur van die

groep W.C.J. Wooning was, met medewerking van G.S.III en de Amsterdamse inspecteur van politiek Broekhoff, toen reeds benoemd tot rijksrechercheur.

W.F. Hofstede

In 1920 (?) werd Sixma van Heemstra opgevolgd door de kapitein W.F. Hofstede, oud-Indisch officier. Aangezien deze echter terug wilde naar Nederlands Oost Indië, diende gezocht te worden naar een geschikte opvolger.

pag. 130

Deze voorstelling van zaken, gegeven door de latere chef C.I., T.S. Rooseboom, is niet in overeenstemming met nadien verworven inlichtingen, waaruit gebleken is, dat Hofstede, op wens van de Minister van Koloniën en met het oog op zijn terugkeer naar het Nederlands-Indisch leger, zich enigszins vertrouwd zou maken met het werk van G.S.III en van de C.I.

De Minister van Koloniën schreef dienaangaande op 22 maart 1920 als volgt aan zijn ambtgenoot van Binnenlandse Zaken:

“Aan den met verlof hier te lande aanwezigen kapitein der Infanterie van het Nederlandsch Indische leger W.F. HOFSTEDÉ zou ik wenschen op te dragen eene studie te maken van de inrichting en werkwijze van den Militairen en politieken inlichtingendienst in Nederland waartoe hem voor wat betreft den militairen inlichtingendienst door den Minister van Oorlog a.i. de gelegenheid zal worden geboden door eene detachering bij den Generalen Staf van het leger.

Daarna zou ik kapitein W.F. HOFSTEDÉ gaarne ook in de gelegenheid zien gesteld te maken met de inrichting en de werkwijze van den binnenlandschen veiligheidsdienst.

Ik heb de eer Uwer Excellentie te verzoeken mij te willen mededeelen of en op welke wijze U daartoe Uwe medewerking zal kunnen verlenen.”

De gevraagde toestemming werd verleend, onder mededeling dat Hofstede zich persoonlijk in verbinding diende te stellen met het Hoof van G.S.III.

Niet is kunnen blijken of Hofstede's detachering wellicht langer heeft geduurd dan aanvankelijk in de bedoeling had gelegen. Gezien de mededelingen van Rooseboom lijkt het er op, alsof hij enige tijd als Hoofd G.S.III B – C.I. heeft gefungeerd. Moge dit al het geval zijn geweest, zeker was dat zijn te werk stelling in die functie slechts van korte duur zou zijn en dat op korte termijn naar een opvolger diende te worden uitgezien.

Tiete Solke Rooseboom geboren te Leeuwarden, 8 juli 1885

In die tijd diende T.S. Rooseboom als kapitein van de artillerie in Gorinchem. Rooseboom had toen reeds veel belangstelling voor de politiek en hield voor zijn onderofficieren af en toe voordrachten waarin politieke onderwerpen ter sprake kwamen. Af en toe bezocht hij in Gorinchem, in burger gekleed, bijeenkomsten van communisten. Naar aanleiding daarvan werd hij een keer ontboden door de kantonrechter te Gorinchem, die hem er op wees, dat dergelijke bezoeken niet onopgemerkt konden blijven, de burgerij te denken moesten geven en daarom ongewenst waren.

Vermoedelijk heeft diezelfde autoriteit tevens de Generale Staf in kennis gesteld met Rooseboom's gedragingen.

Achteraf redenerende lijkt het er op, dat G.S. III daarop zijn voormalige medewerker kapitein Roelofsen heeft verzocht onderzoek te doen naar Rooseboom's politieke belangstelling. Deze beiden hebben elkaar tijdens een treinreis (toevallig?) ontmoet en uitvoerig van gedachten gewisseld. Waarschijnlijk als resultaat van de bevindingen van Roelofsen, werd Rooseboom aangezocht Hofstede (of Sixma van Heemstra?) op te volgen als Hoofd C.I.

In 1921 aanvaardde hij deze functie. Tot mei 1940 heeft hij, zonder enige onderbreking, de dienst geleid. Na de bezetting verzorgde hij de afwikkeling van het bureau, in welke tijd hij, zoals zijn jarenlange gewoonte was, veel op reis ging om de plaatselijke verbindingen te bezoeken. Na mei 1940 benutte hij deze reizen tevens om de nog aanwezige fondsen clandestien onder de verbindingen te distribueren.

Op 26 Augustus 1940 werd hij door de Duitsers gearresteerd en in krijgsgevangenschap gevoerd. Tot 14 november 1940 vertoefde hij in het 'Oranje Hotel' in Scheveningen. Vandaar werd hij overgebracht naar Duitsland en verbleef hij achtereenvolgens in Juliusburg, Colditz en Stanislau. Na de Duitse nederlaag keerde hij terug. Hij was nadien nog enkele jaren werkzaam bij de militaire inlichtingendienst.

In het op 10 mei 1940 aan de Nederlandse regering overhandigde Duitse memorandum is een nota opgenomen, waarin wordt beweerd, dat de Nederlandse militaire inlichtingendienst reeds zeer geruime tijd samenwerkte met de geheime diensten van Engeland en Frankrijk.

Na de bevrijding is door een commissie, onder leiding van generaal Sillevius, een onderzoek ingelast naar de gegrondheid van deze beschuldiging. Op 4 juli 1947 bracht de commissie verslag uit aan de Minister van Buitenlandse Zaken.

Eén der conclusies daarin was, dat het contact met de Duitse militaire attaché op dezelfde voet was onderhouden als met die van andere landen.

Ook generaal Van Oorschot was door de commissie gehoord. Onder meer had hij daartoe uiteengezet door welke officieren van zijn afdeling het contact met de buitenlandse militaire attaché's was onderhouden, dat Rooseboom was aangewezen voor het contact met de Duitse militaire attaché en daarbij verklaard dat Rooseboom "zijne inziens wel iets te pro-Duits" was geweest.

pag. 132

Rooseboom heeft zich hierdoor uitermate gegriefd gevoeld. Hij noemde die 'beschuldiging' volkomen ongegrond. Om zijn bewering te staven toonde hij mij zijn 'Personalkarta' uit het 'Kriegsgefangenen-Stammlager: Oflag 67', waarop op verschillende plaatsen was aange-tekend dat hij "deutschfeindlich" was, "mit Vorsicht zu behandeln" (zie blz. 133 en 134).

Ook naar mijn persoonlijke mening heeft Van Oorschot in dit opzicht té lichtvaardig een blaam op Rooseboom gelegd. In hoeverre zulks aanleiding is geweest Rooseboom na de bevrijding niet in zijn oude functie te herstellen, vermag ik niet te beoordelen.

Personeelsvoorziening

Reeds gedurende de periode waarin over de organisatie van de Centrale Inlichtingendienst werd overlegd, richtte generaal Pop, op 18 januari 1919, een verzoek tot de Minister van Binnenlandse Zaken, om de dienst goed te outileren, ook wat personeel betrof.

De betreffende passages uit die brief luiden:

"Ik maak van deze gelegenheid gebruik om op te wijzen, dat eene organisatie, als in de nota is uiteengezet — willen de rapporten behoorlijk worden verwerkt ook bij den centralen inlichtingendienst arbeidskrachten zal vergen.

Kan Uwe Excellentie er toe besluiten mede te werken tot de instelling van eenen centralen inlichtingendienst, dan geef ik U in overweging een jong geschikt ambtenaar aan te wijzen en werkzaam te stellen op het bureau van den Inlichtingendienst van den Generalen Staf."

Op 6 februari 1919 werd dit verzoek door de generaal, nu meer gepreciseerd, herhaald, in de volgende bewoordingen:

"Ik acht het dringend noodig, zoo spoedig mogelijk, ten behoeve van den door U ingestelden inlichtingendienst, de beschikking te verkrijgen over het benodigde personeel van het Departement van Binnenlandsche Zaken, benevens eenige bureaugelden en stel U voor

pag. 133

pag. 134

daartoe zoo spoedig mogelijk op de begrooting van 1919 suppletoir te willen uittrekken:

pag. 135

1. Een ambtenaar, commies, op een tractement van 2300 gulden, met de gewone jaarlijksche verhoogeningen,
2. Een schrijver op jaarloon op een aanvangssalaris van 800 gulden eveneens met de gewone jaarlijksche verhoogeningen.

Ik moge U voorstellen, in verband met het onder 1. gestelde, voor benoeming tot commies aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken te bestemmen den adjunct-commies aan het Departement van Oorlog en reserve 1e Luitenant der Grenadiers ██████ thans nog werkzaam onder mijne bevelen, bij den Chef van het Kabinet, onder verzekering, dat zijne promotie-kansen verzekerd blijven. Dezen bijzonder bekwamen en zeer ijverigen ambtenaar kan ik in alle opzichten voor bovenvermelde bevordering aanbevelen.

Omtrent de benoeming van een schrijver zal ik U nader een voorstel doen."

Diezelfde dag, 6 februari 1919, schreef kapitein Fabius een brief van ongeveer gelijke strekking aan de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, Mr. Kan, waarin hij stelde:

"Mag ik Uwe medewerking inroepen tot eene snelle behandeling der personeele kwestie, dit is voor den goeden gang van zaken noodzakelijk.

De Lt. ██████ kan ik U ongezien aanbevelen, deze man is een buitengewoon bekwaam en ijverig ambtenaar, van wien het Dep. v. Binn. Zaken in de toekomst bij bevordering aalleen genoeg zal beleven. Door eene benoeming tot commissies in de voorgestelde categorie blijft hij op tractement staan wat hij thans heeft.

Het is gewenscht om voor eventueele besprekingen met politieambtenaren en c.q. burgemeesters een niet te jong ambtenaar aan te stellen.

De Minister wenste op het verzoek niet in te gaan. Onder aanvoering van enkele weinig houtsnijdende argumenten, stelde hij, bij schrijven van 10 februari 1919, aan de Opperbevelhebber in de volgende bewoordingen een halfslachtige oplossing voor:

"Tot mijn leedwezen moet ik bezwaar maken bij suppletoire begrooting gelden aan te vragen voor de aanstelling van een tweetal ambtenaren als in nevenvermeld schrijven bedoeld.

Vooreerst toch is het ver van zeker dat als buitengewone tijdsomstandigheden waarin wij thans verkeeren, zich wijzigen, nog behoefte aan hun bijstand zal bestaan.

In de tweede plaats ontmoet het bezwaar ambtenaren van mijn Departement hun uitsluitende werkkring aan te wijzen bij den Generalen Staf.

Eindelijk voorzie ik tal van bedenkingen van de zijde der Staten-Generaal indien — wat toch onvermijdelijk is — het doel van de aanstelling ronduit wordt medegedeeld.

Teneinde intusschen der inlichtingendienst zooveel mogelijk ter wille te zijn wil ik den adjunct-commies van mijn Departement, Mr. ██████ ,

tot een nader te bepalen tijdstip voor halve dagen ter dispositie van U.E. stellen. In de behoefte aan een schrijver zal dan uwerzijds zijn te voorzien, wat, naar ik mij voorstel, wel niet onmogelijk zal blijken.

Generaal Pop bracht daarop al zijn geschut in stelling in een uitvoerig, streng principieel gehouden, antwoord, gedateerd 17 februari 1919, dat hieronder in zijn geheel volgt.

“Uwe Excellentie verloove mij nog eenmaal terug te komen op de voorstellen, vervat in mijn schrijven van 6 Febr. 1919, G.S.III No. 394 Geheim.

De Door U daarop genomen beslissing bij Uwen brief van 10 Febr. No. 1. K.b., heeft mij, na de besprekingen, welke ik ter zake van de organisatie van den berichtendienst met U mocht hebben, werkelijk zeer teleurgesteld, omdat ik van die organisatie geenerlei resultaten mag verwachten, wanneer zij niet behoorlijk geoutilleerd is ter plaatse, waar de van alle zijden binnenkomende berichten moeten worden gesorteerd, getoetst en verwerkt. Dit zou mij niet alleen leed doen om de zaak zelve, waarmede ik mijn dienstvak, dat daarmee uit militair oogpunt overigens slechts geringe bemoeienis zou behoeven te hebben, gaarne belast heb om het algemeen belang te helpen dienen, maar ook zou ik het uitblijven van resultaten op dit gebied betreuren, omdat daardoor, na alle besprekingen, die onlangs in den lande zijn gehouden, een weinig gunstige indruk gemaakt zou worden.

Nu acht ik inderdaad de organisatie niet levensvatbaar, indien de verwerking der verkregen gegevens zou moeten geschieden door den Adjunct-Commies Mr. Bloem, wanneer deze daartoe tijdelijk halve dagen ter beschikking gesteld zou worden. Wil men bij een degelijken dienst de berichten naar waarde beoordeelen, wil er leiding van den dienst zelf uitgaan, dan vereischt deze eene geheele persoonlijkheid en moet men niet gevaar loopen, dat deze op oogenblikken, waarop men over hem zou moeten beschikken, wellicht juist afwezig zou zijn. Tegen eene dergelijke oplossing meen ik dan ook, in het belang der zaak overwegend bezwaar te moeten maken.

Er is m.i. bovendien een groot voordeel aan verbonden, indien Uw departement rechtstreeks bij de organisatie betrokken is, omdat de ervaring leert, dat, waar de samenwerking in hoofdzaak met burgerlijke functionarissen verkregen moet worden, het militaire karakter zooveel mogelijk aan die organisatie ontnomen moet worden en duidelijk moet blijken, dat hier wel degelijk van eene interdepartementale samenwerking sprake is.

Voorts schijnt het mij niet aangewezen toe aan het Departement van Oorlog voorstellen voor uitbreiding van personeel te doen voor eene organisatie, die in de eerste plaats werkt in het belang van de departementen van Binnenlandsche Zaken en Justitie.

Uwe Excellentie geeft in 3 punten hare bezwaren te kennen tegen het, bij suppletoire begrooting, aanvragen van gelden voor de aanstelling van een tweetal ambtenaren. Ik moge, naar aanleiding daarvan, onder Uwe aandacht brengen, dat m.i. de kans niet groot is, dat gewijzigde omstandigheden de behoefte aan zulk een bureau binnen korte tijd

zullen doen vervallen. Daargelaten of de tevredenheid onder de arbeiders binnenkort in die mate aanwezig zal blijken te zijn, dat van die zijde geen gevaar meer valt te duchten, zijn het straks wellicht de ontevreden elementen onder den lageren ambtenaarsstand, voor welke de economische tegemoetkomingen geenszins gelijken tred houden met die aan de arbeiders bewezen, welke de openbare orden zullen bedreigen. De verschillende ontevreden, voor het begrip revolutie vatbare, elementen zullen eene politieke bedreiging blijven vormen, zoolang de economische verhoudingen niet in normale banen zijn teruggekeerd. Dit terugkeeren zal, vrees ik, veel tijd eischen.

pag. 138

Ik kan mij begrijpen, dat U.E. bezwaar zou moeten maken om ambtenaren van Uw departement uitsluitend een werkkring bij den Generalen Staf aan te wijzen. Zóó zou ik de zaak ook niet beschouwd willen zien. Er is hier sprake van een dienst, die, zoal niet uitsluitend, dan toch in de eerste plaats ten behoeve van Uw departement is ingesteld, zoodat de daarbij werkzaam gestelde ambtenaren hun werk in hoofdzaak ten bate van dat departement leveren. Dat zij dat werk op het bureel van den Generalen Staf verrichten omdat daar het grondmateriaal inkomt en door dat bureau het best leiding aan de zaak gegeven kan worden, acht ik van ondergeschikte beteekenis.

Wellicht zouden bedenkingen van de zijde van de Staten-Generaal ondervangen kunnen worden door de aard der werkzaamheden van de aan te stellen ambtenaar eenigszins ruim te omschrijven. Een tegenwoordige binnenlandsche politieke toestand en de invloed, die het buitenland daarop uitoefent, zullen toch wel als zoodanig beschouwd mogen worden, dat daardoor de aanstelling van personeel, dat aangelegenheden, daarop betrekking hebbende, bemerkt, gemotiveerd geacht kan worden.

Mocht dit intusschen noodig zijn, dan ware het wellicht het eenvoudigst ronduit aan te geven, dat en waarom de Regeering het instellen van een centralen berichtendienst noodig acht en waarom zij daarbij van eene bestaande organisatie gebruik maakt.

In verband met het vorenstaande, meen ik mijn voorstel, hoofdzakelijk ten aanzien van den Heer ██████, nogmaals in Uwe welwillende overweging te mogen aanbevelen. Wanneer de positie van den Heer ██████ op de, door mij voorgestelde, wijze verzekerd kan worden, zal ik trachten, althans dit jaar, voor een schrijver te zorgen en in de bureauekosten te voorzien. De goede eigenschappen van den Heer ██████ meen ik hierbij nogmaals uitdrukkelijk op den voorgrond te moeten stellen, omdat Uw departement in hem — ook in de toekomst — een zeer bekwaam en ijverig ambtenaar zal vinden. Ik stelde hem voor, omdat ik voor hem kan instaan."

Dit verweer heeft in zo verre resultaat gehad, dat Mr. Bloem voor gehele dagen ter beschikking van de generaal werd gesteld en met ingang van 5 maart 1919 zijn werkzaamheden bij de Centrale Inlichtingendienst mocht aanvangen.

pag. 139

Generaal Pop besluit de bevestiging van deze overeenkomst met het voorbehoud:

“Ik zal trachten op deze wijze in den goede gang van den dienst te voorzien.”

Het dienstverband met Mr. Bloem heeft niet lang geduurd en dit waarschijnlijk niet tot teleurstelling van de C.I. Reeds uit het ‘Dagboek Van Woelderen’ was gebleken, dat Bloem voor de hem toegewezen taak onbekwaam en ongeschikt was. Dat hij door de Minister van Binnenlandse Zaken voor deze functie werd aangewezen, zou te verklaren zijn geweest uit zijn grote belangstelling voor het vakverenigingswerk, in die onrustige dagen een belangrijke plaats voor observatie. Hij is later werkzaam geworden bij de mijnindustrie in Limburg (mededeling van generaal Roelofsen).

Vergoeding onkosten gemeentelijke inlichtingendiensten

Reeds op de vergaderingen in de Provinciehuizen, welke van 18 tot 25 januari 1919 werden gehouden, kwam ter tafel het probleem: door welke instantie worden de geleden ter bestrijding van de kosten van de plaatselijke inlichtingendiensten ter beschikking gesteld?

Gedurende het voorbereidende inter-departementale overleg was men aan dit vraagstuk volledig voorbij gegaan.

Op 17 januari 1919 roerde de Commissaris der Koningin in Zuid-Holland dit onderwerp aan in een schrijven aan de Minister van Binnenlandse Zaken, zonder evenwel om een beslissing te vragen.

Hij schreef:

“In de bijeenkomst werd mij ook de vraag gesteld, of de kosten, welke de inlichtingendienst noodzakelijk met zich zou brengen, aan het Rijk in rekening zouden kunnen worden gebracht. Voor de groote gemeenten achtte men dit niet noodig, aangezien daartoe wel uit voor de politie toegestane sommen zou kunnen worden geput; met name in Hellevoetsluis echter en zelfs in gemeenten als Gouda, valt bestrijding dier kosten uit de gemeentelijke geldmiddelen moeilijk met het oog op de noodzakelijke geheimhouding.”

pag. 140

De Minister van Binnenlandse Zaken zond dit schrijven van de Commissaris van de Koningin op 20 januari 1919 door aan de Minister van Oorlog. In een aanbiedingsbrief berichtte hij zijn ambtgenoot o.m. het volgende:

“Ten aanzien van de vraag of de bedoelde kosten, voor zoover deze niet door de groote gemeenten voor eigen rekening worden genomen, ten laste van het Rijk kunnen worden gebracht, merk ik op, dat op de begrooting van mijn Departement geen post voorkomt, waaruit de noodige gelden zouden kunnen worden gekweten.

Wellicht zouden bedoelde kosten kunnen worden gebracht ten laste van den inlichtingendienst van Uwer Excellentie's Departement.”

Maar de Minister van Oorlog voelde er niets voor op deze suggestie in te gaan en de kosten voor rekening van zijn departement te nemen, hetgeen hij bij schrijven van 31 mei 1919, in de volgende bewoordingen, aan de Minister van Binnenlandse Zaken liet weten:

“Tot mijn leedwezen kan ik niet voldoen aan Uw verzoek, om de daarin bedoelde kosten ten last van mijn Departement te brengen. Ik merk daarbij op, dat de geheime fondsen bestemd zijn voor den inlichtingendienst in het buitenland en dat daaruit dus bestreden kunnen worden de onkosten, eventueel verbonden aan een centraliseering van den berichtendienst in samenwerking met de politiekorpsen ter bestrijding van het revolutionair gevaar, waarmede, blijkens mededeeling van den Opperbevelhebber van Land en Zeemacht, deze autoriteit zich op Uw verzoek heeft belast.

Mogelijk zal onze ambtgenoot van Justitie de uitgaven kunnen bestrijden.”

Dit schrijven van minister Alting von Geusau munt niet uit door duidelijkheid. De geheime fondsen — zo schrijft hij — zijn bestemd voor de inlichtingendienst in het buitenland, derhalve voor (het nieuwe) G.S.III A. Dat een centralisering van den berichtendienst, in samenwerking met de politiekorpsen, ter bestrijding van het revolutionaire gevaar — en dit laatste zal toch wel slaan op het binnenland — ten nutte zou zijn voor de dienst in het buitenland, lijkt tamelijk onwaarschijnlijk.

pag. 141

Een afwijzing van de bereidheid de kosten van het werk in de gemeenten te dragen, zou duidelijker zijn gesteld, wanneer (in de zevende regel van het citaat) geschreven waren: “en dat daaruit dus niet bestreden kunnen worden . . .”

Daarop werd door de Minister van Binnenlandse Zaken, bij schrijven van 18 augustus 1919, gepoogd, het Ministerie van Justitie bereid te vinden de kosten te dragen. Maar ook daar werd bot gevangen. Bij schrijven van 10 oktober 1919 berichtte minister Heemskerk:

“In antwoord op Uwe nevensvermelde kantbeschikking en onder terugzending van de bijlagen daarvan heb ik de eer Uwer Excellentie te berichten, dat de kosten verbonden aan een gemeentelijke berichtenbureaux bezwaarlijk ten laste van mijn Departement kunnen worden gebracht. Het instellen dezer bureaux is een taak der plaatselijke politie en de gemeenten zullen dus zelf de kosten moeten dragen, tenzij het mocht betreffen uitgaven, verband houdende met de uitleiding van vreemdelingen, welke kosten in de begroting van mijn Departement zijn opgenomen.

Voor het overige schijnt het bezwaar niet zoo zeer te liggen in het bedrag der kosten maar in de omstandigheden dat de kleine gemeenten niet gaarne een post voor deze zaak op de gemeentebegroting geplaatst zien (zie het schrijven van den Commissaris der Koningin in Zuid-Holland aan Uwe Excellentie d.d. 20 januari 1919). De vraag betreft dus eigenlijk de inrichting der gemeentebegroting.”

Er bleef geen andere mogelijkheid over dan de zaak in de doofpot te stoppen, hetgeen dan ook prompt werd gedaan. Aan het schrijven van de Commissaris der Koningin in Zuid Holland van 17 januari 1919 werd een ongedateerde notitie gehangen, gericht aan “den Heer Chef” (?) en voor kennisneming geparafeerd door twee onbekenden, luidende:

“Naar mij wil voorkomen behoeft de brief van den C.d.K. in Zuid-holland dd. 17 januari 1919, Kab. no. 48, niet beantwoord te worden. Binnenlandsche Zaken heeft getracht eenige toezegging te verkrijgen van Oorlog en van Justitie om de kosten van de inlichtingendienst in sommige gemeenten voor Rijksrekening te nemen; evenwel zonder resultaat.

Bureaunkosten C.I.

Ook de vergoeding van kosten ten behoeve van het centrale bureau ondervond moeilijkheden.

pag. 142

Op 6 februari 1919 schreef generaal Pop aan de Minister van Binnenlandse Zaken o.m.:

“Voor bureaugelden zal ik het op prijs stellen, zoolang het niet noodig is een afzonderlijke localiteit te huren, jaarlijks over f 500, – te kunnen beschikken.”

Daarop werd, gedateerd 10 februari 1919, antwoord ontvangen. De ‘gunst’ om de heer Bloem voor halve dagen ter beschikking te stellen, werd gekoppeld aan de eis, dat de Centrale Inlichtingendienst zelf zou voorzien in de behoefte aan een schrijver en in het gevraagde bedrag voor bureaunkosten.

Op voorwaarde dat de door generaal Pop voorgestelde heer ██████ door het Ministerie van Binnenlandse Zaken in dienst werd genomen en te werk werd gesteld bij de C.I., verklaarde de generaal zich bereid, te trachten voor het jaar 1919 zelf voor een schrijver te zorgen en in de bureaunkosten te voorzien (zie aangehaalde brief van 17 februari 1919, blz. 138).

Die voorwaarde werd niet geaccepteerd, wel de gedane toezegging. Bij schrijven van 21 februari 1919 berichtte de minister aan de generaal dat Mr. Bloem voor gehele dagen ter beschikking werd gesteld en hij besloot die brief als volgt:

“Gaarne aanvaard ik het aanbod van U.E. althans voor dit jaar voor een schrijver te zorgen en in de bureaunkosten te voorzien.”

Mede hierop heeft betrekking het reeds eerder vermelde, door de generaal gestelde voorbehoud dat hij “zal trachten op deze wijze in den goeden gang van den dienst te voorzien”.

Hoofdstuk V

Sectie III van de Generale Staf

Geschiedschrijving

Reeds eerder werden het nut, de wenselijkheid en de noodzaak om het werk van de inlichtingendienst, dat zich bij een goed functioneren aan het oog van de normale burger onttrekt, toch voor de historie min of meer vast te leggen, een enkele maal ingezien.

Slechts door een tweetal personen werd daaraan, in beperkte mate, metterdaad uitvoering gegeven.

Zo verscheen in een aflevering van "De Militaire Spectator" (jaargang 1921, p. 397-408) van de hand van H.A.C. Fabius, ritmeester bij het 1e Regiment Huzaren, een artikel, getiteld: "De Inlichtingendienst bij den Generalen Staf". Dit artikel is geheel gebaseerd op de door de schrijver tijdens de mobilisatie 1914 – 1918 opgedane ervaringen bij die dienst.

In de "Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde", deel VII, aflevering 3/4, verschenen in 1937, gaf dezelfde auteur, toen luitenant-generaal b.d., onder de titel "De Inlichtingendienst van den Generalen Staf" ("Het z.g. bureau G.S.III"), blijkens de ondertitel "herinneringen uit de mobilisatiejaren 1914 – 1919".⁶⁰

Eerst in 1965 en 1966 verschenen opnieuw enkele artikelen over het werk van de inlichtingendienst van G.S.III gedurende de jaren 1914 – 1919. De auteur, A. Wolting, tijdelijk luitenant kolonel der infanterie, publiceerde in "De Militaire Spectator" van december 1965 en januari 1966 een tweetal artikelen, respectievelijk getiteld "De eerste jaren van de Militaire Inlichtingendienst (G.S.III, 1914 – 1917)"⁶¹ en "Uit het dagboek van Kapitein van Woelderens, G.S.III".

Eveneens van zijn hand verscheen in "Ons Leger" van september 1966 een artikel, getiteld "De November-dagen van 1918, De Rol van de Nederlandse Inlichtingendienst (G.S.III)".

Waar alle genoemde artikelen gebaseerd zijn op het inlichtingenwerk gedurende de mobilisatie, ligt het voor de hand, dat het zwaartepunt is gelegd op het militaire aspect en dat het politieke

⁶⁰ H.A.C. Fabius, De Inlichtingendienst van de Generale Staf. Het z.g. bureau G.S. Herinneringen uit de mobilisatiejaren 1914–1919. (Bijdragen v. Vaderl. Gesch. en Oudheidk.; Reeks VII, dl VIII, Afl. 3/4). Martinus Nijhoff, Den Haag (1937).

⁶¹ [online](#) beschikbaar, bevat een foto met Fabius en Van Woelderens.

inlichtingenwerk slechts zeer spaarzaam wordt genoemd. Dat laatste is dan nog slechts het geval in de artikelen van Wolting, die daarbij evenwel volstaat met uitgebreide citaten uit het dagboek van Van Woelderen. Commentaar wordt daarbij vrijwel niet gegeven. Het geheime en vertrouwelijke werk van de inlichtingendienst komt nagenoeg niet aan de orde.

Generaal Fabius heeft zelf blijkbaar wel ingezien dat een beschrijving van de geschiedenis van het volledige werk van G.S. III meer moet omvatten dan hetgeen door hem voor publicatie naar buiten op schrift was gesteld.

pag. 144

In een, in zijn nagelaten correspondentie aangetroffen schrijven aan de secretaris-generaal van het Ministerie van Buitenlands Zaken, Jhr. Mr. A.M. Snouck Hurgronje, gedateerd 22 juli 1937, schreef hij:

“Ik acht het van belang, om den loop van gebeurtenissen in de mobilisatiejaren aan de hand van verschillende bronnen na te gaan en in een beknopt overzicht op schrift te stellen; niet om te publiceeren, maar om belangrijke zaken niet aan de vergetelheid prijs te geven. Nu zijn nog meerdere personen, in wier herinnering het gebeurde zal herleven, als zij den inhoud van bepaalde bescheiden voor zich zien.

Later is dat uitgesloten en zullen de stukken, zonder de aanwijzingen en de herinnering van hen, die een rol hebben gespeeld, een onvolledig licht werpen, op hetgeen in werkelijkheid gebeurde.

Er zijn reeds velen gestorven, anderen zeer oud, of op vergevorderde leeftijd, terwijl er maar zeer enkelen zijn, die geregeld aantekeningen hebben gehouden.

Een regeeringsopdracht in dezen zin zoude ik gaarne vervullen, ik meen, als men er niet te lang mede wacht, dat de ware geschiedschrijving later er eene kostbare handleiding aan zal hebben.

Over den omvangrijkheid van die arbeid kan ik mij niet zonder meer eene juiste voorstelling maken, het kan mede-, maar ook tegenvallen. Een en ander houdt nauw verband met de wijze, waarop de archieven zijn bijgehouden en bewaard.

Een aannemelijke vergoeding zoude ik voor dezen arbeid moeten hebben, die aan mij de voldoening zou schenken eenige jaren nog wat nuttigen arbeid te kunnen verrichten in een richting, waarvoor naar ik vermeen, maar zeer weinigen in aanmerking kunnen komen.

Minister Colijn, die thans uw chef is, weet heel goed, wat ik gaarne zou willen. U kunt het oogenblik uitzoeken, dat de minister niet gepreoccupeerd is voor zaken van politiek en regeeringsbeleid.”

pag. 145

Het is niet kunnen blijken, dat men op dit aanbod is ingegaan. Het bestaan van een beschrijving als door Fabius voorgesteld, is niet bekend geworden, zelfs niet bij onderzoek op de sectie Krijgsgeschiedenis van de Generale Staf. Vermoedelijk heeft men geen gebruik gemaakt van Fabius' aanbieding dit werk ter hand te nemen.

Generaal Fabius zal bezwaarlijk hebben kunnen vermoeden, dat het nog dertig jaren zou duren voor aan het door hem voorgestelde plan uitvoering zou worden gegeven.

De zeer reële inhoud van de drie eerste alinea's van zijn schrijven zou, zo nodig, zelfs nog hebben kunnen dienen als motivering voor de mij verstrekte opdracht.

Slechts ten aanzien van één aangevoerd punt is er nu verschil met de situatie van 1937. Waar Fabius enig voorbehoud maakte met betrekking tot de vraag hoe de archieven waren bijgehouden en bewaard, is er thans geen enkele onzekerheid. Die archieven zijn nagenoeg volledig vernietigd, zowel bij G.S.III als bij de ministeries van Buitenlandse Zaken, Justitie en Binnenlandse Zaken.

Over het wel en wee van G.S.III ná de Eerste Wereldoorlog werd nog nimmer iets op schrift gesteld, ook al heeft men af en toe wel begrepen dat enige beschrijving daarvan nuttig zou zijn.

In een nota van 18 november 1933, van de hand van Hoofd G.S.III, komt o.m. de passage voor:

“De C.I. is ontstaan in dagen van de hoogste spanning in een tijd, waarin de Staat werkelijk in een noodtoestand verkeerde. Het was in de troebele dagen van 1918, dat kwam vast te staan, dat men een centrale inlichtingendienst niet alleen niet kon ontberen, doch ook, dat men nimmer meer in de fout zou mogen vervallen, op dit punt van staatzorg en regeeringsbeleid nalatig te zijn.

Men beseftte destijds het gemis aan een C.I. en men zag duidelijk welke groote nadeelen en gevaren er voortvloeien uit het feit, dat een regeering niet ten volle ingelicht is aangaande hetgeen er leeft in het volk en omtrent de stroomingen, welke zich daarin voordoen. Eene zóó slecht toegeruste regeering hanteert het “roer van Staat” als een geblinddoekte stuurman, in stikdonkeren nacht varende.

In dagen van hoogen nood werd de C.I. gesticht, met de opdracht zich uitzicht te verschaffen in hetgeen er omgaat in het geheele volk en eene scherpe controle te oefenen op alle organen van staat en overheid.”

pag. 146

Als kanttekening plaatste de toenmalige Chef Staf, de luitenant-generaal Seijffardt⁶² daarnaast:

“Het zou wel goed zijn in de geschiedenis hiervan wat meer in details en met namen en functies der betrokkenen op schrift te stellen. Het is thans alleen “herinnering” van zeer enkelen.”

Verder dan die kanttekening is het niet gekomen.

In 1947 heeft het toenmalige hoofd van de sectie Krijgsgeschiedenis van de Generale Staf, de generaal O.A. van Hilten, opnieuw de beschrijving van de geschiedenis van G.S.III aan de orde gesteld.

Niet duidelijk is geworden welke periode hem daarbij voor ogen stond. De indruk werd verkregen, dat hij slechts de werkzaamheden van G.S.III A tijdens de mobilisatie-periode van 1939 – 1940

⁶² Hendrik Seyffardt, 1872 – 1943

zo goed mogelijk gereconstrueerd wenste te zien. Hij wendde zich daartoe schriftelijk tot een aantal officieren die werkzaam waren geweest bij en voor G.S.III A en tevens tot het toenmalige hoofd van de Centrale Veiligheidsdienst⁶³ en het hoofd van sectie G.S.III. Laastgenoemde zou aan het Hoofd C.V.D. advies hierover hebben gevraagd en daarop aan generaal Van Hilten hebben doen weten, bezwaar te maken tegen zijn voornemen. De door Van Hilten gewenste geschiedschrijving is niet tot stand gekomen.

⁶³ De Centrale Veiligheidsdienst (C.V.D.) werd in 1946 opgericht als opvolger van het Bureau Nationale Veiligheid (B.N.V.)

Organisatie

Zoals op blz. 105 reeds werd beschreven, waren de ministers van Binnenlandse Zaken, Oorlog en Justitie sinds 1918 tot overeenstemming gekomen over de splitsing van G.S.III in de bureaux IIIA en IIIB, met daarnaast een zelfstandig werkende Centrale Inlichtingendienst. Afspraken werden gemaakt over de terreinen waarop elk onderdeel zich zou bewegen.

Toch is het blijkbaar noodzakelijk geweest, vrij kort nadien, deze aangelegenheid opnieuw te bespreken en ditmaal niet alleen door de drie rechtstreeks er bij betrokken ministers. Op 27 oktober 1919 was deze kwestie onderwerp van overleg in de ministerraad. Voor zo ver bekend is geworden, was dit de eerste keer dat alle ministers betrokken werden bij een bespreking van deze aangelegenheid.

Het resultaat daarvan werd door de minister van Oorlog, Jhr. G.A.A. Alting von Geusau, op 29 oktober 1919 aan de op de ministerraadsvergadering mede aanwezig geweest zijnde Chef Staf, bericht in een schrijven van de volgende inhoud:

pag. 147

“Naar aanleiding van het op 27 October j.l. in den Raad van Ministers genomen besluit, waarbij Uwe Excellentie tegenwoordig waart, heb ik de eer U mede te deelen, dat daaruit volgt, dat de Generale Staf en zijne organen voortaan uitsluitend belast zullen zijn met den inlichtingendienst betrekking hebbende op defensie-belangen.

Daartoe reken ik ook het op de hoogte komen en blijven van denkbeelden en stroomingen onder officieren, onderofficieren en minderen.

Men zal alleen in zooverre met den binnenlandschen veiligheidsdienst bemoeiing hebben, als in het defensiebelang noodig is.

Men onthoude zich derhalve overigens van het werken ten dienste van de binnenlandsche veiligheid.

Dit hoeft niet uit te sluiten, dat men verband onderhoudt met een eventueel door een ander Departement van Algemeen Bestuur, onder verantwoordelijkheid van den betrokken Minister arbeidend bureau. Ook tegen de plaatsing van een dergelijk bureau uitsluitend samengesteld uit vaste of gedetacheerde ambtenaren van dat Departement in een der lokalen, in gebruik bij den Generalen Staf heb ik geen bezwaar.

Uitdrukkelijk behoort echter vast te staan, dat voor de werkzaamheden van dit bureau noch door Uwe Excellentie, noch door een der onder Uwe bevelen werkende officieren eenigerlei verantwoordelijkheid worde gedragen."

De brief laat aan duidelijkheid niets te wensen over en bevatte in het geheel geen nieuws. Het lijkt alleen geschreven te zijn 'pour acquit de conscience'. Voor het werk van de C.I. werd door de minister en wordt door de Chef Staf geen verantwoording gedragen.

Tot mei 1940 is deze constellatie in wezen onveranderd gebleven.

Toch is deze organisatievorm niet gehandhaafd zonder dat daarover ooit meningsverschillen zijn gerezen.

In de jaren 1933 en 1934 is daarover tussen de toenmalige Chef Staf, de luitenant-generaal H.A. Seijffardt, en de kolonel Van Oorschot een heftige penningstrijd gevoerd.

pag. 148

Op verzoek van de C.I. waren in het jaar 1933 door een aantal gemeentelijke inlichtingendiensten onderzoeken verricht naar de betrouwbaarheid en de politieke oriëntering van de leden van de burgerwachten in die gemeenten. Doordat in enkele gemeenten die onderzoeken dermate onhandig waren verricht, dat daarover in de plaatselijke pers was gepubliceerd, kwam ook het bestaan en het werk van de C.I. en van G.S.III in de openbaarheid. Dat was voor generaal Seijffardt aanleiding de organisatie en de taak van G.S.III opnieuw ter tafel te brengen.

Bij schrijven van 2 december 1933 richtte hij zich daartoe tot de Minister van Defensie. Na daarin te hebben gerefereerd aan de boven geciteerde brief aan de Chef Staf van 29 oktober 1919, berichtte hij:

"dat wel degelijk door den toenmaligen Minister een regeling schriftelijk is vastgelegd, doch tevens, dat in den loop der jaren veranderingen zijn ingetreden, die het m.i. noodig maken den huidige toestand — die voor wat het militaire gedeelte betreft voldoet — opnieuw schriftelijk op een juiste basis te stellen."

De door de Chef Staf geconstateerde verandering beschreef hij in de volgende bewoordingen:

"Hoewel intusschen hierbij wordt vermeld, dat dit "bureau uitsluitend (is) samengesteld uit vaste of gedetacheerde ambtenaren van het Departement", is sedert vele jaren de toestand ingetreden, dat geen enkel ambtenaar van een ander Departement op dit bureau werkzaam is.

Het niet-militaire gedeelte van den centralen inlichtingendienst wordt thans dan ook geheel verricht door de ambtenaren en officieren van G.S.III. Tegen deze regeling bestaan bij mij geen overwegende bezwaren, mits slechts de verantwoordelijkheid van deze twee — in één orgaan werkende diensten aan de boven hen gestelde autoriteiten behoorlijk worde vastgelegd."

Generaal Seijffardt had voorts geconstateerd:

“dat vele werkzaamheden van het centrale inlichtingenbureau (C.I.) buiten voorkennis en buiten eenige verantwoordelijkheid van den Chef van den Generalen Staf geschieden, hoewel dat bureau deel uitmaakt van de afdeling G.S.III van het Hoofdbureau van den Generalen staf.”

en schreef verder nog

pag. 149

“Volgens de mij verstrekte inlichtingen zou deze werkwijze bij de oprichting van den inlichtingendienst alleen door mondelinge instructies zijn vastgelegd. Daar deze regeling mij zeer weinig bevredigde, heb ik daarover herhaaldelijk besprekingen gevoerd met het Hoofd van de Afdeling G.S.III, doch ik ontving steeds de verzekering, dat geenerlei schriftelijke instructie was verstrekt.”

Om aan deze, in zijn ogen ongewenste situatie een einde te maken, gaf hij in datzelfde schrijven de minister in overweging:

“de volgende grondlijnen voor de werking van den Centralen Inlichtingendienst vast te stellen.

- 1e. De centrale Inlichtingendienst wordt — zoowel voor den militairen als voor den burgerlijken veiligheidsdienst — bestuurd door één orgaan, hetwelk zetelt in het Hoofdbureau van den Generalen Staf.
- 2e. Aan het Hoofd van den Centralen Inlichtingendienst staat een hoofdofficier of hoofdambtenaar. Deze staat, voor wat betreft zijn werkzaamheden en bemoeiingen met betrekking tot de defensiebelangen, onder de bevelen van den Chef van den Generalen Staf, aan wie hij voor die verichtingen verantwoordelijk is.
- 3e. Voor alle verrichtingen, betrekking hebbende op den burgerlijken veiligheidsdienst, staat het Hoofd van den Centralen Inlichtingendienst rechtstreeks onder den Minister van Binnenlandse Zaken, aan wien hij daarvoor verantwoordelijk is.

Indien U zich met het vorenstaande kunt vereenigen, zou met inachtneming van de onder 1e t/m 3e ontwikkelde grondbeginselen, een detailregeling voor de werking van den ontwerpelijken dienst moeten worden vastgesteld, waarin de onder 2e. bedoelde werkzaamheden nader zijn omschreven en de verantwoordelijkheid van den Chef van den Generalen Staf ten opzichte van deze werkzaamheden, scherp omljnd is aangegeven. Hoewel dit laatste feitelijk ook in de Instructie voor den Chef van den Generalen Staf zou moeten worden opgenomen, komt mij zulke, in verband met den niet geheimen aard van het boekwerk Vredesinstructiën, niet gewenscht voor.”

pag. 150

De Chef Staf had zijn concept voor dit schrijven voorgelegd aan kolonel Van Oorschot. In een zeer uitvoerige nota gaf deze aan een beschrijving van de aanleiding tot de oprichting van de C.I., de in 1919 getroffen regeling en van de plaats die de C.I. moest innemen, wilde hij zijn taak op de verlangde wijze en met gunstige resultaten verrichten. Deze nota sorteerte evenwel geen enkel effect. De Chef Staf stelde er de volgende kanttekening bij:

“Onderstaande beschouwingen zijn door Kol. Van Oorschot gegeven, naar aanleiding van een hem voorgelegde ontwerp-minute voor brief aan M.v.D. ZG 107. Deze beschouwingen berusten op verkeerd begrijpen en conservatief vasthouden aan onjuiste begrippen. Ten slotte is ZG 117 uitgegaan op geheel dezelfde grondslagen en met instemming van Kol. Van Oorschot.”

Generaal Seijffardt gaf hiermede wel duidelijk blijk niet geheel begrepen te hebben dat en op welke wijze men de werkzaamheden van de C.I. zo gecamoufleerd mogelijk verricht wenste te zien. In principe had de C.I. nooit deel uitgemaakt van de afdeling G.S.III van de Generale Staf, zelfs niet al stond een staf-officier aan het hoofd en al was het bureau gehuisvest in het Stafkwartier.

In zijn antwoord-schrijven aan de Chef Staf, gedateerd 10 september 1934, geeft ook de Minister van Defensie blijk de plaats van de C.I. onjuist te beoordelen. Hij gaat zelfs nog een stap verder dan de Chef Staf.

Dat antwoord luidde:

“Naar aanleiding van Uw brief van 2 December 1933, Litt. Z.G. Nr. 117, deel ik U mede, dat ik mij geheel vereenig met Uw zienswijze, dat de werkwijze van den Centralen Inlichtingendienst thans opnieuw schriftelijk moet worden vastgelegd.

Met U heb ik er geen overwegende bezwaren tegen dat het niet-militaire gedeelte van dien dienst door officieren en ambtenaren van G.S.III wordt verricht.

Ik stem in met de door U voorgestelde grondlijnen voor de werking van den C.I., met dien verstande echter, dat

- a. aan het hoofd van den Centralen Inlichtingendienst zal staan het Hoofd van de Afdeling G.S.III van Uw bureau. Als zoodanig zal in de toekomst optreden een hoofd-officier van den Generalen Staf; slechts bij hooge uitzondering zal laatstbedoelde functie worden vervuld door een hoofdofficier, niet behoorende tot den Generalen Staf of door een hoofdambtenaar.
- b. voor wat betreft den burgerlijken veiligheidsdienst zal het hoofd van den C.I. staan onder den Minister van Justitie, tot wiens ambtskring deze tak van dienst, mede gelet op de huidige practijk, naar mijn meening eerst behoort dan tot dien van den Minister van Binnenlandsche Zaken.

pag. 151

Met inachtneming van vorenstaande beginselen gelieve U mij nadere voorstellen, als door U bedoeld aan het slot van Uw vorenaangehaalden brief te doen toekomen.

Ook deze brief is door kolonel Van Oorschot zeer uitvoerig van commentaar voorzien. Onder meer zegt hij daarbij, dat sinds 2 december 1933

“bij den G.S. is gereorganiseerd, waardoor enkele gedeelten van den brief van den Ch. G.S. niet meer met den bestaanden toestand overeenkomen . . . Er staat nl. in dat punt 1e, dat de C.I. — zoowel voor militairen als voor den burgerlijken veiligheidsdienst — bestuurd wordt door één orgaan enz. Sedert de instelling van het bureau G.S. III b heeft de C.I. niets meer te maken met den militairen inlichtingendienst (het woord veiligheidsdienst is onjuist); de C.I. zorgt voor den burgerlijken inlichtingendienst in het binnenland, terwijl het militaire gedeelte in het binnenland behartigt wordt door het bureau G.S. III b. Dit laatste is daarom dan ook aan echt militair bureau behoorende tot den G.S. en het werkt onder verantwoordelijkheid van den Chef G.S.”

Ik heb de indruk, dat de door Van Oorschot vermelde re-organisatie in feite slechts een formaliteit is geweest, nl. het scheiden van de functies Hoofd G.S. III B en Hoofd C.I., echter slechts een scheiding op papier, want afzonderlijke hoofden voor G.S. III B en C.I. zijn er nooit geweest.

Zeer terecht merkte Van Oorschot verder nog op:

“De bepaling, dat een tak van dienst van ressort zal veranderen, zal ten slotte toch wel door de geheele Regeering moeten worden uitgemaakt en in ieder geval in onderling overleg tusschen de betrokken departementen, in casu: Defensie, Binnenlandsche Zaken en Justitie.

Dat echter de C.I. eerder behoort tot Justitie dan tot Binnenlandsche Zaken is zeer twijfelachtig.

De C.I. bestudeert stroomingen in het Volk en heeft voor den afweer tegen aanvallen op het gezag niet te zorgen. Die afweer kan noodig zijn tegengevolge van meldingen van den C.I. en wellicht kan het D.v.J. daarbij ernstig betrokken zijn, maar in eerste instantie heeft de C.I. niet het meest met Justitie te maken. Met de uitoefening van de justitie in den lande heeft de C.I. geen bemoeienis en de organen, waarmede de C.I. in hoofdzaak werkt zijn de gemeentepolitie's en de gemeentebesturen, welke beide onder Binnenl. Zaken ressorteeren.

Van den aanvang af is er dan dan ook vastgesteld, dat de binnenlandsche inlichtingendienst van nature bij Binnenlandsche Zaken behoorde.

Al komt de C.I. uiteraard vaak met het Dep. v. Justitie in aanraking, zoo kan toch niet gezegd worden, dat de practijk er op zou duiden, dat C.I. onder Justitie behoort. Hij werkt ook voor Defensie, Buitenlandsche Zaken maar vooral voor Binnenlandsche Zaken; er ware wellicht veel te zeggen voor eene bepaling, dat de C.I. ressorteert onder - en verantwoordelijk is aan den “Minister-President”.

Maar ten slotte zijn alle gerezen moeilijkheden en verschillen van inzicht van zelf tot een oplossing gekomen. Op het moment dat het schrijven van de Minister van Defensie van 10 september 1934 op het bureau van de Generale Staf werd ontvangen, had generaal Seijffardt de militaire dienst reeds verlaten. Einde april 1934 was hij gepensioneerd en opgevolgd door generaal I.H. Reijnders.⁶⁴

Op 4 januari 1935 beantwoordde deze het schrijven van de Minister van Defensie als volgt:

pag. 152

⁶⁴ Izaäk Herman Reijnders, 1879 – 1966

“Ter voldoening aan het gestelde in Uw brief van 10 september 1934, Geheim Litt. R. 132 en gelet op de ter zaken vanwege het Departement van Defensie, verstrekte inlichtingen, stel ik Uwe Excellentie voor, om ten aanzien van de werking van den Centralen Inlichtingendienst (C.I.) de onderstaande regeling vast te stellen.

pag. 153

De C.I. staat onder den Minister van Binnenlandsche Zaken (zie toelichting hieronder).

Hij werkt in nauw verband samen met het bureau G.S.III B (binnenlandsche militaire inlichtingendienst) van den Chef van den Generalen Staf; met het oog op deze samenwerking zetelt de C.I. ten bureele van den Chef van den Generalen Staf.

Ingevolge het gestelde onder b. van Uwe in den aanhef aangehaalde aanschrijving, zou de C.I. moeten ressorteeren onder den Minister van Justitie.

Ik heb gemeend aan de voorgestelde oplossing de voorkeur te moeten geven op grond van de overweging, dat de C.I. veel meer beoogt het verkrijgen van gegevens betreffende de binnenlandsche politieke stroomingen, dan het verkrijgen van inlichtingen betreffende voorgenomen of gepleegde strafbare handelingen.

Het wezen van den inlichtingendienst brengt bovendien mede, dat de in vele gevallen de wetenschap betreffende gepleegde strafbare handelingen van minder ernstige aard beter — in 's lands belang — aan de kennismaking van justitieele autoriteiten blijft onttrekken; ook om deze reden acht ik een te nauw contact tusschen de C.I. en het Departement van Justitie minder gewenscht.

In de voorgestelde regeling is een scherpe scheiding gemaakt tusschen de werkzaamheden van den C.I. en die van den militairen inlichtingendienst. Wel is waar werken beide diensten ten nauwste samen, doch dit neemt niet weg, dat beide zich op eigen, van elkaar gescheiden terrein bewegen. Die scheiding is ook in overeenstemming met de huidige organisatie van het dienstvak van den Generalen Staf, waarin de C.I. in het geheel niet voorkomt.”

Uit het ontbreken van verdere correspondentie ter zaken, leid ik af, dat door het Ministerie van Defensie is ingestemd met de door generaal Reijnders gedane voorstellen, hetgeen neerkomt op een bestendiging van de organisatie van G.S.III en de C.I. in de reeds lang bestaan hebbende vorm.

Onwillekeurig rijst de vraag wat generaal Seijffardt er toe kan hebben bewogen, zich zo fel in te zetten voor re-organisatie van een dienst die toen reeds vijftien jaar in die vorm had bestaan en in die periode had getoond goed te functioneren. Die vraag krijgt nog meer zin, wanneer bedacht wordt, dat het de generaal bekend was, dat hij binnen enkele maanden de dienst met pensioen zou verlaten.

pag. 154

Ik meen, dat op die vraag wel een antwoord is te geven. Maar daartoe dient dan eerst de figuur Seijffardt wat nader belicht te worden.

Generaal Seijffardt heeft altijd behoord tot de zeer Duits-gezinde officieren. Reeds gedurende zijn diensttijd als Chef Staf was bekend, dat hij sympathiek stond tegenover de nationaal-socialistische en ideeën. Na zijn pensionering werd hij lid van het Verbond voor Nationaal Herstel; kort nadien trad hij toe als lid van de N.S.B. Toen Duitsland in mei 1941 Rusland was binnengevallen, werd hij door de 'Rijkscommissaris voor het bezette Nederlands gebied', A. Seyss-Inquart, belast met de leiding van het nieuw opgerichte Nederlands Vrijwilligers Legioen voor deelname aan de strijd aan het Oostfront. Op 5 februari 1943 werd hij door de verzetsbeweging 'geliquideerd'.

De jaren 1932 – 1934 waren voor de C.I. moeilijke jaren. De opkomende N.S.B. was toen vrijwel de enige partij die iets voor het defensie-apparaat over had. Vele officieren sympathiseerden met die beweging. Toen in 1933 het z.g. Ambtenarenverbod werd uitgevaardigd, was de N.S.B. nog niet vermeld bij de verenigingen waarvan het lidmaatschap verboden was. Toch werden bij de C.I. de namen van de officieren, die bekend werden als lid van de N.S.B., op kaart gebracht. Dit kan Seijffardt niet zijn ontgaan en het ligt voor de hand dat dit niet zijn instemming had. Maar omdat de C.I. niet onder zijn bevelen stond, kon hij deze registratie niet verbieden. Toen hij Van Oorschoot liet blijken, dat hij niettemin daaraan een einde gemaakte wilde zien, adviseerde deze hem zich daarover tot de Minister van Defensie te wenden. Deze zou dan met zijn ambtgenoot van Binnenlandse Zaken, onder wie de C.I. ressorteerde, over deze registratie kunnen overleggen.

In plaats van deze zaak bij de minister voor te brengen, trachtte hij langs andere weg zijn doel te bereiken en schreef hij de hiervoor behandelde brief van 2 december 1933. Het doel dat hem voor ogen stond werd niet bereikt. Integendeel, na verloop van enige tijd werd ook de N.S.B. op de lijst van voor ambtenaren verboden verenigingen geplaatst.

Leiding

Van 1919 tot november 1939 heeft G.S.III onafgebroken onder leiding gestaan van de heer Van Oorschoot.

De machtsovername door de nationaal-socialisten in Duitsland was aanleiding voor uitbreiding van de sterkte, echter alleen voor IIIA, Buitenland.

Als gevolg van de mobilisatie kwam in 1939 de reserve-kolonel [J.C. Roelofsen](#) die in 1918 – 1918 reeds bij G.S.III had gediend, opnieuw onder de wapenen. Hij werd toegevoegd aan het hoofd van G.S.III.

Na het Venlo-incident van 9 november 1939 werd generaal Van

Oorschot door de Regering ter zijde geschooven. In afwachting van zijn pensionering (in februari 1940 zou hij de 65-jarige leeftijd bereiken), moest hij onmiddellijk met verlof vertrekken.

De reeds gepensioneerde luitenant-generaal H.A.C. Fabius, die zich bij het uitbreken van de oorlog op 1 september 1939 aangemeld had voor actieve dienst, van welk aanbod nog geen gebruik was gemaakt, werd op 25 november 1939 door de opperbevelhebber aangezocht de leiding van G.S.III over te nemen. Per 1 december 1939 trad hij als zodanig in functie. Het Koninklijk Besluit voor deze benoeming is gedateerd 8 december 1939.

Naar het oordeel van enkele toenmalige G.S.III-officieren is zijn hernieuwd leiderschap geen succes geweest. Fabius zou niet met zijn tijd zijn meegegaan en op grond daarvan niet in staat zijn geweest, onder de omstandigheden zoals die einde 1939 – begin 1940 waren, de dienst goed te leiden.

In één van de verhoren door de Parlementaire Enquête Commissie verklaarde de luitenant-kolonel J.G.M. van de Plassche,⁶⁵ die tijdens de mobilisatie als hoofd van IIIA onder hem diende:

“Hij (Fabius) heeft mij altijd op alle mogelijke manieren belemmerd. Ik heb mij er nooit iets van aangetrokken. Ik ben altijd mijn eigen gang gegaan, op het onkrijgstuchtelijke af. Maar ik vind de generaal Fabius een aardige man, hij had alleen niet op dit bureau moeten verschijnen”

(Deel 2 C, pag. 38, 5497)

De genoemde [J.C. Roelofsen](#) werd in 1919 als kapitein van G.S.III overgeplaatst, maar bleef nadien in zeer nauw contact met de afdeling. Nadat hij in 1922 de militaire dienst had verlaten, bleef hij adviseur van de Inlichtingendienst, waar hij ook zijn herhalings-oefeningen doorbracht. In 1939 weer bij de afdeling geplaatst, werd hij belast met het toezicht op de inlichtingendiensten bij de grote legeronderdelen: Commando Veldleger, Vesting Holland, Peel-divisie, de legerkorpsen, de territoriaal-bevelhebbers in Groningen, Apeldoorn, 's Hertogenbosch en Maastricht.

Huisvesting

Aanvankelijk was G.S.III gehuisvest in het pand van het Ministerie van Oorlog, ingang Kalvermarkt.

Vandaar is het bureau op een niet nauwkeurig bekend geworden tijdstip verhuisd naar het adres Lange Voorhout 7 te Den Haag. Die verhuizing moest vóór of in 1930 hebben plaats gehad, want einde 1930 werd in een aan de politie-verbindingen gezonden mededeling reeds het adres Lange Voorhout 7 te Den Haag vermeld.

Alle geïnterviewde personen, in de dertiger jaren werkzaam geweest bij G.S.III, hadden hun bureau op het adres Lange Voorhout 7.

⁶⁵ Jacobus George Marie van de Plassche, 1888 – 1961

Geen enkele informatie kon worden verkregen, dat op andere adressen 'geheime' onderdelen werkzaam zijn geweest. Ook uit eigen wetenschap is mij het bestaan van 'dek-adressen' niet bekend. Zeer waarschijnlijk hebben deze ook niet bestaan.

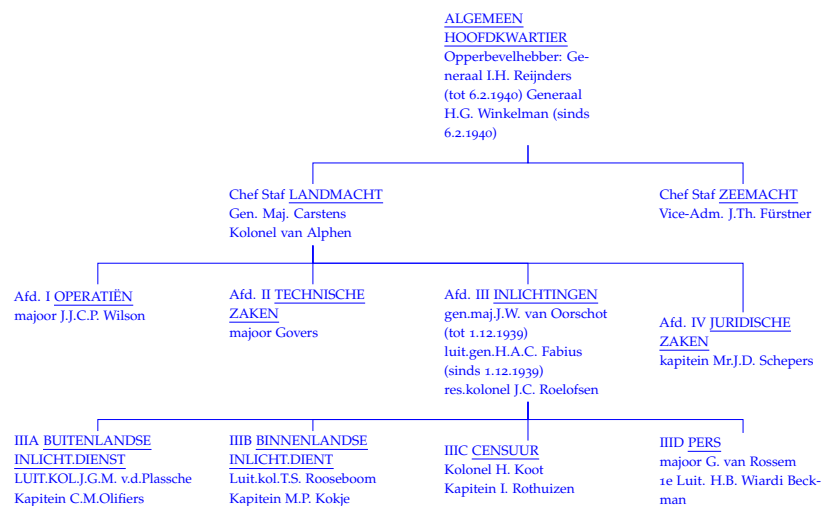
(afbeelding van het pand Lange Voorhout 7)

pag. 157

PLAATS G.S.III BINNEN DE GENERALE STAF

pag. 158

De plaats van G.S.III in de legeorganisatie is in onderstaand schema weergegeven. De vermelde namen van officieren zijn geldig voor de mobilisatie-periode. Volstaan is met de vermelding van de namen van het hoofd en het plaatsvervangend hoofd van de diverse onderdelen.

Na 10 mei 1940

Het archief van G.S.III werd, evenals dat van de C.I., na 10 mei 1940 vernietigd. In het particuliere archief van generaal Fabius werd onderstaande, in zijn handschrift gestelde, aantekening gevonden

pag. 159

(ongedateerd, handgeschreven document)

Het hier door Fabius genoemde tijdstip van vernietiging (de nacht van 14 op 15 mei 1940) komt mij voor niet juist te zijn. Volgens andere bronnen zou reeds twee dagen vóór de capitulatie, na gepleegd overleg met Fabius, het gehele C.I.-archief bij de Gemeentelijke Vuilverbranding hier ter stede zijn vernietigd. Dit laatste is ook meer in overeenstemming met de tijdstippen waarop, na overleg met de C.I., de archieven van (enkele?) gemeentelijke inlichtingendiensten werden verbrand, t.w. op enkele dagen voorafgaande aan de capitulatie.

pag. 160

Die vernietiging van de G.S.III archieven heeft plaats gevonden zonder dat te voren enigerlei maatregel was genomen om de tekst van de documenten, hetzij in afschrift, hetzij gefotografeerd, op een veilige plaats, binnen of buiten de Rijks- of landsgrenzen, te deponeren.

Tijdens de verhoren door de Parlementaire Enquête Commissie is door de ondervraagden zowel als door de commissie-leden bij herhaling kenbaar gemaakt, hoezeer men het betreurde, dat niet meer over documentatie kon worden beschikt. Positieve uitspraken waren vaak onmogelijk. In vele gevallen moest men, noodgedwongen, met bepaalde beweringen volstaan, omdat absolute zekerheid ontbrak, die men wel zou hebben gehad, wanneer tijdig maatregelen waren genomen de stukken, desnoods alleen de zeer belangrijke, veilig te stellen.

Tijdens het verhoor door de commissie van kolonel Dr. J.H. Somer verklaarde deze:

“... maar ik geloof wel, dat het voor de historische zijde wel goed geweest zou zijn, als er één exemplaar van het “Overzicht” dat wij vanaf Augustus in de kast hadden liggen, in veiligheid gesteld zou zijn. Dat dit niet geschied is, lijkt mij tegenover de Nederlandsche geschiedschrijving een van de cardinale fouten.”

(Deel 1 C, pag. 384)

Tijdens het onderzoek werd het grote nadeel van dit ‘verzuim’ in sterke mate ook door mij ondervonden. Op welke eenvoudige wijze hierin voorzien had kunnen worden, blijkt uit het voorbeeld, genoemd in het hierna opgenomen hoofdstuk waarin de scheepssabotage is geschreven.

Direct na de capitulatie op 14 mei 1940 zijn, op last van de Opperbevelhebber, alle werkzaamheden gestaakt.

pag. 161

Fondsen

Gegevens over de aan G.S.III ter beschikking gestelde fondsen, ter financiering van de geheime werkzaamheden, waren maar zeer spaarzaam te vinden.

In het jaar 1917 was daarvoor een bedrag van *f* 30.000, – toegewezen, maar dit bleek niet voldoende te zijn. Kapitein Van Woelderen meldde in februari 1918 dat dit bedrag was overschreden. Het te veel bestede kon nog worden gedekt, door een overschot van het jaar 1916.

De toeneming van de kosten voor de zich uitbreidende Opsporingsdienst maakten het z.i. nodig, dat voor het 1918 het bedrag werd verhoogd tot *f* 40.000, –. Of de toewijzing toen inderdaad reeds op dat bedrag werd gebracht is niet bekend. Wel werd door kolonel Van Oorschot in 1934 op schrift gesteld:

“... dat de kosten voor G.S.III en C.I. tot nu toe worden bestreden uit het bedrag “Geheime uitgaven” van den Generalen Staf. Zulks is destijds bepaald, toen dat bedrag nog veertig duizend gulden bedroeg.”

Deze fondsen werden in de eerste tijd van het bestaan van de C.I. vermoedelijk niet mede aangewend voor vergoeding van kosten van de gemeentelijke inlichtingendiensten. Toen de hoofdcommissaris van Utrecht, de heer Van 't Sant, in juni 1919 bij de C.I. aanklopte om medewerking te vragen voor de betaling van agenten, kreeg hij het advies, te trachten, daarvoor van particulieren subsidie te verkrijgen.

Uit gegevens, daterend uit 1934, bleek, dat het totaal der fondsen voor G.S.III en C.I. te zamen voor dat jaar *f* 30.000, – groot was. De verdeling van dit bedrag over de beide diensten kon variëren. Kolonel Van Oorschot schreef dienaangaande:

“De verdeeling van het geld over den binnenlandschen- en buitenlandschen inlichtingendienst regelt zich naar de behoefte van die diensten en in geheel normale tijden zou men het bedrag gelijk over beide diensten kunnen verdeelen. Omstandigheden kunnen hierbij een belangrijke rol spelen. Men kan zich het geval denken, dat de binnenlandsche toestand bij uitstek rustig is, doch de buitenlandsche onrustbarend is. In zulk een geval moet G.S.III het leeuwendeel van de — in de laatste jaren - toegekende *f* 30.000, – toekomen, hoewel — gelet op den geregelden gang van den C.I. - een zeker minimum toch steeds voor dezen dienst zal moeten worden besteed. In het omgekeerde geval zal de verdeeling ook juist in tegenovergestelden zin moeten geschieden.”

pag. 162

Blijkbaar stilzwijgend was toegestaan, dat het bedrag van *f* 30.000, – jaarlijks met *f* 6.000, – mocht worden overschreden. Dit meerdere

bedrag was echter uitsluitend bestemd voor G.S.III A, aangezien men van mening was dat de internationale toestand van dien aard was, dat voor die afdeling meer geld beschikbaar moest zijn.

De departementen van Binnenlandse Zaken en Justitie droegen in die periode jaarlijks resp. *f* 2.000, – en *f* 3.000, – bij; het resterende bedrag kwam voor rekening van het Departement van Defensie.

Chef Staf generaal Reijnders deed in januari 1935 aan de Minister van Defensie, met betrekking tot de fondsen-voorziening, het voorstel de volgende regeling te treffen:

“De kosten van den C.I. komen ten laste van het Departement van Binnenlandsche Zaken, met dien verstande, dat de Departementen van Defensie, Justitie en Buitenlandsche Zaken, welke alle mede profiteeren van den arbeid van den C.I., elk in de kosten van dit orgaan bijdragen tot een bedrag van *f* 6.000, – 's jaars. ... Ik teken hierbij nog aan, dat de kostne van den binnenlandschen militairen inlichtingendienst, evenals die van den buitenlandschen militairen inlichtingendienst, ten laste zoude komen van het Departement van Defensie, waarvoor een bedrag van *f* 30.000,- ware uit te trekken.”

Het is mij niet bekend of de Minister van Defensie over een zodanige regeling met zijn drie ambtgenoten tot een overeenstemming is kunnen komen. Ik trek dit sterk in twijfel en meen dat tot mei 1940 de geheime gelden geheel door het Departement van Defensie werden verstrekt.

pag. 163

Enkele geïnterviewden waren unaniem van mening, dat de ter beschikking staande gelden onvoldoende toereikend waren.

In 1934 heeft kolonel Van Oorschot zich nog uitgesproken over hetgeen hij meende voor een goed functioneren van de dienst noodig te hebben.

Hij schreef daarover:

“... dat de beschikking van de C.I. over voldoende middelen eene voorwaarde is, waaraan moet worden voldaan om het de Regering mogelijk te maken met het vereischte inzicht te kunnen optreden. Die “voldoende” middelen vereischen thans zeer zeker voor C.I. een minimum van *f* 20.000, – en het zou een hoogst betreurenswaardig nadeel zijn, indien met minder zou moeten worden volstaan.”

Hoofdstuk VI

G.S. III A

pag. 164

Bezetting

Bij G.S. III A dienden, tot omstreeks 1934, achtereenvolgens als chefs ██████ (identiteit en rang niet met zekerheid bekend geworden), de kapitein ██████ de kapitein ██████ en de majoor ██████ .

Als officieren zijn daar tot die tijd bovendien nog werkzaam geweest de kapitein ██████ en de eerste luitenant ██████ .

De toenemende politieke en militaire dreiging uit het oosten, als gevolg van de machtsovername door de nationaal-socialisten in Duitsland in januari 1933, was aanleiding voor uitbreiding van de afdeling. In de loop van 1934 werd een drietal officieren bij IIIA werkzaam gesteld, t.w. de kapiteins J.G.M. van de Plassche, C.M. Olifiers en ██████ . Korte tijd later werd daar nog aan toegevoegd de kapitein ██████ hadden toen de afdeling reeds verlaten.

Tot 1 januari 1935 werkten zij daar onder de leiding van majoor ██████ . Met ingang van die datum verliet ██████ de afdeling en nam Van de Plassche de leiding over. Hij bleef hoofd van IIIA tot aan zijn vertrek naar Engeland tijdens de oorlogsdagen van mei 1940.

Van de Plassche was aanvankelijk kapitein bij de infanterie te Leiden. In verband met zijn werkzaamheden bij IIIA werd hij overgeplaatst naar de Grenadiers te Den Haag. Bij dit regiment heeft hij, tussen 1935 en 1939, gedurende een jaar tevens troependienst gedaan (waarschijnlijk ter verwerving geschiktheid voor bevordering), in welke periode hij 's avonds naar het bureau van IIIA ging, om daar het stafwerk te verrichten. Toen de politieke situatie dreigend werd, is hij, op voorstel aan de Chef Staf, inmiddels bevorderd zijnde tot majoor, volledig bij IIIA werkzaam gesteld. Maar hij bleef majoor bij de Grenadiers en werd nimmer aangewezen als staf-officier. Deze handelwijze wijkt af van die ten aanzien van de anders in 1934 bij IIIA geplaatste officieren, die wel bij de staf werden ingedeeld.

Gedurende Van de Plassche's afwezigheid (voor troependienst) fungeerde Olifiers als chef.

Kort vóór de mobilisatie in 1939 werd de eerste luitenant ██████ aan IIIA toegevoegd. Deze was enige tijd voordien teruggekeerd van een langdurig verblijf in Canada en moest nog ingedeeld worden.

De reserve-kapitein ██████, die reeds tijdens de Eerste Wereldoorlog bij G.S.III had gediend, kwam in augustus 1939 weer onder de wapenen en werd werkzaam gesteld bij IIIA.

Met het intreden van de mobilisatie werd een continu-bezetting van het bureau ingevoerd en werden nog enkele officieren ter versterking aan IIIA toegevoegd.

pag. 165

█████

Lager personeel was, voor wat administratieve zaken betreft, niet bij IIIA ingedeeld. Eventueel te versterken typewerk werd doorgegeven aan de C.I. en verzorgd door de daar werkzame typistes.

Taak

In een 'Leidraad voor de dienst bij het Algemeen Hoofdkwartier' werd als taak voor G.S.III A vermeld: *)

"Inlichtingendienst buitenland (o.a. kondschapdienst en spionage)**) omvattende:

- a. voortzetting van het verzamelen en op de hoogte brengen van den tijd houden van reeds in vreedetijd verzamelde gegevens omtrent organisatie, mobilisatie en concentratie van weermachten van Nederland en omringende rijken;

(Waarschijnlijk is hier bedoeld: van de weermachten van de Nederland omringende rijken. deM)
- b. operatiën van oorlogvoerende rijken;
- c. nadat Nederland in oorlog mocht zijn geraakt, uitvoering van de operatieve inlichtingendienst in zijn vollen omvang.

Verstrekken van de noodige mededeelingen en gegevens omtrent vreemde strijdkrachten aan hoofd Sectie GSI, alsmede aan den Chef Staf van het Commando Luchtverdediging, zoodra de verkregen inlichtingen hiertoe aanleiding geven.

Registreeren van alle inkomende en uitgaande berichten, inlichtingen en meldingen omtrent vreemde strijdkrachten in het inlichtingenregister. Contact met bureau Marine Staf I."

Ook bij de legerkorpsen bestond een desbetreffend voorschrift, getiteld: "Handleiding betreffende organisatie en werkwijze van den inlichtingendienst bij ... L.K.". Dit ongeveer 50 pagina's tellende boekwerkje is geheel afgestemd op de militaire behoeften van een leger te velde. Het voorschrift voor het Derde Legerkorps werd in april 1940 door C. III L.K. Sectie 1-3 uitgegeven.

*) Vermoedelijk is deze taakbeschrijving tijdens de mobilisatie samengesteld. Te oordelen naar het woordgebruik, lijkt het mij, dat generaal Fabius persoonlijk adviseur er van is geweest.

***) Dat ook spionage in deze taakbeschrijving is opgenomen, wijst er eveneens op, dat de beschrijving waarschijnlijk gedurende de mobilisatieperiode werd opgesteld. In vreedetijd hield IIIA zich formeel niet spionage bezig.

pag. 166

Taakverdeling

Reeds sinds 1939 was de aandacht van het toenmalige hoofd IIIA, majoor Oosterveen, in het bijzonder gericht op Hitler en diens N.S.D.A.P. Voor het verkrijgen van inlichtingen over die partij werkte hij nauw samen met de Franse militaire attaché in ons land.

Van het in 1934 aangetreden nieuwe team officieren had niemand enige ervaring van, noch opleiding ontvangen voor het inlichtingenwerk en moest men dus zelf een werkmethode vinden.

Het belangrijkste gebied waarover inlichtingen moesten worden verkregen werd daartoe in drie gedeelten gesplitst en de werkzaamheden als volgt verdeeld:

Duitsland	—	Olifiers
Frankrijk en België	—	██████
Engeland	—	██████

Sergeant ██████ verzamelde verder nog gegevens over Noorwegen. Inlichtingen over Rusland werden verkregen van [professor Grondijs](#).

Reeds in 1918 stond G.S.III met Grondijs in relatie. Op 30 augustus 1918 vermeldde kapitein Van Woelderens in zijn dagboek:

“Eenigen tijd geleden kregen we ook een dagboek van Dr. Grondijs door tusschenkomst van Buitenlandsche Zaken; mocht dit merkwaardig type nog eens terug komen, dan zullen wij het hem teruggeven.”

(Lodewijk Herman Grondijs, geboren 25 september 1878 te Pamekasan (N.D.I.), was van 1914 tot 1917 als oorlogs-correspondent aan het Russische front en diende van 1918 tot 1920 als officier-vrijwilliger in het Wit-Russische leger. deM)

Van de Plassche droeg de verantwoording voor het geheel en had daarom geen eigen terrein voor het verkrijgen van inlichtingen.

pag. 167

Verbindingen

Ter vervulling van zijn taak had G.S.III A zich verzekerd van de medewerking van de onderstaande verbindingen:

- de buitenlandse militaire attachés in Nederland,
- de Nederlandse militaire attachés in het buitenland,
- enkele burgemeesters,
- enkele groot-industriëlen,
- de Koninklijke Marechaussee,
- de rijksrechercheurs.

Buitenlandse militaire attaché's in Nederland

Krachtens de instructie voor het Hoofd G.S.III (in de oorlogsdagen van 1940 vernietigd) was deze in het bijzonder belast met het onderhouden van de verbindingen met de militaire attaché's der buitenlandse mogendheden.

Onder leiding van Van Oorschot was die relatie geleidelijk groten-deels overgegaan op het hoofd van III A.

Met de attaché's van Frankrijk, Engeland en België werd vrij nauw samengewerkt. Met de Amerikaanse attaché was dat slechts af en toe het geval. Zo werd bijv. de Amerikaanse vliegenier Charles Lindbergh bij één van zijn bezoeken aan Europa, door de Amerikaanse attaché in Nederland bij de Duitsers geïntroduceerd. Via deze attaché kreeg IIIA, na afloop van het bezoek, kennis van de gegevens op luchtvaartgebied die Lindbergh in Duitsland had weten te verkrijgen.

Met de Duitse militaire attaché werd in veel mindere mate contact onderhouden. Volgens Van de Plassche en Olifiers zocht de Duitse attaché weinig of geen contact, omdat hij over "eigen kanalen" kon beschikken. (zie ook hoofdstuk X)

Fabius wenste het contact, na zijn weder in dienst treden, niet uitsluitend over het hoofd IIIA te doen lopen, doch hen ook persoonlijk te ontmoeten. Diverse hunner zijn dan ook hun opwachting bij hem komen maken.

pag. 168

■■■■■

Dit standpunt van Fabius ten aanzien van contact met de buitenlandse militaire attaché's staat lijnrecht tegen over dat, aangenomen tijdens de mobilisatie-periode 1914 – 1918. Toen wees hij principieel het contact met deze officieren af, hetgeen blijkt uit een mutatie in het dagboek van Van Woelderens, d.d. 30 november 1918, luidende:

Nu de wapenstilstand eenmaal in het land is, laten Fabius en ik ons principieel standpunt, ter wille van de objectiviteit, om niet persoonlijk met militaire attaché's in relatie te staan, varen en hebben vanmorgen kennis gemaakt met Gen. Bucabaille, de Franschen mil. att., die ons allervriendelijkst ontving en met wien wij over het afgelopen tijdperk de noodige beleefdheden wisselden.

Het contact met de buitenlandse marine-attaché's werd onderhouden door de marine-officier ■■■■■ van Marine Staf Sectie I. Voor G.S.III van belang zijnde inlichtingen op dit terrein werden door schout bij nacht ■■■■■ doorgegeven.

Nederlandse militaire attaché's in het buitenland

Deze functionarissen bevonden zich, althans gedurende de mobilisatie-periode, in een tweeslachtige positie. Ondergeschikt aan de Opperbe-

velhebber, moeten zij niettemin afschriften van hun rapporten zenden aan het Ministerie van Defensie.

Van deze attaché's verdient speciaal vermelding de attaché in Berlijn, de majoor G.J. Sas.⁶⁶ De relatie met hem was, vooral gedurende de mobilisatie, buitengewoon belangrijk. De door hem verstrekte inlichtingen over de Duitse voornemens ten aanzien van ons land waren, zoals achteraf gezien overduidelijk is gebleken, van uitstekend gehalte. Alle verkregen gegevens wijzen er op, dat — vooral tijdens de laatste maanden van de mobilisatie — de uit Berlijn verstrekte inlichtingen niet altijd op hun volle waarde zijn geevalueerd, zeker niet door de Van de Plassche en Fabius, al blijkt dit niet uit de door hen voor de Parlementaire Enquête Commissie afgelegde verklaringen.

Tijdens bezoeken aan Nederland sprak Sas zowel met de Minister van Defensie, als met de Opperbevelhebber en met G.S. III A.

Regering, legerleiding en G.S. III voelden zich onzeker ten aanzien van de betrouwbaarheid van de door Sas verstrekte inlichtingen, welke onzekerheid er niet minder op werd, wanneer, telkens na een verstrekte inlichting dat de Duitse aanval tegen een bepaalde datum kon worden verwacht, die aanval toch niet kwam. Dit heeft zich enkele malen herhaald (november 1939, januari 1940, maart 1940).

In een door generaal Fabius geschreven verweer tegen beweringen, geuit in een door procureur-generaal R. van Genochten (N.S.B.) gehouden requisitoir ([in welke rechtzaak is niet met zekerheid kunnen blijken, maar zeer waarschijnlijk in de strafzaak contro de luitenant Kruithof aan wie het doodschieten van de overste J.A. Mussert was ten laste gelegd](#)), zegt Fabius over de berichtgeving van Sas:

“G.S. III veronderstelde twee mogelijkheden:

- òf Sas was de dupe van een ondergeschoven kaart om de zenuwenoorlog te voeren door de data van de aanval opzettelijk mede te delen, die aanval niet te doen plaats hebben, de waakzaamheid van het Nederlandsche landbestuur daardoor te doen verflauwen, door spionage meer inzicht te verkrijgen in de verdedigingsmaatregelen welke in spannende dagen werden genomen, om dan later totaal onverwacht den aanval in te zetten
- òf wel, er zat in het Hoofdkwartier van Hitler iemand, die het nationaal-socialistische bewind stelselmatig tegenwerkte en oprecht wilde waarschuwen. Uit de briefwisseling en de mededeelingen van Sas was het zeer moeilijk tot de juistheid van één dier gevallen te besluiten.”

Eén der bijkomende redenen waarom men twijfelde, was de wijze waarop Sas, in zijn berichten, over Hitler sprak (bijv. die roverhoofdman).

Bij de benoeming van militaire attaché's in het buitenland werd (soms) G.S. III betrokken. Dit is gebleken, toen men, einde 1939, van

⁶⁶ Gijsbertus (Bert) Sas, 1892 – 1948

plan was in Berlijn een militair van hogere rang boven majoor Sas te plaatsen, dan wel laatstgenoemde te ontheffen van zijn functie als militair attaché en over te plaatsen naar Den Haag. (Ook hieruit kan wel blijken, dat men de berichtgeving van Sas niet al te hoog aansloeg.)

Toen daarop de K.N.I.L.-generaal A.G. van Tricht,⁶⁷ door generaal Fabius daartoe aangezocht, zich bereid verklaarde die post te vervullen, zag het Kabinet op het laatste moment toch weer van die plaatsing af. De aanleiding hiervoor kan gevonden worden in de wisseling van het opperbevel (generaal Reijnders - generaal Winkelman).⁶⁸ Op aandringen van G.S.III werd generaal Van Tricht daarna aangewezen als militair attaché voor Italië en Zwitserland. Op 6 april 1940 vertrok hij naar Rome, vanwaar hij later werd overgeplaatst naar Bern, waar hij gedurende de oorlog voor Nederland belangrijke diensten heeft verricht.

⁶⁷ Aleid Gerhard van Tricht, 1886 – 1969

⁶⁸ Henri Gerard Winkelman, 1876 – 1952

Burgemeesters

Vanwege angst voor N.S.B.-gezindheid werden in het algemeen geen verbindingen onderhouden met burgemeesters. Slechts individueel werden uit die kringen functionarissen ingeschakeld. Eén van die burgemeesters was de huidige burgemeester van Delft, mr. J.M. Ravesloot, in 1939 burgemeester van Avereest.

Op grond van dezelfde vrees onderhield G.S.III evenmin contact met korps-chefs van politie.

Deze bewering, afkomstig van Olifiers, doet zeer eigenaardig aan, gezien het nauwe, zeer vertrouwelijke contact dat door de C.I. met deze functionarissen werd onderhouden. Zo er al, ten aanzien van enkele hunner, redenen voor die bezorgdheid mocht zijn geweest (er waren inderdaad diverse met de N.S.B. sympathiserende politie-chefs), dan zou navraag bij de C.I. daarover met stelligheid uitsluitel hebben kunnen geven. Dat men dit heeft nagelaten, demonstreert de tamelijk slechte verstandverhouding tussen de beide diensten.

Groot-industriëlen

Met een aantal groot-industriëlen werden relaties aangehouden. Van hen werden vele goede informaties verkregen. Er wordt op gerekend, dat hun medewerking gebaseerd was op vaderlandsliefde en dat zij niet gedreven waren uit financiële overwegingen.

Na terugkeer van zakenreizen naar het buitenland werden deze figuren door III A-officieren ondervraagd. Er is niet bekend geworden of aan hen, voor hun vertrek naar het buitenland, vragenlijsten werden verstrekt, al is zulks door de Duitsers met stelligheid beweerd.

Koninklijke Marechaussee

Met de Koninklijke Marechaussee werd zeer nauw samengewerkt.

Als voorpost van G.S.III in het zuiden van ons land fungeerde aanvankelijk de brigade-commandant te Zundert, de opperwachtmeester ██████ Per 1 april 1935 werd deze man benoemd tot burgemeester van Huijbergen. De toenmalige opperwachtmeester ██████ volgde hem op als brigade-commandant en werd tevens de verbinding voor G.S.III. Eénmaal per week, op Zaterdag, bezocht hij het bureau te Den Haag om zijn rapporten over het werk van de afgelopen week in te dienen en opdrachten voor de komende periode in ontvangst te nemen, zowel van Hoofd III A en van III B - C.I.

Copiën van de voor de G.S.III bestemde rapporten werden door ██████ gezonden aan de Inspecteur der Koninklijke Marechaussee, de generaal-majoor ██████ en aan de procureur-generaal te 's Hertogenbosch, mr. E.L.M.H. Baron Speijart van Woerden.

Reeds in 1936 was ██████ door het werk voor G.S.III zo zeer in beslag genomen, dat hij zijn superieuren er op moest wijzen, dat zijn werk als brigade-commandant daaronder moest lijden. Zeer waarschijnlijk is daarover door de generaal ██████ met G.S.III overlegd. Het gevolg was, dat ██████, bij besluit van 1 december 1936 van het Ministerie van Justitie en van Defensie, bij het wapen der Koninklijke Marechaussee boven de sterkte werd geplaatst en ter beschikking werd gesteld van G.S.III.

Op voorstel van ██████ zijn tijdens de mobilisatie, toen hij het werk niet alleen meer aan kon, nog enkele brigade-commandanten van de marechaussee ter beschikking gekomen van G.S.III.

██████

██████ zelf deed, naast onderzoeken in Brabant en zijn werk voor de C.I., onderzoeken in het gehele land, voornamelijk bestaande in het regelmatig bezoeken van de contact-personen die hij in de loop der jaren had aangetrokken en ingewerkt en die hem o.a. inlichten over de situatie in Duitsland.

Alle vier genoemden zijn tot aan de oorlogsdagen voor G.S.III werkzaam gebleven.

pag. 172

Tijdens de mobilisatie werd, op bevel van Van de Plassche door alle marechaussee-grensposten, iedere morgen naar G.S.III A opgebeld om eventuele bijzonderheden door te geven. Vaak, meestal, luidde het bericht: "Niets te melden". Totdat op 8 mei 1940 plotseling door alle posten langs de oostgrens werd medegedeeld, dat grote hoeveelheden flessen bier e.d. werden aangevoerd, terwijl op 9 mei van verschillende posten meldingen over troepenconcentraties werden ontvangen.

Rijksrechercheurs

Afgezien van de normale samenwerking van G.S.III A met de procureurs-generaal, diende de relatie van III A met de rijksrechercheurs slechts voor de uitvoering van incidentele opdrachten, bijv. ondervraging van in het grensgebied aangehouden, verdachte buitenlanders. In hoeverre deze mededeling (van Olifiers) juist is, vermag ik niet te beoordelen.

Werkwijze

Van de Plassche liet van alle binnengekomen, door hem van belang geachte inlichtingen een verslag maken.

Aanvankelijk (in de eerste jaren) eens in de drie maanden, later één maal per maand, nog later één maal per week, werd daaruit een overzicht samengesteld, dat ten slotte overging in een dagrapport. Gewoonlijk gaf hij daarin zijn persoonlijke conclusie.

Omdat naar zijn mening "een inlichtingendienst er uitsluitend was om in te lichten", werden in deze verslagen ook wel eens zaken behandeld, die voor de regering, voor de legerleiding en anderen, niet altijd even aangenaam waren, maar niettemin gaf hij ook deze verslagen door.

Al naar gelang van de inhoud werden de rapporten, behalve aan de Chef Staf, mede verzonden aan de ministers van Defensie, van Justitie, van Buitenlandse Zaken, van Koloniën en, tijdens de mobilisatie, ook aan de Commandant Veldleger.

Met betrekking tot de doorzending aan H.M. de Koningin, eveneens tijdens de mobilisatie, zijn er meermalen verschillen van mening geweest over de vraag of de berichten vóórdien "gezuiverd" moesten worden, dan wel volledig moesten zijn.

In het najaar van 1939 gaf de Opperbevelhebber opdracht geen berichten meer aan de Minister van Oorlog te zenden. Vermoedelijk heeft aan die order ten grondslag gelegen, dat de Opperbevelhebber niet wenste, dat de Minister zich bemoeide met zaken die tot de competentie van de opperbevelhebber behoorden, iets wat met de zelf militair zijnde minister Dijkxhoorn⁶⁹ zo gemakkelijk kon voorkomen.

Toen generaal Fabius weer hoofd G.S.III was geworden, bepaalde ook hij, waarschijnlijk eveneens in opdracht van de opperbevelhebber, dat geen rapporten meer aan de Koningin mochten worden gezonden, omdat zij daar "zoo zenuwachtig" van werd.

Het Verslag van de Parlementaire Enquête Commissie zegt daarover:

"... dat generaal Reijnders aan een officier van het Bureau Inlichtingen

van het Algemeen Hoofdkwartier opdracht had gegeven, aan Hare Majesteit en aan den Minister van Defensie geen volledige inlichtingen meer te verstrekken, omdat Hare Majesteit daarvan zenuwachtig werd en de Minister maar aanleiding kreeg zich met de zaken te bemoeien.”

(Deel 1 AB, blz. 87, par. 4)

Krachtens artikel 5, lid 2, van zijn instructie was de Opperbevelhebber tot verstrekking van inlichtingen verplicht. Dit artikel-gedeelte luidde als volgt:

“Van alle te zijner kennis komende inlichtingen, welke voor de beoordeeling van den politieke toestand van belang kunnen zijn en van alle gebeurlijkheden, welke op dezen toestand van invloed kunnen zijn — ongeacht de omstandigheid of daarbij onderdeelen van de weermacht of militairen kunnen worden betrokken, doet hij Ons mededeeling.”

(Parl. Enq. Comm. Deel 1 AB, bijlagen blz. 9)

Deze opdracht van de Opperbevelhebber vormde één der redenen dat de Minister van Defensie niet langer de verantwoordelijkheid kon dragen voor het beleid van de opperbevelhebber, als gevolg waarvan generaal Reijnders werd vervangen door generaal Winkelman.

Alle uitgaande berichten werden genummerd en kwamen na kennisneming door de geadresseerden, weer terug bij G.S.III A. Daarna werden zij vernietigd. Na enige tijd is gebleken, dat bij Koloniën soms een klein uittreksel werd gemaakt, dat naar Nederlands Oost Indië werd gezonden.

Generaal Van Oorschoot liet Hoofd III A volkomen vrij en zelfstandig. Alleen wanneer Van de Plassche met een of andere zaak vastliep of in moeilijkheden geraakte, overlegde hij met Van Oorschoot. Onder generaal Fabius voelde Van de Plassche zich door deze in zijn werk belemmerd en daarom ontliet hij het nieuwe hoofd zo veel mogelijk.

pag. 174

Een ander bezwaar tegen de leiding van generaal Fabius was, dat deze contact opnam met één van zijn medewerkers uit de Eerste Wereldoorlog, de heer F. van 't Sant, maar aan de III A-officieren geen mededeling deed van hetgeen hij met Van 't Sant besprak, noch welke inlichtingen deze hem verstrekke.

Met het intreden van de mobilisatie werd III A door Van de Plassche onderverdeeld in twee bureaux: één voor het inwinnen van inlichtingen, het andere voor studie. Het studiebureau werkte onder leiding van kapitein dr. J.M. Somer, die in de loop van 1939 bij IIIA was geplaatst. Aan de hand van de binnengekomen gegevens werd door Somer, samen met de luitenant ██████ en na diens dood in november 1939 met de kapitein ██████ dagelijks een overzicht samengesteld van de politiek-militaire toestand. Eén maal per week schreven zij een politiek-militair week-overzicht. De gegevens werden dagelijks op verschillende kaarten van de betrokken gebieden ingetekend.

Bij de geschreven overzichten vermeldde Somer en █████ hun conclusies, die zij aan Van de Plassche doorgaven. Volgens mededeling van █████ zouden die conclusies echter door Van de Plassche niet verder zijn geleid. Over de dagelijkse beoordeling van de situatie zouden vaak verschillen van mening met Van de Plassche zijn geweest. Aangezien laatstgenoemde alleen toegang had tot de opperbevelhebber is het niet zeker of die verschillen in beoordeling of waardering ook aan de legerleiding bekend werden.

Ten aanzien van de methodiek van het dagelijkse werk is alleen iets bekend geworden uit een interview met Olifiers. Hij deelde mede dat hij, bij het verkrijgen van inlichtingen over hem toegewezen terrein, Duitsland, het meeste succes heeft bereikt, door het uiterst nauwkeurig lezen van 110 Duitse dag- en weekbladen. Via diverse adressen was III A op al deze bladen geabonneerd.

Alle gegevens over militaire zaken daarin aangetroffen, werden zeer minutieus genoteerd, gerangschikt en ingepast in reeds eerder verkregen wetenschap. Voor elk regiment infanterie bijv., werd op een groot vel papier alles nauwkeurig aangetekend. Als voorbeeld van de betrouwbaarheid van deze methode en van het bereiken van goede resultaten, noemde hij het feit, dat één vel jarenlang blanco was gebleven, waaruit hij had geconcludeerd, dat het regiment onder dat nummer waarschijnlijk niet bestond. Dit vermoeden verkreeg bevestiging door een latere publicatie in de pers, waarin mededeling werd gedaan van de oprichting van dat regiment.

Ten aanzien van de vliegvelden had hij, volgens dezelfde methode werkend, geconstateerd, dat Duitsland kort voor de oorlog over ongeveer 700 vliegvelden beschikte.

(Deze werkmethode werd in de Eerste Wereldoorlog eveneens toegepast door de Duitse militaire attaché in Den Haag.

In het Dagboek Van Woelderer dat deze verslag van een onderhoud, dat hij op 30 juni 1919 met deze attaché, overste Renner, heeft gehad en schrijft hij:

“dat hij (=Renner) steeds de beste berichten over Engeland had geleverd van alle Duitse inlichtingendiensten, geput uit de studie van ongeveer 160 provinciale bladen.”)

Een ander kanaal ter verkrijging van gegevens was het bijwonen van de bijeenkomsten van diverse vriendschapsverenigingen, zoals Nederland-Tjecho-Slowakije, waar meermalen van belang zijnde inlichtingen werden vernomen. Uit de vragen, gesteld aan andere Nederlandse bezoekers van dergelijke bijeenkomsten, kon soms worden afgeleid voor welke onderwerpen aan de andere zijde belangstelling bestond.

Behoudens de hiervoor reeds vermelde formaties van afzonderlijke bureaux van inlichtingenverzekrijging en voor studie, bracht de

mobilisatie intern geen wijziging in het werk of de taakverdeling. Wel diende het werk sindsdien nog intensiever te worden verricht. De tactische inlichtingendienst werd in de mobilisatie gedelegeerd aan de diverse leger-onderdelen, die daartoe in contact werden gebracht met de plaatselijke politie; III A behield zelf de strategische inlichtingendienst.

Spionage

Volgens eigen verklaring van Van de Plassche was IIIA uitsluitend een inlichtingenbureau. Het zou nooit een spionage-opdracht hebben gehad.

De zeer positieve beweringen van twee III A-hoofd-officieren, dat de afdeling zich uitsluitend bezig hield met inlichtingenwerk en nimmer opdrachten tot spionage heeft gegeven (Van de Plassche voor de Parlementaire Enquête Commissie en Olifiers tijdens een interview) worden, behalve door het vermelde in de Taakbeschrijving, nog weerlegd door twee even positieve verklaringen van anderen.

De voormalige B.V.D.-medewerker, de adjudant ██████, voor G.S.III werkzaam, kreeg in de jaren 1935 – 1940 ook van III A opdrachten. Hij herinnerde zich daarvan o.a., dat hem was opgedragen de ligging en de toestand op te nemen van de Belgische kazematten uit de oorlog 1914 – 1918, opneming van de inunderingsmogelijkheden van het Albertkanaal in België en de verkrijging van plattegronden in vliegvelden in Duitsland.

pag. 176

Aan één der latere hoofdcommissarissen in een middelgrote gemeente, die vóór 1940 als inspecteur van politie dienst deed in een Limburgse grens-gemeente, werd tijdens de mobilisatie 1939 – 1940, door de majoor van de Koninklijke Marechaussee, werkzame voor G.S.III A, gevraagd of hij bereid was, voor rekening van III A, als tourist enkele dagen in Duitsland door te brengen en daar zijn ogen goed de kost te geven. Hij zou daartoe een auto ter beschikking gesteld krijgen en mocht zijn vrouw en kinderen op die reis meenemen, om minder op te vallen, alles op kosten van III A.

Toen hij verklaarde daartoe bereid te zijn, werd hij door die majoor “enigszins wegwijs gemaakt”. Het was de bedoeling, dat hij in het beboste gebied in de omgeving van de Duitse gemeenten Strahlen, Kaldenkirchen, Vierssen en nog enkele plaatsen, aanleunend aan het Limburgse grensgebied, wat rond zou toeren en er daarbij op letten of hij voorbereidingen zag voor daar te houden manoeuvres, aandacht te schenken aan aanwezigheid van militaire voertuigen, militaire onderdelen, wapens e.d. Bijzonderheden als nummers van onderdelen, kraag- en mouwemblemen e.d. dienden nauwkeurig te worden opgenomen. Eventueel zouden, indien zich daartoe ge-

schikte gelegenheden voordeden, daarvan foto's moeten worden vervaardigd.

Aan dit verzoek werd uitvoering gegeven. Betrokkene heeft inderdaad voorbereidingen voor te houden manoeuvres geconstateerd en bijzonderheden als gevraagd, opgenomen. Foto's heeft hij niet kunnen maken, al had hij wel een foto-apparaat meegenomen. Dit "reisje" heeft enkele dagen geduurd. Nadien zijn hem dergelijke verzoeken niet meer gedaan.

G.S.III B – C.I., G.S.III C, G.S.III D

Wanneer inlichtingen werden verkregen die van belang waren voor de contra-spionage, werden deze doorgegeven aan de C.I. Overigens was er weinig samenwerking met III B - C.I.

De samenwerking met G.S.III C (code) was zeer gering en vond alleen plaats in incidentele gevallen.

Met G.S.III D (censuur) bestond geen samenwerking.

Hoofdstuk VII

Centrale Inlichtingediens C.I.

Van Oprichting (1919) tot opheffing (1940)

Taak

pag. 177

Gezien het geheime karakter van de dienst werd nimmer een omschrijving van de taak van de C.I. op schrift gesteld. De heer Van Oorschot schreef dienaangaande in november 1933:

“Het — als het ware — verscholen liggen van den C.I. op den G.S. had en heeft het voordeel dat voor haar werk noch de Regeering, noch de Chef van de Staf verantwoordelijkheid op zich behoeft te nemen. Dit was steeds bepaald de bedoeling en slechts zóó handelende kon een regeering zich met succes van een inlichtingsdienst bedienen. De noodzakelijkheid, om den C.I. steeds te kunnen “desavoueren” bracht ook mede, dat geen geschreven en ondertekende instructie werd gemaakt, met opzet en zeer terecht niet. Het zou m.i. een groote onvoorzichtigheid zijn indien eenig minister bij het verschaffen van eene — als door den Ch. G.S. gevraagde — instructie, dit stuk zou ondertekenen. Het is gevaarlijk en ten eenenmale onnoodig.”

en verder in hetzelfde stuk:

“... omdat de taak van C.I. wel verre van een begrensde militaire er een was van veel wijdere, het geheele Volk omvattende, strekking, waarbij uiteraard de controle van de weermacht een belangrijk onderdeel van de opgelegde taak uitmaakt.”

Zo goed mogelijk gereconstrueerd, zou een omschrijving van de taak van de C.I. als volgt kunnen luiden:

- a. Verwerving van gegevens over politieke stromingen, partijen en groeperingen, die met onwettige middelen de grondslagen van de democratische regeringsvorm van ons land bestrijden of bedreigen;
- b. bestudering van de verkregen gegevens (analyseren, evalueren);

- c. registratie van de bewerkte gegevens;
- d. het registreren van handelingen en gedragingen van de leidingge-
vende personen in de sub a. genoemde organisaties;
- e. registratie van de leden van die organisaties;
- f. het uitbrengen van rapporten en overzichten;
- g. het snel rechtstreeks ter kennis brengen van belangrijke gegevens
aan de instanties welke met spoedige informatie gebaat zijn;
- h. rapportage aan verdere belanghebbende instanties.

pag. 170

De voornaamste van de politieke stromingen waarop de aandacht van de C.I. was gericht, waren:

- a. de sociaal democratie,
- b. het revolutionair socialisme,
- c. het communisme,
- d. het anarchisme,
- e. de links georiënteerde religieuze en anti-religieuze stromingen,
- f. het links georiënteerde separatisme,
- g. het anti-militairisme,
- h. het radicaal pacifisme,
- i. het nationaal-socialisme en aanverwante stromingen.

Het lijkt overbodig en het is ook nagenoeg ondoenlijk, te trachten een volledige opsomming te geven van alle partijen, verenigingen, comité's e.d., die gedurende de jaren 1919 tot 1940 onder de aandacht van de C.I. vielen.

Om toch enigszins een indruk te geven van de omvangrijkheid van het terrein waarop de C.I. zich diende te oriënteren, volgt hieronder een opsomming van alle groeperingen die gedurende de dertiger jaren binnen de interesse-sfeer van de dienst vielen.

Links

Abassinië comité
 Algemeen Comité der Internationale Arbeiders Hulp
 Algemeen Verbond tegen het fascisme
 Algemeene Amsterdamsche Huurders Bond
 Algemeene Film- en Theater Bond
 Algemeene Nederlandsche Vredes actie

Algemeene Nederlandsche Vrouwen Vrede Bond
 Amsterdamsch Gezelschap "Nieuwe Tooneel"
 Anarchistische Jeugdbeweging
 Anti-fascistisch Comité tot directe steun aan de slachtoffers der
 Duitse terreur
 Anti-Oorlogsgroep van Verplegenden
 Anti-Terreur Fonds
 Arbeiders Dam Bond Holland
 arbeiders Film Collectief
 Arbeiders Gemeenschap der Woodbrokers
 Arbeiders Hulp bij Ongelukken
 Arbeiders Jeugd Centrale
 Arbeiders Schaak Bond Holland
 Arbeiders Schrijvers Collectief "Links Richten"
 Arbeiders Theater Bond Holland
 Arbeiders Voetbal Bond Holland
 Arbeidersgroep van Doopsgezindn tegen den krijgsvdienst
 Avanti

pag. 179

Balletgroep "Dynamo"
 Boekengemeenschap der Sovjetvrienden
 Boekengemeenschap der Uitgeverij "Nieuwe Cultuur"
 Bolsjewiki Leninisten
 Bond van Anarcho-Socialisten
 Bond van kunstenaars ter verdediging der cultureele Rechten
 Bond van Militairen en Burgers voor den Vrede
 Bond van Proletarische Vrijdenkers
 Bond van Revolutionaire Socialisten
 Bond van Sociaal Democratische Studenten Clubs
 Bond van Surinamers in Nederland
 Brochurehandel "Amstel"

Cantinefonds voor dienstweigeraars
 Centraal Bureau voor Voorlichting en Actie inzake Luchtbescher-
 ming
 Centraal Comité tegen Radio-moeker(?)
 Centraal Vredes Bureau
 Centrale voor Vulkscultuur
 Comité Cultuur 1934
 Comité "Helpt Spanje"
 Comité Hulp aan Spanje

Comité tegen Fascisme en Oorlog
 Comité tegen militaristische werving
 Comité ter Bescherming van de Olympische Gedachte
 Comité tot invrijheidstelling van gearresteerde politieke emigranten
 Comité van Actie Dienstweigeringsmanifest "Mobiliseeren"
 Comité van Verweer tegen reactie, fascisme en dreigend oorlogsgevaar
 Comité van Waakzaamheid van Anti-nationaal-socialistische intellectueelen
 Comité voor Provinciale Samenwerking op Anti-militaristisch gebied in Noord Holland
 Commissie "Hulp aan Nederlandsche Anti-fascisten in Spanje"
 Commissie Hulp aan Spanje
 Commissie van voorlichting inzake de Dienstweigeringswet
 Commissie voor Huisvesting van Spaansche kinderen
 Communistische Partij Oppositie
 Communistische Partij van Nederland
 Contact Commissie van Strijdwillende leden in de moderne vakbonden
 Contact-commissie van vredesverenigingen tegen oorlog en oorlogstoerusting

Dienstweigerings Actie Comité

pag. 180

Emigranten Steunfonds
 Ernst Eckstein Comité

Federatie van Anarchisten in Nederland
 Federatie van Arbeiders Esperantisten
 Federatie van Religieus Socialistische Gemeenschappen
 Fonds voor Internationale Solidariteit Nederland
 Friesch Revolutionnair Anti-Militaristisch Comité

Gereformeerde vereeniging voor daadwerkelijke vredesactie
 Groepen rond "De Arbeider"
 Groepen rond "De Vrije Socialist"
 Groepen van Internationale Communisten

Huisvestings Comité
 Hulp Comité voor de slachtoffers van de vervolgingen in Duitsch-

land

Instituut voor Arbeiders Ontwikkeling
 Internationaal Anti-Militairistisch Bureau
 Internationaal Instituut tot Opleiding van Film Artiesten
 Internationaal Solidariteits Fonds
 Internationaal Verbond van Vakverenigingen
 Internationaal Anti-Militairistische Aaneensluiting
 Internationale Anti-Militairistische Vereeniging
 Internationale Film Onderneming
 Internationale Kommunistische Liga
 Internationale Roode Hulp "Holland"
 Internationale Socialistische Anti-Oorlogs Liga
 Internationale Transport Federatie
 Internationale Vereeniging der Katowigerds(?)
 Internationale Vredes Campagne
 Internationale Vrouwen Bond voor Vrede en Vrijheid

Jeugdbeweging achter de O.S.P.(?)
 Jeugdbond voor Onthouding
 Jongeren Vredes Actie
 Jongeren Vredes Federatie
 Jonge Sovjet Friend

Kaoom Boeda Indonesia(?)
 Katholieke Jongeren Vredes actie
 Kerk en Vrede
 Kommunistische Arbeiders Partij
 Kunstenaars Centrum voor Geestelijke Weerbaarheid

Landelijk Comité van Actie van Dienstweigeraars in Nederland
 Landelijk Comité voor Strijd en Solidariteit
 Landelijk Verbond van Alarmgroepen
 Landelijk Verbond van Recruten
 Landelijk Verbond van Sociaal Anarchisten
 Landelijke Werkloozen Strijd Comité
 Landelijke Emigranten Commissie
 Leninistische Jeugd Garde
 Liga tegen Imperialisme en voor Nationale Onafhankelijkheid
 Linkse Arbeiders Oppositie "Spartacus"

Mandoline gezelschap "Wolgaklanken"
 Mannen Zangvereniging "De Nieuwe Zangers"
 Marxistische Arbeiders School
 Marxistische Discussie Club
 Medisch Hygiënische Commissie
 Middelbare Scholierenbond voor Sociale Studie
 Mobilisatie voor de Vrede

N.A.S. Vrouwenbond
 Nationaal Arbeids Secretariaat
 Nationale vredes Actie
 Nederland - U.d.S.S.R.
 Nederalnds Unuiga Komitato(?)
 Nederlandsch Boeren Comité
 Nederlandsch Comité van Kunstenaars en Intellectuelen ter Bestrij-
 ding van de Terreur in Duitschland
 Nederlandsch Oecumenisch Jeugd Comité
 Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond
 Nederlandsche Arbeiders Sport Bond
 Nederlandsche Arbeiders Vredes Wacht
 Nederlandsche Bond van Abtinent Studeerenden
 Nederlandsche Recruten Bond
 Nederlandsche Roode Hulp
 Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen
 Nederlandsche Vredes actie

Oecumenische Vereeniging
 Onafhankelijk Anti-Fascistisch Comité
 Onafhankelijk Socialistische Partij
 Onafhankelijk Socialistische Radio Omroep
 Onafhankelijke Religieuze Gemeenschap
 Orde van Jonge tempeliers
 Ossietzky Comité

Pacifistische Volksverdediging
 Perhimpoean Indonesia
 Predikanten Vereeniging tot sociale en politieke voorlichting
 Proletarisch Kinderkamp Fonds
 Proletarisch Steun Fonds
 Proletarische Vrijdenkers Vereeniging
 Protest-comité van Kunstenaars en Hoofdarbeiders

Religieus Socialistisch Verbond
 Revolutionnair Arbeiders Fanfarecorps "De Roode Strijders"
 Revolutionnair Socialistisch Jeugd Verbond
 Revolutionnair Socialistische Arbeiders Partij
 Revolutionnair Socialistische Partij
 Revolutionnair Socialistische Vrouwen Bond
 Revolutionnaire Jeugdbond
 Revolutionnaire vakverenigings Oppositie
 Roode Arbeiders Weer
 Roode Rakkers
 Roode Sport Eenheid
 Roomsche Katholieke Vredesbond in Nederland

pag. 182

Saroket Perenaken Tjienghoe Indonesia(?)
 Schermerhorn – De Mgt Stichting(?)
 Sociaal Anarchistische Actie
 Sociaaldemokrata Esperantiste Ligo Nederlande(?)
 Sociaal Democratische Arbeiders Partij
 Socialistisch Jeugd Verbond
 Socialistische Afweer
 Socialistische Arbeiders Internationale
 Socialistische Arbeiders Jeugdbeweging
 Socialistische Arbeiders radio Organisatie
 Socialistische Liga van anti-Oorlog strijders
 Sport-athletiekvereniging Wilskracht
 Steun Comité "Rood Spanje"
 Steunfonds voor slachtoffers van principieel en daadwerkelijk
 anti-militairisme
 Stichting "Mobilisatie voor den Vrede"
 Stichting Troelstra Oord(?)
 Strijdbond tegen Oorlog en Fascisme
 Studenten Vereniging voor Vrijheid en Cultuur
 Studenten Vredes actie
 Syndicalistische Arbeiders Jeugd Organisatie
 Syndicalistische Vrouwen Beweging
 Synthetische Orde

 Toneelgroep T.R.E.F.
 Troelstra Vereniging "Het Vrije Woord"

Unie van arbeiders Raden

Vereeniging Anarchistische Uitgeverij
 Vereeniging van arbeiders Fotografen
 Vereeniging van arbeiders Radio Amateurs
 Vereeniging van Ongeorganiseerde Werkloozen
 Vereeniging van Vrienden van de Sovjet-Unie
 Vereeniging voor Cultuur, Ontwikkeling en Ontspanning
 Vereeniging voor Sociaal Anarchistische Actie
 Vereeniging voor Socialistische Ontwikkeling
 Vereeniging voor Volkenbond en Vrede
 Vereeniging voor Volks Ontwikkeling
 Vreede door Opvoeding
 Vredes Gelofte Beweging
 Vredeskring voor Nederland
 Vredes Pers Bureau
 Vredes scouts in Nederland
 Vredes Studie Bureau
 Vrouwen Comité tegen Oorlog en Fascisme
 Vrijdenkers Vereeniging "De Dageraad"
 Vrije Jeugd Organisatie

War Resisters International sectie Nederland
 Wereldbond voor Internationale Vriendschap door de Kerken
 Wereld Comité tegen Oorlog en Fascisme
 Wuppertal Comité

Zangvereeniging "De Nieuwe Stem"
 "Zeven Provinciën" Amnestie Comité

Rechts

pag. 183

Algemeene Nederlandsche Fascisten Bond
 Comité tot bestudeering van het Joodsche vraagstuk
 Corporatieve Concentratie

Nationaal Azbeide Genoodschap
 Nationaal Oranje Verbond
 Nationaal Socialistische Beweging (A.A. Mussert)
 Nationaal Socialistische Partij (A. de Joode)
 Nationaal Socialistische Nederlandsche Arbeiders Partij "De
 Binckhorst" (B. Smit)

Nationaal Socialistische Nederlandsche Arbeiders Partij (C.J.A. Kruijt)
 Nationaal Socialistische Nederlandsche Arbeiders Partij (Dr. C.H. Ridder van Reppard)
 Nationaal Socialistische Nederlandsche Arbeiders Partij (A.F. Schouten)
 Nationaal Socialistische Nederlandsche Arbeiders Partij (Van Gaterland)
 Nationaal Socialistische Nederlandsche Arbeiders Partij (H. van Waveren)
 Nationale Jeugdstorm
 Nationale Nieuw Guinea Vereeniging
 Nationale Werknemers Vereeniging
 Nederlandsch Volksfascisme (L. Felten?)
 Nederlandsch Volks Fascisme "Zwart Front" (Arnold Meijer)
 Nederlandsche Nationaal Socialistische Partij (C.H.A. van der Mijle)

Stichting Cultuurverband "De Wig"
 Stichting "Nationaal Welzijn"
 Stichting Noord-Nederland - Vlaanderen

Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen (Verdinaas)
 Verbond van Nationalisten
 Verbond van Vrienden van Duitschland

Tot de taak van de C.I. behoorde voorts de bestudering van de publicaties (dag-, week- en maandbladen, boeken, brochures enz.) van en over de onder observatie staande bewegingen.

Voor wat de provinciale en plaatselijke pers betreft, was de medewerking ingeroepen van de diverse politie-instanties, aan welke was verzocht artikelen, die voor de C.I. van belang werden geacht, aan die dienst op te zenden.

Personeelsbezetting

In hoofdstuk IV werd op blz. 129 – 132 reeds aandacht geschonken aan de personen die van 1919 tot 1949 aan het hoofd van de C.I. hebben gestaan, t.w. achtereenvolgens Baron Sixma van Heemstra, de kapitein W.F. Hofstede en de kapitein/majoor T.S. Rooseboom.

In datzelfde hoofdstuk werd geschreven over de chef de bureau W.J. Rozenberg.

pag. 184

[Voorts hebben nog bij de C.I. gediend:](#)

- de kapitein J.B.G. Sivré. Werd in 1927 door de Chef Staf bij de afdeling geplaatst, echter niet als een volledig ter beschikking zijnde medewerker. Hij was toen reeds gedurende twee jaren op andere afdelingen van de Generale Staf werkzaam geweest en moest zich, op last van de Chef Staf steeds beschikbaar houden voor andere stafwerkzaamheden. Zijn indeling bij de C.I. heeft geduurd tot enige tijd v or de mobilisatie. De voorbereiding van de mobilisering van het Algemeen Hoofdkwartier,  en van de taken die hem blijvend was opgedragen, werd geheel door hem behandeld. Sinds september 1939 werd hij door deze werkzaamheden geheel in beslag genomen.
- de kapitein C.A.J. von Frijtag Drabbe. Diende slechts kort bij de C.I. en ging in 1933 over naar de Topografische Inrichting.
- de kapitein H.P. de Heer. Diende bij de C.I. van 1933 tot medio 1937. Was de opvolger van Von Frijtag Drabbe.
- de kapitein M.P. Kokje, die per 1 juli 1936 bij de afdeling werd geplaatst en daar werkzaam bleef tot einde augustus 1940 (afwikkeling, tijdens de bezetting

Als burger-ambtenaren zijn bij de C.I. werkzaam geweest:

- de heer Tonnon, assistent van W.J. Rozenberg, (adjunct-)commies,
- de heer Van Vianen, werkzaam op het archief,
- de heer Bruggeman, agenda,
- de heer Knage, tot 1936,
- de heer H.F.J. Hack, van 1936 tot 1938 en van december 1939 tot de capitulatie
██████████
- de heer H. Smit, sinds 1938, chef cartotheen (██████████ zoon van A.J. Rooseboom
██████████
- enkele typistes.

Tijdens de mobilisatie waren daarenboven nog bij de afdeling werkzaam:

- luitenant D'Acquin (beter geschikt voor de voorste loopgraaf dan voor bureauwerk),
- de inspecteur van politie C. Borstlap, reserver officier, reeds beken met inlichtingenwerk
██████████
- de inspecteur van politie W. de Gast, reserve officier, medio maart 1940 bij de C.I. gekomen, volslagen onbekend met inlichtingenwerk
██████████

- de administratieve ambtenaar P.J. Theussen,
- Dr. H. Groeneweg, reserve officier, leraar Duits, assistent van T.S. Rooseboom en M.P. Kokje,
- Dr. T.J.C. Gerritee, reserve officier, leraar Frans,
- de korporaal Nieuwkerk.

Het is niet bekend of deze opsomming volledig is.

Als pro-Deo medewerker is sinds het einde van de twintiger jaren tot aan de capitulatie bij de C.I. werkzaam geweest de luitenant-kolonel A.J. Rooseboom, een broer van Hoofd C.I., die als militair in Nederlands Oost Indië had gediend en uit dien hoofde reeds gepensioneerd was.

Taakverdeling

Het Hoofd van de C.I., T.S. Rooseboom was — uiteraard — belast met de algemene leiding. Hij behandelde alle lopende zaken en onderhield daartoe een zeer intensief contact met de diverse verbindingen.

Wanneer verkregen inlichtingen daartoe aanleiding geven, bezocht hij de in aanmerking komende ministeries, de commissarissen der Koningin en de procureurs-generaal.

A.J. Rooseboom⁷⁰ bestudeerde de binnengekomen politieke rapporten. Hij had een heel goed politiek inzicht. Werd tijdens een interview getypeerd met de woorden “de politieke hersens van de C.I.”. Nagenoeg alle belangrijke politieke overzichten waren van zijn hand. Hij was een man met een diepgaande belangstelling en in staat om dagelijkse grote hoeveelheden werk te verzetten. Zijn grote kracht lag in het werk binnenskamers. Maar buiten trad hij nummer op.

De behandeling van alle zaken betreffende anti-militaristische en radicaal-pacifistische organisaties was, gedurende de periode dat Kokje bij de dienst werkte, aan hem opgedragen.

W.J. Rozenberg fungeerde als chef de bureau. Hij was belast met de zorg voor het goed functioneren van het administratieve gedeelte van de C.I. Hij concipieerde de correspondentie en zorgde voor de jaarlijkse samenstelling van de “Zwarte lijsten”, terwijl voorts aan hem was toevertrouwd het beheer en de verantwoording van de geheime fondsen. Betalingen aan de inlichtingendiensten van de politie, de Rijksveldwacht e.a. werden door hem gedaan.

De zorg voor de beveiliging van de documenten, toezicht op vernietiging van stukken, bureau-discipline en dergelijke zaken behoorde tot de taak van Sivré.

Wanneer het nuttig werd geoordeeld, in geval van bijzondere binnenlandse gebeurtenissen (bijv. grote demonstraties, omvangrijke

⁷⁰ Naast Tiete Solke (T.S.) Rooseboom is hier ook sprake van een A.J. Rooseboom. Later wordt gesproken van “de gebroeders Rooseboom”.

stakingen e.d.. deze door iemand van de C.I. zelf te doen observeren, werd gedurende de jaren dat de Heer bij de afdeling diende — deze daarvoor aangewezen, “omdat hij zo goed met mensen van allerlei slag wist om te gaan”.

Uit de van verschillende zijden verkregen inlichtingen is wel gebleken, dat van een serieuze, doelmatige werkverdeling in al die jaren weinig sprake is geweest. Kokje verklaarde zelfs, dat bij zijn komst in 1936 er totaal geen sprake zou zijn geweest van enige werkverdeling. Alles zou, volgens hem, door de handen van Hoofd C.I. zijn gegaan en daarna aan diverse medewerkers zijn doorgegeven. Ongeveer een jaar vóór de mobilisatie in 1939 zou op Kokje's voorstel een zekere werkverdeling tot stand zijn gekomen, als gevolg waarvan sindsdien alle contra-spionage-zagen door Hoofd C.I. in behandeling zouden zijn genomen, terwijl A.J. Rooseboom en Kokje de rest van het werk zouden hebben opgevangen. Hoe de verdeling tussen beide laatstgenoemden had plaats gevonden wist Kokje niet aan te geven. Voor zo ver ik mij herinner kwam de behandeling van alle rapporten betreffende socialistische, communistische en nationaal-socialistische activiteit geheel voor rekening van A.J. Rooseboom en had Kokje hiermede geen enkele bemoeienis. Met de verkregen, vrij gebrekkige gegevens is het vrijwel uitgesloten een deugdelijke organisatie-schema van de C.I. op te stellen.

Commentaar

Het is opmerkelijk hoe weinig de bij de C.I. werkzaam geweest zijnde, door mij geïnterviewde officieren, wisten te vertellen over het daar verrichte werk. Tijdens de gevoerde gesprekken werd slechts een grove schets door hen gegeven; finesses ontbraken daarbij totaal.

Om de verklaring daarvoor te zoeken in hun leeftijd op het tijdstip van interview lijkt mij niet afdoende. In toenemend mate heb ik de indruk gekregen, dat de gebroeders Rooseboom er steeds op uit zijn geweest de touwtjes van de gehele dienst straf in eigen handen te houden en het echte inlichtingenwerk zoveel mogelijk zelf te verrichten. Dat zou ook geheel overeenstemmen met hun beider karakter en aanleg. Zij waren beide echte werkezels. Vooral A.J. Rooseboom heb ik al die jaren gekend als een man, wiens bureau altijd bedekt was met stapels rapporten. Daardat hij reeds gepensioneerd was, geen andere verplichtingen had en bovendien ongehuwd was, kon hij al zijn tijd en energie aan de C.I. werkzaamheden geven.

Niettemin — ook al neem ik het bovenstaande in aanmerking — is het mij onverklaarbaar, dat een officier als Sivré, maar vooral de kaptiein De Heer, die vier jaren lang met T.S. Rooseboom op dezelfde kamer, zelfs aan dezelfde tafel heeft gezeten en gewerkt, de gesprekken op die kamer heeft besluisterd, zo al niet daaraan heeft deelgenomen, zo weinig meer kon vertellen over de zaken die daar omgingen over de iets dieper gaande ‘ins and outs’ van het toenmalige inlichtingen- en veiligheidswerk.

Wanneer ik met deze officieren gevoerde gesprekken in mijn geest de revue laat passeren, komt het mij voor, dat de ondervraagden zich stuk voor stuk met weliswaar nuttige en nodige, maar toch minder belangrijke zaken bezig gehouden, zaken die na verloop van enige tijd van routine-achtige aard moeten zijn geworden. En toch zijn zij kennelijk niet werkelijk betrokken geweest bij, zijn zij niet gegrepen door de stof die de kern van het bestaan van de C.I. heeft gevormd, t.w. het communisme, later ook het nationaal-socialisme en (in die dagen) ook de sociaal-democratie.

De verklaring voor één en ander te zoeken in een bewust toegepaste compartimentering gaat niet op, gezien het feit dat De Heer jarenlang met het hoofd van de dienst in dezelfde kamer heeft gewerkt.

Of zou de oorzaak daarvan gezocht moeten worden in het feit, dat hun plaatsing bij de C.I. slechts bedoeld was voor een periode van enkele jaren en mogelijk tegen hun eigen ambities inging? Wanneer dit de juiste verklaring zou zijn, dan zou hiermede overduidelijk zijn aangetoond, de noodzakelijkheid van een vast personeelsbestand voor een dergelijke dienst.

Werkwijze (intern-administratief)

Alle voor de C.I. bestemde post van de politie-verbindingen (mogelijk ook die van andere relaties) werd in dubbele enveloppen verzonden. Op de buitenste enveloppe werd het adres vermeld van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, de binnenste enveloppe droeg de adressering: Aan de Centrale Inlichtingendienst.

Elke morgen ging de bureau-chef Rozenberg naar het Binnenhof, waar hij de voor de C.I. bestemde post in ontvangst nam. Op het bureau werd die post onmiddellijk geagendeerd, door inschrijving en nummering in een doorlopend register. Vóór dat de stukken in behandeling werden gegeven, werden alle persoonsnamen daaruit op kaart gebracht.

Registratie van onderwerpen of zaken vond niet plaats. Dit had tot gevolg, dat het zoeken naar eventueel benodigde maar nog in behandeling zijnde stukken een tijdrovend werk was. Er moest veel op het geheugen worden gewerkt. Wanneer één der personeelsleden afwezig was, wist men vaak de stukken niet terug te vinden. Rozenberg, die een heel goed geheugen had, was de figuur op wie hierbij het sterkst gesteund werd.

Na afwerking van het stuk werd gecontroleerd of aanvulling van de op de persoonskaarten vermelde gegevens nodig was.

De zorg voor de cartotheek was toevertrouwd (in de laatste jaren) aan de heer Smit. De cartotheek was opgebouwd op het gemeentesysteem. Per gemeente werden de kaarten van alle gemelde figuren (uit de diverse extremistische partijen en ook de vreemdelingen) in alfabetische volgorde opgeborgen. Met gekleurde ruitertjes op de

kaarten werden in die gemeente-cartotheken de diverse politieke richtingen van betrokkenen ook visueel aangegeven. Deze wijze van cartotheek-opzet vergemakkelijkte de samenstelling van de 'zwarte lijsten'.

Voor de grote politie-verbindingen was in de laatste jaren, aanvangende ongeveer 1936/1937, een systeem ingevoerd, waarbij iedere verbinding, ten behoeve van de C.I., de kaarten schreef van alle extremisten uit de eigen gemeente, die nieuw in de eigen I.d.-cartotheek werden opgenomen.

Daarop werden, naast de persoonsgegevens, slechts de politieke richtingen vermeld welke door de betrokkenen werden aangehangen, bijv. C.P.N.⁷¹, N.S.B. enz. Op deze wijze werd de C.I.-cartotheek van een grote hoeveelheid kaarten en gegevens voorzien, waarvoor de Centrale zelf geen werk behoefde te verrichten. Uit de nadien bij de C.I. binnenkomende rapporten konden eventueel wenselijk geachte politieke mutaties op die kaarten worden bijgeschreven.

Van de I.d. Rotterdam ging voor dat doel nagenoeg dagelijks een zending kaarten naar de C.I. Op de eigen (de Rotterdamse) I.d.-kaarten werd in een speciaal daarvoor op de kaarten gedrukt vakje een kruisje geplaatst, aantonende dat een C.I.-kaart was verzonden.

Op de Jaarvergadering van de C.I. met de politie-verbindingen op 28 oktober 1930, in het Hotel "Pays Bas" te Utrecht gehouden, deed het Hoofd C.I. aan het slot van zijn inleiding de toezegging aan alle verbindingen een handleiding te doen toekomen betreffende de algemene werkwijze van de C.I. Het toegezegde geschrift werd, ingesloten in Maandoverzicht No. 5 van dat jaar, aan de verbindingen gezonden.

Een exemplaar van deze handleiding is in mijn archief aanwezig. Zij wordt hieronder in haar geheel overgenomen.

HANDLEIDING BETREFFENDE DE ALGEMEENE WERWIJZE VAN DEN CENTRALEN INLICHTINGDIENST.

Registratie

Registratie van revolutionairen heeft alleen waarde wanneer de personen geïdentificeerd zijn (over foto's zie verder).

Het is de bedoeling, dat de contactpunten alle te hunner stede bekend staande revolutionairen opgeven; voor de minder actieve personen alleen naam, voornaam, geboorteplaats en -datum.

De vooraanstaanden (leiders, bestuurders, propagandisten, persleiders) worden onderstreept en deze met alle bekend zijnde gegevens opgegeven. Van deze laatsten geeft de C.I. een lijst uit. Deze lijst wordt telkenjare aangevuld, terwijl op de lijsten (en aanvullingslijsten) ieder jaar een volledige klapper verschijnt.

Verhuizingen van revolutionairen, of berichten, mede van belang voor andere plaatsen, ook rechtstreeks melden aan de betrokken gemeenten en daarvan op de verzendingslijst doen blijken.

⁷¹ Communistische Partij van Nederland

Bij vermelding van nieuw opgetreden functionarissen, ook de aftredenden vermelden.

Buitenlanders

De periode 1918 – 1926 is met de het laatst toegezonden lijst afgesloten. Op 1.1.1928 werd met het samenstellen van een nieuwe lijst begonnen. Deze zal te zijner tijd worden uitgegeven.

Foto's

Het bijvoegen van foto's bij de gegevens verdient aanbeveling. Deze zullen zooveel mogelijk worden verspreid.

Revolutionaire Situatie

Doet er zich te eeniger tijd weer een revolutionaire situatie voor, dan moeten in alle plaatsen de leiders scherp worden gevolgd en hunne bewegingen gemeld.

Het is zaak, eene beweging niet ontijdig te storen, doch men moet goed op de hoogte zijn, om op het geëigende moment kordaat te handelen, waartoe de Wet van 28 Juli 1920 (Staatsbl. 619) uitgebreid bevoegdheden biedt.

pag. 190

PERIODIEKE meldingen

De C.I. ontvangt, ook zonder dat daarom in het bijzonder wordt gevraagd, gaarne mededeelingen omtrent:

- A. 1. Voorbereidingen voor 1 Mei viering (laatste dagen April);
 2. Verslagen van de 1 Mei-verieing (omvang, deelname. mate van enthousiasme, enz.).
- B. de opkomst onder de wapenen (ook bij de Marine) voor 1e oefening van jongelieden, die uit revolutionairen kring komen.

Voor een effectief verzamelen van deze gegevens zou in naue contact gewerkt moeten worden met de betreffende gemeentelijke bureaux.
- C. Het verlengen van visa aan personen, houders van Sovj. Russ. paspoorten.
- D. Opgaven van revol. gezinde personen, aan wien een Nederl. paspoort wordt uitgereikt, met vermelding van No. en geldigheidsduur.

Zie noot onder B.

VERDERE meldingen

als voren omtrent:

- a. Revol. gezinde actie en belangrijke volsstroomingen, voor zoover niet in de pers gepubliceerd; hieronder valt ook pacifistische en ontwapenings-actie, daar in deze de geweldlozen nimmer van de extremisten zijn te onderscheiden; de laatsten gebruiken de eerstgenoemden als werktuig;
- b. economische conflicten, werklozenacties, voor zoover niet in de pers gepubliceerd
- c. vertrek van personen uit revol. kring naar Indië en het buitenland;

(De C.I. staat in rechtstreeksch verband met Ned. Indië en de groote Europeesche Rijken en de Vereenigde Staten)

- d. buitenlanders, die hier te lande politieke of andere propaganda of andere actie (spionnage) voeren, b.v. de Belgische dienst tegen de hier verblijvende Belgische activisten;
- e. alle gegevens betreffende wapens (van den invoer krijgt de C.I. bericht van de douane);
- f. alle betrouwbare mededeelingen, voor de Regeering van belang; en
- g. bijzondere, ophefmakende artikelen in de provinciale pers.

pag. 191

ADRESSEERING en verzending

Door enkele verbindingen is gevraagd de adresseering voortaan niet persoonlijk, doch aan den Commissaris in zijn kwaliteit te doen. Dit verlangen is niet algemeen. Daarbij is voor een goede geheimhouding van den dienst een persoonlijke behandeling dringend gewenscht en zij er op gewezen, dat, wanneer men een plaatsvervanger van den dienst op de hoogte stelt deze de strengste geheimhouding wordt aanbevolen. Mogelijke wenschen op dit gebied kan ieder voor zich aan den C.I. doen weten.

De verzending aan de C.I. geschiede steeds onder dubbel couvert, met alleen op de binnenenveloppe: Chef Centrale inlichtingendienst en op de buitenenveloppe: Minister van Binnenl. Zaken en Landbouw.

Gezien de opmerkingen in de vergadering van 2 Maart 1928 en de overweging, dat het adviseeren van alle brieven van en aan den C.I. op zeer groote bezwaren stuit, wordt voorgesteld dit adviseeren bij zeer belangrijken inhoud toe te passen terwijl zulke ook kan geschieden op verzoek, wanneer het gegronde vermoeden bestaat, dat in een plaats een lek bestaat.

Verbindingen

Voor het verkrijgen van de benodigde inlichtingen stond de C.I. in verbinding met:

1. de gemeentelijke politie-korpsen;
2. de Rijksveldwacht,
3. de Koninklijke Marechaussee,
4. de procureurs-generaal (rijksrecherche),
5. de commissarissen der Koningin,
6. de Directie van de Marine,
7. de procureur-generaal in Nederlands Oost Indië,
8. de gouverneurs in West Indië,
9. de Bijzondere Vrijwillige Landstorm,
10. de Burgerwachten,
11. de werkgevers-organisatie,
12. enkele vakverbonden,

13. enkele kerkelijke organisaties,
14. particuliere personen.

De gemeentelijke inlichtingendiensten

pag. 192

In de vier grote gemeenten (Amsterdam, 's Gravenhage, Rotterdam en Utrecht) was voorzien in de formatie van een zelfstandige inlichtingendienst.

De inlichtingendienst te Amsterdam, opgericht in 1919 en daarvoor de oudste gemeentelijk dienst in Nederland, stond tot aan de bezetting in 1940 onafgebroken onder leiding van de (hoofd) inspecteur, later commissaris van de politie K.H. Broekhoff. De inspecteur van politie N. Groeneweg was sinds ongeveer 1933 belast met de dagelijksleiding. Samen met de Nederlandse centrale voor Falsificatiën en Internationale Misdadigers was de dienst, geheel afzonderdelijk van het hoofdbureau van politie, gehuisvest in pand Nieuwe Doelenstraat 13. Eén van de belangrijkste medewerkers was de adjudant ██████ die een zeer belangrijk deel van de rapportage aan de C.I. verzorgde en vóór 1930 jarenlang de kopij voor het Maandoverzicht van de C.I. leverde. Na de bevrijding keerde ██████ terug bij de I.d. Amsterdam. Een aantal van (naar ik meen) zes rechercheurs was bij de dienst werkzaam.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog verrichtte de rechercheur ██████ (nadien bevorderd tot inspecteur en hoofdinspecteur van politie) in de gemeente 's Gravenhage de inlichtingenwerkzaamheden. [Tussen de beide wereldoorlogen in stond de I.d. Den Haag achtereenvolgens onder de dagelijkse leiding van de inspecteurs P. Kramer \(tot 1923\), N.D. Pool \(1923–1926\), G.H.J. Nieuwenhuijzen \(1926–1928\), H.J. van der Wijk \(1928–1935\) en J.G. Amiabel \(1935–1940\).](#)

Na het vertrek van de nauw bij het inlichtingenwerk betrokken heer Van t Sant als hoofdcommissaris (1935), bestond bij zijn opvolger, N.C. van der Meij, slechts zeer matige belangstelling voor deze afdeling van zijn korps. Vandaar ook de lichtvaardige overplaatsing van I.d.-chef [Van der Wijk](#) in 1935, en de aanwijzing voor die functie [Amiabel](#), een vertrouwelijk van de nieuwe hoofdcommissaris.

De dienst was gehuisvest in het hoofdbureau van politie aan de Laan Copes van Cattenburgh.

De inlichtingendienst te Rotterdam stond van 1927 tot 16 december 1940 onder leiding van de inspecteur van politie Chr. Bennekers⁷²; als plaatsvervangend chef was ik, sinds 1934, aan hem toegevoegd. Op genoemde datum werd Bennekers, wegens moeilijkheden met de bezetter, gedwongen de I.d. te verlaten. Ik werd toen

⁷² Christoffel Bennekers, 1894 – 1942

chef van de dienst, totdat ik, wegens moeilijkheden met de N.S.B.-gezinde hoofdcommissaris, eveneens genoodzaakt was de dienst en de Rotterdamse politie te verlaten.

pag. 193

Voor de geschiedenis van de Rotterdamse I.d. wordt verwezen naar het afzonderlijke overzicht daarvan. Alleen ten aanzien van deze I.d. was het mogelijk een korte beschouwing te geven; deze moge tevens dienen als specimen voor de diensten in de andere grote gemeenten.

De inlichtingendienst te Utrecht stond onder leiding van de inspecteur van politie C.J.J. Walpoot. een tweetal rechercheurs was aan hem toegevoegd.

In de overige gemeenten met gemeente-politie werd, wanneer nodig, wel I.d.-werk verricht, doch daarvoor bestonden in het algemeen geen speciale afdelingen.

Inlichtingendienst Rotterdam

Reeds vóór Wereldoorlog I werd te Rotterdam enigermate toezicht uitgeoefend op de activiteit an politiek-extremistische partijen. Dit toezicht bestond voornamelijk uit het bezoeken van door die partijen gehouden vergaderingen. Deze werkzaamheden waren opgedragen aan rechercheur Jan Brouwer (22.1.1872). Na afloop van de bijeenkomsten deed hij verslag van zijn bevindingen aan de inspecteur van dienst, die daarover een mutatie in het dagrapport plaatste. In die tijd werd officieel nog geen documentatie bijgehouden, al zal Brouwer, te eigen behoefte, vermoedelijk wel een in beknopte vorm gehouden registratie hebben verzorgd.

Ter ondersteuning van de bestrijding van de spionage-activiteit riep G.S.III in het midden van 1915 de hulp in van de gemeentelijke politiekorpsen. Dit leidde er te Rotterdam toe, dat er meer personeel moest worden ingezet. Daarvoor werden aangewezen de rechercheurs Jan Hendrik Gullen Spillenaer (7.6.1881) en Leendert van der Leek (10.5.1870). Zij richtten zich in het bijzonder op contraspionage werkzaamheden. De rechercheur Brouwer bleef belast met het toezicht op de extremistische partijen. Alle bevindingen werden sindsdien gerapporteerd aan de hoofdinspecteur C. Van de Pol, die het contact G.S.III onderhield. Wel werd toen een begin gemaakt met de inrichting van een zekere documentatie, maar deze berustte niet op het hoofdbureau van politie; alle gegevens werden bewaard tan huize van de rechercheur Spillenaer. Van een werkelijke inlichtingendienst kon nog niet worden gesproken.

Voor de daadwerkelijke oprichting van zo'n dienst gaf activiteit, buiten de gemeente Rotterdam ontwikkeld, mede aanleiding.

Spillenaer werkte veel samen met de rechercheur A. van Cijk

pag. 194

van de Haagse I.d. Deze was o.m. belast met het toezicht op de in Den Haag woonachtige Indonesiërs, die in Den Haag om omgeving (Delft, Leiden) studeerden. Onder deze personen bevond zich een sterk nationalistisch georiënteerde groep, benevens een aantal extremistisch denkenden (o.a. Hatte, Leiemena, Pamsentjak). Bij deze werkzaamheden kwam Van Dijk in contact met Spillenaer, zulks als gevolg van het feit, dat illegale, extremistische/nationalistische lectuur, afkomstig van genoemde Indonesiërs, ter hand werd gesteld aan de eveneens Indonesische hutbedienden, varende op de schepen van de Rotterdamse Lloyd, die deze lectuur clandestien naar Nederlands Indië meenam, ter verspreiding in dat land door en onder geestverwanten.

Toen in 1926 in Nederlands Indië, op Sumatra, ongeregelde uitbraken, geleid door nationalisten, o.a. Sukarno, werd van de zijde van het Hoofdparket te Batavia (de heer Van der Most) daarover aan de C.I. gerapporteerd en tevens aangedrongen op het instellen van onderzoeken hier te lande en op het tegengaan van revolutionaire activiteit onder indoneische studenten die tijdelijk in Nederland vertoefden.

Deze aandrang heeft er mede toe geleid, dat in 1927 door hoofdcommissaris Sirks te Rotterdam werd besloten tot de (officieuze) oprichting van een inlichtingendienst. Deze kwam op 12 september 1927, zonder dat daaraan enige ruchtbaarheid werd gegeven, tot stand. Als chef van de I.d. werd aangewezen de inspecteur van politie Chr. Bennekers. De dienst werd buiten het hoofdbureau gehuistvest in een kamer van het stadhuis, ingang: zijingang Stadhuisstraat. Het karakter van de inlichtingendienst werd sterk geccamoufleerd, zó sterk zelfs, dat de afdeling binnen het eigen politiekorps alleen bekend was als 'de dienst van de heer Bennekers'. Toen ik in 1933 door Bennekers werd verzocht bij zijn afdeling te komen werken, moest ik, hoewel reeds sinds 1928 tot het Rotterdamse korps behorende, Bennekers eerst vragen met welke werkzaamheden hij zich eigenlijk bezig hield.

Nog vóór de oprichting waren de rechercheurs Brouwer en Van der Leck gepensioneerd, terwijl de rechercheur S. Molenaar, op 1 december 1924 bij het inlichtingenwerk betrokken, reeds op 3 augustus 1926 weer was overgeplaatst, zodat alleen de rechercheur Spillenaer aan Bennekers ter beschikking kwam. Met ingang van 12 september 1927 werd daarom nog een rechercheur aan de I.d. toegevoegd, nl. J.N. van Uijthoven (genoemd in het boek "Daan Goulooze" van Dr. G. Harmsen). Per 1 april 1930 volgde de plaatsing bij de I.d. van de rechercheur W. Goeman (Deze is na de bevrijding weer bij de I.d. teruggekeerd en daar werkzaam geweest tot zijn pensionering).

De inspecteur Bennekers was verantwoordelijk voor alle werk-

zaamheden; de 'buitendienst' (bezoeken vergaderingen, werving en 'running' van agenten, onderzoeken) geschiedde door ██████ en ██████ ██████ was belast met de 'binnendienst' (redactie van alle uitgaande rapporten en verslagen, administratie en documentatie).

██████

In 1933 werd hoofdcommissaris Sirks gepensioneerd. Hij werd opgevolgd door Mr. L. Einthoven.⁷³ Deze toonde aanstonds diepgaande belangstelling voor het werk van de I.d. en oordeelde de leiding er van door slechts één inspecteur onvoldoende. Eén van zijn eerste beslissingen als hoofdcommussaris was de opdracht aan Bennekers in het korps te zoeken naar een inspecteur, geschikt om bij de I.d. geplaatst te worden. De keus viel op mij. In het najaar van 1933 werd ik voor die afdeling aangewezen. Per 10 december 1934 werd ik officieel naar de I.D. overgeplaatst. Voor de normale I.d.-werkzaamheden bleef deze bezetting gehandhaafd tot aan de mobilisatie in 1939. Sinds ongeveer 1931 was de dienst gehuistvest in het hoofdbureau van politie aan het Haagse Veer.

⁷³ Louis Einthoven, 1896 – 1979

Naast het partij-politieke werk werd ik belast met de behandeling van alle justitiele aangelegenheden op politiek terrein. Geleidelijk aan begon het onderzoek naar spionage-aangelegenheden grotere omvang aan te nemen. Tijdens de Spaanse burgeroorlog (1936 – 1939) kwam daar nog bij onderzoeken inzaken verboden steunverlening aan de in Spanje strijdende partijen (ronselarij, clandestien wapenvervoer, clandestiene uitvoer (het z.g. webbrengen) van vliegtuigen enz.).

Met de verzending van het mobilisatie-telegram in augustus 1939 werden Bennekers en ik in werkelijke dienst geroepen. Bennekers, reeds vóórdien als reserve-kaptitein bij de Generatie Staf ingedaald, kon in die kwaliteit zijn werkzaamheden bij de I.d. normaal voortzetten. Hij verrichtte zijn militaire dienst in de functie van Chef I.d. Rotterdam, in burgerkleding, aan het Rotterdamse hoofdbureau. Herhaalde pogingen van G.S. III en hoofdcommussaris Einthoven om mij, als reservekapitein te velde dienend, eveneens beschikbaar te krijgen ter voortzetting van mijn werkzaamheden, strandden op weigeringen van de Opperbevelhebber. De on-onderbroken voortzetting van mijn werk werd te meer van belang geacht in verband met de toenemende spionage-activiteit, op welk terrein ik de enige inspecteur van het korps was met enige ervaring en vanwege mijn bekendheid met sommige bedrijven er van en met de instanties voor wie deze personen werkzaam waren.

pag. 196

Met het oog op de toenemende activiteit was reeds op 26 juni 1939 de inspecteur ██████ bij de I.d. geplaatst en werd, onmiddellijk na mijn mobilisering, ook de inspecteur ██████ op 25 augustus

1939 nog aan die dienst toegevoegd. In de maand september 1939 werden nog drie, in januari 1940 één, in februari 1940 één en in maart 1940 nog eens drie rechercheurs ter versterking bij de I.d. geplaatst. Gedurende de mobilisatie waren ook enkele andere rechercheurs (voor speciale, afzonderlijk te vermelden werkzaamheden bij de I.d. ingedeeld) ter beschikking voor normale I.d.-werkzaamheden. Kort voor het uitbreken van de oorlog in 1940 was de totale sterkte van de I.d. 20 man.

Op 13 mei 1940 werd bij de I.d. bericht ontvangen van G.S.III, dat de overgave van ons land zeer aanstaande was. Daarop werd ten stadhuis een stafbespreking gehouden waar de politie vertegenwoordigd was door hoofdcommissaris Einthoven en inspecteur Bennekers. Eén van de daar genomen beslissingen was: totale vernietiging van de documentatie van de inlichtingendienst. In de ovens van de centrale verwarmings-installatie van het stadhuis en het postkantoor werd het gehele archief en de cartotheek aan het vuur prijs gegeven. De I.d. had opgehouden te bestaan. Het personeel werd over verschillende afdelingen verspreid.

Vanaf de oprichting tot 1 oktober 1939 had de dienst onder de commissaris █████ gewerkt, met veel rechtstreekse bemoeienis van de heer Einthoven. Met ingang van die datum werd de hoofdcommissaris werkzaam ten behoeven van de Generale Staf en trad de heer █████ op als zijn vervanger. De afdeling kwam toen onder de commissaris █████ hetgeen voortduurde tot de opheffing op 13 mei 1940.

Op 2 september 1940 werd, op last van de bezetter, de dienst heropgericht. Bennekers werd opnieuw chef, ik plaatsvervangend chef. Slechts zes van de vroegere I.d. rechercheurs wensten, onder de gewijzigde omstandigheden, bij de afdeling terug te keren.

pag. 197

Er werd een aanvang gemaakt met de reconstructie van de cartotheek. Dit was mogelijk, doordat tijdens de jaren ± 1937 tot 1939 alle in de I.d.-cartotheek voorkomende namen van Nederlanders waren ingebracht in de omstreeks 1937 opgerichte Centrale Herkenningsdienst van de Rotterdamse politie. Alleen de namen en de personalia waren daarvoor van de I.d.-kaarten overgenomen; mutaties werden niet verstrekt. Op de Centrale Herkenningsdienst-kaarten werd slechts vermeld, dat betrokkenen voortkwamen bij de I.d. Voor eventuele navraag moesten rechercheurs van andere afdelingen dus steeds terugvallen op de I.d. Van de Herkenningsdienst-kaarten waarop de vermelding 'I.d.' voorkwam, werden na september 1940 de namen en personalia op nieuwe I.d.-kaarten overgenomen. De politieke gegevens van deze mensen waren, voor slechts een gedeelte, alleen bekend in de herinnering van het I.d.-personeel.

Daarnaast moest in die periode veel werk worden verzet ten be-

hoeve van onderzoeken naar aanleiding van klachten van personen (merendeels N.S.B.-ers) die tijdens de oorlogsdagen waren gearresteerd en in bewaring gesteld.

In oktober 1940 bepaalde de nieuwbenoemde (N.S.B.) procureur-generaal van Genechten (in België bij verstek ter dood veroordeeld wegens collaboratie met de Duitsers tijdens de Eerste Wereldoorlog, naar Nederland uitgeweken en hier genaturaliseerd) dat de bij de N.S.B. aangesloten Rotterdamse inspecteur ██████ bij de I.d. moest worden te werk gesteld. Hiertegen heeft Bennekers zich sterk verzet. Hij wist burgemeester Oud tot de beslissing te brengen aan deze opdracht van Van Genechten geen gevolg te geven, hetgeen deze motiveerde door te wijzen op het feit, dat overplaatsing van politie-personeel tot zijn uitsluitende bevoegdheid behoorde.

Op 16 december 1940 werd Bennekers, als gevolgd van moeilijkheden met de Sicherheitsdienst, gedwongen de afdeling te verlaten. Ik werd in feite I.d.-chef, al werd ik nimmer officieel als zodanig aangewezen door de toenmalige, N.S.B.-gezinde hoofdcommissaris ██████. Bennekers werd korte tijd later door de Duitsers gearresteerd, in gijzeling gehouden en op 15 augustus 1942 gefusileerd, als vergeldings-maatregel voor een te Rotterdam door de illegaliteit gepleegde spoorwegaanslag. Op een afgelegen, enigzins bebost heideperceel te zuiden van Tilburg viel hij, aan een paal gebonden, te zamen met nog vier Rotterdammers, onder het vuur van een Duits executiepeleton. Een jaar later heb ik de door kogels doorzeefde paal op de executieplaats nog zien staan.

Ondanks het tegenspel van burgemeester Oud moest inspecteur ██████ toch bij de I.d. te werk worden gesteld. Van Genechten dreef zijn zin door. Per 13 januari 1941 werd ██████ officieel daarheen overgeplaatst. Als gevolg van hem door mij opdragen onderzoeken tegen N.S.B.-functionarissen en in N.S.B.-kringhuizen, gebaseerd op bij de dienst binnengekomen klachten uit de burgerij, gingen ██████ ogen geleidelijk aan open voor de door de N.S.B. toegpaste, minderwaardige praktijken, hetgeen er toe leidde, dat hij voor het N.S.B.-lidmaatschap bedankte. (Hij heeft later geweigerd Joden te arresteren, is ondergedoken en naar Zwisterland ontkomen. Na de bevrijding heeft hij nog korte tijd onderzoeken voor het B.N.V.⁷⁴ en de C.V.D. verricht samen met de inspecteur ██████.

Hoofdcommissaris ██████ weet ██████ 'bekering' aan mij, als gevolg waarvan ik mij genooddaakt zag per 31 maart 1941 het Rotterdamse politiekorps te verlaten.

Een maand later ging de gehele I.d. over in handen van N.S.B.-politie-beambten. Alle voordien bij de dienst werkzame rechercheurs werden overgeplaatst.

Medio 1942 werd de naam 'Inlichtingendienst' gewijzigd in de

pag. 198

⁷⁴ De veiligheidsdienst *Bureau Nationale Veiligheid* heeft van 1945 tot 1946 bestaan en werd toen opgevolgd door de *Centrale Veiligheidsdienst* (C.V.D.).

naam 'Groep ID', waarna in maart 1944 die naam weer gewijzigd werd in 'S.D.⁷⁵ Fahndungskommando'.

⁷⁵ Sicherheitsdienst

Na de bevrijding werd per 1 juli 1945 door hoofdcommissaris H.M.C.A. Staal weer een inlichtingendienst geformeerd. Inspecteur B. Melles werd aangewezen als chef; aan hem werden toegewezen de rechercheurs W. Goeman, W. Maan, H. Oldenampsen, A. Molenaar en A. Verhoeff.

Contact met de politie-inlichtingendiensten

Het contact met de inlichtingendiensten van de gemeente-politie, met de districts-commandanten van de Rijksveldwacht en met de divisie-commandanten van de koninklijke Marechaussee werd allereerst onderhouden door het hoofd van de C.I. persoonlijk. Hij was daartoe veel op reis en had de beschikking over een algemeen abonnement op de Nederlandse Spoorwegen. Van zijn kant werden nagenoeg nimmer bezoeken gebracht aan de inlichtingendiensten van de vier grote gemeenten.

In opdracht van het hoofd van de C.I. bracht sinds 1936 ook de adjudant [B. Wijlhuizen](#) bezoeken aan de I.d.'s in het land. Hij kwam wel bij de I.d.'s van de grote gemeenten. Zijn bezoeken hadden ten doel informatie te verkrijgen over plaatselijke situaties van extremistische organisaties, naslag in carthotheken e.d. Hij besprek geen beleid-aangelegenheden en deed zijn 'zaken' gewoonlijk af met de I.d.-rechercheurs.

In 1930 waren nog niet alle politie-korpsen ingeschakeld in het werk voor de C.I. wanneer de dienst inlichtingen wenste te ontvangen uit nog niet ingeschakelde gemeenten, moet hij zich daarvoor steeds tot de procureur-generaal in het betreffende ressort wenden. In 1929/1930 kwam daarin verandering, doordat de Minister van Justitie had goedgevonden, dat de C.I. de commandanten van de negen districten van de Rijksveldwacht bij het C.I.-werk ging betrekken.

pag. 199

Regelmatig éénmaal per maand (ik meen mij te herinneren dat de eerste Donderdagmiddag van de maand daarvoor was aangegeven) vond op het bureau van de C.I. aan de Lange Voorhout 7 een bespreking plaats tussen het Hoofd C.I. en de politie-officieren van de inlichtingendiensten van Amsterdam, Den Haag, Utrecht en Rotterdam.

[Amsterdam](#) werd vertegenwoordigd door de commissaris [K.H. Broekhoff](#) en/of de inspecteur [N. Groeneweg](#), [Den Haag](#) door de inspecteur [H.J. van der Wijk](#), later de hoofdinspecteur [J.C. Amiabel](#), [Utrecht](#) door de inspecteur [C.J.J. Walpoot](#), [Rotterdam](#) door de inspecteur [Chr. Bennekers](#). Sinds 1934 woonde ik mede deze besprekingen bij.

Tijdens deze bezoeken overhandigden de verbindingen van Hoofd

C.I. de rapporten, in de laatste aan de bespreking voorafgegane dagen geschreven. Hoofd C.I. deed hun daarbij herhaaldeijk verzoeken bijzondere aandacht te schenken aan bepaalde, op dat moment in de bijzondere belangstelling staande organisaties of komende speciale gebeurtenissen. Als regel duurden deze besprekingen tot ongeveer vijf uur 's middags, waarna de politie-deelnemers door Hoofd C.I. werden uitgenodigd voor een gezamenlijk etentje, met voorafgaand borreluurtje in "The House of Lords", alles op kosten van de C.I. Tijdens een kort vóór zijn dood in 1966 met hem gevoerd gesprek, waarbij dit gezellig samenzijn ter sprake kwam, meende Hoofd C.I. nog eens te moeten verklaren, dat de C.I. geheel belangeloze medewerking kreeg van de politie en dat hij, als hoofd van de dienst, daar wel iets tegenover mocht stellen.

Jaarvergaderingen

Die overweging gold eveneens met betrekking tot de eenmaal per jaar gehouden bijeenkomst met alle hoofden van gemeente-politie-korpsen en de districts-commandanten van de Rijksveldwacht, waarmede de C.I. verbindingen onderhield.

Als regel in de laatste week van de maand november werden deze korpchefs en districtscommandanten uitgenodigd voor het bijwonen van een bijeenkomst in het Hotel "Pays Bas" te Utrecht. In de laatste zeven à acht jaar vóór de oorlog gaven regelmatig ongeveer negentig hunner aan deze uitnodigingen gevolg. Het meerdendeel der commissarissen verscheen persoonlijk op deze vervaderingen, sommige namen hun I.d.-inspecteur mede, nog weer andere lieten zich door hun inspecteur vertegenwoordigen. Dit laaste kwam slechts sporadisch voor.

pag. 200

De vergaderingen stonden onder voorzitterschap van het hoofd van de G.S.III, de referendaris Van Oorschot

Het regelmatig jaarlijks bijeenkomen met deze politie-chefs is wel steeds een verlangen geweest van de C.I., maar het heeft een aantal jaren geduurd, voor het kon worden gerealiseerd.

Vermoedelijk was het voor de eerste maal in 1923 dat een dergelijke bijeenkomst werd gehouden. Vijf jaar daarna, op 2 maart 1927, vond de volgende bijeenkomst plaats, terwijl op 28 oktober 1930 de derde vergadering volgde. Sindsdien werd jaarlijks vergaderd.

Op deze vergaderingen waren de ministeries van Binnenlandse Zaken en Justitie vrijwel steeds vertegenwoordig.

De hoofdcommissarissen der vier grote gemeenten waren bijna steeds persoonlijk aanwezig. Met de heren Van Oorschot en T.S. Roo-

seboom en de vertegenwoordigers van Binnenlandse Zaken en Justitie, zaten zij aan de tafel op het podium

Soms werd wel eens een gast uitgenodigd, zo bijv. in 1930 de commissaris van politie Schouten, die werkzaam was bij de Algemene Recherche van de procureur-generaal te Weltevreden (W.D.I.), die toen tijdelijk in ons land vertoefde.

Tijdens de vergaderingen werd het huishoudelijk gedeelte verzorgd door ████████ rijksrechercheur te Venlo.

De vergaderingen werden steeds geopend door de heer Van Oorschot. Steeds weer onderstreepte hij de noodzaak van het inlichtingenwerk, wees hij op de mogelijkheden die daarbij moesten worden overwonnen en deed hij een beroep op de aanwezigen hun zo gewaardeerde steun aan de C.I. te blijven verlenen.

Hoofdmoot van de bijeenkomst was de daarop volgende politieke uiteenzetting door T.S. Rooseboom gegeven, zowel betreffende de nationale als de internationale situatie. Eénmaal werd deze politieke inleiding verzorgd door M.P. Kokje, die een uiteenzetting gaf over de radicaal-pacifistische en anti-militaristische groeperingen, het hem in de C.I. toertrouwde arbeidsterrein.

Daarop volgde een algemene discussie. Het opmerkelijke daarvan was, dat men van de zijde van de deelnemende commissarissen vrijwel nimmer inging op de politieke inhoud van de voordracht, maar voornamelijk vragen stelde die op het praktische politie-terrein lagen en met het pure I.d.-werk niet of slechts nauwelijks te maken hadden. De beantwoording geschiedde daarom veelal voor een belangrijk deel mede door de vertegenwoordigers van Binnenlandse Zaken en Justitie. Soms werden vragen door voorzitter Van Oorschot geheel terug gewezen, omdat zij op een terrein lagen, waarop de C.I. zicht niet kon of mocht bewegen.

pag. 201

De notulen van deze vergaderingen, verzorgd door de secretaris Rozenberg, werden de deelnemers na afloop toegezonden. In mijn archief bevinden zich de verslagen van de jaarvergaderingen van 1930, 1932, 1933, 1934, 1937 en 1938. Die voor de twee laatstgenoemde jaren zijn verschenen in de vorm van een Maandoverzicht. In de jaren 1935 en 1936, waarvoor de notulen ontbreken, zijn wel jaarvergaderingen gehouden. Ik heb deze zelf bijgewoond. Voor het ontbrekende jaar 1939 werd geen vergadering gehouden, aangezien Hoofd C.I. van mening was, dat de politie-verbindingen tijdens de mobilisatie daarvoor geen tijd zouden kunnen vrijmaken.

De voorbereiding van de vergaderingen, voor wat betreft de zaal-reservering, lunchafspraken e.d. en ook de beveiliging, werd steeds verzorgd door de I.d. Utrecht. Of de reiskosten van de politiedeelnemers door de C.I. werden vergoed is mij niet bekend. Voor de I.d. Rotterdam werden zij bestreden uit de daar beheerde 'C.I.-kas'.

Eénmaal is, hoewel Hoofd C.I. op grond an veiligheidsoverwegingen bezwaar maakte, een foto van alle ter vergadering aanwezige personen gemaakt. Dit vond plaats tijdens een in het begin der dertiger jaren gehouden bijeenkomst. Een afdruk er van is opgenomen op blz. 202. Voor zo ver de identiteit van de betrokkenen nog kon worden vastgesteld, zijn op het dekblad hun namen en hun functies vermeld.

Een vermakelijke noot van deze vergaderingen vormde steeds de bezigheid van de heer Van Oorscot tijdens de voordracht van Rooseboom. Van Oorscot, een zeer begaafd tekenaar, zocht onder de aanwezigen naar enkele markante koppen (die waren er toen nog) en tekende hun portretten. Een enkele maal heb ik de fraaie resultaten daarvan, gewoonlijk vier of vijf per vergadering, gezien. Zij waren voortreffelijk.

Contact met de overzeese gebiedsdelen

Nederlands Oost Indië

De voormalige K.N.I.L.-officier A.J. Rooseboom, die omstreeks 1930 zijn werkzaamheden bij de C.I. begon, beschikte over uitstekende contacten in Oost Indië, niet alleen in de militaire, maar

pag. 202

ook in de maatschappelijke kringen en in de bedrijfswereld. In de oud-Indische kringen in Den Haag was hij eveneens goed ingevoerd. Dat hij in de Indische milieus zoveel goede relaties had, is vermoedelijke mede het gevolg van het feit, dat hij een gedeelte van zijn militaire loopbaan heeft vervuld onder het bewind van de gouverneur-generaal Willem Rooseboom (1843 – 1920), die van 1899 tot 1904 in die functie diende en die een oom van hem was. Als gevolg daarvan is hij mogelijk op verschillende maatschappelijke terreinen uitgebreid geïntroduceerd dan voor een K.N.I.L.-officier gebruikelijk was.

pag. 203

Om die reden ligt het voor de hand aan te nemen dat Rooseboom privé-contacten onderhield met Indische relaties die hem, ook na zijn ontslag als officier, van politieke gegevens konden voorzien. Maar ook langs officiële, geheime weg verkreeg en verstrekte hij inlichtingen. Vast staat dat hij tot aan het einde van de mobilisatie één maal per week (Vrijdagmiddag) een langdurig telefoongesprek voerde met Batavia. Met welke instantie of functionaris hij daar sprak is niet bekend geworden, evenmin als het tijdstip waarop hij met de uitwisseling van gegevens langs deze weg is begonnen. Vermoedelijk gaat dit telefonisch contact terug tot het jaar 1930,

hetgeen zou kunnen worden afgeleid uit een uitlating van de heer Van Oorschoot op de C.I.-jaarvergadering van 28 oktober van dat jaar, waar hij o.m. mededeelde:

“... om nog even de aandacht te vestigen op het tot stand gebrachte contact met Oost-Indië, hetgeen reeds vele goede vruchten heeft voortgebracht. Er bestaat thans tusschen den C.I. en den Indischen dienst een geregelde wekelijksche verstandhouding en uitwisseling van berichten.”

Curaçao

Ook met de West werd sinds omstreeks het jaar 1930 samengewerkt. Het tot stand komen van de verbinding met de Antilliaanse instanties is een gevolg geweest van de beruchte overval op dit eiland in 1929.

Op 9 juni 1929 pleegde de Venezolaan Rafael Simon Urbina⁷⁶, gesteund door een bande aanhangers, een overval op Curaçao. Hij slaagde er in een aantal wapenen en een hoeveelheid munitie te bemachtigen — die hij bij een revolutiepoging in Venezuela wilde gebruiken — en vertrok daarmee naar de overwal (Venezuela). Politiek gezien was echter van nog veel groter belang, dat hij de gouverneur en de militaire commandant van Curaçao in zijn macht had weten te krijgen, die hij beide naar Venezuela ontvoerde, om hen als gijzelaars te benutten. Beide functionarissen zijn later ongedeerd terug gekeerd.

⁷⁶ Rafael Simón Urbina López, 1897 – 1950

pag. 204

Na dit gebeuren, dat indertijd internationaal veel opzien baarde, werd de krijgsmacht op Curaçao en Aruba versterkt en de politie gereorganiseerd. Tevens kwam toen het contact met de C.I. tot stand.

In de zo juist aangehaalde C.I.-jaarvergaderingen van 28 oktober 1930 deelde de heer van Oorschoot dienaangaande aan de vergadering mede:

“Na Oost-Indië is ook de West gekomen. Het geval ‘URBINA’ is al dadelijk van grooten invloed op de werkzaamheid van den C.I. geweest en de nieuwe opgetreden autoriteiten te Curaçao, het bestuur van Suriname, met op den achtergrond het Departement van Buitenlandsche Zaken, hebben sindsdien den Nederlandschen Inlichtingendienst niet meer losgelaten.”

Suriname

Behoudens hetgeen hierboven onder ‘Curaçao’ over betrekkingen met Suriname is vermeld, zijn geen gegevens verkregen kunnen worden over relaties met deze toenmalige kolonie, noch over de wijze waarop contact werd onderhouden, noch met wie of met welke instanties een dergelijk contact bestond.

Contacten met werkgevers

In de twintiger en dertiger jaren bestond er een zekere mate van contact tussen plaatselijke inlichtingendiensten en enkele, in hun gemeenten gevestigde grote bedrijven. Ik herinner mij uit mijn Rotterdamse tijd, dat de I.d. in contact stond met de Rotterdamse Droogdok Maatschappij. Een vertegenwoordiger van dat bedrijf, de heer Habraken, kwam veelvuldig aan het hoofdbureau om bij de I.d. naslag te vragen van de namen van nieuw aan te nemen personeel of van werknemers die verdacht werden van extremistische activiteit of gezindheid.

Ook met bepaalde vitale bedrijven wier werkzaamheden zich over ons gehele land uitstrekten, dan wel hun personeel landelijk restructureerden, stonden de I.d.'s van de grote gemeenten in verbinding. Als zodanig herinner ik mij de bezoeken te Rotterdam van vertegenwoordigers van de Bataafde Petroleum Maatschappij ██████ de Staatsmijnen en Philips-Eindhoven ██████ Deze bedrijfs-vertegenwoordigers werden bij de politie buiten hun plaats van vestiging geïntroduceerd door de C.I. De genoemde bedrijven hielden, evenals waarschijnlijk diverse andere, er zelf een eigen inlichtingendienst op na, al zal die naam in geen der bedrijven ooit gangbaar zijn geweest. Het inwinnen van inlichtingen bij de I.d.'s ging altijd door als werk van en voor de afdeling Personeel.

pag. 205

Tegen het einde van de twintiger jaren is bij de industrie reeds het plan geopperd, gezamenlijk een centra Inlichtingendienst te creëren. Door particulieren en recherche-bureaux zijn herhaaldelijk aanbiedingen gedaan een dergelijke dienst tot stand te brengen. Tot de oprichting er van is het echter nimmer gekomen, enerzijds omdat men van mening was dat het gestelde doel langs die weg toch niet zou zijn te bereiken, anderzijds omdat men oordeelde, dat een dergelijke werkzaamheid taak was van de overheid. Het laatstvermelde inzicht was aanleiding tot uitgebreider contact met de C.I., c.q. de plaatselijke I.d.'s.

In hoeverre de diverse bedrijven welke informaties van de I.d.'s ontvingen deze uitsluitend te eigen behoeven benutten, is niet bekend. De inlichtingen, te Rotterdam aan de hiervoren vermelde Rotterdamse Droogdok Maatschappij verstrekt, werden gegeven op voorwaarde, dat deze uitsluitend voor het bedrijf zelf mochten dienen en dat daarvan geen eigen carthotheek mocht worden samengesteld.

Niettemin is in sommige delen van ons land en per bedrijfstak een zekere mate van centrale registratie ontstaan. De mogelijkheid bestaat dat de daarin opgenomen gegevens niet door de politie waren verstrekt, maar verkregen werden door eigen controle-diensten van

en uitwisseling tussen die bedrijven. Bekend is bijv. dat in de Zaanstreek en in Twente (na de grote textielstaking aldaar) ontslag bij een bepaald bedrijf, als gevolg van extremistische activiteit, resulteerde in weigering tot aanname bij andere bedrijven. In de 'rode' pers werd over het bestaan van dergelijke 'zwarte lijsten' openlijk geschreven.

Op de vragen hoe en de vorm waarin de gegevens aan de bedrijven dienden te worden doorgegeven, is nimmer een duidelijk antwoord gegeven. Wel was men het er over eens, dat de gevraagde inlichtingen liever niet schriftelijk dienden te worden erstrekt, maar voor het overige werd het aan het inzicht van de politie overgelaten, hoe men meende in dit opzicht het beste te handelen. Van C.I.-zijde werd geadviseerd deze aangelegenheden in onderling overleg met de bedrijven te regelen.

Over het contact dat door de C.I. zelf met de bedrijven werd onderhouden zijn geen nadere bijzonderheden bekend.

Betrekkingen met het buitenland

pag. 206

In de maanden april en mei van 1921 maakte de inspecteur Broekhoff een studiereis naar Duitsland, Oostenrijk en Tsjecho Slowakije. Het is niet bekend of hij deze reis in opdracht of op verzoek van de C.I. heeft gemaakt. Vermoedelijk is dit laatste het geval geweest. Zijn uitgebreide reisverslag is getiteld:

“Rapport betreffende het Communisme in Duitsland, Duitsch Oostenrijk en Tsjecho Slowakijke, de revolutionnaire woelingen in Midden Duitsland en in het Ruhrgebied en de organisatie der politie in die landen ter onderdrukking van revolutionnaire woelingen en de daarmee gepaard gaande verschijnselen en wat daaruit voor Nederland te leeren valt.”

Deze reis werd gemaakt na een communistische opstand in Midden-Duitsland, waarvan het centrum in de Launa-werken te Merseburg was gelegen.

Behalve met politie-autoriteiten sprak Broekhoff ook met regeringsfunctionarissen te Berlijn, Dresden, Wenen en Praag en met diverse overheidsinstanties op provinciaal en stedelijk niveau.

Het over deze reis uitgebrachte verslag, geïllustreerd met kaartjes en foto's van door bomaanslagen verwoeste gebouwen, is op 16 mei 1921 door de C.I. toegezonden aan diverse Nederlandse instanties.

Een exemplaar van dit verslag is in mijn archief aanwezig.

In dit archief bevindt zich tevens een verslag over ongeregelde en gewelddadig communistisch optreden te Wenen op 15 en 16 juli 1927. Dit zeer uitvoerige (107 bladzijden tellende) verslag, gedateerd: Wenen, 2 augustus 1927, werd opgemaakt door de Polizeidirektion te Wenen en waarschijnlijk aan de aldaar goed bekende

heer Broekhoff gezonden, die het daarop ter beschikking van de C.I. kan hebben gesteld. Niet bekend is of de C.I. dit verslag binnen ons land heeft verspreid.

Volgens zijn eigen verklaring heeft Hoofd C.I. tussen 1920 en 1930, jarenlang contact onderhouden met een aantal Duitse politieinstanties, uitgezonderd die van Berlijn. Met de heer Broekhoff, die als leider van de Nederlandse Centrale voor Falsificatiën vele internationale politie-contacten onderhield, bezocht Rooseboom een tijdlang ieder jaar conferenties van politie-autorititeiten van de Zuid-Duitse staten, die niet onder directe leiding van Berlijn wilden staan. Men zou daar hebben verondersteld dat Rooseboom eveneens politieman was. Gedurende de besprekingen zouden de ongeveer twintig vergaderende Duitse politie-chefs meermalen — vergetende dat er ook twee buitenlanders in het gezelschap waren — zeer vrijuit hebben gesproken, als gevolg waarvan Rooseboom vaak heel bijzondere zaken ter ore kwamen. Hij noemde als voorbeeld, dat hij alles vernam over het in elkaar zetten van politieke valstrekken, zoals de bekende Zinowjew-brief.

pag. 207

(Grigori Javsevitsj Zinowjew (eigenlijk Gerson Radomylsky), 1883 – 1935. In geruchtmakend proces op grond van afgeperste bekentenissen ter dood veroordeld. Zinowjew-brief: Document, in 1924 in Engeland gepubliceerd, om een revolutionaire samenzwering van de Komintern aan te tonen. Waarschijnlijk vervalsing van Wit-Russische emigranten. Brief werd door de Britse conservatieve partij met succes als een verkiezingsstroef uitgespeeld tegen de Labour-party, die té welwillend tegenover de Sovjet-regering zou hebben gestaan.)

Toen de Duitsers omstreeks 1930 ontdekten dat Rooseboom geen politie-officier was, maar een officier van de de Generale Staf, was het afgelopen met het deelnemen aan deze conferenties.

In 1934 is kapitein De Heer, met nog twee andere, niet tot de C.I. behorende officieren, naar Wenen gereisd, om daar het verloop te volgen van de uitgebroken ongeregeledheden en de opstand van de Weense arbeiders tegen het autoritaire regime van bondskanselier Dollfuss,⁷⁷ alsmede de toepassing en de uitwerking van de daartegen door de overheid genomen maatregelen. Volgens eigen verklaring van De Heer was hij, als C.I.-vertegenwoordiger, tijdens dit bezoek niet veel wijzer geworden. Hij weet dit aan de omstandigheid dat hij zich, als buitenlander, had moeten melden bij de officiële Oostenrijkse instanties, die hem wel onmiddellijk een geleide ter beschikking hadden gesteld, maar hem daardoor tegelijkertijd de gelegenheid ontnamen, op eigen houtje observaties te doen op plaatsen waar het hee toe ging.

⁷⁷ Engelbert Dollfuss, 1892 – 1934

In de hiervoor geciteerde 'Handleiding' van de C.I. komt de vermelding voor (blz. 190) dat de C.I. in rechtstreekt contact stond met

de grote Europese rijken en de Verenigde Staten. Nadere bijzonderheden buiten het hierboven en onder het hoofd 'Rapportages - Diversen' (zie blz. 218) vermelde, zijn daarover niet bekend geworden.

Rapportage

pag. 208

A. MAANDOVERZICHTEN

De uitvoerigste, meest verspreide en regelmatigste vorm van C.I.-rapportage is — zonder enig voorbehoud — geweest het z.g. maandoverzicht. Maar alvorens die regelmatige verschijning was verwezenlijkt, was er gedurende ongeveer twee jaren op dit terrein geëxperimenteerd.

In januari 1926 werd begonnen met de uitgifte van een maandoverzicht. Aan het oudste in mijn bezit zijnde overzicht ontbreekt de eerste pagina, maar uit de inhoud er van kan worden afgeleid, dat dit overzicht no. 2 moet zijn geweest, behandelende de periode van 15 januari tot 15 februari 1926. Overzicht no. 1 is waarschijnlijk uitgegeven op 15 januari 1926.

De opzienbarende, voor een niet-ingewijde totaal ongebrijpelijke gebeurtenissen in de C.P.H.⁷⁸ van die dagen, leenden zich op uitnemende wijze voor het schrijven van interessante periodieke overzichten.

⁷⁸ Communistische Partij Holland

In die partij was, aanvangende in 1920, een krachtige oppositie tot ontwikkeling gekomen, die zelfs tot schorsing van afdelingen, o.a. van de afdeling Rotterdam, had geleid. Op een landelijke bijeenkomst van die oppositie te Amsterdam op 17 januari 1926, waar opposanten uit nagenoeg het gehele land aanwezig waren, werd aan het eveneens ter bijeenkomst verschenen presidium van de C.P.H. smadelijk de deur gewezen.

Deze onenigheid zou later, via het inmiddels opgerichte "Comité tot beroep op de IIe internationale" leiden tot de oprichting van een tweede Nederlandse communistische partij, de "Communistische Partij "Holland", Landelijk Comité" (C.P.H.-L.C.), nog later geheten "Communistische Partij "Holland" Centraal Comité" (C.P.H.-C.C.)

Oorzaak van een en ander was de door het Executief Comité van de Communistische Internationale (E.K.K.I.), reeds in het najaar van 1920 bevolen nieuwe koers ten aanzien van de vakbeweging, gevolg van een beslissing, genomen op het tweede congres van de Komintern (zomer 1920). Daarbij was bepaald, dat de C.P.H. diende te streven naar eenheid tussen de het N.V.V. (Nederlandse Verbond van Vakverenigingen) en het N.A.S. (Nationaal Arbeids Secretariaat), als gevolg waarvan de tot dan toe door de C.P.H. gevolgde vakbondspolitiek diende te worden verloochend. Een deel van de partij-aanhang

wenste hieraan geen gevolg te geven. De partij-bestuurder L.L.H. de Visser gaf zelfs een brochure van zijn hand uit, getiteld "Amsterdam of Moskou", waarin hij de eis van Moskou afwees en een lans brak voor de aansluiting van het N.A.S. bij de R.V.I. (Rode Vak Internationale) te Moskou.

Bezoeken van partij- en oppositie-delegaties aan Moskou en wederkerig van Komintern-afgevaardigden aan Nederland, om met de Executieve te overleggen, brachten geen oplossing. Meermalen werden eisen van Moskou genegeerd.

Vooraanstaande figuren, betrokken bij deze 'ruzies', vaak tevens gevoerd voor het verkrijgen of behouden van eigen machtsposities, waren o.m. David Wijnkoop, L.L.H. Visser, J. Proosts (alias Jansen, één van de mede-oprichters van de Komintern), H.J.F.M. Sneevliet, Jacques de Kadt (oprichter en leider van de "Bond van kommunistische Strijd- en Propagandaclubs" (B.K.S.P.), 1923), Leedert Seegers, Leo Lakerveld, Jan Hoogcarspel en diverse anderen.

Gezien deze verwarring, die nog versterkt werd door de regelmatige tussenkomst van de C.P.S.U.⁷⁹ en de door Moskou aan beide partijen gestelde eisen, lag het schrijven van overzichten waarin de verwarde politieke situatie werd uiteengezet, wel zeer voor de hand. In het bijzonder is Overzicht No. 4 van 1927, dat een totaalbeeld geeft van het verloop van de geschillen, een uitermate boeiend en inzicht-verhelderend geschrift. Voor de diverse ontvangers vervulden deze overzichten een zeer nuttige functie.

Met de regelmatige verschijning van de overzichten wilde het echter aanvankelijk nog niet al te best vlotten. Dit blijft wel uit onderstaande tabel (om de hierboven reeds vermelde redenen aanvangende bij no. 3 van 1926).

maandoverzicht nos.	periode, c.q. gedateerd
3	15.2.1926 - 15.3.1926
4 en 5	15.3.1926 - 25.5.1926
6, 7 en 8	25.5.1926 - 15.8.1926
9	15.8.1926 - 15.9.1926
10	15.9.1926 - 15.10.1926
11,12/1926,1/1927	15.10.1926 - 15.12.1926
	15.12.1926 - 15.1.1927
2	1.4.1927
3	15.6.1927
4	1.8.1927

Nadien werden in 1927 geen overzichten meer samengesteld.

Dat er aan de regelmatige verschijning van deze geschriften nog wel eens iets haperde is niet te verwonderen. Veeleer is het een te bewonderen prestatie van de C.I. geweest, dat er overzichten werden

⁷⁹ Communistische Partij van de Sovjet-Unie

uitgegeven. Voor de toenemende bezetten van de dienst moet dit wel een bijzonder zware belasting zijn geweest. Het regeringsbeleid was in die jaren niet van dien aard, dat Hoofd C.I. ook maar enig gunstig effect zou hebben kunnen verwachten van verzoeken om uitbreiding van zijn personeel. De ervaringen, in deze periode opgedaan, hebben hem er stellig mede toe bewogen om op 14 september 1948 voor voor de Parlementaire Enquête Commissie o.a. te verklaren:

pag. 210

“Wij hebben in onze geschiedenis met onze inlichtingendienst altijd op ons zelf gedreven. De Regering heeft van dit instrument altijd een heel slecht gebruik gemaakt. Men kwam eerst bij ons als de zaak vastliep.”

Sinds begin 1928 is er werkelijk sprake van een regelmatige verschijning van overzichten. Het reeds vermelde gebrek aan personeel zal waarschijnlijk mede oorzaak er van zijn geweest, dat slechts elke twee maanden een overzicht kon worden uitgegeven.

Overzicht no. 1. van 1928 vangt aan met de volgende:

Inleiding

Door omstandigheden van verschillende aard is aan het in het begin van 1927 voorgenomen plan, om iedere maand een overzicht te laten verschijnen geen uitvoering gegeven kunnen worden.

In het Overzicht No. 4 van Augustus j.l. is getracht den toen reeds bestaanden achterstand in te halen door het geven van een uitvoerig overzicht over “De Communistische Partij Holland” en hare verhouding tot de “Communistische Partij Holland “Landelijk Comité” ” en de daaruit voortspruitende gevolgen voorhet Nationaal Arbeids Secretariaat.

Bij de samenstelling van dit overzicht is uitgegaan, voor wat de drie hierbovengenoemde groepen betreft, van overzicht No. 4 d.d. 1 Augustus 1927’.

Ten opzicht van de andere revolutionnaire groepen, die in de laatstverschenen overzichten niet zijn besproken, zal getracht worden, deze zoo overzichtelijk en zoo kort mogelijk te bespreken waardoor dan tevens aan den bestaanden achterstand een einde wordt gemaakt.

Het ligt in het voornemen in 1928 de overzichten welke — naar uit verschillende aanvragen blijkt — op prijs worden gesteld, wederom regelmatig te doen verschijnen.”

Dit voornemen is volledig gerealiseerd, en niet alleen voor het jaar 1928. Tot augustus 1939 (mobilisatie) zijn de overzichten regelmatig, zij het dan slechts elke twee maanden, verschenen. De kopij voor deze publicaties werd tot het begin der dertiger jaren verzorgd door de bij I.d. Amsterdam werkzame adjudant van de politie De Bruijn.

Nadat de oud-overste A.J. Rooseboom zijn intrede bij de C.I. had gedaan, werd de samenstelling van het overzicht geleidelijk door de C.I. zelf ter hand genomen en ten slotte geheel door deze dienst

pag. 211

verzorgd. De kopij werd volledig door genoemde overste geleverd. Na de in dienst treding van de kapitein Kokje (1936) schreef deze soms bijdragen over pacifistische en anti-militaristische organisaties.

Een enkele maal kwam het toch nog voor, dat bijdragen voor het overzicht werden ontvangen van de inlichtingendiensten der grote gemeenten. Zo herinner ik mij, dat de I.d. Amsterdam een beschouwing, van de hand van inspecteur N. Groeneweg, heeft gegeven over de nieuwe grondwet van de Sovjet Unie. In mijn archief heb ik dit artikel niet terug gevonden; mogelijk werd het opgenomen in het ontbrekende overzicht no. 2 van 1936.

Met het intreden van de mobilisatie-toestand in 1939 werden de werkzaamheden op het C.I.-bureau blijkbaar zó sterk vermeerderd, dat men geen gelegenheid meer had dergelijke omvangrijke publicaties te doen verschijnen.

Op één nummer na zijn alle overzichten in mijn archief aanwezig. Alleen no. 2 van 1936 ontbreekt aan de verzameling. Maandoverzicht no. 5 van 1932 is niet verschenen. In plaats daarvan werd uitgegeven een verslag van het "Wereldstrijdcongres tegen den imperialistischen oorlog. 27 - 29 Augustus 1932".

De waarde van deze documenten voor de geschiedschrijving werd door Dr. L. de Jong, directeur van het Rijksbureau voor Oorlogsdocumentatie, zeer hoog aangeslagen.

Nadat met H.B.V.D. was overlegd of hem inzage van onze geheime overzichten kon worden gegeven, over welk punt in positieve zin werd beslist, echter onder bepaalde aan Dr. de Jong kenbaar te maken voorwaarden, heeft hij alle overzichten doorgewerkt. Na kennisneming er van gaf hij als zijn oordeel te kennen: "Dat deze overzichten bewaard zijn gebleven is van zeer groot belang. Voor de geschiedschrijving zijn zij goud waard."

Maandoverzicht no. 1 van 1932 bevat voor de eerste maal gegevens over nationaal-socialistische en fascistische stromingen.

Aan het slot van verreweg het merendeel der overzichten werden, als bijlagen, afschriften gegeven van resoluties, discussie-programma's, congres-voorstellen e.d., zowel van nationale als van internationale organisaties afkomstig.

Te beginnen met maandoverzicht no. 2 van 1928 verschenen de overzichten, gebonden in een stevige omslag, waarop was vermeld:

"Jaargang ... Overzicht No. ... Geheim"

De verzending naar de politie-verbindingen in het gehele land geschiedde, volgens mededeling van Hoofd C.I., door gebundelde pakketten per auto naar een aantal plaatsen in ons land te vervoeren, bijv. Zwolle, Assen enz., waarna de in die plaatsen werkzame politie-inlichtingendiensten voor de verdere distributie in hun rayon zorg

droegen. De I.d.'s van de grote gemeenten, die regelmatig voor besprekingen bij de C.I. op zoek kwamen, namen zelf vandaar hun exemplaren van het overzicht mee terug.

B. JAARBERICHTEN

Maandoverzicht no. 1 van 1933 vangt aan met de volgende:

"Inleiding

De verbodskeling in de Nederlandsche revolutionaire arbeidersbeweging maakt het niet eenvoudig om van de samenstelling en organisatie een juist beeld te verkrijgen. Hetzelfde geldt voor het andere uiterste: de fascistische beweging.

Waar het voor de overheidsorganen, welke met de beide bewegingen in aanraking plegen te komen, van groot belang is, precies te weten, om welke organisaties het gaat, wat deze beoogt en wat haar sterkte is, zal dit overzicht eene samenvatting brengen van alles, wat op dit gebied in Nederland bestaat.

Het is gebleken, dat aan eene dergelijke handleiding behoefte bestaat. Het ligt daarom in de bedoeling, deze handleiding telken jare in het eerste overzicht te herhalen, bijgewerkt overeenkomstig de nieuwe gegevens.

Aan het slot is een lijst aangebracht van de afkortingen, waarmede de organisaties plegen te worden aangeduid met verwijzing naar de betrokken bladzijde(n).

Opmerking waardoor de bruikbaarheid der handleiding kan worden verhoogd, worden gaarne ingebracht."

Naast een beschrijvend overzicht (van 10 pagina's) van de fascistische organisaties, zijn daarin gegevens verwerkt van ongeveer zestig linkse organisaties.

Slechts éénmaal is dit algemeen overzicht gegeven in de vorm van een maandoverzicht (no. 1 van 1933). In afwijking van het gestelde in de hiervoor aangehaalde inleiding, derde alinea, worden gedurende de jaren 1934 tot en met 1938 deze Jaarberichten in de maanden Januari uitgegeven in twee afzonderlijke geschriften, t.w. een Jaarbericht A, behandelende de fascistische en nationaal-socialistische organisaties en een Jaarbericht B voor de linkse arbeiders-organisaties.

Blijkens vermelding in de inleiding bij de Jaarberichten B hadden deze geschriften tweeërlei doel, nl.:

"Het wil trachten te zijn, resp. geven:

- 1e. een handleiding betreffende de bestaande, voor inlichtingendiensten van belang zijnde, linke-politieke groeperingen;
- 1e. een retrospectief over het voorgaande jaar."

In de Jaarberichten B werden in hoofdzaak behandeld:

“de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (S.D.A.P.),
de Bond van Revolutionnair Socialisten,
de Revolutionair-Socialistische Arbeiders Partij (R.S.A.P.)⁸⁰,
de Communistische Partij Holland (C.P.N.)
de anarchistische groepen.

⁸⁰ Revolutionair-Socialistische Arbeiders-
partij

Daarnaast worden enige groepen behandeld, welke niet naar hun politieke richting, doch naar hun doelstellingen (welke niet onmiddellijk politiek zijn) zijn gegroepeerd, t.w.

de religieuze en anti-religieuze organisaties
de Separentisten verenigingen,
de anti-militaristische en radicale Vredesorganisaties. ’

Alle organisaties met inbegrip van hun neven- en mantel-organisaties (voor zover bestaande).

In 1937 waren deze boekwerken uitgegroeid tot geschriften van 28 bladzijden voor Jaarbericht A en 147 voor Jaarbericht B.

De samenstelling van Jaarbericht B drukte blijkbaar zó zwaar op de beperkte bezetting van de C.I. dat na 1937 voortzetting van de uitgifte in de tot dien gevolgde vorm niet langer mogelijk was.

Jaarbericht A verscheen in januari 1938 nog wèl in de oude vorm en in een omvang van 40 bladzijden. Jaarbericht B van 1938 evenwel vangt aan met de volgende mededeling:

“Het samenstellen van een Jaarbericht B zooals dit in de laatste jaren door den C.I. werd uitgegeven, en waarin werden opgenomen alle bestaande links-revolutionnaire organisaties, en van alle organisaties werd gegeven een kort overzicht over ontstaan, geschiedenis, doelstelling, organisatiesvorm en neven-organisaties, is dit jaar door verschillende omstandigheden niet mogelijk gebleken.

pag. 214

In de eerste plaats beschikt de C.I. zelf niet over de voor een dergelijk omvangrijk arbeid benodigde werkrachten, doch ook noodzaakten de beschikbare fondsen tot een zekere beperking.

. . . .

Dit jaarbericht geeft dus allerminst een volledig overzicht van alle bestaande links-revolutionnaire organisaties en is dus slechts een aanvulling op het Jaarbericht B van 1937.

BIJ RAADPLEGING VAN DIT JAARBERICHT ZAL MEN DUS GOED DOEN HET JAARBERICHT VAN 1937 TE RAADPLEGEN.

Wij hebben getracht van dit Jaarbericht een wat meer leesbaar geheel te maken en meenen, dat het althans als jaarrapport aan waarde heeft gewonnen. Als volledig overzicht van de links-revolutionnaire beweging is het echter niet meer bruikbaar.

Aangezien werd vermeend, dat de zeer omvangrijke arbeid verbonden aan het telken jare uitgeven van een volledig overzicht niet opweegt tegen het daarvan te verwachten nut voor de verbindingen, zal de C.I.

het op prijs stellen van de belanghebbenden advies te ontvangen op welke wijze naar hun oordeel in de toekomst het best aan de eischen van de praktijk ware te voldoen. ’

Het dan volgende Jaarrapport telt niettemin nog 65 bladzijden.

Met zijn verzoek om adviezen met betrekking tot de beste aanpassing van het geschrift aan de eisen van de praktijk, is de C.I. kennelijk een roepende in de woestijn geweest. Het volgende jaar is tenminste geen jaaroverzicht of jaarrapport meer verschenen.

Uit eigen ervaring sprekend kan ik volmondig verklaren dat de Maandoverzichten en Jaarberichten voor de inlichtingendiensten van de politie een zeer nuttige functie hebben vervuld. Bij de dienst te Rotterdam werden zij regelmatig geraadpleegd. Alle rechercheurs waren gerechtigd deze overzichten te lezen en te bestuderen. De daarin vermelde gegevens werden, voor zo ver zulks nog niet was geschied op grond andere bronnen, in de eigen carthotheek van de I.d. verwerkt.

C. MEDEDELINGEN OVER HET COMMUNISME IN HET BUITENLAND

pag. 215

Naast de maandoverzichten distribueerde de C.I. in 1925 “Mededeelingen over het communisme in het buitenland”. Daarvan zijn slechts de nummers 2 en 3 in mijn bezit. Of er na no. 3 nog andere zijn verschenen is mij niet bekend.

Hoever de distributie van dit soort geschriften (en waarschijnlijk ook van de maandoverzichten) ging, blijkt uit het aanbiedingsschrijven bij no. 2 van de Mededeelingen. Daarin werd gemeld:

“Hieronder gelieve U een verzendingslijst aan te treffen van dit rapport, en zal voortaan worden volstaan met de mededeeling: ‘Verzonden aan de bekende verbindingen’.

Verzonden aan:

Procureure-Generaal bij de Gerechtshoven.

Inspecteur der Koninklijke Marechaussee,

Divisie-Commandanten der Koninklijke Marechaussee,

Inspecteur Burgerwachten

Politie te:

Assen, Leeuwarden, Arnhem, Zutphen, Sneek, Apeldoorn, Nijmegen, Tiel, Wageningen, Groningen, Veendam, Heerlen, Kerkrade, Maastricht, Breda, 's Hertogenbosch, Tilburg, Amsterdam, Haarlem, Helder, Hilbersum, Bussum, Velsen, Deventer, Enschede, Zwolle, Amersfoort, Utrecht, Middelburg, Vlissingen, Delft, Dordrecht, Gorinchem, Den Haag, Rotterdam, Leiden, Schiedam, Vlaarding, Ede, Meppel.

Op grond waarvan deze keuze uit de politiekorpsen is gemaakt, is niet duidelijk. Overeenstemming met de geementen, in 1919 uitgenodigd voor deelname aan de bijeenkomsten op het Ministerie van Binnenlandse Zaken, waar de taak van de op te richten C.I. zou worden uiteengezet (zie hoofdstuk IV), is niet te onderkennen. Evenmin is als leidraad aangehouden de lijst van gemeenten waar in 1926 een commissaris van politie als korpschef fungeerde.

Waarschijnlijk stond de C.I. in het genoemde jaar nog slechts met de politie in deze gemeenten in verbinding en heeft inschakeling in het C.I.-verband van de niet vermelde, van belang zijnde gemeenten pas in een later stadium plaats gevonden. De districtscommandanten van de Rijksveldwacht zijn evenmin opgenomen. Ook over hun medewerking aan de C.I.-belangen werd pas later met het Ministerie van Justie overeenstemming bereikt.

pag. 216

Aan enkele andere, in mijn archief aanwezige geschriften van politiek-informatieve aard, eveneens daterend uit 1926, wordt — gezien hun vermoedelijk slechts incidentieel karakter — voorbij gegaan.

++ ++
++

Alle bewaard gebleven documenten uit 1926 zijn, niet alleen door de tand des tijds, op sommige plaatsen gehavend en zeer broos. Dit is mede een gevolg van hun 'illegale' verblijf gedurende de bezetting. Om de documenten voor inbeslagname door de Duitsers veilig te stellen, is verreweg het grootste gedeelte van dit archief 'ondergedoken' en tijdens de vijf bezettingsjaren opgeborgen geweest in een doodskist, die in de eerste dagen van de bezetting op een begraafplaats in het noorden van ons land 'ter aarde is besteld'. Door dit langdurige verblijf in een vochtige bodem zijn sommige gedeeltes sterk aangetast. De geschriften uit de latere jaren zijn, kennelijk doordat zij waren voorzien van een stevige omslag, daartegen beter bestand gebleken.

D. DIVERSEN

Als regel werden de maandoverzichten aan de verbindingen toegezonden, vergezeld van een "Mededeelingenblad".

Daarin werden bijzonderheden aan de politie-I.d.'s ter kennis gebracht van zeer uiteenlopende aard.

Soms werd daarin extra-aandacht van die verbindingen verzocht voor aanstaande belangrijke politieke gebeurtenissen.

Wijzigingen in de "Lijst Verbindingen" (door overlijden van functionarissen, benoeming van nieuwe korpschefs van politie of burgemeesters (voor de kleine gemeenten)) werden daarin aan alle verbindingen bekend gemaakt.

Een belangrijk gedeelte van deze “Mededeelingen” werd gevuld met bijzonderheden over in de diverse gemeenten door de politie aangehouden vreemdelingen, van wie gegevens over politiek-extremistische gezindheid, dan wel dergelijke activiteit in binnen- of buitenland, bekend waren geworden. De betreffende gegevens werden, in beknopte vorm, door de I.d.’s aan de C.I. doorgegeven, die voor landelijke verspreiding zorg droeg. Na de machtsovername in 1933 in Duitsland en het daarop gevolgde bestaansverbod voor de Kommunistische Partei Deutschland nam deze rubriek sterk in omvang toe, als gevolg van de veelvuldige aanhouding van uit Duitsland uitgeweken communisten. De namen van en de gegevens over deze personen werden eveneens in de carthotheken van de grote verbindingen verwerkt. Het nut an de verspreiding van deze informatie is in de praktijk herhaaldelijk gebleken.

pag. 217

Wanneer zich daartoe een aanleiding voordeed, richtte de C.I. zich ook met een speciaal rondschrjven tot sommige of alle verbindingen. Als voorbeeld hiervan diene het volgende afschrift-schrijven, gedateerd 6 maart 1937.

“In verband met de a.s. Kroningsfeesten te Londen op 12 Mei wordt gaarne bericht verzocht van personen, actieve leden, van terroristische en andere ultra radicale groepen, die van plan mochten zijn naar Engeland te gaan.

De bedoeling is alléén opgave te verstrekken van die personen, die op goede gronden als verdacht worden beschouwd en die in staat worden geacht voor een terroristisch optreden en dus géén lijsten met veel namen van leden van anarchistische of andere organisaties, daar zulke omvangrijke gegevens uit praktische overwegingen toch niet benut kunnen worden.”

In het eerste daarna uitgegeven Mededeelingenblad werd dit verzoek herhaald. In het bijzonder werd daarbij de aandacht gevestigd op de drie mannen die ter zaken van de moord op Koning Alexander van Joego Slavië in 1934 te Marseille, in Frankrijk bij verstek ter dood waren veroordeeld, t.w. Ante Pavelic, de leider van de groep, en Kvaternik en Persevic, zijn belangrijkste medewerkers. Te hunnen aanzien berichtte de C.I.:

“DE VERBINDINGEN WORDEN VERZOCHT BIJ ONTDEKKING VAN DEZE DRIE PERSONEN (OF EEN VAN HEN) HUN GANGEN IN HET GEHEIM TE DOEN NAGAAN (GEEN AANHOUDING) EN ONMIDDELIJK DE C.I. EN DE I.D. AMSTERDAM TE BERICHTEN.”

Soortgelijke landelijke berichtgeving door de C.I. herinner ik mij met betrekking tot andere internationale gebeurtenissen, o.a. het bezoek van het Engelse Koningspaar aan Parijs in 1937 of 1938.

Het nut van deze vorm an informatie blijkt wel uit het feit, dat ik in 1937 in Rotterdam een Joegoslaaf als ongewenste vreemdeling

in bewaring kon stellen, op grond van de van de C.I. ontvangen inlichting, dat deze man lid was van de I.M.R.O. (Inner Macedonian Revolutionary Organization). Die informatie werd bevestigd door het aantreffen van de initialen I.M.R.O. op één zijner bovenarmen, welke letters in de huid waren getatoeërd of gebrand.

Van enkele buitenlandse inlichtingendiensten ontving de C.I. regelmatig opgaven van personen, die wegens hun revolutionaire activiteit uit de betreffende landen waren verwijderd. Ook van deze lijsten werden door de C.I. afschriften aan de verbindingen in ons land verzonden.

Al naar gelang van de aard en de belangrijkheid van de bovengenoemde mededelingen werd eveneens bericht daarover verzonden aan de Voorzitter van de Raad van Ministers, de Ministers van Binnenlandse Zaken, de Justitie, Defensie, Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en Koloniën, aan de procureurs-generaal bij de gerechtshoven, de Inspecteur en de divisie-commandanten der Rijksveldwacht, de administrateur der Grensbewaking en het Hoofdparket in Nederlands Indië.

pag. 218

'Zwarte lijsten'

Naar ik meen in 1926 begon de C.I. met het opmaken van lijsten, de z.g. zwarte lijsten, waarin de belangrijkste extremistische figuren werden opgenomen. Exemplaren daarvan werden aan alle politieverbindingen verzonden.

Sindsdien werden in de oneven jaren lijsten aan die verbindingen verstrekt van Nederlandse, in de even jaren van buitenlandse extremisten. Wanneer door de C.I. de datum van verschijning van een nieuwe lijst bij benadering was vastgesteld, werd aan de politieverbindingen verzocht, de op te nemen gegevens vooraf zo goed mogelijk te verifiëren.

In de Nederlandse lijsten werden van de betrokkenen vermeld:

- familienaam en voornaam
- geboortedatum en -plaats
- één of meer mutaties/functies in extremistische organisaties.

De indeling van de lijsten geschiedde naar de gemeente-namen, in alfabetische volgorde. Daaraan voorafgaand werd opgenomen een alfabetische klapper op de namen uit alle gemeenten en aan het slot de eventueel benodigde aanvullingen met gegevens, verkregen in de periode dat de lijsten bij de C.I. definitief werden vastgesteld, getikt en vermenigvuldigd.

Een exemplaar van de 'zwarte lijst' van 1939 is in mijn archief aanwezig. De algemene klapper van deze lijst omvat 149 pagina's, elk met gemiddeld 44 namen, zodat in totaal ongeveer 6500 personen zijn vermeld. Daarna is opgenomen een drie bladzijden grote lijst: "Betekenis der afkortingen van links-revolutionnaire vereenigingen en groepen", met afkortingen en volledige namen van 112 organisaties. De daarop volgende opgaven per gemeente beslaan niet minder dan 355 pagina's. Dan volgt een aanvulling van drie pagina's, waarna vier pagina's gewijd zijn aan een opsomming van "Nederlanders met onbekende woonplaats", vier pagina's met namen van "Nederlanders woonachtig in het buitenland", een tweede aanvulling van twee pagina's en ten slotte vijf pagina's met namen uit "Nederlandsch Indië afkomstige revolutionairen van inheemse landaard".

pag. 219

De samenstelling van deze lijsten geschiedde jarenlang door Rozenberg; pas in de laatste jaren was ook de carthotheek-chef H. Smit daarbij ingeschakeld.

Bij de inlichtingendiensten van de Amsterdamse en de Rotterdamse politie (misschien ook in Den Haag; dat is mij niet bekend), werden alle namen uit de 'zwarte lijsten', zowel de binnen- als de buitenlandse, op kaarten verwerkt en in de cartotheek opgenomen. De politie van de omliggende gemeenten van Rotterdam, die hiervan op de hoogte was, maakte daarvan meermalen gebruik voor het verkrijgen van inlichtingen.

Reeds in 1930 werden de ontvangers an deze lijsten er op gewezen, de lijsten zorgvuldig te bewaren en in kritieke tijden te vernietigen, zodat zij nimmer in verkeerde handen zouden kunnen geraken.

In de eerste jaren van het bestaan van de B.V.D. heb ik twee exemplaren van 'zwarte lijsten' voor Nederlanders (naar ik meen van de jaren 1935 en 1939) ter beschikking gesteld van A.C.D.⁸¹, waar alle daarin vermelde namen in onze carthotheek zijn verwerkt, c.q. de reeds aanwezige kaarten aangevuld.

⁸¹ onbekende afkorting

Fondsen

De gelden, nodig ter bestrijding van de geheime uitgaven van de C.I. werden voor het grootste deel verstrekt door het ministerie van Defensie. Binnenlandse Zaken en Justitie droegen kleinere bedragen bij. Ook van de procureur-generaal bij het Hogerechtshof te Batavia werd een bijdrage (onbekend hoe groot) ontvangen.

(Zie hiervoor tevens hoofdstuk V, blz. 161 – 163)

Waar ook met het Nederlandse bedrijfsleven werd samengewerkt en de bedrijven de profijten daarvan ervoeren, werd ook van die zijde bijgedragen in de kosten. Welke bedragen jaarlijks daarvan binnen

kwamen is niet bekend. T.S. Rooseboom verklaarde dienaangaande, dat hij daardoor enigszins tegemoet kon komen aan de behoeften voor meer personeel.

In 1928 beklagde Hoofd C.I. zich over

“het gebrek aan financiële kracht, waardoor het niet mogelijk was te bereiken, wat wel verkregen zou kunnen worden, indien over enigszins ruimere middelen kon worden beschikt.”

Nadien aangewende pogingen het ter beschikking gestelde bedrag verhoogd te krijgen, werden in 1930 met gunstig resultaat bekroond. Maar die steun werd niet zonder meer gegeven. Volgens mededeling van Hoofd C.I. was het ook hier: “voor wat, hoort wat” en ging men meer en meer van de C.I. eisen. Dat “meer en meer” sloeg voornamelijk op te verstrekken inlichtingen over leger en vloot. Van Oorschot lichtte dat toe met de uitlating:

pag. 220

“Lange tijd hebben de autoriteiten aan dit punt niet de aandacht gewijd, welke het verdient; doch in de laatste jaren is men begonnen de noodzakelijkheid daarvan in te zien en uiteraard is men toen al dadelijk bij den inlichtingendienst terecht gekomen. Zooals gewoonlijk geschiedt, deed zich hierbij weer het geval voor, dat men aan dien inlichtingendienst zeer hoge eischen stelt. Terwijl men jarenlang het bestaan van den C.I. niet scheen te vermoeden en een indruk teweegbracht, alsof men het zeer goed zonder de hulp van den dienst kon stellen, worden nu plotseling opdrachten verstrekt welke den indruk vestigen, dat men bij den C.I. een soort bovennatuurlijke macht veronderstelt.”

De inlichtingendiensten van de vier grote gemeenten kregen maandelijks van de C.I. uit de ter beschikking staande geheime fondsen een bedrag uitgekeerd, ter bestrijding van de kosten, verbonden aan het verkrijgen van inlichtingen door middel van agenten. Gedurende de jaren dat ik bij de I.d. Rotterdam werkzaam was, werd voor dit doel maandelijks een bedrag van f 200, – ontvangen. Het werd tijdens de maandelijks besprekingen te Den Haag in ontvangst genomen. Van dit geld mochten geen toelagen aan de I.d.-rechercheurs worden betaald. In Rotterdam werden aan het personeel van de I.d. in het geheel geen extra-betalingen voor dit werk gedaan. De toeslagen welke gedurende de Eerste Wereldoorlog aan enkele Rotterdamse rechercheurs werden betaald (zie hoofdstuk I, blz. 28) waren slechts van tijdelijke aard. Welke bedragen aan de andere grote I.d.'s werden verstrekt is mij niet bekend. Ook voor de I.d.-werkzaamheden in de kleine(re) gemeenten werden door de C.I. gelden uitgekeerd, ter vergoeding van door hen gedane betalingen. De door de rechercheurs Wijlhuizen c.s. gemaakte kosten werden uit de C.I.-fondsen vergoed.

De bureau-chef Rozenberg was belast met het beheer, de betaling aan de politie-verbindingen en de administratie van de geheime gelden.

Oude bekenden

pag. 221

In hoofdstuk II werd onder de rubriek "Politiek Buitenland" reeds gemeld, dat G.S.III op 13 februari 1919 de aankomst in Nederland verwachtte van "een gevaarlijk individu, eene Bartha Rutgers, geboren Mees, vrouw van een bolsjevistisch ingenieur in Rusland".

In het Beursbericht no. 35 van de firma De Clercq en Boon Hartsinck, Heerengracht 13 te Amsterdam, d.d. 3 april 1919, komt onder het hoofd "Belegging" het onderstaande bericht voor:

"Het beleggingsvraagstuk levert steeds moeilijker op te lossen problemen op en onverschillig hoe voorzichtig men het van alle kanten moge beschouwen, bij elk advies dat men daarop baseert loopt men in onze abnormale tijden toch gevaar bedrogen uit te komen. Niets is gemakkelijker dan landen al Rusland en Hongarije, waar communisme en bolsjewisme hoogtij vieren, als beleggingsterrein uit te schakelen, terwijl men ook Duitschland voorlopig gevoeglijk daarbij kan voegen uit hoofde van de groote onzekerheid welke de toekomst van dit zwaar beproefde land thans biedt, doch welk land mag thans gerekend worden geheel te ontsnappen aan hetzelfde gevaar?

Vanuit het Russisch centrum wordt in schier alle landen propaganda gemaakt voor de communistische denkbeelden en een deel van het geroofde kapitaal wort daaraan ten koste gelegd. Ook in ons land zijn thans lieden, waaronder een dame van goede huize die een algemeen geachten naam draagt, die zich niet schamen dergelijke, zij het dan niet door henzelfen gestolen gelden en kostbaarheden, ter hand te stellen aan de leiders der communistische agitatie, zonder dat de overheid het noodig schijnt te achten daartegen op te treden en de bedrivers van dergelijke euveldeaden onschadelijk te maken.

Het *gouverner c'est prévoir* schijnt te dezen opzicht niet toegepast te worden en toch moet het den leek veel wenschelijker toeschijnen zulke voorbereidingen tegen te gaan dan later de gevolgen met geweld te onderdrukken. Hoe het zij, het zaad wordt overal gestrooid en wie zal zeggen waar en wanneer het tot was zal komen. "

Op het Ministerie van Binnenlandse Zaken (of was het G.S.III ?) werd naast de middelste alinea van dit citaat de vraag gesteld: Wie ? waarna op 8 april schriftelijk aan de firma de Clercq en Boon Hartsinck verzocht werd om inlichtingen betreffende de identiteit van deze "dame van goede huize".

Op 9 april 1919 richtte de firma het volgende antwoord-schrijven aan het Ministerie:

"In antwoord op Uwe missive van 8 dezer No. 365, Afdeeling Kabinet, hebben wij de eer mede te deelen, dat de naam van de in ons

beursverslag van 3 April 11, bedoelde dame

Mevrouw Rutgers geboren Mees

is.

Deze dame woont te Rotterdam, maar vertrekt dezer dagen of is reeds vertrokken naar Rusland om met haren echtgenoot (Ingenieur) naar Nederland terug te reizen, die daarna hier de leiding van de communistische partij zal overnemen.

Zoo luiden de informatiën door ons ingewonnen, welke informatiën ons van betrouwbare zijde zijn verstrekt."

Het lijkt alsof mevrouw Rutgers, na haar verwachte binnenkomst in Nederland in februari 1919, zich kort nadien in Rusland weer bij haar man heeft gevoegd. Nog in dezelfde maand waarin ir. Rutgers deel nam aan het oprichtingscongres van de Komintern (maart 1919) is zij dus opnieuw naar Nederland gekomen, volgens de firma De Clercq en Boon Hartsinck, om hier "gestolen gelden en kostbaarheden ter hand te stellen aan de leiders der communistische agitatie". Zouden deze tijdens genoemde bijeenkomst aan Rutgers voor dit doel ter hand zijn gesteld? Aangezien Rutgers, die op het congres ook de communistische partij van de Verenigde Staten had vertegenwoordigd, van Moskou, via Japan en de Verenigde Staten (waar hij waarschijnlijk verslag van het congres heeft gedaan aan het communistische partijbestuur) naar Nederland terug keerde, zou daarin de verklaring zijn te vinden, dat hij zijn vrouw met het overbrengen van die gelden en kostbaarheden heeft belast.

Anderhalf jaar nadien werden, nu van andere zijde, wederom berichten ontvangen van invoer in Nederland van goud uit Rusland, waarvoor de bestemming niet met zekerheid kon worden vastgesteld.

Op 27 september 1920 berichtte de Minister van Buitenlandse Zaken aan zijn ambtgenoot van Binnenlandse Zaken de tekst van een telegram, ontvangen van de Hr. ?s. Gezant te Kopenhagen, luidende:

"Destijds heeft het Gouvernement van Moskou bij een bank te Christiania elf miljoen roebels in goud gedeponneerd, zoogenaamd om aankopen van steenkool en landbouwmachines in Noorwegen te doen.

Mij komt vertrouwelijk uit geautoriseerde bron ter oore, dat van deze elf miljoen reeds zeven miljoen zijn uitgevoerd en met name 56500 naar Holland, Sedert 27 Juli j.l. hebben drie zendingen plaats gehad, de laatste voor het bedrag van drie miljoen op 31 Augustus j.l. Ik weet niet of deze zendingen in Holland zijn aangekomen en voor welk doel het geld moet dienen. Het is een feit, dat de vergunning tot uitvoer is gevraagd voor Holland."

pag. 223

In dit schrijven werd verder nog verwezen naar een bijgevoegde brief van [de heer Wap](#) gewezen consul te Moskou.

Daarin berichtte deze heer Wap aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, dat hem bekend geworden was, dat bij de Amsterdamse Bank te Amsterdam een depot was gemaakt van goud in staven den bedrage van ongeveer drie miljoen gulden, toebehorende aan de Russische regering.

De oud-consul schreef verder o.m.:

“Met welk doel dit depot is gemaakt, is mij onbekend, maar het is buiten twijfel, dat het grootste gedeelte wel aan propaganda zal besteed worden. Daarom is het vooral noodig dat alles in het werk gesteld worde dit doel te doen mislukken.”

Na te hebben geadviseerd een embargo op dit goud te leggen, zo mogelijk in overeenstemming met de Zweedse regering, die op dezelfde rechtsprincipes een embargo zou kunnen leggen op minstens anderhalf miljoen roebels in goud, die in Stockholm waren gedeponeerd, besloot hij zijn brief met de mededeling, dat hij veronderstelde dat de Nederlandse regering

“reeds de noodige preventieve maatregelen genomen heeft, opdat dit goud niet tot vijandelijke doeleinden gebruikt worde.”

Of en zo ja, welke maatregelen door de Nederlandse regering hiertoe zijn genomen, is niet kunnen blijken.

Ook ten aanzien van een andere oud-gediende in Nederlandse communistische gelederen werden bijzonderheden bekend die uit historisch oogpunt het vermelden waard zijn. Deze figuur was Dr. Willem van Ravesteijn, mede-operichter van de C.P.H. en voor die partij lid van de Tweede Kamer.

In oktober 1919 werd door de brigade Nieuwe Schans van de Koninklijke Marechaussee een onderzoek ingesteld naar beweerde clandestiene invoer in Nederland van communistisch propagandamateriaal. Uit dit onderzoek bleek, dat de voorzitter van de C.P.H.-afdeling Nieuwe Schans, ██████, samen met de secretaris van die afdeling, ██████, bundels revolutionaire geschriften en brochures uit Duitsland in Nederland invoerde. Dit materiaal werd door hen als regel te Bunde (Dld) in ontvangst genomen van zekere ██████ soms haalden zij het af bij zekere ██████ te Emden (Dld). Na aankomst in Nieuwe Schans werd het drukwerk afgehaald door de communist ██████ van ██████ onderwijzer aan de openbare lagere school, wonende te Beerta. Van ██████ was slechts een tussenpersoon; hij droeg er zorg voor dat de geschriften in het bezit kwamen van Van Ravesteijn te Rotterdam. Op zijn beurt speelde deze een en ander in handen van communistische zeelieden, die belast waren met de overbrenging er van naar Oost en West Indië. Voor Oost Indië zijn deze ‘koeriers’ vermoedelijke Indonesische bemanningslieden van de Rotterdamse Lloyd geweest, die ook in latere jaren (1926 – 1932) deze diensten verleenden.

Mogelijk staat hiermede nog in verband een sollicitatie van ██████ naar een onderwijzersfunctie in Nederlands Indië. Hij stelde zich omstreeks oktober/november 1919 daartoe ter beschikking van het Ministerie van Koloniën en kreeg inderdaad een benoeming tot onderwijzer 2e klasse in Nederlands Oost Indië.

Geschil over contra-spionage

Vanaf de oprichting van de C.I. in 1919 behoorden tot de taak van de dienst de bestrijding van de spionage-activiteit. In feite werd die taak uitgeoefend door zijn verbindingen, de gemeente-politie, de Rijksveldwacht en de Koninklijke Marechaussee. Het verloop van de in behandeling zijnde spionage-gevallen werd aan de C.I. doorgegeven. De ter zake van dit delict opgemaakte processen-verbaal, gering in aantal, werden doorgezonden aan de justitie, met gelijktijdige voorgeleiding van de verdachten. Wanneer vreemdelingen werden aangehouden, verdacht van dit misdrijf, moest ook de procureur-generaal, in zijn kwaliteit van directeur van politie, daarvan in kennis worden gesteld.

In 1938 besloot de Ministerraad, van mening zijnde dat de politie onvoldoende actief was bij de opsporing van misdrijven tegen de veiligheid van de Staat, de leiding van het justitiële apparaat te versterken en de de procureurs-generaal op te dragen:

- De politie te instrueren dat van elk voorval dat kon leiden tot opsporing van misdrijven tegen de veiligheid van de Staat, rapporten in twee-voud op te maken, één exemplaar bestemd voor de C.I., het tweede — via de procureur-generaal te leiden — voor het Departement van Justitie;
- het rijksrecherche-apparaat uit te breiden, zodat zeer moeilijke opsporings-onderzoeken in verband met spionage door de meest ervaren rijksrechercheurs konden worden verricht;
- hun officieren van justitie te activeren inzake vervolging van misdrijven tegen de veiligheid van de Staat.

pag. 225

Geleidelijk aan vormde zich dientengevolge aan het Departement van Justitie een bureau met een documentatie, die voor wat de spionage-bestrijding betreft, een duplicering was van die van de C.I.

Over de vraag tot wiens competentie deze werkzaamheden behoorden, over de in verband daarmee gehouden besprekingen en over de tel slotte getroffen regeling — voor zo ver althans van een regeling gesproken kon worden — werden zeer tegenstrijdige uitzettingen vernomen. De door generaal Fabius nagelaten geschriften

hierover en de mededelingen van de over deze aangelegenheid geïnterviewden, ██████ vice-president van het Gerechtshof in Den Haag en ██████ oud-procureur-generaal bij het Gerechtshof te Amsterdam, wijken sterk van elkaar af. Getracht is, uit de verkregen gegevens het verloop van deze aangelegenheid zo goed mogelijk te reconstrueren.

Aan het hoofd van de afdeling Politie van het ministerie van Justitie stond Mr. Dr. J.R.M. van Angeren⁸² die niet zonder kritiek was ten aanzien van G.S.III en in het bijzonder de C.I. Hij stond, ook op het gebied van spionage-bestrijding, een strikte neutraliteit voor. Naar zijn mening haperde het daaraan. Niet alleen was de C.I. in zijn ogen anti-Duits, maar zelfs pro-Engels en pro-Frans. Dat het Hoofd van G.S.III, de heer van Oorschot, met een Engelse getrouwd was, oordeelde hij mede een belemmering voor een neutrale houding van de dienst.

Met betrekking tot de organisatie van de Nederlandse politie nam van Angeren zeer positief het standpunt in, dat er slechts één politie-apparaat voor het gehele land diende te zijn. Deze mening heeft hij vóór, tijdens en na de bezetting steeds gehuldigd. Hij heeft die mening ook uitgewerkt in het door hem in zijn Londense tijd (1940 – 1945) ontworpen ‘Politiebesluit’ en ook na de bevrijding die gedachte voorgestaan. De na-oorlogse regeling, waarbij aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken een afdeling ‘Openbare Orde en Veiligheid’ werd geformeerd en de spreiding van het politie-beleid over twee ministeries achtte hij volkomen fout.

Zijn opvattingen over een goede politie-organisatie en zijn kritiek ten aanzien van de C.I. hebben vermoedelijk mede bijgedragen de Ministerraad tot de bovenvermelde mening te brengen.

Ook na zijn benoeming tot secretaris-generaal, in 1937, bleef van Angeren veel belangstelling tonen voor het werk van de afdeling ‘Politie’, hoewel hij de leiding er van had overgedragen aan ██████. In zijn functie bleef de secretaris-generaal nauw contact onderhouden met zijn voornaamste medewerker op het gebied van de spionage-bestrijding, Mr. ██████ Gestimuleerd door Van Angeren, is het na 1937 vooral het werk van ██████ geweest, dat er bij Justitie een aan de C.I. gelijksoortige dienst is gegroeid. Hij werd daarbij ter zijde gestaan door de rijksrechercheurs. In het bijzonder de rechercheurs ██████ brachten het grootste deel van hun tijd door met contra-spionagewerk voor ██████. Dit heb ik zelf in de praktijk ervaren in Rotterdam, waar zij mij meermalen op dit terrein voor de voeten hebben gelopen.

Het ‘geheime’ karakter van zijn werk wist ██████ op verschillende manieren naar buiten te demonstreren. Zo was zijn kamer de eerste in het gehele Justitie-gebouw die voorzien werd van een

⁸² Johannes Regnerus Maria (Jan) van Angeren, 1894 –1959

conferentie-lichtje, hetgeen daar veel opzien baarde; wanneer hij in bespreking was met één der rijksrechercheurs mocht hij onder geen beding gestoord worden; wanneer één der kasten met zijn 'geheime dossiers' op zijn kamer open stond, mocht niemand die kamer betreden; zijn 'bureau' stond op het departement bekend als de 'G.D.' (Geheime Dienst).

Bij de besprekingen die regelmatig, elke veertien dagen, door de vijf procureurs-generaal werden gehouden, ter bespreking van — voornamelijk — hun beleid als directeuren van politie, werd geleidelijk aan ook Van Angeren betrokken. Ook in dit gezelschap zou door Van Angeren gesproken zijn over zijn ideeën van één Nederlandse politie, van één recherche-centrale en de behandeling van spionage-zaken door justitie en politie. Deze vertegenwoordigers van het Openbaar Ministerie waren, vooral wat dit laatste punt betreft, het geheel met hem eens.

Volgens oud-procureur-generaal Van Tiel zou het de wens van Van Angeren zijn geweest diverse in Nederland bestaande centrales (Vals Geld, Internationale Misdadigers, Vreemdelingen, Verdovende middelen) samen te brengen in één afdeling aan het Departement van Justitie. Gedeeltelijk vóór, voor het overige tijdens de bezetting, is een re-organisatie in die geest tot stand gekomen. Als eerste kwam de centrale dienst voor de behandeling van vreemdelingen-zaken, de Rijksvreemdelingendienst, tot stand. Van Angeren heeft hiervoor zelf nog het hoofd, ██████, kunnen aanwijzen. Achtereenvolgens werden daarna opgericht de Rijksidentificatiedienst, ██████, en de Centrale Opsporingsdienst, waaronder de overige bovengenoemde centrales kwamen te ressorteren, onder leiding van de commissaris ██████ uit Rotterdam. Het geheel werd op 1 januari 1941 te zamen gebracht in de Rijksrecherchecentrale, ██████. Maar toen het zo ver was, was Van Angeren reeds in Engeland werkzaam en werd de behandeling van de spionage-zaken niet meer aan Nederlanders toevertrouwd.

pag. 227

Op welke wijze de competentie-kwestie tussen Justitie en G.S.III ten slotte is opgelost, bleek niet meer te achterhalen. Alle documentatie daarover aan het Departement van Justitie was tijdens de oorlogsdagen verbrand. Het is zeer de vraag of het ooit tot een definitieve overeenkomst tussen G.S.III en Justitie is gekomen. Ik kan mij niet herinneren, dat in die periode (1938 – 1939) wijziging is voorgeschreven met betrekking tot de behandeling van, c.q. berichtgeving over spionage-gevallen.

Het geschil had ook buiten de kring van de direct er bij betrokkenen de nodige aandacht getrokken, zo zeer zelfs, dat het er ten slotte toe leidde, dat zowel Van Oorschoot, als later ook Mr. ██████ door Koningin Wilhemina werden ontboden om tegenover haar hun stand-

punten ter zake uit een te zetten en toe te lichten.

De interesse van de Koningin voor het contra-spionage-werk in ons land is mede een gevolg geweest van het feit dat zij kennis had genomen van het boek van Hermann Rauschning, "Hitler's eigen woorden"⁸³ ("politieke gesprekken over zijn werkelijke bedoelingen"). Zij was hierdoor zeer verontrust, hetgeen niet verwonderlijk is, gezien de daarin voorkomende verklaring van Hitler, dat hij Nederland wilde bezetten ("In nog geen acht uur zijn wij aan de kust"), in zijn oog een waardevolle basis voor een lucht- en duikbootoorlog tegen Engeland (Nederlandse vertaling, 1940, blz. 110).

⁸³ zie bibliotheek.nl

Radio-alarmeringssysteem

Troelstra's optreden in de vergadering van de Tweede Kamer op 12 november 1918, waar hij zijn revolutie-plannen aankondigde, heeft er toe geleid, dat van de zijde van de G.S. III maatregelen werden getroffen, om te voorkomen dat de regering op bepaalde momenten geconfronteerd zou worden met omvangrijke stakingsbewegingen, opstandige bewegingen, woelingen e.d., zonder dat daarover voorafgaande waarschuwingen van de zijde van de C.I. waren uitgegaan.

Wel waren reeds instituten als Burgerwacht en Vrijwillige Landstrom in het leven geroepen, maar deze zouden pas in actie kunnen komen, ná dat woelingen e.d. waren uitgebroken. Voorafgaande waarschuwingen betreffende mogelijk op hande zijnde ongeregeldeheden waren van die zijde niet te verwachten.

Tijdige, dus voorafgaande, informatie aan de regering vereiste absolute zekerheid ten aanzien van het onder alle omstandigheden functioneren van de communicatie-middelen in het gehele land. Rekening werd gehouden met de mogelijkheid dat die zekerheid ten aanzien van telegraaf- en telefoonverkeer niet gegarandeerd zou zijn.

Teneinde deze mogelijkheid te elimineren werden in het jaar 1919 in verschillende plaatsen van het land, door de zorg van het Ministerie van Oorlog, radio-telegraafstations opgericht.

In de loop van het jaar 1920 werd overleg gepleegd tussen de ministers van Binnenlandse Zaken en Oorlog, teneinde de kosten, verbonden aan oprichting, onderhoud, eventueel nodige verplaatsing en dergelijke, van de begroting van Oorlog over te hevelen naar die van Binnenlandse Zaken. Daarbij werd in overweging genomen, dat het doel waarvoor de posten waren ingericht hoofdzakelijk de belangen van het algemeen binnenlandse bestuur te goede kwamen, al werd niet uitgesloten, dat zij in onrustige tijden ook wel voor militaire doeleinden zouden kunnen worden gebruikt.

In een aanvullende begroting voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken voor het jaar 1920 werd derhalve voor dit doel nog een

post opgebracht van f 108.700, –. Sindsdien heeft men de post voor deze radio-telegraafstations alle dienstjaren, van 1920 tot 1940, op de begroting van Binnenlandse Zaken geplaatst. De uitgetrokken bedragen liepen van f!68.000, – in 1922 terug tot f 7.500, – in 1940.

Van één zijde werd de mededeling verkregen dat de radio-posten gevestigd waren in alle provinciale hoofdsteden en daarenboven nog in enkele grote gemeenten. Zekerheid hieromtrent is niet verkregen kunnen worden.

Indien er al een post in de gemeente Rotterdam gevestigd mag zijn geweest, is mij van een gebruikmaking daarvan niets bekend, hetgeen onbegrijpelijk is, omdat tot 1940 van een verbreking van het telefonisch verkeer in die periode nimmer sprake is geweest.

Gedurende de mobilisatie van 1939/1940 was, teneinde tijdig te kunnen waarschuwen voor uit het oosten dreigende militaire gevaren, langs de oostgrens van ons land een keten van radio-zendinstallaties opgesteld. Van Noord naar Zuid waren deze posten, in alfabetische volgorde, aangeduid met Indische namen. Bekend zijn geworden de namen: Ambon, Batavia, Ceram, Djocja, Fak Fak en Kotaradja. De post Ambon was (vermoedelijk) geplaatst te Delfzijl, de post Batavia te Groenlo, de post Djocja te Azewij, Ceram te Hengelo en Fak Fak te Zevenaar. Ten Zuiden van de Rijn waren installaties opgesteld in Meijel, Nederweert, Boxmeer, Wanssum, Blerick, Grave en Someren. Hoeveel posten er totaal zijn geweest kon niet worden vastgesteld. Zij waren, althans voor een deel, ondergebracht in de marchaussee-kazernes.

pag. 229

Alle posten hadden dezelfde opdracht: in geval van overschrijding van de binnen hun gebied gelegen grens door Duitse legers, het uitzenden van het alarm "Hier ... (naam zender). Storm uit het Oosten". Die uitzending zou in klare taal geschieden.

De door deze posten te verstrekken berichtgeving had een tweeledig doel; enerzijds diende zij ter informatie van onze Generale Staf, anderzijds ter waarschuwing van de strategische groepen van de Militaire Politietroepen die langs de oostgrens gelegerd waren. Deze groepen waren belast met de bewaking van de strategische punten, o.a. de grote bruggen, die zij, in geval van nood, moesten vernielen. Het sein om tot die vernieling over te gaan, zou o.a. zijn de ontvangst van bedoelde alarmkreet. Daartoe waren in de dienstlokalen van de strategische groepen radio-ontvangsttoestellen opgesteld, die waren afgesteld op de golflengte waarop de radio-zendstations hun waarschuwing zouden omroepen. Eénmaal per maand werd die golflengte gewijzigd. Zij lag gewoonlijk in de omgeving van de 91 meter. Wie die wijziging bepaalde is niet met zekerheid bekend geworden. Mogelijk was dit het hoofd van de G.S.III. Door één zegsman werd in dit verband de naam genoemd van de command van

de Politietroepen, ██████ die mogelijk van G.S. III opdracht daartoe had ontvangen.

De ontvangsttoestellen moesten dag en nacht op de vastgestelde golflengte afgesteld blijven staan, in ruimten die zonder enige onderbreking door manschappen van de Politietroepen moesten zijn bezet.

Generaal Nierstrasz⁸⁴ schreef hierover in zijn studie “De krijgsverrichting ten Oosten van de IJssel en in de IJsellinie Mei 1940” op blz. 9:

“In verschillende plaatsen bevonden zich geheime zenders, die Indische namen droegen, nl. te Zevenaar (Fak Fak), Groenlo (Batavia), Azewijn (Djocja), Winterswijk, Hengelo (Ceram).

Na in werking te zijn gesteld, zonden zij automatisch het herhaalde bericht: “Storm uit het Noorden (Zuiden)” uit, welk bericht betekende: Grensoverschrijdingen ten noorden (ten zuiden) van de Rijn. Dit bericht zou ontvangen en weergegeven worden door automatische ontvangers, opgesteld op de commandoposten van alle commandanten der grensbataljons en bovendien bij de politietroepen te Westervoort, Cabenterbrug ten westen van Doesburg, Zutphen, Deventer, Zwolle, Kampen, in de commandoposten van Groep IJssel-Zuid en Groep IJssel-Noord en in de marechaussee-kazerne te Apeldoorn.”

In de verslagen over de krijgsverrichtingen in andere gebieden is hierover niets vermeld.

De zenders hebben op 10 mei 1940 inderdaad de alarmering uitgezonden. In de barak van de Politietroepen in Fort Westervoort werd doorlopend het alarm gehoord “Storm uit het Oosten” van een bepaalde zender, terwijl daarnaast ook de zender Ambon in Westervoort werd gehoord. Bekend is geworden dat de zender te Groenlo eveneens heeft gewerkt; zij werd in werking gesteld door Commandant 3-16 Grensbataljon, gebied T.B.O.⁸⁵

Volstreekte zekerheid dat het in de aanvang genoemde stelsel van radio-telegraafstations (ter waarschuwing voor dreigende woelingen) identiek zou zijn aan het alarmerings-systeem uit de mobilisatie, werd niet verkregen. De hiervóór gemelde overweging dat het eerstgenoemde stelsel in onrustige tijden ook voor militaire doeleinden zou kunnen worden gebruikt, zou in die richting kunnen wijzen.

Vast staat evenwel, dat het systeem dat tijdens de oorlogsdagen heeft gewerkt, niet pas is ontworpen gedurende de mobilisatie. Enkele jaren voordien was reeds een gedeelte er van in werking gesteld. Voor dat gedeelte gaf de Minister van Defensie op 9 september 1937 aan de Chef Staf reeds een instructie, bestemd voor het personeel van de Koninklijke Marechaussee en het Korps Politietroepen, dat belast was met de bediening er van. Tegelijkertijd werd een instructie aan de Chef Staf gezonden over het houden van theorie voor het gebruik van de radio-zend- en ontvanginstallaties.

⁸⁴ Victor Emilius Nierstrasz, 1889 – 1967

⁸⁵ Terreinbeherende organisaties?

Behoudens het gegeven dat de Commandant Veldleger op 25 februari 1940 aan de Opperbevelhebber het voorstel deed de radio-ontvangposten in het gebied van het IIIe Legerkorps te verplaatsen, waren geen nadere inlichtingen over dit systeem te verkrijgen.

Het ambtenarenverbod

Reeds ver vóór de invoering in 1933 van het z.g. ambtenarenverbod, was de aandacht van de C.I. gevestigd op het probleem: werkgevers (red: nemers), in dienst van de overheid, van wie bekend is dat zij extremistische ideeën aanhangen.

De toenmalige hoofdcommissarissen van Rotterdam had, naar hij op een jaarvergadering van de C.I. meedeelde, reeds vóór 1930 zijn medewerking gegeven bij de verwijdering van personen met links-extreme/extremistische neigingen, die bij bepaalde bemeentelijke diensten werkzaam waren. Door andere politie-chefs werd geklaagd over het te kort schieten van de overheid in het optreden tegen op diezelfde gronden ongewenste ambtenaren en werd aangedrongen op een regeling van deze aangelegenheid, door het vaststellen van bepaalde richtlijnen.

Het "geval Urbina" (overval op Curaçao) en nadien de muiterij op de "De Zeven Provinciën"⁸⁶ hebben de gevaren die uit de linkse hoek dreigden, nog eens nadrukkelijk onderstreept.

Het Departement van Defensie heeft op het laatstvermelde gebeuren onmiddellijk gereageerd. Bij Legerorder no. 59 van 1933 werd aan de ministeriële beschikking van 24 februari 1933, IIde afdeling B, no. 2, algemene bekendheid gegeven. Deze beschikking luidde:

"ORGANISATIES OP SOCIAAL-DEMOCRATISCHE GRONDSLAG.

Ter kennis wordt gebracht, dat aansluiting bij of eenigerlei steunverleening aan groepen, of vereenigingen van personen op sociaal-democratische grondslag in strijd is met de plichten van den militairen ambtenaar en derhalve verboden."

De gouverneur-generaal van Nederlands Indië vaardigde kort daarna een soortgelijk besluit uit, dat echter ook de vrijheid van organisatie van niet-militaire landsdienaren inperkte. In een naschrift bij een bulletin van het Comité voor Nationale Samenwerking werd dienaangaande bericht:

"Aneta⁸⁷ meldt d.d. 28 Juni 1933, dat door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië een besluit is vastgesteld, waarbij o.a. is bepaald, dat geen landsdienaren lid mogen zijn dan wel medewerking verlenen aan vereenigingen, die actie voeren, welke schadelijk kan worden geacht voor de discipline of den goeden geest in het corps landsdienaren of welke zich actief of passief verzetten tegen het wettig gezag.

pag. 231

⁸⁶ op 4 februari 1933 nabij Sumatra

⁸⁷ Algemeen Nieuws- en Telegraaf- Agentschap van Indië

Als voor landsdienaren verboden vereenigingen zijn aangewezen de *Pendidikan Nasional Indonesia* (P.N.I.)⁸⁸ en de *Persatuan Indonesia* (P.I.)⁸⁹

Indien een landsdiener handelt in strijd met de bepalingen van dit besluit, moet ontslag uit 's lands dienst onmiddellijk oneervol volgen.

Deze regelingen gelden vooral het personeel, dat heel of gedeeltelijk, middellijk of onmiddellijk uit de landskassen wordt bezoldigd, terwijl een wettelijke regeling wordt voorbereid om de bepalingen mede van toepassing te doen zijn ten opzichte van ambtenaren en beampten in dienst van lagere autonome gemeenschappen en het personeel van particuliere instellingen, welks worden gesubsidieerd en de zelfbestuursgebieden.

Tenslotte is een verbod uitgevaardigd voor Europeesch en inlandsch marinepersoneel om lid te zijn van of steun te verlenen aan vereenigingen of groepen op sociaal-democratischen of anti-militaristischen grondslag."

Behoefde het lidmaatschap van de N.S.B. en andere nationaal-socialistische organisaties in de eerste dertiger jaren nog maar weinig bezwaren op te roepen met betrekking tot 's lands veiligheid, met het toenemen van de betekenis, maar vooral door het zich in de volgende jaren geleidelijk wijzigende gedragspatroon van deze bewegingen, begonnen die bezwaren voortdurend zwaarder te wegen. Krachtige beïnvloeding door buitenlandse, geestverwante organisaties droeg daar in niet geringe mate toe bij.

Voorals het verenigbaar achten en toelaten, om als officier bij de Nederlandse krijgsmacht te dienen en tevens lid te zijn van een nationaal-socialistische beweging, maakte het voor de C.I. bijzonder moeilijk, zijn taak naar behoren te verrichten. In het bijzonder gedurende de periode dat de met de N.S.B. sympathiserende generaal Seijffardt chef van de Generale Staf was werd die mogelijkheid nog belangrijk vergroot.

In dit verband verklaarde het hoofd van de C.I. in 1948 voor de Parlementaire Enquête Commissie o.m.:

"Men heeft wel eens pogingen gedaan om die toestand de nek om te draaien, maar dat is altijd mislukt en de oude toestand is blijven bestaan."

Hoofd C.I. doelde hiermede op de door de C.I. bijgehouden registratie van officieren die lid van de N.S.B. waren en de daartegen door generaal Seijffardt ondernomen pogingen die registratie te beëindigen (zie blz.. 154).

De verschillende hiervoor opgesomde factoren hebben er toe geleid, dat de Minister van Staat, Voorzitter van de Raad van Ministers, H. Colijn, op 24 juli 1933 het z.g. Ambtenarenverbod afkondigde.

De tekst van de beschikking luidt:

"DE MINISTER VAN STAAT, VOORZITTER VAN DEN RAAD VAN MINISTERS,

⁸⁸ Indonesische Nationale Partij

⁸⁹ Indonesische Eenheidspartij

Gelet op artikel 97b, tweede lid, van het Algemeen Rijksambtenarenreglement:

pag. 233

VERKLAART:

- 1e. dat de na te noemen vereenigingen, te weten:
- a. de Communistische Partij Holland met den Communistischen Jeugdbond, den Revolutionnair Socialistische Vrouwenbond en alle Communistische zgn. mantelorganisaties
 - b. Het Landelijk Verbond van Sociaal Anarchisten, de Alarmgroepen en het Landelijk Verbond van die groepen, alsmede de Bond van Anarcho-socialisten.
 - c. het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond met de daarbij aangesloten Vakgroepen en zijn Arbeiders Jeugd Organisatie.
 - d. de Onafhankelijke Socialistische Partij met haar Jeugdverbond en Arbeidersweer.
 - e. het Nederlandsch Arbeids Secretariaat (N.A.S.) en daarbij aangesloten vakgroepen, de N.A.S. Jeugdbond, de N.A.S. Vrouwenbond, de Vereeniging voor Volksontwikkeling, het Antifo, alsmede de Revolutionnair Socialistische Partij.
 - f. de Nationaalsocialistische Nederlandsche Arbeiderspartij (N.S.N.A.P., Amsterdam).
 - g. Nationaalsocialistische Nederlandsche Arbeiderspartij (N.S.N.A.P., groep Smit en Haighton, den Haag).
 - h. Algemeene Nederlandsche Fascistenbond (groep Baars).
 - i. Verbond van Nationaalsolidaristen in RijksNederland (groep Sinclair de Rochemont).
 - j. Verbond van Nationalisten (groep Dr. van der Mijs).
- om de doeleinden, die zij nastreven, of de middelen, die zij aanwenden, de behoorlijke vervulling door den ambtenaar in Rijks dienst van zijn plicht als ambtenaar kunnen in gevaar brengen of schaden;
- 2e. dat de na te noemen vereenigingen, te weten: de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij en de organisaties aangesloten bij het Nederlandsch Verbond van Vakvereenigingen (N.V.V.)
- Om de doeleinden, die zij nastreven, of de middelen, die zij aanwenden, de behoorlijke vervulling door den onder het Departement van Defensie ressorterenden ambtenaar van zijn plicht als ambtenaar kunnen in gevaar brengen of schaden."

pag. 234

Gezien de toen bij de C.I. bekende wetenschap over de juiste benamingen van de diverse extremistische partijen en groeperingen, doet de in deze beschikking gegeven opsomming wel vrij gebrekkig aan. Er bestond bijv. geen Nederlandsch Arbeids Secretariaat, zoals onder 1a, c, vermeld, wél een Nationaal Arbeids Secretariaat, maar het lidmaatschap daarvan werd niet verboden. De vermelding "en alle communistische zgn. mantelorganisaties" onder 1., a, maakt het hanteren van de beschikking er niet eenvoudiger op en legde aan de overheid de taak op, het communistische karakter van die

mantelorganisaties te bewijzen. Een definitie wat onder het begrip mantelorganisatie moest worden verstaan werd niet gegeven.

Reeds op 28 december 1933 werd deze beschikking ingetrokken en vervangen door een nieuwe, waarin, naast enkele naamsverbeteringen, een belangrijk groter aantal organisaties, zowel links als rechts, met name als verboden werd genoemd.

De Minister van Binnenlandse Zaken elimineerde in een rondschrijven voor de ambtenaren van zijn departement, d.d. 6 januari 1934, de mogelijkheid met betrekking tot de communistische mantelorganisaties, door een opsomming te geven van de twee en twintig daar toe te rekenen verenigingen.

Na nog enkele tussentijdse veranderingen en aanvullingen werd ten slotte op 13 september 1938 een geheel nieuwe beschikking met sterk gewijzigde en verbeterde redactie uitgegeven.

Daarin kwamen geen beperkende bepalingen meer voor ten aanzien van de S.D.A.P. en het N.V.V. De verklaring daarvoor kan worden gevonden in een beslissing, genomen op het congres van de S.D.A.P. op 28 februari 1937. Onder de toeneemende dreiging van het nationaal-socialistische Duitsland en het groter worden van het gevaar van oorlog, werd in het strijdprogram van de S.D.A.P., met grote meerderheid, een nieuwe paragraaf opgenomen, waarin, met algehele ter zijde stelling van de vroegere uitspraak 'vóór nationale ontwapening' werd vastgesteld, dat — zo lang een internationale overeenkomst over algehele ontwapening niet tot stand zou zijn gekomen — de partij zich voorstander verklaarde van de handhaving van een Nederlandsche weermacht, ter verdediging van het Rijk en zijn overzeese gebiedsdelen. De leuze 'Geen man en geen cent' had afgedaan.

Als gevolg daarvan kon reeds in de Memorie van Antwoord op de Algemene Beschouwingen op de Rijksbegroting voor het jaar 1936 worden gezegd, dat in overweging was de mogelijke opheffing van de z.g. defensie-verboden met betrekking tot de S.D.A.P. en het N.V.V. Daarin werd eveneens vermeld, dat de voorschriften betreffende een verbod voor ambtenaren in het algemeen, om deel te nemen aan de werkzaamheden van bepaalde verenigingen of groepen, nader in een beschouwing waren betrokken. Uitgegaan werd daarbij van het standpunt, dat moest worden vastgehouden aan de eis dat het overheidspersoneel, zonder enig voorbehoud, onder alle omstandigheden zijn taak getrouw diende te verrichten. Het resultaat van deze overwegingen vond zijn neerslag in de beschikking van 13 september 1938. Daarin zijn geen wijzigingen meer aangebracht. Zij bleef van kracht tot de mei-dagen van 1940.

Volledigheidshalve zijn de van belang zijnde bepalingen van deze beschikking in hun geheel hieronder overgenomen.

"DE MINISTER VAN STAAT

Voorzitter van den Raad van Ministers,

Gelet op ...

Heeft goedgevonden

1. ...

2. te verklaren dat de hierna onder de rubrieken A. B. C. en D. vermelde vereenigingen om de doeleinden die zij nastreven, of de midelen die zij aanwenden, de behoorlijke vervulling door den ambtenaar in 's Rijksdienst van zijn plicht als ambtenaar kunnen in gevaar brengen of schaden:

A. de Communistische Partij-Nederland (C.P.N.):

de groep internationale communisten (C.I.C.), de werkgroep van Reden- Communisten en de werkgroep van Reden-Communisten en de werkgroep van Revolutionnaire Arbeiders; de Revolutionnaire Socialistische Arbeiders Partij (R.S.A.P.), de Leninistische Jeugdorde, het Nationaal Arbeids Secreteriat (N.A.S.) met aangesloten vakgroepen, het Internationaal Solidariterits Fonds (I.S.F) de Vereenigingen voor Socialistische Ontwikkeling (V.V.S.O.); de Groep van Bolsjewiki-Leninisten en de Jonge Bolsjewiki-Leninisten;

de Bond van Revolutionnaire-Socialisten (B.R.S.) en het Onafhankelijk Socialistisch Jeugdverbond (O.S.J.V.);

de landelijke Bond van plaatselijke vereenigingen van Overheids- en semi-Overheidspersoneel;

de Synthetische Orde;

de Socialistische Liga van Anti Oorlogs Strijders (S.L.A.O.S.);

de Vrijdenkersvereening "de Dageraad";

de Vrije Jeugd Organisatie;

de Perhimpoean Indonesia;⁹⁰

alle anarchistische groepen, waar onder de groepen rond "de Arbeider", de groepen rond "de Vrije Socialist", de Vereening van Sociaal-Anarchistische Actie (S.A.A.), de Vereening Anarchistische Uitgeverij (.A.U.), de Bond van Anarcho-Socialisten (B.A.S.), het Nederlandsch Syndicalistische Vakverbond (N.S.V.), de Syndicalistische Vrouwenbeweging (S.V.B.), de Landelijke Jeugdraad met aangesloten organisaties, het Fonds voor Internationale Solidariteit, de Federatie van Anarchisten in Nederland (F.A.N.), de Internationale Anti-Militairistische Aaneensluiting (I.A.M.A.), het Internationaal Anti-Militairistische Bureau (I.A.M.B.), de Internationale Anto-Militairistische Vereening (I.A.M.V.) en het Comité voor Actie Dienstweigeringsmanifest "Mobiliseeren";

B. de Nationaal Socialistische Beweging (N.S.B.):

de Nationaal Socialistische Nederlandsche Arbeiders Partij (groep Kruijt);

de Nationaal-Socialistische Arbeiders Partij (groep van Reppard);

het Nederlandsche Volksfascisme "Zwart Front";

de Nederlandsche Volkspartij (N.V.P.);

⁹⁰ Indonesische Vereeninging

- C. Zgn. Mantelorganisaties van een der bovenvermelde organisaties, waarbij onder mantelorganisaties zijn te verstaan: organisaties van welke — hoewel wordt voorgegeven, dat zij boven de staatkundige partijen staan en zich met uitschakeling van politieke oogmerken, bepalen tot het nastreven van sociale, culturele of humanitaire doeleinden of wel tot de beoefening van lichaamsontwikkeling en sport — moet worden aangenomen — b.v. omdat de leiding geheel of overwegend in handen is van leden van een bepaalde politieke groep — dat zijn in werkelijkheid zijn opgericht of in stand worden gehouden met het doel om middellijk en op bedekte wijze de oogmerken van die groep te bevorderen met name door niet tot die groep behorende personen binnen haar bereik te brengen; in dezen zin kunnen als communistische mantelorganisaties worden aangemerkt onder andere:

de Vereenigingen voor Cultuur ontwikkeling en ontspanning (V.C.O.O.) en andere plaatselijke jeugdverenigingen met overeenkomstig doel onder diverse namen als Tempo Raak, Fit, Voorwaarts enz., de Vereeniging van Vrienden van de Sovjet-Unie (V.V.S.U.), de Centrale voor Volkscultuur en aangesloten verenigingen, de Nederlandsche Roode Hulp (N.R.H.), het Wereld Vrouwen Comité tegen Oorlog en Fascisme (afd. Ned.), de Studentenvereniging voor Vrijheid en Cultuur, de BOND van Kunstenaars ter Verdediging van Culturele Rechten (S.K.V.K.), enz.;

en als Nationaal-Socialistische mantelorganisaties, onder andere:

de Nationale Jeugd Storm, de Nederlandsche Werknemers Vereeniging met aangesloten vak- en ontspanningsgroepen, de Nationale Reisvereniging enz.;

- D. Kerk en Vrede, Algemeen Nederlandsche Vrouwen Vredesbond, de Internationale Vrouwenbond voor Vrede en Vrijheid, sectie Nederland, Jongeren Vredes Actie (J.V.A.), Algemeene Nederlandse Vredes Actie (A.N.V.A.), Katholieke Jongeren Vredes Actie (J.J.V.A.), Nederlandsche Sectie van de "War Resisters International", Vrienden van Indie."

Een week van de datering van deze ministeriële beschikking verscheen Legerorder no. 298-1938, waarin de tekst van een beschikking van de Minister van Defensie, d.d. 20 september 1938, werd bekend gemaakt.

Die beschikking luidde:

"Organisaties op sociaal-democratischen grondslag.

Het bepaalde in L.D. 1933, nr. 59 M.A. komt te vervallen.

In verband hiermede dienen de convenanten en autoriteiten belast met de aanneming van vrijwilligers met het onderstaande rekening te houden.

Bij het persoonlijk onderzoek van gegadigden voor vrijwillige dienstneming is een lidmaatschap van, of steunverlening aan de S.D.A.P. en het N.V.V. van den dienstzoekende of van personen uit het gezin waaruit hij komt, niet meer te beschouwen als een bezwaar tegen

de aanneming, Wat de kans op aanneming betreft, staat een sociaal-democratisch georiënteerde gegadigde dus volkomen gelijk met ieder ander, die zich onthoudt van hetgeen tot ontslag van de ambtenaar aanleiding kan geven.

pag. 238

Mocht blijken, dat van een gegadigde — van welke politieke gezindeid ook — niet verwacht mag worden, dat hij getrouwelijk zijn plicht als ambtenaar zal vervullen, daartoe dient te worden gerekend het aanhangen van denkbare beelden, die in strijd zijn met het bestaan van de weermacht en het ongerept handhaven van den goeden geest daarin, dan zal hij voor aanneming niet in aanmerking kunnen komen.

Het onderzoek, dat omtrent dienstzoekenden wordt ingesteld, zal er derhalve op gericht moeten zijn, gegevens te verkrijgen waarop het oordeel gegrond kan zijn, of aan bovenstaanden eisch wordt voldaan.”

Geringe medewerking van het openbaar ministerie

De de Ministerraad in 1938 aan de procureurs-generaal opdracht gaf de officieren van justitie te activeren inzake vervolging van misdrijven ten aanzien van de veiligheid van de staat (zoals hiervoor reeds onder “Geschil over contra-spionage” werd vermeld; zie blz. 224 – 225) was bepaald geen overbodige aansporing. Over de geringe bereidheid van het Openbaar Ministerie om tot vervolging over te gaan, zowel ten aanzien van misdrijven tegen de veiligheid van de Staat, als van misdrijven met een politiek karakter, deed ik zelf de nodige ervaring op.

Maar ook ná die opdracht aan de procureurs-generaal was bij het openbaar ministerie te Rotterdam weinig méér animo te bespeuren strafvervolging in te stellen. Beschrijving van de voorbeelden waaruit zulks bleek is hier achterwege gelaten.

De spaanse burgeroorlog

Hoe groot de uitbreiding van de werkzaamheden van de C.I. als gevolg van de Spaanse Burgeroorlog is geweest, vermog ik niet te beoordelen. Dat deze gebeurtenis aan de inlichtingendiensten van de gemeenten veel meer werk heeft bezorgd, is mij uit eigen ervaring heel duidelijk gebleken.

Alvorens hier iets nader op in te gaan, ter verduidelijking eerst een korte recapitulaite van het conflict in Spanje.

Midden juni 1936 werd door de militairen in Cartagena en Ferrol gemuit en braken in verschillende plaatsen opstanden uit. Uit wraak voor de moord op een communistische luitenant werd op 13 juli 1936 een vooraanstaand leider van de oppositie, José Calvo Sotelo⁹¹, oud-minister van financiën doodgeschoten. Dit was de directe aanleiding voor de tenuitvoerlegging van de staatsgreep die door een groep

⁹¹ José Calvo Sotelo, 1893 – 1936

pag. 239

officieren reeds was voorbereid. Nadat op 17 juli 1936 in Marokko de macht door militairen was overgenomen, volgde op 18 juli de poging daartoe in het moederland. In verschillende gebieden slaagde men daarin, maar niet in Madrid en Barcelona, als gevolg waarvan de burgerstrijd ontbrandde.

Doordat de aanwezige leider van de opstand, generaal José Sanjurjo⁹², op 20 juli bij een vliegtuig ongeval het leven verloor, kwam de leiding in handen van generaal Francisco Franco⁹³. Op 2 september 1936 werd hij door de Nationale Verdedigings Commissie te Burgos benoemd tot opperbevelhebber van alle nationale strijdkrachten; op 30 september 1936 volgde zijn benoeming tot staatshoofd.

Linkse republikeinen, communisten, socialisten, anarchisten en autonomisten (de Regeringstroepen, ook wel Republikeinen genoemd) stonden tegenover het grootste deel van het leger, de fascistische Falanx, het Vreemdelingenlegioen uit Marokko en Noorse troepen (de Nationalisten).

Duitsland, Italië en Portugal steunden de Nationalisten, Rusland en Frankrijk de Republikeinen. Hoewel ter voorkoming van ernstige internationale spanningen tot non-interventie werd gesloten, werd de steunverlening door verschillende landen, bijna openlijk, voortgezet. Duitsland streefde in Spanje met het "Legioen Condor", Italië steunde met zijn "Zwarthemden-divisies" en zijn oud strijders uit Abassië; beide landen steunden tevens door wapenzendingen. Frankrijk en Rusland hielpen de Republikeinen, materieel door wapenzendingen, maar ook moreel. Op 15 oktober 1935 ontving het Centraal Comité van de Spaanse Communistische Partij het volgende telegram:

"De werkers van de Sovjet Unie vervullen slechts hun plicht wanneer zij naar hun vermogen de revolutionaire massa in Spanje hun hulp verlenen. Zij zijn er van overtuigd, dat de bevrijding van Spanje van de onderdrukking der fascistische reactionairen geen privé aangelegenheid der Spanjaarden is, doch ook de gemeenschappelijke taak van de geheele naar vooruitgang strevende menscheid.

Met broederlijke groet,

w.g.⁹⁴ Stalin."

⁹⁴ was getekend

Een andere belangrijke vorm van steun, die speciaal de Republikeinen ten deel viel, was de toestroming aan vrijwilligers uit zeer vele landen. Deze werden samengebracht in de "internationale Brigade", die op verschillende fronten werd ingezet. In die brigade hebben ook Nederlanders daadwerkelijk aan de strijd deelgenomen.

Om dit tegen te gaan werd op 9 maart 1937 in ons land een wetsontwerp van kracht, waarbij verboden werd het dienstnemen bij de Spaanse strijdkrachten en tevens het vervoer met Nederlandse schepen van wapentuig en vrijwilligers naar Spanje.

⁹² José Sanjurjo y Sacanell, 1872 – 1936

⁹³ Francisco Franco, 1892 – 1975

Een Koninklijk besluit van 11 juni 1937 gaf in artikel 2 een nog stringenter verbod, luidende:

“Het is verboden enige handeling te verrichten, welke hetzij op de dienstneming bij één der strijdmachten in Spanje gericht is, hetzij ten doel heeft het in dienst treden bij één der strijdmachten in Spanje te bevorderen.”

Die daadwerkelijke deelneming vana de strijd door Nederlandse ‘vrijwilligers’ (!) en de clandestiene levering van wapentuig, vervoerd met Nederlandsche schepen, hebben aan de inlichtingendiensten veel werk bezorgd.

Ronselarij

Van werkelijke vrijwillige, op politieke overtuiging gebaseerde toetreding tot de Spaanse republikeinse troepen door Nederlanders, is slechts in betrekkelijk geringe mate sprake geweest. Opmerkelijk daarbij was, dat onder die vrijwilligers vrijwel geen hoger of middelbaar kader van de C.P.N. werd aangetroffen. Zo is bijv. ██████ na in Zuid-Frankrijk aangenomen te zijn, vandaar weer gevlucht, toen hij bemerkte dat hij in Spaanse krijgsdienst zou moeten treden. Met behulp van een Nederlandse consul in Frankrijk keerde hij op 12 september 1937 weer in ons land terug.

Op grote werkloosheid in Nederland en de regelmatig verlaagde steunnormen die aan de werklozen werden uitgekeerd, waren oorzaak, dat velen zich op valse voorspiegelingen door communistische kaderleden lieten bepraten zich beschikbaar te stellen voor arbeid in Spanje. Daarbij werd hun voorgehouden, dat als gevolg van de burgeroorlog vele arbeidsplaatsen in Spanje onbezet moeten blijven en dat men die plaatsen gaarne door buitenlanders bezet wilde zien. Degenen die op deze voorstellen ingingen, werden nauwkeurig geïnstrueerd. Door z.g. onbekenden werd hun in Nederland reisgeld verstrekt, aanvankelijk tot aan Parijs, later tot plaatsen in België. Tevens kregen zij het adres waar zij zich in Parijs dienden te vervoegen. Avenue Mathurin Morsau 8-12. Per trein ging men naar Brabant, lifte naar Putte, te voet over de Nederlands-Belgische grens, per bus naar Antwerpen, per trein via Brussel naar Ménin, de belangrijkste plaats voor overschrijding, te voet, van de Belgisch-Franse grens, per bus naar Lille en per trein naar Parijs. Daar werden de ‘vrijwilligers’ verzameld, om naar Cête te worden vervoerd wanneer er een voldoende groot gezelschap verzameld was. De Frans-Spaanse grens werd te voet en gedurende de nacht overschreden, waarna inlijving bij de Internationale Brigade kon plaats vinden.

Het vaststellen van ‘ronselarij’ was buitengewoon moeilijk. De ronselars en de gronselden ontkennen vrijwel zonder uitzondering, dat

er sprake zou zijn van aanwerving voor toetreding tot een vreemde krijgsmacht. Slechts in hoogst enkele gevallen kon met succes proces-verbaal worden opgemaakt. Het werken met agenten bracht hierin geen uitkomst, omdat er steeds slechts sprake was van man-tot-man ontmoetingen, waarin niemand anders gekend werd. Staande houden van betrokkenden, na urenlang volgen en observeren, zelfs na in beslagname van geld of spoorkaartje, leverde bijna nooit het bewijs van een gepleegd misdrijf.

De bekende ██████ is op dit gebied bijzonder actief geweest. Volgens zijn eigen verklaring zou hij in het jaar 1937 achtduizend Duitsers via ons land naar Spanje hebben doen reizen.

Wapen-, munitie- en materiaalvervoer

Wapen-, munitie- en materiaalvervoer naar 'Rood'-Spanje werd mede verzorgd door het te Rotterdam gevestigde "Nederlandsch Bevrachtingskantoor", de transport-afdeling van de Russische "Exportclub", kantoor houdende aan het adres Kortenaarstraat 5 te Rotterdam.

Ten behoeve van een goed functioneren van deze transporten werd een Russische transportspecialist naar Nederland gezonden. Betreffende deze man ontving de Nederlandse Centrale in zake Falsificaten en Internationale Misdadigers een op 4 januari 1937 gedateerd schrijven van de *Geheime Staatspolizei*, Prinz Albrecht Strasse 8 te Berlijn, luidende:

"Ich gestatte mir, Ihnen mitzuteilen, dass am 15. Dezember 1936 der Sovjetrusse Michael Tschernov, geboren 10.2.06 in Stalingrad und seine Ehefrau Marie Georgeva Tschernov geboren am 19.2.10 in Stalingrad nach dort eingereist sind. Tschernow wird als Spezialist für Transportfragen bezeichnet und wird in den Niederlanden in der dertigen Sovjethandelsvertretung tätig werden. Ich darf dazu noch bemerken, dass T. in der Sowjetunion die Bezeichnung "Volkskommissar für Landwirtschaft der UdSSR" führt. Im Juli d. Jahres unterzeichnet er einen Beschluss des Volkskommissariates für Landwirtschaft, nach dem die besten Combineführer mit dem Titel "Meister der Combine" ausgezeichnet werden.

Tschernov sollte ursprünglich zur Sovjethandelsvertretung nach Hamburg versetzt werden, dieser Plan wurde jedoch vom Volkskommissariat für auswärtige Angelegenheiten in Moskau kurz vor der Abreise geändert. T. und seine Frau haben neue Sovjetpässe mit den Nummern 07559 und 07560 am 5.12.1936 erhalten. Die früheren Passnummern waren 12914 und 12915.

Ich wäre Ihnen dankbar, wenn Sie mir nach eniger Zeit über die Tätigkeit des Tschernov in den Niederlanden eine Nachricht zukommen lassen würden und verbleibe mit ..."

Op 17 december 1936 te Amsterdam gearriveerd waar hij één

nacht heeft vertoefd in Hotel “Eden” Warmoesstraat 24, is hij vervolgens naar Rotterdam vertrokken.

Het vervoer naar Spanje geschiedde door middel van gecharterde, kleine schepen. De belading vond gewoonlijk plaats in een Oostzeehaven. Toen het niet meer mogelijk was in één der Noord-Spaanse havens aan de Golf van Biscaye te lossen, als gevolg van de verovering van dit gebied door de Nationalisten, moesten de schepen door de Straat van Gibraltar, waar intensief door de non-interventie commissie werd gepatrouilleerd. De aanbidding van convoyering door die commissie werd door de gezagvoerders van de vrachtschepen regelmatig geweigerd. Ik herinner mij niet, dat er ooit met succes tegen deze praktijken is opgetreden, ondanks de onderzoeken die daarnaar werden ingesteld.

Een enkele maal is het voorgekomen, dat vliegtuigen langs clandestiene weg naar Spanje gingen. Ik herinner mij, dat tot twee maal toe een vliegenier uit Gouda z.g. een noodlanding in Frankrijk heeft gemaakt met een Koolhoven-vliegtuig. Zowel deze vliegenier als de vliegtuigbouwer Frits Koolhoven⁹⁵ zijn door mij over deze aangelegenheden verhoord, maar ook hier waren geen voldoende aanwijzingen om met een kans op succes proces-verbaal tegen één van beiden op te maken. De C.I. werd wel uitvoerig hierover ingelicht.

⁹⁵ Sytse Frederic Willem (Frits) Koolhoven, 1886 – 1946

Terugkeer “De Zeven Provinciën Brigade”

In het najaar van 1937 werd (tijdens de bijeenkomst te Munchen) door Engeland, Frankrijk en Italië (Duitsland zou zich later aansluiten) met betrekking tot de Spaanse kwestie overeengekomen, dat alle buitenlandse vrijwilligers uit Spanje zouden worden teruggetrokken en dat geen der strijdende partijen nog langer manschappen, wapens of munitie meer uit het buitenland zou ontvangen. Met dit besluit werd derhalve een einde gemaakt aan het bestaan van de Internationale Brigade. Na een laatste defilé voor de Spaanse republikeinse regering op 28 oktober 1936, werden alle manschappen naar kampen in de omgeving van de Frans-Spaanse grens overgracht om daar hun repatriëring af te wachten. Pas op 5 december kwam het Nederlandse contingent, “De Zeven Provinciën Brigade”, 120 man sterk, onder hun troepcommandant “Hollander Piet” (Peterus Laros uit Utrecht) in Nederland aan. Die vertraging zou een gevolg geweest zijn van het feit, dat de Nederlandse regering geweigerd had te verklaren, dat aan de vrijwilligers, na hun terugkeer in Nederland, geen moeilijkheden in de weg zouden worden gelegd.

Op verzoek van de C.I. zou ik die dag op het station Roosendaal aanwezig zijn om de terugkeer zo rust mogelijk te doen verlopen. Van C.P.N.-zijde waren op het perron te Roosendaal ter verwelko-

ming aanwezig: Lou Jensen, David Wijnkoop en Cornelis Schalker,⁹⁶ terwijl ik mij meen te herinneren dat ook Sneevliet (R.S.A.P.) daar was. Op het station en tijdens de treinreis Roosendaal-Rotterdam heb ik deze mannen verboden en belet zich onder de vrijwilligers te mengen. Doordat het vertrek uit Roosendaal veel later plaatsvond dan werd verwacht (de wagon was nl. van een sneltrein af- en aan een boemeltrein aangekoppeld) bereikte mij in Roosendaal nog het bericht, dat men grote mengite op het station Delftse Poort ter Rotterdam ter verwelcoming aanwezig was. Door de Rotterdamse vrijwilligers even eeder, op het tussenstation Beurs, te laten uitstappen, viel de verwelcoming geheel in het water.

Drie dagen later, op 8 december 1938, keerde een Nederlands team verpleegsters uit Spanje terug [REDACTED].

Alle Rotterdamse deelnemers aan de burgeroorlog zijn door de I.d. uitvoering ondervraagd, met de bedoeling te kunnen vaststellen of betrokkenen zich in vreemde krijgsdienst hadden begeven. Voor een aantal hunner kon dit inderdaad worden aangetoond (door middel van hun Spaanse militaire zakboekjes, correspondentie e.d.), als gevolg waarvan zij vervallen werden verklaard van hun Nederlandsche nationaliteit. Verslagen van die verhoren werden aan de C.I. en aan de Justitie gezonden, terwijl tevens mededeling werd gedaan het bevolkingsbureau te Rotterdam.

De tegenwoordig veelvuldig gebezigde term '5de colonne' is aan de Spaanse burgeroorlog ontleend en gebaseerd op het volgende:

Toen in 1936 de Spaanse hoofdstad door een viertal oprukkende colonnes nationalistische troepen werd bedreigd, zei de Franco-aanhanger generaal Emilio Mola voor de regio, dat de vijfde colonne, die de aanval op het regeringscentrum zou openen, zich reeds in de stad bevond. Maar die vijfde colonne heeft gefaald. Ondanks een bijna drie jaar durende belegering hebben de nationalistische troepen de stad nummer kunnen veroveren.

⁹⁶ Cornelis Johannes Pieter Schalker, 1890 – 1944

G.P.U.-aanslag in Rotterdam

Op 23 mei 1938 werd om kwart over twaalf op de Coolsingel te Rotterdam een bomaanslag gepleegd. De man tegen wie die aanslag gericht was werd daarbij onmiddellijk gedood. Blijkens een op het lijk gevonden paspoort was hij genaamd Osyp Nowak. Het politie-onderzoek wees uit, dat hij diezelfde dag te Rotterdam was aangekomen. Na in het Hotel "Centraal" aan de Kruiskade een kamer te hebben besproken, had hij te omstreeks 11.40 uur v.m. het hotel verlaten en was hij naar het café "Atlanta" aan de Coolsingel gegaan, waar hij na ongeveer een kwartier daar te hebben vertoefd, bezoek kreeg van een ongeveer dertig-jarige man. Deze man was bij

hem aan tafel komen zitten, had hem een pakket overhandigd en had ongeveer vijf minuten na zijn binnenkomst het café weer verlaten. Ook Nowak was kort daarop vertrokken en de Coolsingel opgelopen in de richting van zijn hotel. Na ongeveer zestig à zeventig schreden te hebben gedaan, volgde de explosie die hem doodde.

Het lijk werd vervoerd naar het Gemeentelijk Ziekenhuis aan de Coolsingel, waar het door mij werd bezichtigd en de kledij onderzocht. De bom had aan de linkerzijde een groot deel van het lichaam, ter hoogte van de heup, weggeslagen; het linkerbeen was aan de binnenzijde nog slechts met enkele delen vlees aan de romp verbonden. Het onderzoek van de kleding bracht geen enkele nadere aanwijzing omtrent de identiteit en de nationaliteit van het slachtoffer.

Eén of twee dagen later werd, na waarschuwing van de politie door personeel van Hotel “Centraal”, in dat hotel een man aangehouden, die opgaf genaam te zijn Coloumyr Sara(?) op welke naam ook een in zijn bezit zijnd paspoort was gesteld, maar die later verklaarde in werkelijkheid genaam te zijn Jersoslaw Barenowski, geboren 10 juli 1906 te Chryplin (Galicië), journalist, wonende te Rome, Corso d’Italia 6, van Oekraïense nationaliteit. Hij had zich aan het hotel vervoegd en daar naar Nowak geïnformeerd.

Na verloop van enkele dagen — tengevolgde van complicaties tijdens het onderzoek en het aanvankelijke wantrouwen van Barenowski — werd van hem de ware identiteit van Nowak vernomen, nl. Eugenius Konoalec⁹⁷, geboren te Lwow (Lemberg), 23 maart 1896, wonende te Rome, Corso Trieste 175.

Mevrouw Konoalec werd daarna mededeling gedaan van het overlijden van haar man, waarna zij onmiddellijk naar Rotterdam reisde.

Uit de mededelingen van Baranowski en mevrouw Konoalec bleek, dat Konoalec, voormalig officier in het Oostenrijkse leger (1920), na de dood (moord) van de vorige leider, aan het hoofd was komen te staan van de Oekraïense Nationalistische Organisatie, wier doel het was de Oekraïne geheel zelfstandig te maken, onafhankelijk van de Russen, Polen, Tsjechen en Roemenen.

Ter bereiking van dit doel voerde Konoalec besprekingen in verschillende steden van Europa. Om zijn medewerkers niet aan gevaar bloot te stellen, voerde hij die besprekingen altijd alleen. Volgens mededelingen die hij aan zijn vrouw had gedaan, had hij tijdens een in februari 1938 gemaakte reis, een man ontmoet die nog beschikte over verbindingen in de Sovjet Unie. Van deze man had hij, behalve sigaretten en bonbons, een liederenboek ten geschenke gekregen, dat zou zijn samengesteld door een Oekraïner, die door de G.P.U.⁹⁸ was omgebracht. Daarmede had hij het vertrouwen van Konoalec gewonnen. Kort vóór zijn laatste reis had hij zijn vrouw

⁹⁷ Jevhen Mykhailovych Konoalets, 1891 – 1938

⁹⁸ Russische inlichtingendienst, met vernerlandste afkorting GROe

gezegd, dat hij naar Wenen en Berlijn zou gaan en vandaar naar West-Europa, waarschijnlijk Rotterdam, om de man opnieuw te ontmoeten. Op 15 mei 1938 was hij uit Rome vertrokken om die reis aan te vangen.

Baranowski bleek een vriend en medewerker van Konovalc te zijn en werd, na deze verhelderende mededelingen te hebben gedaan, in vrijheid gesteld.

De kas van de Oekraïense Nationalistische Organsiatie werd in Nederland beheerd door de Oekraïner Michel Salezko, geboren 4 oktober 1901 te Witoien(?) (Galicië), journalist wonende Kromme Mijdrechtstraat 66 te Amsterdam.

De dader van de aanslag is vrijwel zeker genaamd Veluk.⁹⁹ Vermoedelijk is hij onmiddellijk na het overhandigen van het boompakket aan boord van een Russisch schip, dat te Amsterdam of Zaandam zou hebben gelegen. Op 2 juni 1938 is nog door de politie een onderzoek verricht aan boord van het Russische, te IJmuiden liggende stoomschip "Magnitogorsk", evenwel zonder enig resultaat. Veluk werd ter zake van deze aanslag nimmer gearresteerd.

Het lijk van Konovalc is ter aarde besteld op de Algemeen Begraafplaats Crooswijk te Rotterdam. Op de eerste verjaardag van de aanslag is bij het graf een herdenking gehouden, waarbij enkele Oekraïense vrijheidsliederen werden gezongen. Daarbij waren aanwezig mevrouw Konovalc, Baranowski, een Oekraïense geestelijke, een andere voormalige vriend van Konovalc, oud-keizerlijk hofraad aan het hof van keizer Franz Joseph van Oostenrijk-Hongarije en ik. Een plechtiger herdenking heb ik nummer meegemaakt.

Het was de bedoeling van mevrouw Konovalc het stoffelijk overschot over te brengen naar Rome en het daar opnieuw te doen begraven. Door het uitbreken van de oorlog is dit voornemen niet tot uitvoering gebracht kunnen worden.

Door de beide Rotterdamse inspecteurs die belast waren met het justitieel deel van het onderzoek en het opmaken van het proces-verbaal is regelmatig contact onderhouden met de C.I.

Internering

In de bijeenkomst in 1938 van de Ministerraad waar besloten werd de procureurs-generaal opdracht te geven maatregelen te treffen voor een deugdelijker optreden tegen de personen die de veiligheid van de Staat in gevaar brachten, werd tevens bepaald dat de procureurs-generaal

- de politie moesten opdragen carthotheken aan te leggen van staatsgevaarlijke vreemdelingen en Nederlanders binnen ieders ambtsge-

⁹⁹ Wikipedia noemt als moordenaar Pavel Soedoplatov, die rechtstreeks in opdracht van Stalin gehandeld zou hebben.

bied, die in geval van afkondiging van de Staat van Beleg, dienden te worden geïnterneerd;

- in overleg met de C.I. regelingen zouden treffen voor het arresteren en het overbrengen van de hiervoor bedoelde personen.

Voor de gemeente Rotterdam werd in datzelfde jaar (1938) door de hoofdcommissaris reeds over deze aangelegenheid overleg gepleegd met de Chef Staf, de generaal I.H. Reijnders. De hoofdcommissaris drong er daarbij op aan, dat een zodanige regeling zou worden ontworpen, dat hij, onmiddellijk na de afkondiging van de Staat van Beleg, bevoegd zou zijn tot arrestatie over te gaan. Voor wat de te arresteren personen betreft, pleegde de hoofdcommissaris, te zamen met het hoofd van de Vreemdelingendienst, ██████ en de chef van de I.d., Chr. Bennekers, overleg met het hoofd van de C.I., waarna in Rotterdam zeer geheime lijsten van te arresteren personen werden opgesteld.

In 1939 volgde een bespreking met de Minister van Justitie, de vijf procureurs-generaal en de heer Van Angeren van het departement, waar laatstgenoemde uiteenzette wat er ten aanzien van de internering diende te worden gedaan. Per gemeente zou opgevraagd worden welke personen gevaarlijk werden geacht, van wie verwacht kon worden dat zij, in geval van oorlog, met de vijand zouden samenwerken en om die reden niet op vrije voeten zouden kunnen worden gelaten. Uit de binnengekomen gegevens, vele honderden namen, zijn door de procureurs-generaal de meest gevaarlijken gekozen, waar nog enkele honderden mensen overbleven. Aan de hand van de resterende lijst zijn de burgemeesters van de betreffende gemeenten ingelicht over de namen en tevens werd hun een soort handleiding verstrekt hoe te handelen wanneer de opdracht voor arrestatie zou worden gegeven.

Deze voorbereiding vond plaats in de tijd dat de Staat van Oorlog nog van kracht was. Met de afkondiging van de Staat van Beleg op 19 april 1940 werden plotseling andere criteria van kracht. De Operbevelhebber, generaal Winkelman, wenste dat alleen personen zouden worden geïnterneerd tegen wie tastbare bewijzen, blijkende uit bepaalde feiten, zouden bestaan. Met een beoordeling, gebaseerd op 'algemene gezindheid' wilde hij niet instemmen. Dit had tengevolge, dat uit de bestaande lijsten opnieuw een keus moest worden gedaan. Over slechts 21 mensen werd overeenstemming bereikt. Deze lijst is door Hoofd G.S.III aan generaal Winkelman aangeboden. De N.S.B.-leider Mussert kwam op die lijst niet voor, aangezien men algemeen van opinie was dat deze man daarvoor te onbelangrijk was en ook omdat er geen voldoende feitelijke gegevens tegen hem konden worden ingebracht. Ten aanzien van het wel op de lijst vermelde

Tweede Kamerlid Mr. M.M. Rost van Tonningen zou generaal Fabius, bij de overhandiging, generaal Winkelman nog hebben geadviseerd, de verantwoordelijkheid voor diens arrestatie te doen dragen door de Minister-President, Jhr. De Geer.

Op 4 mei 1940 gelaste generaal Winkelman tot arrestatie over te gaan.

■■■■■
■■■■■

pag. 248

De arrestatie werd via de radio door de minister-president bekend gemaakt met de volgende woorden:

“Met leedwezen moet ik U mededeelen, dat voor de regering onomstootelijk is komen vast te staan, dat er onder onze landgenoten eenigen zijn, wier geestesgesteldheid en optreden zó weinig in overeenstemming zijn met de neutraliteitswil der natie, dat zij een gevaar vormen voor ons land en dat tegen hen bijzondere maatregelen zijn moeten worden genomen. Het militair gezag heeft 21 personen, die voor de rust en veiligheid gevaarlijk worden geacht, in bewaring gesteld. Het heeft dit gedaan na grondige voorbereiding en met groote nauwgezetheid. Menigeen, tegen wie voor de oppervlakkige beschouwer vermoedens zouden kunnen rijzen en wiens handelingen ook ernstig zijn nagegaan, is buiten de maatregel gebleven, omdat generlei concrete aawijzing bestond voor het gevaarlijke van zijn optreden. Van deze 21 is echter komen vast te staan, hoofd voor hoofd, en op grond niet van eenig politiek inzicht, maar van persoonlijke gedragingen, dat de veiligheid des lands hun interneering gebiedt.

De regeering is overtuigd, dat deze daad van het Militair Gezag, die geheel in de lijn ligt van de sinds het uitbreken van den oorlog constant door ons land gevolgde politiek, door de overweldigende meerderheid van ons volk met onverdeelde instemming zal worden begroet.”

De aangehoudenen werden op 4 mei en nog enkele volgende dagen overgebracht naar het fort Frederik op Ooltgensplaat en daar onder toezicht gesteld van ■■■■■, ambtenaar bij het gevangeniswezen, die aangezocht was directeur van het fort te worden. Het gezelschap heeft daar vertoefd tot de 13e mei, waarna het, als gevolg van de nadering van Duitse troepen, op dirft is geraakt. Van Ooltgensplaat ging het naar Goes, vandaar naar het interneringsdepot Ellewoutsdijk, op 15 mei vandaar weer vertrokken en op 16 mei aangekomen in Sluis, per vrachtauto door België en op 18 mei in Duinkerken aangekomen. In opdracht van de Fransen zijn de 21 mannen te Ambleteuse¹⁰⁰ onder Franse bewaking gebleven, totdat zij door de Duitsers zijn ‘bevrijd’.

pag. 249

Uit de verkregen inlichtingen heb ik bepaald niet de indruk gekregen, dat deze aangelegenheid tijdig en grondig is voorbereid.

¹⁰⁰ bij Calais, zie [Ambleteuse](#)

Marine-onderzoeken

In 1937 werd aan het werk van de inlichtingendiensten toegevoegd het doen van onderzoeken naar sollicitanten voor een functie bij de marine. Het is mij niet bekend of de marine vóór dien die onderzoeken zelf heeft verricht, dan wel of de mogelijkheden tot aanstelling van vrijwilligers waren vergroot en de aanmelding daarvoor te omvangrijk was geworden om zelf de benodigde onderzoeken in te stellen. Ook weet ik niet welke besprekingen er toe hebben geleid dat daartoe de inlichtingendiensten werden ingeschakeld. Vast staat, dat in het eerste kwartaal van 1937 aan de I.d. Rotterdam enkele rechercheurs werden toegevoegd, wier taak uitsluitend bestond uit het doen van antecedenten-onderzoeken naar jeugdige personen die zich hadden aangemeld voor het sluiten van een vrijwillige verbintenis bij de marine. In de loop van dat jaar werd het aantal rechercheurs voor dit doel uitgebreid tot vier.

De namen van de personen naar wie onderzoek moest worden gedaan, werden ontvangen van de C.I. Het resultaat van de onderzoeken, vaak zeer uitvoerige rapporten, werd aan de C.I. toegezonden. Deze werkzaamheden hebben doorgang gevonden tot aan de mobilisatie.

De kosten van deze onderzoeken, inclusief de salarissen van de er mee belaste rechercheurs, werden door de C.I. vergoed.

G.S. III B

De oudst bekende omschrijving van de taak van de G.S. III B, daterend uit 1919, is wel héél bondig gesteld. Zij komt voor in de hiervoor (hoofdstuk V, blz. 147) reeds geciteerde brief van de Minister van Defensie aan de Chef van de Generale Staf, d.d. 29 oktober 1919 en luidt daarin als volgt:

“... dat de Generale Staf en zijne organen voortaan uitsluitend belast zullen zijn met den inlichtingendienst betrekking hebbende op de defensie belangen.

... het op de hoogte komen en blijven van denkbeelden en stroomingen onder officieren, onderofficieren en minderen.”

Deze vrij abstract gehouden taakbeschrijving zou, voor gebruik in de praktijk, kunnen worden vervangen door de onderstaande:

- het verzamelen van gegevens uit de door de C.I. vergaarde wetenschap, betreffende in dienst zijnde militairen, personeel van op te roepen nieuwe lichten en van lichten, op te roepen voor herhalingsoefeningen;

- het doorgeven van de verzamelde gegevens aan de daarvoor aangewezen troepen-officieren;
- het bestuderen en verwerken van alle inlichtingen door die officieren aan de dienst verstrekt.

Deze taak strekte zich uit over het personeel van de landmacht en dat van de marine.

Volgens mededeling van Kokje was er bij elke militaire afdeling een kapitein aangewezen als verbinding met G.S.III B, terwijl bij elk onderdeel aan een officier was opgedragen aandacht te schenken aan mogelijke extremistische activiteit van de door G.S.III B gesignaleerde militairen. Meer in het algemeen diende deze inlichtings-officier, ook wel vertrouwens-officier genoemd, een open oog te hebben voor ongewenste politieke propaganda bij het onderdeel.

Voor de landmacht zouden er in totaal ongeveer 1000 inlichtings-officieren zijn geweest, die hun instructies voor dit deel van hun werk van G.S.III B ontvingen. Dit systeem zou, volgens Kokje, goed hebben voldaan.

Uit eigen ervaring kan ik dit bevestigen. Tijdens alle herhalings-oefeningen die ik tussen de jaren 1925 en 1940 heb meegemaakt en waarbij ik, als inspecteur van politie, bij voorkeur werd uitgekozen voor de functie van inlichtings-officier van der herhalings-lichting, kreeg ik steeds tijdig te voren, via één der officieren van mijn korps een opgave van extremistisch gezinde manschappen die zich bij de opgeroepen zouden bevinden. Na afloop van de herhalings-oefeningen deed ik aan bedoelde officier verslag van mijn bevindingen met betrokkenen.

Een ander bewijs dat deze melding van gegevens aan de inlichtings-officieren bij de legeronderdelen goed heeft gefunctioneerd, levert het volgende.

pag. 251

Op één van de C.I.-jaarvergaderingen deelde de heer van Oorschot aan de politie-vertegenwoordigers mede:

“Ik moge dan, vóór ik besluit, nogmaals Uw zoo noodige medewerking bij onze moeilijken, maar nuttigen arbeid inroepen.

Bij het verrichten van ons werk bleken vaak leemten te bestaan — hoe kan het ook anders. Niet altijd hebben de verschillende diensten gelijken tred gehouden en mogelijke waarschuwingen bleven wel eens achterwege.

Doch óók werden frappante successen verkregen waarvan ik er één, dat ik zelf bijwoonde, even moge releveeren.

In 1929 bezocht onze tegenwoordige Minister van Defensie, die toen kort te voren was opgetreden, de manoeuvres in de buurt van Ede.

Bij het bezoek aan een kamp, waar een groot aantal dienstplichtigen, voor herhalingsoefeningen opgekomen, gelegerd was, sprak de Minis-

ter een man aan, die zich ernstig beklaagde en in het algemeen een hoogst ontevreden en recalcitrante houding aannam.

De autoriteiten, naar dezen man gevraagd, konden mededelen, dat hun aandacht door den C.I. vóór zijne opkomst op den man was gevestigd, dat hij daarom méér dan een ander was waargenomen en dat daardoor kon worden vastgesteld, dat hij opzettelijk een valsche voorstelling van zaken gaf. Men had voldoende gegevens, om deze opzettelijken bederver van den goeden geest, zijn gerrechte straf toe te dienen."

Het feit dat Van Oorschoot hier, in plaats van de G.S.III B, de C.I. noemde als de instantie die de man had gesignaleerd, bewijst wel hoe nauw zij in elkaar verweven waren. In de praktijk van het dagelijks werk was het in feite dan ook één dienst.

Met de afkondiging van de vóór-mobilisatie in april 1939, werd door de commandant van de Vesting Holland voor het eerst onder zijn commando staande gebied een inlichtingendienst opgericht, die belast werd met:

- a. het verkrijgen van politieke inlichtingen omtrent de troepen;
- b. het verkrijgen van politieke inlichtingen omtrent de bevolking binnen het gezagdgebied;
- c. toezicht op periodieken en dagbladen;
- d. tegengaan van spionage.

pag. 252

Over de sub a en b genoemde punten moesten de vertrouwensofficieren maandelijks rapport uitbrengen.

Nadat de algemene mobilisatie was afgekondigd (augustus 1939), werd het aantal vertrouwensofficieren sterk uitgebreid. In het begin van 1940 zou dit aantal omstreeks 600 hebben bedragen.

De reserve-kolonel Roelofsen was in die tijd belast met het toezicht op de inlichtingendiensten bij de grote legeronderdelen. Ter verbetering van dit werk bij het leger vonden besprekingen plaats tussen officieren van G.S.III en officieren te velde. Zo werd op 25 februari 1940 een vergadering gehouden, die van de zijde van G.S.III werd bijgewoond door Fabius, Roelofsen en Van de Plassche, Rooseboom en Kokje, voorts een vertegenwoordiger van Sectie I van de Generale Staf (Operatiën) en de hoofde van de sectie's 1-3 van het Veldleger, alsmede een aantal vertrouwens-officieren.

Op die bijeenkomst werden nog eens de hiaten besproken, die men reeds in september 1939 ten aanzien van het inlichtingenwerk te velde had vastgesteld t.w.:

gebrekkige organisatie,

te kort aan personeel,

ontbreken van alle routine bij het aanwezen personeel

gemis van voorschriften

ontbreken van materieel (kaarten enz.).

Uit op die vergadering door een marine-officier gedane mededeling bleek, dat de marine niet het systeem van vertrouwens-officieren kende en dit ook niet nodig oordeelde, omdat op de diverse schepen van de vloot een nauw onderling contact bestond en het personeel gedислоceerd was in kleine verbanden. De commandanten en hun officieren zouden alle manschappen kennen en op de hoogte zijn met de verschillende stromingen onder het personeel. (Van de zijde van G.S.III vond dit standpunt bestrijding.) Er werd wel samengewerkt met de vlootaalmoezenier en met de veldpredikers.

Comité voor nationale samenwerking

Naast de hiervoor beschreven, officiële vorm van rapportage door de C.I. werd op een voor buitenstaanders gecamoufleerde manier ook op andere wijze publiciteit gegeven aan organisatie, doelstelling, internationale samenwerking, binnenlandse activiteit enz. van extremistische organisaties, zowel van die in Nederland als in Nederlands Indië.

Dit geschiedde onder de dekmantel van een "Comité voor Nationale Samenwerking". Van dit comité is slechts bekend geworden, dat het zich ten doel stelde

"de coördinatie te bewerkstelligen van alle krachten, welke streven naar versterking van een gezonden nationalen geest".

Als lid waren tot dit comité toegetreden

"vooraanstaande personen uit tal van in Nederland gevestigde organisaties op nationalen grondslag".

Het tijdstip van oprichting, de besturssamenstelling, de nauwkeurige, uitgewerkte doelstelling, de verrichte werkzaamheden en verdere relevante zaken zijn, ondanks een daarnaar ingesteld onderzoek, niet meer achterhaald kunnen worden. Bekend is slechts dat het secretariaat in 1933 was gevestigd op het adres Javastraat 25 en in 1934 op het adres Celebestraat 53, beide te 's Gravenhage. Op het adres Javastraat 25 was toen o.m. gevestigd het kantoor van de Koninklijke Nederlandse Vereniging "Onze Vloot". Op het adres Celebestraat 52 was o.m. woonachtig de aan de C.I. verbonden oud-overste A.J. Rooseboom, reeds eerder genoemd. Voorts is nog bekend, dat in 1934 de twee voornaamste bestuursfuncties, die van voorzitter en secretaris, waren toevertrouwd aan resp. J.J.C. van Dijk¹⁰¹, de oud-minister van Oorlog en A.J. Rooseboom.

pag. 253

¹⁰¹ Jannes Johannes Cornelis van Dijk, 1871 – 1954

In de figuur van laatstgenoemde lag de mogelijkheid tot een uitnemend bruikbare verbinding met de werkzaamheden van de C.I.

Als gevolg van de muiterij op de “De Zeven Provinciën” in het begin van 1933 is het comité tot hernieuwde activiteit geraakt.

In mijn archief bevindt zich een brief, gedateerd 31 juni 1933, van onderstaande inhoud:

“ Het dagelijksch bestuur van het Comité voor Nationale Samenwerking heeft besloten wederom over te gaan tot het op ongeregelde tijden uitgeven van een soort bulletin, waarin aan de leden mededelingen zullen worden verstrekt o.a. over:

- a. de revolutioanaire actie in Nederland.
- b. de nationalistische beweging in Nederlandsch Indië.
- c. Sovejt-Rusland en het communistisch regime.
- d. mededelingen omtrent personen en organisaties.

Getracht zal worden zich te onthouden van zoodanige onderwerpen, die reeds in de groote dagbladen worden besproken, doch juist die inlichtingen te verstrekken, die niet van algemeene bekendheid zijn. De mededelingen over Rusland en het Sovjet-regime zullen worden geput uit de publicaties van het *Bureau de l'Entente Internationale contre le IIIe internationale* te Genève.

pag. 254

Mededelingen van vertrouwelijken aard, die niet bestemd zijn voor publicatie zullen in afzonderlijk couvert worden verzonden.

In het hierbij gevoegde bulletin wordt voor de eerste maal een beknopt en globaal overzicht gegeven van de nationalistische beweging in Oost-Indië, waarop in de volgende bulletins zal worden voortgebouwd.

Wij houden ons ten zeerste aanbevolen voor opmerkingen Uwerzijds en zullen gaarne zoveel mogelijk rekening houden met Uwe wenschen, indien U deze aan het secretariaat, Javastraat 25, wilt bekend maken.

Op aanvraag is een beperkt aantal van onze bulletins ter beschikking van de leden.”

Voor zo ver mij bekend werden de aangekondigde bulletins in de loop van de volgende jaren verzonden aan volstrekt betrouwbaar te achten particulieren, aan bona-fide organisaties en daarvoor geïnteresseerde bedrijven in Nederland en Nederlandsch Indië.

In totaal werden tussen juni 1933 en januari 1940 56 bulletins verzonden. Van die 56 nummers ontbreken in mijn verzameling de nummers 12, 15, 16, 2[?], 33, 42 en 48.

Aanvankelijk verschenen zij zonder enige rubricering (tot en met nr. 30); sindsdien, medio mei 1936, werden zij gerubriceerd als “Vertrouwelijk”, behoudens de nummer 46, 49, 50 en 56. Een enkele maal werd het vertrouwelijke karakter extra onderstreept door een opgeplakte strook met de woorden “Niet bestemd voor publicatie”. Daaruit mag misschien worden afgeleid dat de inhoud

van niet-gerubriceerde publicaties mocht worden aangewend voor bekendmaking in enigerlei vorm naar buiten.

Opmerkelijk is, dat gedurende de periode februari 1938 tot medio 1939 geen enkel bulletin verscheen.

In januari 1940 verscheen het laatste bulletin, getiteld: "De nieuwe tactiek der Komintern".

Ik meen, dat vooral uit Nederlands Indië grote belangstelling voor deze publicaties werd getoond. Diverse nummers waren dan ook geheel gewijd aan het doen en laten van de Indische extremistische en nationalisatische partijen, onderwerpen waarover de samensteller van die geschriften uitermate goed geïnformeerd was. De schrijver ervan was nl. A.J. Rooseboom, secretaris van het comité. Voor een deel werd de bij de C.I. ingekomen, niet-geheime informatie, mede voor de samenstelling van de bulletins benut.

pag. 255

De bulletins zijn geschreven in een vlotter, gemakkelijker leesbare schrijffrantaan dan de maandoverzichten van C.I. Zij zijn meer afgestemd op een gemakkelijk opnemen van de inhoud door lezers voor wie deze zaken wel van belang waren, maar wier voornaamste bezigheden in de maatschappij toch op ander terrein lagen.

Als voorbeeld daarvan, tevens aantoonende de gerichtheid op Nederlandsch Indië, diene de aanvang van bulletin 11, van eind januari 1934, luidende:

"De belangrijkste gebeurtenis in de laatste maanden betreffende de nationalistische beweging in Nederlandsch Indië, is zonder twijfel het feit, dat de bekende voorman en voorzitter van de *Partai Indonesia* (P.I.) Ir. Soekarno¹⁰², die zich sinds begin Augustus 1933 in hechtenis bevond, in November j.l. een brief schreef aan het hoofdbestuur van de P.I. waarin hij in de volgende bewoordingen kennis gaf van zijn uittreden uit de politiek.

¹⁰² eerste president van de Republiek Indonesië

"Waar ik mij niet kan vereenigen met de beginselen van de "Partai Indonesia" en de P.P.P.K.I. (federatie van nationalistische vereenigingen), verzoek ik Uw hoofdbestuur mij als voorzitter en als lid van de Partai Indonesia en ook van de P.P.P.K.I. te willen afvoeren."

Als een donderslag bij helderen hemel werd in de inlandsche politieke wereld het bericht vernomen, dat de hooggeachte leider zich uit de beweging had teruggetrokken en zelfs, naar werd verluid, in allerlei toonaarden aan de Regering vergiffenis zou hebben afgesmeekt en berouwvol zijn medewerking zou hebben aangeboden, naar kan worden aangenomen in de hoop daarmede de regering gunstig te stemmen om zodoende aan een hem boven het hoofd hangende internering te ontkomen.

De z.g. bekering van ir. Soekarno, die waarschijnlijk voor een deel kan worden toegeschreven aan de invloed van zijn echtgenoot, heeft in het nationalistische kamp enorme ontsteltenis, doch niet minder een storm van verontwaardiging opgewekt, daar het toch Soekarno zelf is

pag. 256

geweest, die kort te voren het ontwerp voor de reorganisatie van de P.P.P.K.I. had uitgewerkt en in het laatste jaar de richtlijnen voor de P.I. had aangegeven.

Hoewel enkele inheemsche bladen nog trachtten verzachtende omstandigheden voor Ir. Soekarno naar voren te brengen, is over het algemeen de inheemsche pers zeer bitter gestemd over Soekarno's afval. Men gevoelt zich ontgoocheld en algemeen wordt erkend dat de beweging zeer ernstig is benadeeld.

Een feit is dat Soekarno zich voorgoed onmogelijk heeft gemaakt.

De Regeering heeft zich intusschen niet door deze bekering laten beïnvloeden. Besloten is tegen hem geen strafvervolging in te stellen, doch hem onschadelijk te maken door interneering op het eiland Flores."

Informatie die voor het C.I.-maandoverzicht niet werd benut, vond soms in deze bulletins vermelding, om de tendens van de "humoristische" propaganda van bepaalde organisaties te tonen. Zie bijv. uit bulletin no. 6 van september 1933 het volgende duet, overgenomen uit het tijdschrift "Links Richten"¹⁰³ en opgevoerd door een agit-prop-troep van de "Arbeiders Theater Bond Holland":

¹⁰³ van een Nederlands schrijverscollectief van begin jaren 1930

"Duet tusschen Jantje en Mientje

In den Haag daar woont een graaf

Met zijn dochter Jantje.

Jantje die verveeld zich

Want ze had geen baantje.

Moeder sprak . . . m'n lieve kind

Maak je bij het volk bemind

'k Heb een leuk ideetje

Een crisis-comiteetje.

Ja dat is een leuk idee,

Zo'n crisis-comité

Kupers, je weet wel van het N.V.V.

Die doet ook weer mee.

Pa heeft nog wel een ouwe broek

Ja . . . dat slikken ze als koek

Hé . . . daar komen ze alle twee

Kupers: Kupers.
 Hiemstra: Hiemstra
 zingen op de wijze: Wilhelmus
 Kupers: Ons schild en ons betrouwen
 Zijt gij al meer en meer
 Hiemstra: Op U, zoo wil ik bouwen,
 Verlaat ons nummer meer
 Jantje en) Wil ons toch helpen in tijden
 Mientje) Van crisis, nood en wee
 Kupers en) Uw die ... naars helpen, samen in
 Hiemstra) Het crisis-comité."

pag. 257

Van het loflied op de muiters van "De Zeven Provinciën" (dezelfde herkomst), citeer ik slechts het laatste couplet:

"Allen hebben wij één vijand,
 Gezaamlijk vallen wij den aan,
 Aaneengesloten zullen wij strijden,
 Voor een SOVJET VADERLAND !!"

++ ++
 ++

Hoofdstuk VIII

De Scheepssabotage Zaak

Aangezien het slechts de bedoeling is het C.I.- en I.d.-werk vóór 1940 te beschrijven, is de z.g. Wollweber-zaak¹⁰⁴ hier niet in zijn geheel behandeld. Deze aangelegenheid kon pas na de oorlog grondig worden bestudeerd aan de hand van ter beschikking gekomen, veel uitvoeriger materiaal.

Vóór 1940 werd slechts over enkele gegevens beschikt. Deze zaak werd toen ook nog niet aangeduid als “Wollweber-zaak” of als “Einhaltverband”, maar (en dit is ook pas in een later stadium van het onderzoek) als de “Scheepssabotage-zaak”.

Voor zo ver bekend heeft vóór 1940 in Nederland alleen de Inlichtingendienst Rotterdam bemoeienis met deze zaak gehad. Weliswaar vond de aanhouding in dit verband van een bekende Rotterdamse communist elders plaats, maar het vermoeden van samenhang met een te Rotterdam gepleegd strafbaar feit, rees onmiddellijk.

Arrestaties

Nog onbekend met de internationale aspecten en de achtergrond daarvan, werden in 1937 twee stragbare feiten bekend, verband houdende met springstoffen, nl.

1. In de nacht van 24 augustus 1937 werd in de Waalhaven te Rotterdam de communist Jan Van den Hoonard¹⁰⁵, geboren 1 mei 1891 te 's Gravendeel, op heterdaad betrapt bij het vervoer te water van 9½ kilogram dynamiet, afkomstig van het in die haven liggende, Nederlandse stoomschip “Westplein”.
2. Op 15 oktober 1937 werd aan de Nederlands-Belgische grens in Zweekuys Vlaanderen de Rotterdamsche communist Adriaan Johannes Feij¹⁰⁶, geboren 5 april 1895 te Vlissingen, aangehouden, verdacht van verboden invoer van springstoffen. Feij was in het bezit van 3400 gram trotyl, vier geelkoperen buisjes met afschroefbare, doorboorde doppen, vier stukken doorboorde

pag. 258

¹⁰⁴ genoemd naar de Duitse politicus Erns Wollweber, 1898 – 1967, die later uitgebreid aan bod komt.

¹⁰⁵ Jan van den Hoonard, 1891 – 1942

¹⁰⁶ Adriaan Johannes Feij, 1895 – 1966

kurk en vier slaghoedjes. Al deze goederen werden door hem vervoerd in een smokkelvest, dat hij op het blote lichaam droeg. Feij weigerde enige verklaring af te leggen.

Beiden werden in eerste instantie veroordeeld. Alleen Feij tekende hoger beroep aan en werd daarop door het Gerechtshof te Den Haag, wegens overtreding van de Vuurwapenwet, veroordeeld tot 2 jaar gevangenisstraf, met aftrek van preventieve hechtenis.

Proefnemingen

Kort na deze arrestaties werden door een dienstbode bij de Rotterdamse Inlichtingendienst mededelingen gedaan, dat haar werkgever, een kunstschilder, in zijn atelier geheimzinnige dingen deed. Soms werd zij onverwachts voor een halve dag of langer uit het huis weggestuurd. Na terugkomst was haar enkele malen opgevallen, dat de aanrecht in de keuken schroei- of brandplekken vertoonde. Zij wist niet wat zij daar van denken moest en vertrouwde die zaken niet.

Bij onderzoek bleek deze kunstschilder te zijn: Johannes Proost¹⁰⁷, geboren 27 februari 1882 te Geervliet, bij de I.d. Rotterdam bekend als een zeer vooraanstaand communist, die in die tijd evenwel weinig openlijk naar voren kwam. Van hem was o.m. bekend dat hij in 1919, samen met [Ir. S.J. Rutgers](#), in Moskou de oprichtingsvergadering van de Komintern had bijgewoond.

De door de dienstbode waargenomen schroei- en brandplekken werden, zoals later kon worden verondersteld, vermoedelijk veroorzaakt bij proefnemingen voor de samenstelling van brandbommen.

Hoewel geprobeerd werd enige samenhang tussen deze zaken te ontdekken, mede gezien de communistische gezindheid van de genoemde drie personen, bleef het probleem onopgelost.

Verhelderende informatie

Enige opheldering werd echter kort daarop verkregen.

Hoe en op wiens initiatief de nadien ontstane samenwerking tot stand is gekomen, herinner ik mij niet meer. Vast staat evenwel, dat op 14 juli 1938 van Duitse instanties inlichtingen werden ontvangen, waarbij de constatering in Rotterdam wonderwel aansloten.

Er werd bericht, dat een internationale organisatie van zeer linkse, militante revolutionairen zich bezig hield met pogingen tot sabotage aan boord van koopvaardijsschepen, afkomstig uit Duitsland, Italië, Japan, Polen en Spanje, bestaande uit het veroorzaken van ontploffingen of branden op die schepen.

Inmiddels waren over een aantal 'aanslagen' reeds bijzonderhe-

pag. 259

¹⁰⁷ Johannes Proost, 1882 – 1942

den bekend geworden. De scheepsrampen hadden nl. voordien in Rotterdam bij de I.d. reeds de aandacht getrokken, alsmede bij de Rivierpolitie, waar de inspecteur ██████ eveneens onderzoeken had ingesteld.

Vernietiging rapporten

De te Rotterdam bekend geworden bijzonderheden zijn alle neergelegd in een rapport van mijn hand, Gedateerd 5 september 1939, toen ik zelf reeds gemobiliseerd was, is dit rapport overgetikt en in enkele exemplaren aan de C.I. gezonden. Gedurende de oorlogsdagen van 1940 zijn echter alle zich in Nederland bevindende exemplaren vernietigd.

pag. 260

Tijdens een omstreeks 1948 – 1949 met de heer ██████ van der ██████ (KARA, KEB) gevoerd gesprek over vroegere ambtelijke werkzaamheden, kwam mijnerzijds ook de scheepssabotage-zaak ter sprake, waarbij werd verteld dat over geen enkel vóór-oorlogs gegeven meer kon worden beschikt. Van der ██████ herinnerde zich toen, dat hij, in zijn kwaliteit van procureur-generaal te Willemstad (Ned. Antillen), in 1939 van de C.I. een exemplaar van dit rapport (waarvan ik hem beknopt de inhoud had medegedeeld) had ontvangen. Hij veronderstelde dat dit stuk nog in de administratie van het gerechtshof aanwezig zou zijn. Dit bleek inderdaad het geval te zijn. Na opgraving werd het, in de originele Rotterdamse I.d.-uitvoering (vermenigvuldiging met hectografeer-machine en als zodanig duidelijk herkenbaar) uit Wellemstad aan de dienst gezonden. Een foto-copie er van is opgenomen op de bladzijden 270 tot en met 274. De aan het slot van het rapport vermelde opgave van mogelijke verdachten is achterwege gelaten. Op hetgeen in dit rapport is vermeld wordt hier niet verder ingegaan.

Meer gericht onderzoek

Bekend geworden met de internationale achtergrond van de werkzaamheden, waarbij de handelingen van Van den Hoonaard, Feij en Proost goed aansloten, kon het onderzoek in Rotterdam meer gericht plaats vinden. Er kon echter in geen enkel geval worden vastgesteld, dat brandbommen of explosieven aan boord van schepen waren geplaatst, tijdens hun verblijf in de Rotterdamse haven.

In samenwerking met de Scheepvaartvereniging Zuid werd met betrekking tot schepen, afkomstig uit de bovengenoemde landen, nagegaan welke havenarbeiders aan boord werkzaam zouden worden of reeds waren gesteld. De betreffende namen werden in de carthotheek van de I.D. nageslagen. Voor verdachte figuren werd ge-

waarschuwd. Naar ik meen werd aan de Rivierpolitie extra-toezicht op en rond die schepen opgedragen.

Een rotterdamse cel

Door een toevalligheid (vermeld in het eerder genoemde rapport) werd in augustus 1938 ontdekt, dat ook in Rotterdam een cel van deze organisatie was gevormd. De daarbij ingeschakelde personen bleken voor het merendeel bekende communisten te zijn, die voor het partij-lidmaatschap hadden bedankt, dan wel door de partij waren geroyeerd. Vooral ten aanzien van de voornaamste Rotterdamse figuur, ██████ de leider van het sabotage-werk voor West-Europa, bleek duidelijk dat het roeyement van dit voormalige C.P.N.-gemeenteraadslid een doorgestoken kaart was.

pag. 261

Samenwerking met gerechtelijke politie België e.a.

Op last van de toenmalige hoofdcommissaris Mr. L. Einthoven, die zich sterk voor deze zaak interesseerde, werd samengewerkt met de Gerechtelijke Politie te Antwerpen en wel speciaal met de commissaris ██████. Verschillende malen ging de hoofdcommissaris persoonlijk mee naar België. ██████ bleek goed geïnformeerd te zijn. Van het begin af aan heb ik de indruk gehad, dat hij een zeer goed(e) informant in de Antwerpese sabotage-cel had.

Ook met de politie in Amsterdam werd samengewerkt, gezien de belangen van die havenstad. Ook daar hebben Mr. Einthoven en ik diverse besprekingen gevoerd met de hoofdcommissaris H.J. Versteeg en de commissaris K.H. Broekhoff. Voor zo ver ik mij herinner heeft men in Amsterdam nimmer enig spoor van activiteit van saboteurs kunnen ontdekken.

Verder stond de I.d. Rotterdam in die tijd in schriftelijk contact met de politie in Nederlands Oost Indië.

Internationale conferentie

Op voorstel (naar ik meen) van Duitse zijde, is in begin september 1938 te Hamburg een internationale conferentie gehouden, die na enkele dagen te Berlijn werd voortgezet, ter bespreking en coördineren van de opsporings-werzkaamheden. Aan die conferentie werd deelgenomen door Duitsland, Nederland, Noorwegen en Denemarken. Mogelijk ook nog Zweden, dat weet ik niet zeker meer. België was wel uitgenodigd, maar de rancune tegen Duitsland, daterend uit 1914, zat daar nog zó diep, dat men niet met de Duitsers aan één

tafel wenste te zitten. Nederland zou de Belgische gegevens op de conferentie inbrengen.

Hoewel het nog voor de hand lag dat ik zelf, als enige bewerker van deze zaak, aan de conferentie zou deelnemen (alle justitiële werk bij de I.d. werd door mij verricht), werd ik, toen nog tot mijn grote spijt, daar niet voor aangewezen. Mijn toenmalige chef, de inspecteur Dhr. Bennekers, hoofd van de I.d., vergezeld van de inspecteur ██████ van de Rotterdamse Vreemdelingendienst, werd afgevaardigd. Voor Bennekers, bij die gelegenheid bij de Duitsers bekend geworden als chef van een goed geïnformeerde politieke inlichtingendienst, heeft dit bezoek bij de Duitse Sicherheitsdienst naar mijn vaste overtuiging kwalijke gevolgen gehad, die uiteindelijk hebben geleid tot zijn arrestatie als gijzelaar en zijn fusilering in 1942.

Ik herinner mij, dat hij uit Berlijn terugkwam en vertelde op de conferentie geconfronteerd te zijn met een man die in de S.D. een rang bekleedde, die ons toen nog volslagen onbekend was, nl. inspecteur bij de Sicherheitsdienst. Volgens de mededelingen van Bennekers waren er in geheel Duitsland slechts zeven van dergelijke functionarissen. Hij achtte de man die hij had ontmoet, en met wie sindsdien moest worden samengewerkt, Hugo Streckenbach genaamd, een uitermate gevaarlijk individu. Later is mij gebleken dat deze aan één van de zeven inspecteurs, de hoogste functionarissen van de Sicherheitsdienst en de Sicherheit-polizie moet zijn geweest ener Heijdrich, aan wie deze inspecteurs rechtstreeks rapport uitbrachten.

pag. 262

Opgave medewerkers aan sabotage

Na de conferentie in Duitsland werd vandaar een opgave ontvangen, bevattende ongeveer 200 namen van personen te wier aanzien door de Duitsers collectief werd vermeld, dat zij betrokken zouden zijn bij deze affaire. Voor velen hunner werd als afzonderlijke mutatie nog vermeld 'terrorist'. Van stonde af aan heeft het vermoeden bestaan, dat vele vermelding als betrokken te zijn bedoelde actie onjuist was en dat op deze lijst meerdere figuren voorkomen die zich in feite daadwerkelijk tegen het nazi-regime hadden gekeerd en deswege als terrorist waren betiteld. Omdat niet bekend was welke personen eventueel ten onrechte op die lijst waren geplaatst zijn alle namen in de cartotheek van de I.d. opgenomen. Die lijst, aangevuld met de namen van hen die in Rotterdam bekend waren geworden als betrokken bij de sabotage-actie, is later eveneens aan de C.I. overhandigd, door deze o.a. naar de Antillen gezonden en vandaar in 1949 weer in bezit van de dienst gekomen.

Gebrek aan samenwerking

Een sprekend voorbeeld van non-coöperatie, bekend geworden door deze onderzoeken, is het "geval Poetsch".

De in 1934 "ausgebürgerte" Duitser Waldemar Poetsch werd op 12 september 1938, tijdens een hotel-contrôle, te Rotterdam aangehouden te omstreeks 5 uur v.m., op grond van het feit dat zijn paspoort te middernacht daar aan voorafgaande was verlopen. Dit paspoort werd gedeponereerd bij de inspecteur van de Vreemdelingendienst te Rotterdam. De man werd aan het hoofdbureau in bewaring gesteld.

Tijdens één van de bezoeken die ik regelmatig bij mijn collega's van de Vreemdelingendienst bracht, zag ik op één der bureaux een paspoort liggen, dat ik zo terloops opname en inkeek. Bij het zien van de naam Poetsch heb ik, op grond van zijn vermelding op de reeds genoemde Duitse lijst, de man onmiddellijk van de Vreemdelingendienst overgenomen. Gedurende ongeveer zes weken is hij, als ongewenste vreemdeling, voor de Inlichttingendienst in bewaring gehouden. Vermeldenswaardige bijzonderheden over zijn verhoor herinner ik mij niet meer. Wel kwam met vrij grote zekerheid vast te staan, dat hij ten onrechte op de lijst was geplaatst als deelnemer aan scheepssabotage-werkzaamheden. Hij ontkende op enigerlei wijze betrokken te zijn bij een organisatie die aanslagen tegen schepen zou plegen.

Zijn aanhouding was, zoals gebruikelijk, gemeld aan de C.I.

Kort daarna toonden de toenmalige rijksrechercheurs ██████ bijzondere belangstelling voor deze arrestant, zonder evenwel de reden daarvoor te noemen. Zij wensten de man, buiten mijn aanwezigheid, te spreken. Dit is niet toegestaan.

Besloten werd Poetsch, die uit België (Antwerpen) naar Nederland was gekomen, weer naar België uit te leiden. Teneinde op het laatste moment nog een afspraak met hem te maken dat hij schriftelijk met mij in contact zou blijven wanneer hij meende mij iets van belang te kunnen melden, heb ik de man persoonlijk naar het station gebracht, om hem daar over te geven aan de rechercheurs die hem naar de grens zouden geleiden.

Bij aankomst op het perron bleken de rechercheurs ██████ daar reeds aanwezig te zijn. Vermoedelijk hadden zij, het zij via/van de C.I., dan wel van de procureur-generaal, vernomen, dat de man die dag naar België zou vertrekken. Op hun verzoek heb ik beide, vlak voor het vertrek, gelegenheid gegeven gedurende vijf minuten alleen met Poetsch te spreken. Na afloop er van nam ik de man terug. Op mijn mededeling dat ik voor zeker aannam, dat ook zij hem hadden verzocht schriftelijk met hen in verbinding te blijven, bevestigde Poetsch dit. Hij heeft mij nimmer meer iets van zich laten horen.

Eerst vrij geruime tijd nadien werd mij bekend, dat Poetsch een medewerker was van de Engelse dienst. Dit is de C.I. bekend gemaakt en mogelijk heeft deze (op verzoek van de Engelsen?) de beide rechercheurs opdracht gegeven, te trachten met hem in verbinding te komen. Ik herinner mij, dat zelfs geprobeerd werd de man in vrijheid te doen stellen.

Hoewel dit stellig in het belang van het onderzoek zou zijn geweest, is van enigerlei vorm van samenwerking in deze aangelegenheid geen sprake geweest. Mogelijk was de rijksrechercheurs geen vrijheid gegeven zich uit te laten over de rol die Poetsch speelde en konden zijn dus niet anders handelen. Van mijn kant was ik — en ik had daarbij de steun van mijn chef en van de hoofdcommissaris — niet bereid een arrestant met een interessante achtergrond zonder meer over te dragen aan rechercheurs die niets los wilden laten over de oorzaak van hun interesse voor die arrestant. De toch reeds niet zo beste verstandhouding met deze rijksrechercheurs werd hiermede niet bevorderd, hetgeen later nog van invloed zou blijken te zijn bij de behandeling van andere spionage-zaken waarmede zij, maar tegelijk ook de I.d. Rotterdam, in aanraking kwamen.

pag. 264

Toen ik in 1967 een gesprek had met Mr. Einthoven, vernam ik van hem, dat de C.I. zich wél direct met hem in verbinding had gesteld en hem had medegedeeld, dat Poetsch een agent was van de Engelse dienst.

De hoofdcommissaris had daarop geantwoord dat Poetsch beschouwd werd als een ongewenste vreemdeling (geen geld en geen geldige papieren) en dat hij voor een nader onderzoek voorlopig in bewaring diende te blijven.

Mogelijk heeft de C.I. de verstrekte inlichtingen als 'zeer vertrouwelijk' aan de hoofdcommissaris doorgegeven en alleen voor hem bestemd. Mij is daarvan in die tijd niets bekend geworden en ik moet wel aannemen, op grond van het uitblijven van bepaalde aanwijzingen door mij bij het verdere onderzoek in acht te nemen, dat ook de chef van de I.d. Bennekers, hiervan onkundig is gebleven.

Wanneer één en ander door de C.I. aan de hoofdcommissaris was bericht en laatstgenoemde machtiging was verleend, de positie van Poetsch aan mij, als belast met het onderzoek, mede te delen, dan zou waarschijnlijk met meer resultaat gewerkt hebben kunnen worden. Maar misschien is de C.I. bevreesd geweest, door te nauwe samenwerking met de Engelse dienst, die naar buiten zou kunnen blijken, de neutraliteits-politiek van de Nederlandsche regering in gevaar te brengen. Hoe het ook zij, aan de nodige samenwerking heeft te enenmale ontbroken.

++ ++
++

Poetsch werd bij de overval van Denemarken door de Duitse troepen in april 1940, door deze aangetroffen in de gevangenis te Kopenhagen. Hij was door de Deense rechter veroordeeld ter zake van het gebruiken van een vals paspoort en was hiervoor nog gedetineerd.

Hoe zeer de Duitsers belangstelling hadden voor deze man bleek reeds kort na mijn de-mobilisatie. Nog maar nauwelijks teruggekeerd bij de I.d., werd ik ontboden door de Sicherheitsdienst te Rotterdam. Deze was bekend met het feit dat Poetsch geruime tijd te Rotterdam in bewaring was geweest en wenste van mij te horen welke verklaringen hij had afgelegd.

pag. 265

Ik wist dat al mijn rapporten over zijn verhoor vernietigd waren. Door mij te beroepen op de zeer bewogen dagen van de oorlog, het bombardement van Rotterdam en de capitulatie en onder mededeling dat het geval Poetsch slechts één van de vele zaken was geweest die door mij behandeld waren en waarover ik mij geen bijzonderheden herinnerde, kon ik mij van verdere ondervraging door de S.D. afmaken, door slechts enkele hoofdzaken hierover te vermelden.

Een extra-reden voor deze belangstelling kan, achteraf gezien, gelegen zijn in het feit, dat de S.D. zeer waarschijnlijk toen reeds op de hoogte was geweest van het feit, dat Poetsch voor de Engelse dienst werkte. De voor die dienst werkzaam zijnde Nederlandse agent Vrinten zal stellig op het Britse bureau aan de Nieuwe Parklaan te Den Haag, dan wel van de rijksrechercheurs Grondel en Wooning, hebben vernomen over de rol van Poetsch. Eveneens achteraf is bekend geworden, dat Vrinten al zijn wetenschap besprak met zijn agent Van Koutrik, terwijl hij er geheel onkundig van was, dat Van Koutrik door de Duitse dienst was gerecruteerd. Langs die weg zal de S.D. geweten kunnen hebben al hetgeen bij de Engelse dienst over/door Poetsch bekend was geworden.

Tijdens een onderzoek bij de I.d. Rotterdam in 1965 bleek mij, dat tijdens de bezetting door de S.D. alle op Poetsch betrekking hebbende documenten (de stukken bij de Vreemdelingendienst — van weinig belang, aangezien daarin alleen zijn aanhouding in verband met het verlopen zijn van het paspoort en de regeling van zijn uitleiding waren vermeld — waren niet vernietigd) waren opgevraagd. Ondanks herhaald verzoek van de politie deze stukken na gebruik terug te mogen ontvangen, is nimmer ook maar één stuk er van teruggezien.

Scheepsabotage in Duitsland politiek benut

Gegevens als vermeld in mijn eerder genoemde rapport, zijn opgenomen in het rapport van de Minister van Binnenlandse Zaken van het Derde Rijk, Frick¹⁰⁸ en van de Rijksleider S.S.¹⁰⁹ en Chef der Duitse politie, Himmler¹¹⁰ (opgesteld door de chef S.D. Heidrich), gericht aan de Duitse Rijksregering, d.d. 20 juni 1941 en daarna door Hitler benut in een proclamatie aan het Duitse volk, ter gelgenheid van de oorlogsverklaring aan de Sovjet Unie, twee dagen nadien.

Het in dit rapport aan de scheepssabotage gewijde gedeelte met betrekking tot ons, luidt als volgt:

“Naast de door Engeland op aanwijzingen van het Secret Service gevormde groepen, die sabotage op schepen hadden te bedrijven en wier doel was, reeds in vreedstijd Duitse scheepsruimte te vernietigen, bestond er een nog wijder vertakte, door de Comintern ingerichte terreur-organisatie, wier taak hoofdzakelijk bestond in het vernielen van schepen van die staten, die destijds in het anti-Cominternblok waren verenigd.

Zover kon worden nagegaan, waren leden dezer organisatie tot eind 1940 bezig te trachten, van Denemarken uit, opnieuw in Duitsland door te dringen. Leider van deze organisatie was de Duitse emigrant

Ernst Wollweber,

die in 1931 lid van de rijksleiding der R.C.O. (Rode Vakverenigings Oppositie) was en in November 1937 tot afgevaardigde der K.P.D.¹¹¹ in de Rijksdag werd verkozen. Wollweber nam na zijn emigratie naar Kopenhagen in 1933 de leiding der T.S.H. over, die als beroepsinternationale der zeelieden en havenarbeiders de draagster is der door de Comintern bevolen daden van sabotage, speciaal tegen Duitse schepen. Hij is toonaangevend verantwoordelijke voor de organisatie en de actieve inzet van de op aanwijzingen van Moskou gevormde sabotagegroepen in Duitsland, Noorwegen, Zweden, Denemarken, Nederland, België, Frankrijk en de vroegere Baltische landen. In brede lijn controleerde hij het aanschaffen en het transport van explosiefstoffen en ander materiaal voor sabotage en beschikte over rijke middelen voor de financiering der organisatie en voor de salarisbetalingen aan agenten uit geldmiddelen, welke door de Comintern waren beschikbaar gesteld. Wollweber vluchtte na het binnenrukken der Duitse troepen in Oslo in Mei 1940 naar Zweden, waar hij zich tot op heden in Stockholm in hechtenis bevindt. Van de zijde der Sovjet-regering zijn bij de Zweedse regering stappen ondernomen, om Wollweber aan Sovjet-Rusland uit te leveren, nu hem intussen wegens zijn succesvolle arbeid voor de Comintern de Sovjet-Russische nationaliteit is toegekend.

Op de bedrijvigheid van deze over geheel Europa vertakte communistische terreurgroepen vallen de voortdurende uitgevoerde daden van sabotage terug, namelijk op

¹⁰⁸ Wilhelm Frick, 1877 – 1946

¹⁰⁹ Schutzstaffel

¹¹⁰ Heinrich Himmler, 1900 – 1945

pag. 266

¹¹¹ Kommunistische Partei Deutschlands

pag. 268

- 16 Duitse,
- 3 Italiaanse,
- 2 Japanse schepen,

waarbij in twee gevallen waardevolle schepen totaal verloren gingen.

Terwijl de daders in de eerste plaats de vernietiging der schepen door de middel van brandhaarden poogden door te voeren, gingen zij, toen deze methode niet tot totaal verlies der schepen leidde, in de jongste tijd er toe over, aanslagen met explosieve stoffen tegen de in de Oost- en Noordzee varende schepen uit te voeren. Hun hoofdstunpunten bevinden zich speciaal in de havens van Hamburg, Bremen, Danzig, Rotterdam, Amsterdam, Kopenhagen, Oslo, Revel en Riga.

De in Nederland, België en Frankrijk gevormde communistische sabotagegroepen stonden onder leiding van de Nederlandse communist

Josef Rimbartus Schaap¹¹²,

¹¹² Joseph Rimbartus Schaap, 1899 – 1943

die als leider der Interclub in Rotterdam werkzaam was en de nieuwste verbindingen onderhield met de hoofdfunctionarissen der algemene organisatie in Skandinavië. Direct onder hem stond de vroegere Hamburgse R.F.B.-organisatieleider

Karl Bergstädt,

wie in de algemene organisatie de technische uitvoering der springstofaanslagen was opgedragen. Het voor de daden van sabotage noodzakelijke springmateriaal stamde uit de Noord-Skandinavische ertsmijnen en werd naar de communistische sabotagegroepen in Nederland, België en Frankrijk door Nederlandse zeeleiden over de Noorse ersthaven Narvik en de Zweedse ersthaven Lulea vervoerd. Als een der meest markante springstofkoeriers kon de Nederlandse communist

Willem van Vreeswijk

in Rotterdam aangehouden worden.

Zowel de Nederlanders als ook de Belgische groep bezaten enige laboratoria, waarin zij brand- en explosiefbommen vervaardigden. De sabotage-aanslagen op de Italiaanse stomer "Boccaccio" en op de Japanse stomer "Kenji Maru" zijn op rekening van deze groepen te stellen. Voorgenomen sabotage-daden op Duitse schepen in de havens van Amsterdam en Rotterdam konden te rechter tijd worden ontdekt en verhinderd.

pag. 268

Als gevolg van verdere naspeuringen gelukte het de veiligheidspolitie (S.O.) 24 communistische terroristen gevangen te nemen, waaronder zich ook de leider der Nederlandse sabotagegroep

Achille Bequin

de leider der Belgische sabotage-groep

Alfons Fictels

bevonden.

Schaap zelf kon op 1 Augustus 1940 door de Deense politie in Kopenhagen worden gearresteerd, toen hij net bezig was de reeds in Denemarken bestaande organisatie voor het uitoefenen van sabotage-daden op schepen nieuw leven in te blazen.”

++ ++
++

De bij deze actie betrokken geweest zijnde Nederlanders hebben tijdens de oorlog te Berlijn terecht gestaan. Een aantal hunner is ter dood veroordeeld en te Berlijn opgehangen.

Bij de in het rapport van Heijdrich vermelde naspeuringen, als gevolg waarvan 24 personen konden worden aangehouden, werd de medewerking ondervonden van de destijds te Rotterdam aangehouden, hiervoren genoemde A.J. Feij. Deze man heeft tijdens de bezetting voor de S.D. gewerkt en verschillende van zijn vroegere ‘kamaraden’ aan die dienst uitgeleverd. Na de bevrijding heeft hij daarvoor terecht gestaan. Tijdens het gerechtelijk vooronderzoek weigerde hij een verklaring af te leggen alvorens hij zich had mogen verstaan met de Russische ambassade in Nederland. Bij arrest van 22 april 1949 van het Bijzonder Gerechtshof te 's Gravenhage werd hij veroordeeld tot 20 jaar gevangenisstraf, wegens: “tijdens de bezetting opgetreden als V-man¹¹³ voor de S.D. en in die functie een groot aantal mensen, allen communisten, in handen van de vijand te hebben gespeeld”. Hij verloor diens kiesrechten voor het leven. Het einde van zijn straftijd werd bepaald op 1 augustus 1964.

Eén van de voormalige deelnemers aan de sloopwerkzaamheden, Richard Krebs, Duitser, heeft enkele jaren na de bevrijding, onder het pseudoniem ‘Jan Valtin’, een boek geschreven, getiteld “Out of the night”, in Nederlandse vertaling getiteld “Litanie van het verraad”¹¹⁴, waarin de gehele aangelegenheid zeer uitvoerig is beschreven.

Tijdens het onderzoek in de jaren 1937 – 1939 werd van de zijden van de C.I. geen enkele aanwijzing, opdracht e.d. ontvangen, met betrekking tot de verder in te stellen onderzoeken. Ook ten aanzien van de internationale conferentie van begin september 1938 gaf de C.I. — voor zo ver mij bekend — generlei richtlijn voor wat betreft de daar in te nemen standpunten, noch voor eventueel te treffen overeenkomsten of te maken afspraken. Dat de Rotterdamse deelnemers aan deze bespreking, Bennekens en ██████ instructies of aanwijzingen van de C.I. zouden hebben gekregen, komt mij hoogst onwaarschijnlijk voor. Bennekens zou daarover zeker met mij hebben overlegd.

¹¹³ **vertrouwensman**: een collaborateur die infiltrerde in verzetsgroepen om deze te verraden aan de Duitsers

¹¹⁴ **Litanie van het verraad**

Inlichtingendienst
R O T T E R D A M .
I. d. No. 885/1938
G E H E I M

pag. 270

Zeer vertrouwelijk

Roeterdam, 5 September 1939.

Op 14-7-1938 werden hier van Duitse zijde inlichtingen ontvangen, dat reeds vrij geruime tijd een internationale organisatie van uiterst-links-staande revolutionairen, zich bezig hield met het veroorzaken van ontploffingen aan boord van koopvaardij-schepen. Naar aanleiding van deze mededeelingen zijn ook dezerzijds onderzoeken ingesteld, aanvankelijk in samenwerking met de Duitse politie, later ook met de politie te Stockholm, Oslo, Kopenhagen, Antwerpen en Batavia.

Allereerst volgt hier een opsomming van de schepen, van welke bekend werd, dat zich aan boord ontploffingen hebben voorgedaan of waarop explosieve stoffen of brandstichtingspakketten werden gevonden.

1. Cesars Battisti, 23-12-1936, ketelontploffing.
2. Bocosocio(?), 20-11-1937, ontploffing.
3. Betory, 23-1-1938, tijdbom bevonden.
4. Tajima Maru, 2-3-1938, ontploffing.
5. Claus Böge, 18/19-3-1938. ontploffingen.
6. Betory, 9-4-1938, brand.
7. Norderney, 18-5-1938. brandstichtingspakket gevonden.
8. Cierro)
9. Abrego) 22-5-1938, ontploffing.
10. Hastia, 22-6-1938, brandstichtingspakket gevonden.
11. Kashji Maru, 25-6-1938, ontploffing.
12. Faronia, 27-6-1938, ontploffing.
13. Feloe, 30-6-1938, hoeveelheid springstof gevonden.
14. Phila, 22-9-1938, ontploffing.
15. Vancouver, 3-11-1938, ontploffing.

Cesare Battisti (Italiaansch schip). Op 23-12-1938 had aan boord van dit schip, liggende in de haven van Manssua (Afrika) een ketelontploffing plaats. Een ingesteld onderzoek leverde geen resultaat op. Naar de mening van experts zou in de kolen een bom verstopt zijn geweest, welke onder de ketel explodeerde.

Boggaccio (Italiaansch schip). Op 20-11-1937 had aan boord van dit schip, varende ter hoogte van Cuegsant(?) een ontploffing plaats, welke het schip deed zinken. Een ingesteld onderzoek wees uit, dat de ontploffing veroorzaakt was door een bom, welke in ruim 4 verborgen was geweest.

Betory (Poolsch schip). Op 23-1-1938 werd aan boord van dit schip in een passagiershut, in een kast, twee brandpakketten gevonden. Deze pakketten bestonden uit sigarenkistjes, waarin een laag paraffine met houtwol inééngesmolten was en waarop ongebruikte lucifers waren gelegd. Tusschen de kistjes stond een gebroken flacon, waaruit petroleum gevloeid was. In een gat in de paraffine bevond zich kalium-chloraat met suiker. Een metalen buisje was aan één der deksels vastgemaakt. Dit buisje was doorboord aan één der uiteinden. De opening was met opgegebouwen perkament afgesloten. Op dit papier werkte het in het buisje aanwezige zwavelzuur. Eerst na het doorvreten van het papier kon het zwavelzuur in aanraking komen met het kaliumchloraat en de suiker. Door deze inwerking zou ontbranding veroorzaakt zijn. Van de 7 lagen perkamentpapier waren bij het vinden reeds 6 lagen doorgevreten.

Tajima Karu (Japansch schip). Op 2-3-1938 had aan boord van dit schip, liggende te Bremen, een bomontploffing plaats, waardoor in het voordek een gat geslagen werd. Naar de mening van den kapiteit moet de bom vanaf de kade op het schip geworpen zijn. Van de bom zelf werd niets teruggevonden.

Clause Böge (Duitsch schip). In den nacht van 18 op 19-3-1938 hadden aan boord van dit schip, terwijl het zich op de Noordzee bevond, met tussenruimte van ongeveer 5 minuten, twee ontploffingen plaats, tengevolge waarvan het schip zonk.

pag. 271

Betory. Op 9-4-1938 werd aan boord van dit schip (hiervoor reeds genoemd) brand ontdekt. Bij het onderzoek bleek, dat een kist vóór de verzending, in een loods te Kopenhagen door onbevoegden was geopend en dat men stukgesneden fotografische films met een hoeveelheid vet (mineraalolie-paraffine) in de kist gedaan had.

Norderney (Duitsch schip). Op 18-5 1938 werd aan boord

van dit schip, te Hamburg, een in werking geweest zijnd brandstichtingspakket gevonden. Wegens gebrek aan luchttoevoer had het pakket niet volledig gewerkt. Gevonden werden: ongeveer 10 0.2(?) lange buisjes kennelijk gevuld geweest met chemicaliën, doch uitgebrand; voorts stukjes kurk en een 5 c.m. lang aluminium buisje, gevuld met een gele stof, het geheel verpakt in jute en papier. Nader onderzoek wees uit dat de buisjes gevuld waren geweest met pikrine-zuur.

Cierro en Atrego (Spaansche schepen). Op 22-5-1938 explodeerde in de haven van Frederikshaven (Denemarken) een bom, welke tusschen deze, naast elkander liggende trawlers was bevestigd. De bom had bestaan uit ongeveer 5 K.G. dynamiet, voorzien van een tijdsontsteking.

Hastia (Duitsch schip). Op 22-6-1938 werd aan boord van dit schip, tijdens de lossing te laesje (Spanje) bemerkt dat verscheidene zakken brandsporen droegen, welke bleken te zijn veroorzaakt door een brandstichtingspakket, dat vermoedelijk wegens gebrek aan luchttoevoer niet volledig gewerkt had. Bij onderzoek bleek het pakket als volgt samengesteld. Een flacon, gedeelte gevuld met zwavelzuur en afgesloten met leer, was verpakt in een mengsel van kaliumchloraat, suiker en paraffine. Dit geheel was verpakt in tabak. Rechtop staand was het pakket onschadelijk. In liggende toestand werkte het zwavelzuur in op het leder en moest, om de vernietiging daarvan, het mengsel ontbranden. Blijkens van de politie te Antwerpen ontvangen mededeeling is men er daar van overtuigd dat de ontploffingsmiddelen te Antwerpen aan boord zijn gebracht.

Kashji Maru (Japans schip). Op 25-6-1938 had aan boord van dit schip, varend in het Engelsche kanaal een ontploffing plaats. Nadere bijzonderheden zijn niet bekend. Blijkens van de Politie te Antwerpen ontvangen mededeeling, is men daar ook in dit geval overtuigd, dat te Antwerpen ontploffingsmiddelen aan boord van het schip zijn gebracht.

Faronia (Duitsch schip). Op 27-6-1938 had aan boord van dit schip, terwijl het de sluis te Holtenau passeerde, een ontploffing plaats, waardoor een groot lek onder den waterlijn werd veroorzaakt. Met behulp van een pompboot kon het schip drijvende worden gehouden en in een dok te Kiel gebracht worden. Slecht een onverwachte koersverandering heeft het schip behouden. Aanvankelijk zou door het Skagerak gevaren worden, in welk geval het schip zich tijdens de ontploffing op de Noordzee zou hebben begonden en zeker gezonken zou zijn. Op de plaats van de ontploffing werden

slechts enkele kleine stukjes blik en ijzer gevonden.

Feloe (Italiaansch schip). Op 30-5-1938 werd aan boord van dit schip, in het koelruim, een linnen hulsel in de vorm van een zwemvest gevonden, waarin zich ongeveer 7 K.G. springsstof bevond, welke verpakt was in papier. Op dit papier stond een stempeladruk "Express Dynamit 1937. Orängesberg".

Phila (Duitsch schip). Op 3-11-1938 had aan de buitenzijde tegen den stuurboordrand van dit schip, varende in de omgeving van San Francisco, een ontploffing plaats, waardoor het in zinkende toestand geraakt, doch nog tijdig aan den grond kon worden gezet. Door een toevalligheid was het vertrek van het schip een haf uur uitgesteld, waardoor het zich, tijdens de ontploffing, nog in ondiep water bevond. Bijzonderheden over het gebeurde zijn niet bekend, doch de ontploffing zou te wijten zijn aan opzet. De hier gedane onderzoeken hebben uitgewezen, dat in geen enkel der hiervoren genoemde gevallen, de gebezigde ontploffingen/brandstichtings-ingredienten in de Rotterdamse haven aan boord van de diverse schepen zijn gebracht.

pag. 272

Voorts werd hier nog onderzoek gedaan naar Scheepsongevallen, welke de laatste jaren plaats hadden op/met de ondestaande schepen.

1. Tjukenberg. 3/4-1-1937 tusschien Dairen en Shanghai scheepsbrand.
2. Amstelland, 13-3-1937 omgeving Rio de Janeiro scheepsbrand.
3. Budoinum(?) 5-4-1938 te Schiedam scheepsbrand.
4. Meerkerk, 29-4-1937 tusschen Colombo en Aden scheepsbrand.
5. Kveronika, 7-5-1938 te Rotterdam ontploffing.
6. Corts Real, 24-6-1937 te Rotterdam scheepsbrand.
7. Baleier, 22-7-1937 omgeving Melbourne (Australië) scheepsbrand.
8. John A. Eusberger(?). 27/28-1-1938 te Rooterdam scheepsbrand.
9. Glanicolo(?), Febr. 1939 Golf van Lyon met man en muis vergaan: vermoedelijk in storm.
10. Tjissalak, 20-6-1938 Hongkong scheepsbrand.
11. Italo Balbo, 13-7-1938 Atlantische Oceaon ontploffing in bunker.
12. Havanna, Sept. 1938 Atlantische Oceaon met man en muis vergaan: vermoedelijk in storm.

Ten aanzien van deze schepen kon niets van opzet blijken.

Na het bekend worden van het bestaan van een terrorische organisatie, kwamen twee in Nederland plaats gehad hebbende aanhoudingen, in een helderder daglicht te staan. Het betrof hier

1e. de aanhouding van den Nederlander van den H o o n a a r d Jan, geb. 1-5-1891 te 's-Gravendael, op 24-8-1937, die op heeterdaad werd betrapt, toen hij een hoeveelheid van $9\frac{1}{2}$ K.G. dynamiet van het a/s(?) "Wastplein", liggende te Amsterdam, aan den wal wilde brengen. Deze dynamiet was verpakt in paraffine-papier en gemerkt Express Dynamiet, A.B. Express Dynamiet Gräegesberg". (Zie ook hiervoor onder a/m(?) "Falde".)

2e. de aanhouding van den Nederlander F e i j Adriaan Johannes, geb. 6-4-1895 te Vlissingen, op 16-10-1937. Deze werd bij het overschrijden van de Nederlandsche-Belgische grens in Zeeuwsch-Vlaanderen aangehouden en in het bezit gevonden van 3400 gram trotyl, vier geelkoperen buisjes met afschroefbare, doorboorde doppen, vier stukken doorboorde kurk en vier slaghoedjes. De geelkoperen buisjes en de stukken kurk bleken vrijwel gelijk aan die, gevonden aan boord van het e/s(?) "Norderney". (Zie hierboven).

In begin Augustus 1938 bleek, dat pogingen werden aangewend te Rotterdam een afdeeling van bedoelde organisatie te stichten. De communist Ploeg te Rotterdam had een het bestuur der C.P.N., district Rotterdam medegedeeld, dat hij door van Schaik te Rotterdam, was aangezocht om medewerking bij het plegen van terreurdaden. Het bedoelde bestuur stelde onmiddellijk de politie van een en ander op de hoogte. De taak van Ploeg zou moeten bestaan uit het werven van bootwerkers die, na zeer voorzichtige besprekingen, bereid gevonden worden, bommen te plaatsen aan boord via Duitse, Italiaansche of Japansche schepen. Van Schalk had aan Ploeg verteld, dat in West-Europe een organisatie bestond, die zich met dergelijke werkzaamheden bezig hield en door welker activiteit reeds vier schepen waren vergaan. Deze werwijze en de verdere bijzonderen door van Schalk medegedeeld (o.a. over de te gebruiken bommen) bleken later geheel overeen te stemmen met de aan de politie te Antwerpen bekend geworden feiten.

Als één der voornaamste personen in deze organisatie moet, althans voor Nederland en België, gerekend worden het voormalige Rotterdamsche, communistische gemeenteraadslid Schaap Joseph Himbertus, geb 3-6-1899 te Amsterdam. Opmerkelijk is, in(?) in "Het Volksdagblad" van 6-6-1939 o.a. als volgt

tegen hem wordt gewaarschuwd:

"J.R. Schaap heeft jaren geleden het lidmaatschap der C.P.N. bezeten, doch is gebleken een vijand van de arbeidersklasse te zijn, waarvoor iedere anti-fascist op zijn hoede moet zijn".

Het is zeer waarschijnlijk, dat het bestaan van bedoelde organisatie zoo geheim gehouden is, dat zulks zelfs aan de C.P.N. in het geheel niet bekend is. Opmerkelijk is, dat mannen als Schaap en Feij reeds enkele jaren geen lid meer van de C.P.N. zijn. Vermoedelijk is zulks gedaan om bij eventuele betrapting, de communistische partij niet te compromitteren.

pag. 273

Onderzoeken door de politie in België verricht, toonden aan dat Schaap de leider is voor Nederland en België. Onder hem berust de leiding in België bij [Fichtels Alfons, geb. 2-3-1907 te Antwerpen](#) die op zijn beurt weer 12 personen onder zich heeft. Door deze groep worden de ontploffingsstoffen aan boord gebracht in den vorm van kleine pakjes. Midden in de springstof bevindt zich een koperen buisje met een bijtend vocht. De uiteinden der buisjes worden afgesloten met papier. Eerst na het doorvreten van het papier volgt de explosie. [Fichtels](#) zelf houdt zich speciaal bezig met het nagaan van den weerstandsduur van diversen soorten papier. Op die wijze kan hij ongeveer berekenen na hoeveel uren de ontploffing zal geschieden. [Fichtels](#) is in het bezit gezien van buisjes, welke geheel overeen kwamen met de buisjes, op Feij bevonden. Het is aan de leden van zijn groep verboden, lid te zijn van de communistische partij.

Correspondentie van deze organisatie wordt verzonden aan dek-adressen, door koeriers bezorgd en is, in cijferschrift geschreven met een cheemisch product. Eerst na verwarming (bijv. met een strijk ijzer), wordt het geschrevene leesbaar, om daarna weer te verdwijnen. Het boek, aan de hand waarvan het cijferschrift wordt samengesteld, wordt per drie maanden veranderd.

Nadat gebleken was, dat de gebruikte "pakjes" te zwak waren, is men overgegaan tot de samenstelling van krachtiger middelen. Het nieuwe pakje zou van een stoffen omhulsel zijn voorzien, met afmetingen 35 bij 30 bij 5 c.m., zodat het gemakkelijk onopgemerkt onder de kleeding gedragen kan worden. Om ingrijpen van de politie te bemoeilijken, werden de pakjes voorzien van een sluiting, welke het mogelijk moest maken, het bovenste gedeelte van het pakje, waarin het ontstekingsbuisje zich bevond, weg te nemen. Dit gedeelte moest, zoo mogelijk, dan in het water worden geworpen. Door

deze handeling zou aan het pakje het karakter van een bom worden ontnomen en kon den dragen alleen het vervoer van een kleine hoeveelheid springstof worden ten laste gelegd. Ook een ander middel in den vorm van een mijn, zou worden aangewend. Deze mijn zou worden voorzien van een magneet, welke hem aan het schip bevestigd moest houden. Mogelijk is een dergelijk instrument gebruikt voor het schip "Vancouver" (zie hiervoren).

Sinds Febr. 1939 is de genoemde [A. Fichtels](#) als leider voor België vervangen door [Wouters, Rene Wilfried, geb. 24-1-1913 te Ramsel](#), daar een meeode(?) dat ?? ??, in verband met een gepleegde steunfraude, door de politie werd bewaakt. [Wouters](#) staat bekend als een zeer gevaarlijk agitator; hij heeft van October 1935 tot April 1936 in den Spaanschen burgeroorlog aan lipkmons(?) zijde medegevochten. Hij wordt beschouwd als een veel gevaarlijke leider dan [A. Fichtels](#), daar hij vastberaden is en ook een zekeren graad van ontwikkeling bezit.

Een andere methode tot het plegen van sabotage werd nog te Antwerpen bekend. Omstreeks einde Maart heeft aldaar de Duitser [Gülzog, Johannes Wilhelm Curt Alwin, geb 8-9-1912\(?\)](#) te Hamburg, enkele bouten uit een scheepsketel verwijderd om deze zodoende, bij later gebruik te doen vernielen. Het is nog niet bekend of deze werkzaamheid verricht is ten behoeve van ??? organisatie, dan wel een op zich zelf staande daad is.

Begin Mei 1939 werd bekend dat voregenoemde J. van den Hoonard te Rotterdam aan een bekende communist had gevraagd, of in zijn woning een vergadering mocht worden gehouden van een nieuw opgericht organisatie, welke beoogde sabotage te plegen in geval van oorlog. Te Antwerpen werd omstreeks dien tijd bekend, dat in Nederland door enkele kopstukken der organisatie een bijeenkomst zou worden gehouden. De bespreking is niet aan het door van den Hoonard gevraagd adres gehouden.

Een soortgelijk voorwendsel was gebezigd tegenover een man in Zweden. Deze werd in de organisatie betrokken. Van zijn woning maakte men een werkplaats tot het bereiden van bommen. Zelf krijg hij ook onderricht in de samenstelling daarvan. Uiteindelijk was hem gebleken, dat de organisatie reeds in vredestijd haar misdadig werk uitoefende. Daarna had hij zich tot de politie gewend en aan haar ook alle aanwezige materialen afgegeven. Men vond daarbij ook weer koperen buisjes zoals bij Feij waren gevonden. Uit de verklaringen

van dezen man werd ook bekend hoe de op 24-8-1936 te Rotterdam in beslag genomen hoeveelheid dynamiet, aan boord van het a/s (?) "Westplein" was gekomen.

Steeds meer blijkt dat de werkzaamheden van deze organisatie zich over geheel West- en Noord-Europa uitstrekken. Het is zeer wel mogelijk dat de hoogste leiding haar instructies ontvangt van de G.P.Om(?) te Antwerpen was reeds bekend geworden. Het was medewerkens van toegezegd, dat zij bij ontdekking onmiddellijk in het bezit van een valsch paspoort zouden worden gesteld, om daarmee naar de Sovjet-Unie te kunnen uitwijken. De benodigde foto's waren daartoe reeds verstrekt.

Uitdrukkelijk wordt er hierbij op gewezen, dat diverse van de hiervoren vermelde gegevens zijn verkregen onder de strengste geheimhouding. Het is derhalve raadzaam, bij eventuele onderzoeken, tegenover derden slechts zeer spaarzaam te zijn met het verstrekken van inlichtingen op deze organisatie betrekking hebbende.

Hieronder volgt tenslotte een opgave van personen, die van de verscheidene zijden zijn bekend geworden als mogelijke verdachten, medeplichtegen, koeriers, tussenpersonen e.d. Voor de gegrondheid van hun signalering kan dezerzijds niet worden ingestaan. Met de bij sommigen van hen voorkomende vermelding "M.-school" wordt bedoeld de door de Komintern, van 1939 tot 1934 gehouden zeven, halfjaarlijksche cursussen, waar de deelnemers (geleverd door de diverse communistische sectie's uit West-Europa), o.a. onderricht kregen, theoretisch en praktisch, in wapen- en springtechniek.

Hoofdstuk IX

Het Venlo-incident

Het Venlo-incident is het sluitstuk van een poging van de Engelse dienst contact te onderhouden met oppositionele figuren in Duitsland, met het doel de weg te openen voor het voeren van vredesonderhandelingen.

pag. 275

Onbekend met het feit, dat zij met de Sicherheitsdienst in aanraking waren gekomen, werden de Engelse agenten op 9 november 1939, in het niemandsland tussen de Duitse en Nederlandse grens bij Venlo, door een S.D.-commando op Nederlands territorium gearresteerd, over de grens gebracht en in Duitsland gedurende het gehele verdere verloop van de oorlog gevangen gehouden.

Omdat een G.S.III-officier, in opdracht van Hoofd G.S.III-officier, als waarnemer de besprekingen had bijgewoond, werd de zaak in Duitsland heel hoog opgenomen.

Het Venlo-incident is te beschouwen als de meest gerucht gemaakt hebbende zaak waarbij G.S.III rechtstreeks betrokken is geweest. Om die reden is dit incident uitvoerig uitgewerkt, te meer omdat zulks te voren in de dienst nog niet was gedaan.

Bij de bestudering van de verslagen en verhoren, opgenomen in de delen 2 A/B en 2 C van de Parlementaire Enquête Commissie, werd steeds sterker het gevoelen, dat zich geleidelijk aan een drama ontwikkelde. Daarom, maar vooral voor een betere leesbaarheid, is het gehele gebeuren dan ook min of meer in de vorm van een toneelspel geschreven.

Als bijlage zijn aan het slot opgenomen de uittreksels van de verhoren van de voornaamste er bij betrokken personen. Getracht is, uit de verslagen en verhoren de diverse gegevens zodanig aan en in elkaar te passen, dat de werkelijke gang van zaken zo veel mogelijk werd benaderd.

Namen van spelers en figuranten, in alfabetische volgorde, achtereenvolgens die van Nederlandse, Duitse en Engelse nationaliteit.

pag. 276

Nederlanders

BRIJNEN gezegd van Houten, P., journalist, leider van een particuliere inlichtingendienst

KLOP, Dirk, eerste luitenant, werkzaam bij G.S.III A

KOOT, H., generaal hoofd G.S.III C

LEMMENS, Jan Frederik, chauffeur van Payne Best

OORSCHOT, J.W. van, referendaris Ministerie van Justitie, hoofd G.S.III

ROOSEBOOM, T.S., luitenant-kolonel, hoofd G.S.III B

STRAUSS, Dr., Nederlander ?, koopman te Den Haag

VRINTEN, medewerker Engelse dienst

Duitsers

BEHREND, Dr. Walter, medicus aan het Evangelisch Ziekenhuis te Dusseldorf

BOEHME, werkzaam bij het Amt III R.S.H.A.¹¹⁵ te Berlijn

CHRINIS, professor Max de, hoofd psychiatrische kliniek Charité-ziekenhuis te Berlijn, overste-arts bij de Wehrmacht

CHRISTENSEN, Bernard, Sturmbahnführer Amt VI R.S.H.A. te Berlijn

DIBITSCH majoor

FISCHER, Dr. Franz, V-Mann R.S.H.A.

FISCHER, Fritz, broer van Franz

FRITSCH, von, generaal

GROSCH, schuilnaam van Christensen

GROTHER, Bruno, Gestapo¹¹⁶-functionaris te Berlijn

HASSELBACHER, Leiter Gestapoleitstelle te Dusseldorf

HEIJDRICH, Heinrich¹¹⁷, Hoofd R.S.H.A. te Berlijn

HIMMLER, Heinrich, Minister van Binnenlandse Zaken te Berlijn

HITLER, Adolf

HUEBSCHMANN, professor, hoofd pathologisch instituut

JOST, Dr. Heinz, chef Amt VI R.S.H.A. te Berlijn

¹¹⁵ Reichssicherheitshauptamt, de overkoepelende veiligheidsdienst van Nazi-Duitsland

¹¹⁶ Geheime Staatspolizei

¹¹⁷ Reinhard Heydrich, 1904 – 1942, hoofd van Reichssicherheitshauptamt (R.S.H.A.); zijn achternaam wordt in het Duits geschreven met een 'y' in plaats van met 'ij' zoals in deze tekst; ook is zijn voornaam Reinhard, en niet Heinrich zoals hier vermeld

JUNG, Dr., Hauptsturmführer, medicus van het Hoofdbureau van de Staatspolizei te Dusseldorf

KEMP, Thomas, communist

KNOCHEN, Dr. Helmut Herbert, Obersturmführer, Persafdeling R.S.H.A. te Berlijn

KRAKO, Jacques, geëmigreerd bankier

KÜHNER, Dr.

LUDWIG, Emil, auteur

MARTINI, schuilnaam van De Chrinis

MÜLLER, Walther, Hauptsturmführer, chef S.D.-Abschnitt te Keulen

NAUJOCKS, Alfred Hellmuth, Sturmbahnführer SS, Amt VI R.S.H.A.

RUNDSTEDT, von, veldmaarschalk

SALISCH, von, Sturmbahnführer Amt VI R.S.H.A. te Berlijn

SHELLENBERG, Walther, Sturmbahnführer, Referent Amt VI R.S.H.A. te Berlijn

SCHEMMEL, schuilnaam van Schellenberg

SCHREIBER, Paul, emigrant te Den Haag

SEIDLITZ, von, schuilnaam van von Salisch

SOLMS, Dr., schuilnaam van Travaglio

SPIECKER, Dr. Karl, leider Duits emigrantencentrum te Londen

TRAVAGLIO, Johannes, luchtmacht-kapitein, Abwehr-officier te Stuttgart

ULENBERG, Alfred, Hauptsturmführer Amt VI R.S.H.A. te Berlijn

WAGNER, majoor

WIETERSHEIM, von, generaal

Engelsen

HALIFAX, Lord, Brits Minister van Buitenlandse Zaken

PAYNE BEST S., captain, agent Britse Intelligence Service te Den Haag

STEVENS, R.H., major, Britse gezantschapssecretaris, lid Intelligence Service te Den Haag

Eerste bedrijf 1935 – 1938

pag. 278

Tonelen: Fischer ontvlucht nazi-Duitsland
 Fischer door S.D. gerecruteerd
 Fischer legt eerste contacten
 Fischer in contact met nazi-oppositie
 Fischer contacteert de Nederlandse Brijnen
 Fischer in contact met Dr. Strauss

Tweede bedrijf 1939

Tonelen: Fischer actief in de mobilisatie-dagen
 Payne Best komt op
 Eerste ontmoeting Payne Best-Travaglio
 Tweede ontmoeting Payne Best-Travaglio
 Werd Travaglio gearresteerd ?
 Payne Best wenst officiële ruggesteun
 Debuut van R.S.H.A.-man Knochen
 Fischer bemiddelt voor nieuwe ontmoeting
 De ontmoeting van 19 oktober 1939
 Wie en wat zijn kapitein Von Seidlitz en luitenant
 Grosch ?
 Klop rapporteert aan Van Oorschot
 30 oktober: ontmoeting in Den Haag
 Identiteit majoor Schemmel en kolonel Martini
 Travaglio keert zijn jasje om
 Intermediair Fischer overbodig geworden
 Venlo als ontmoetingsplaats
 Bespreking van 7 november 1939
 Ontmoeting van 8 november 1939
 Onvoorziene gebeurtenis
 Bijzondere (nog voorlopige) opdracht aan de S.D.
 Definitieve ontvoeringsopdracht van Himmler
 Klop schakelt G.S.III C in

Derde bedrijf 9 november 1939

Tonelen: Laatste ontmoeting
 Rapport bij de S.D. Dusseldorf
 Het lot van de ontvoerden
 Fischer in Schutzhaft
 Beloning van de Führer

Epiloog

(Kaartje omgeving Venlo)

pag. 279

Eerste bedrijf 1935 – 1938

pag. 280

Eén van de hoofdrollen in het “Venlo-incident” wordt vervuld door:

Dr. Franz Fischer, geboren 29 augustus 1886 te Ulm, jurist

Fischer ontolucht nazi-Duitsland

Fischer maakte zich in de jaren 1932 en 1933 in Duitsland schuldig aan verduistering van ongeveer 350.000 mark. Om aan rechtsvervolging te ontkomen week hij op 3 januari 1935 uit naar Zwitserland. Volgens zijn eigen verklaring was deze vlucht noodzakelijk in verband met zijn illegale politieke werkzaamheden. Het door de Duitse instanties tot Zwitserland gerichte verzoek om uitlevering (aanleiding voor zijn aanhouding te Lausanne in januari 1935) werd afgewezen. Hij kreeg opdracht Zwitserland te verlaten.

In juni 1935 arriveerde hij te Parijs, waar hij tot juni 1938 woonachtig bleef.

Toen in die maand het Engelse koningspaar een bezoek aan Parijs zou brengen, werden alle emigranten in die stad streng gecontroleerd.

(Deze bewering van Fischer is juist. Ik herinner mij, dat ook de C.I., naar aanleiding van dit bezoek, zeer uitvoerige lijsten met namen van “verdachte” personen ontving, ter signalering van deze bij de politieverbindingen. Hoe streng men daarbij te werk ging, blijkt wel uit het feit, dat zelfs de Graaf van Parijs op één dezer lijsten voorkwam. deM)

Als gevolg daarvan moest hij de wijk nemen. Hij reisde naar Amsterdam en woonde daar, tot voorjaar 1939, in het Eden hotel aan de Warmoesstraat. Daarna verbleef hij bij zijn eveneens uit Duitsland geëmigreerde Duitse vriend Paul Schreiber aan de Obrechtstraat 446 te Den Haag.

Fischer door de S.D. gerecruteerd

Volgens de verklaring van Alfred Ulenberg (geboren 13 februari 1910 te Essen), Hauptsturmführer van Amt VI van het Reichssicherheitshauptamt (R.S.H.A.) te Berlijn, zou een agent van de Auslandsnachrichtendienst contact met Fischer hebben gekregen tijdens diens verblijf in het buitenland. Aangezien Fischer gaarne naar Duitsland terug wilde, werd hem voorgespiegeld, dat dit mogelijk zou zijn, als hij bereid was voor de Sicherheitsdienst (S.D.) te gaan werken. Er zou dan wel pro-forma nog een proces tegen hem worden gevoerd, maar dat zou wel loslopen. Hij ging op dit voorstel in.

Fischer zelf verklaarde dienaangaande:

pag. 281

1e. dat hij in de zomer van 1936 door zekere Boehme naar Berlijn werd ontboden en met deze man, die hij voordien niet kende, in

diens woning had gesproken. Boehme droeg hem op, hem politiek op de hoogte te houden. Tijdens zijn verblijf te Parijs heeft hij Boehme nog éénmaal in Parijs en twee maal in Amsterdam gesproken, naar welke laatstgenoemde stad hij door Boehme ontboden was. In Parijs ontving hij via het Duitse consulaat in Parijs geld, waarvan hij aannam dat het van Boehme afkomstig was. Ook later in Holland ontving hij van deze éénmaal een bedrag van enkele honderden gulden;

- 2e. dat hij in de zomer van 1937 te Parijs bezoek kreeg van een zekere Dr. Knochen, die van hem wilde weten hoe Duitsland tot overeenstemming zou kunnen komen met Frankrijk. Knochen gaf hem zijn adres en telefoonnummer in Berlijn-Schöneberg;
- 3e. dat hij in november 1938 te Amsterdam door een hem onbekend gebleven Duitser werd bezocht, die beweerde names Boehme of Knochen te komen en hem mededeelde, dat hij (Fischer) op 12 november 1938 in Berlijn werd verwacht. Hij was daarheen gegaan en door twee mannen ondervraagd over de politieke situatie (dit was kort na de annexatie van Tsjecho Slowakije). Op 14 november 1938 ging hij weer terug naar Amsterdam. Reis- en verblijfkosten werden hem in Berlijn vergoed. Geen van deze drie Duitsers had gezegd van de S.D. te zijn, noch hadden zij hem gevraagd voor de S.D. te gaan werken;
- 4e. dat hij niet geweten heeft tot wat voor dienst Boehme en Knochen behoorden en dat hij pas in 1939 moest aannemen dat zij deel uitmaakten van de inlichtingendienst van Heijdrich.

Fischer legt eerste contacten

Reeds vóór zijn vertrek uit Duitsland kende Fischer bij naam Dr. Karl Spiecker, onder de Duitse rijkskanseliers Marx en Wirth perschef van de Rijksregering, die reeds in 1933 Duitsland zou hebben verlaten. Op aandringen van Emil Ludwig zou hij, onmiddellijk na zijn aankomst in Parijs dus in juni 1935, Spiecker, die in Londen tegen de nazi's werkzaam was, hebben opgezocht.

Ook volgens Ulenberg had Fischer contact gelegd met Spiecker, de leider van het Duitse emigranten-centrum in Londen, die op zijn beurt weer in contact stond met de Engelse Intelligence Service. Het R.S.H.A. was over het bestaan van die relatie geïnformeerd.

Op Spiecker's verzoek zou Fischer zich hebben belast met het tot stand brengen van contact tussen hem (Spiecker) en de oppositie in het Duitse leger, gevormd door general Von Fritsch, diens stafchef Von Wietersheim en veldmaarschalk Von Rundstedt. Fischer kende

deze officieren niet persoonlijk, maar slechts door zijn verbindingsman in Duitsland, de majoor Wagner (omgekomen na de aanslag op Hitler van 20 juli 1944).

Fischer in contact met nazi-oppositie

De Duitse luchtmacht-kapitein Johannes Travaglio (geboren 23 september 1892 te Frankfurt am Main), werkzaam bij de Abwehr, Generalkommando Stuttgart, en daar belast met het verkrijgen van inlichtingen uit Frankrijk, beschikte voor zijn werk over agenten in Duitsland en Frankrijk.

Door de hem bekende Fritz Fischer leerde hij diens broer Franz kennen. Tijdens bezoeken aan zijn agenten in Duitsland, Holland, België en Italië (derde landen), maakte hij te Amsterdam in 1938 met Fischer persoonlijk kennis en besprak met hem politieke aangelegenheden. Van hem hoorde Travaglio de naam Spiecker, welke man hij nadien twee maal in Amsterdam heeft gesproken. Fischer was bij die besprekingen aanwezig. Bij de eerste bespreking, in januari 1938 in Hotel Carlton, was Travaglio vergezeld door nog een militair, majoor Dibitsch, en een burger, Dr. Kühner.

Spiecker, die een dreigende oorlog wilde voorkomen, stelde voor, hiertoe propaganda-materiaal in Duitsland te verspreiden, waartoe Travaglio zich bereid verklaarde. Door bemiddeling van Fischer ontving hij diverse malen enkele duizenden pamfletten, steeds met een andere inhoud. Dibitsch en Kühner wilden zich hiermee niet inlaten, zodat alleen Travaglio met Fischer in contact bleef.

Kort na zijn vestiging in Amsterdam (juni 1938) kreeg Fischer bezoek van Travaglio, die hem verzocht alles in het werk te stellen om de door Hitler voorgenomen inval in Tsjecho Slowakijke (Sudeten-Duitsers) te verhinderen. Fischer lichtte allereerst Spiecker te Londen in. In september 1938 volgde toen een ontmoeting Spiecker-Travaglio in Amsterdam. Ook in de daarop volgende maanden voerden zij verdere besprekingen te Rotterdam en Den Haag. Fischer was daarbij steeds aanwezig.

Fischer contacteert de Nederlander Brijnen

In augustus 1938 kreeg de Nederlandse journalist P. Brijnen gezegd van Houten, die toen reeds een zestal jaren een particuliere inlichtingendienst leidde tegen de nationaal-socialisten, bericht, dat officieren van de Duitse generale staf hem wilden spreken. Die 'officieren' bleken Fischer en een zekere majoor Solms (schuilnaam van Travaglio) te zijn.

In Amsterdam vond een onderhoud plaats tussen Fischer en Travaglio met twee medewerkers van Brijnen. De bedoeling bleek

te zijn, dat Brijnen's organisatie pamfletten zou laten drukken die uitgestrooid moesten worden boven het Roergebied, waardoor de Duitse bevolking onrustig zou worden. Op grond daarvan zou de Duitse generale staf Hitler kunnen overtuigen, dat de tijd nog niet rijp was voor de door hem beraamde inval in Nederland als inleiding voor een grotere oorlog, dat de politieke stabiliteit daartoe onvoldoende was en dat hij vooral op de arbeidersmassa geen staat kon maken.

Brijnen heeft deze zaak besproken met Stevens van de Britse Intelligence Service te Den Haag en met Rooseboom, hoofd C.I. Men wilde er niet op ingaan. Brijnen liet 'Solms' schriftelijk weten, dat hij als Nederlander niet kon intrigeren op het gebied van een bevriende mogendheid en dat hij de pamfletten zelf maar moest laten drukken.

Van Duitse zijde was voorgesteld een bespreking te voeren in café Backus te Venlo.

(Deze mededelingen werden bevestigd door een verklaring van Vrinten, medewerker van de Britse dienst te Den Haag)

Fischer in contact met Dr. Strauss

Tijdens zijn verblijf in het Hotel Eden te Amsterdam, maakte Fischer daar kennis met de eveneens daar wonende, geëmigreerde Duitser Jacques Krako, voormalig bankier te Berlijn. Via Krako leerde hij de koopman Dr. Strauss kennen, naar beweerd werd een Nederlander, woonachtig te Den Haag, in de omgeving van de Laan van Nieuw Oost Einde. Strauss zou bijzonder belang in Fischer hebben gesteld in verband met de belangrijke verbindingen die Strauss met Londen onderhield. Aangezien Strauss mededeelde voor een actieve oppositie tegen Hitler gelden te kunnen fourneren, bracht Fischer hem in contact met Spiecker. De eerste ontmoeting tussen Strauss en Spiecker moet ongeveer einde 1938 hebben plaats gevonden.

Tweede bedrijf 1939

Fischer actief in de mobilisatie-dagen 1939

Na de annexatie van Tsjecho Slowakije in 1938 maakten Fischer en Travaglio de afspraak, dat laatstgenoemde, in geval van dreigend oorlogsgevaar, aan Fischer een telegram zou sturen met de woorden: "SOFORT ZIMMER BESTELLEN". Fischer zou na ontvangst onmiddellijk Spiecker inlichten, alsmede de directeur van Hotel Paulez in Den Haag.

Op 27 augustus 1939 werd een telegram met die woorden in de Obrechtstraat bezorgd. Mondeling heeft Fischer direct daarna de directeur van 'Paulez' aan het hotel en Strauss in diens woning in-

gelicht. Strauss verzocht hem, hem het telegram te overhandigen ten behoeve van de Nederlandse regering. Fischer vermoedde, dat Strauss het aan Van Oorschot wilde geven, over wie hij reeds herhaaldelijk gesproken had. Spiecker werd telegrafisch door Fischer ingelicht.

Vermoedelijk op 30 augustus 1939 werd Fischer uit Londen opgebeld door een Duits Sprekende Engelsman, die hem de groeten deed van Karl (d.w.z. Spiecker) en mededeelde dat hij verdere berichten zou krijgen van een farmaceutische firma in Den Haag.

Payne Best komt op

De volgende dag werd Fischer telefonisch uitgenodigd een bezoek te brengen aan de firma Pharmisan, dichtbij Hotel Paulez gelegen, aan de Nieuwe Uitleg 15. Hij werd daar ontvangen door een man (die hij pas na enkele dagen als 'Mister Best' leerde kennen) die verzocht hem zo snel mogelijk met Travaglio in verbinding te brengen, waartoe hij een kamer in Hotel Wilhelmina in Venlo zou reserveren.

(foto van S. Payne Best)

Nadat Fischer via een dekadres Travaglio had ingelicht, volgde ongeveer midden september de gewenste ontmoeting. Fischer was daarbij niet aanwezig. Payne Best was vergezeld van een medewerker. Travaglio trad op onder zijn schuilnaam Dr. Solms. Na aankomst in Venlo had Travaglio Fischer opgebeld en kreeg hij van deze bericht naar Hotel Wilhelmina te gaan. Aan Payne Best had Fischer een signalement van Travaglio gegeven (uiterlijk van een weldoorvoede Franse abbé met baskenmuts). Nadien had Payne Best me verteld, dat hij Travaglio (Dr. Solms) gesproken had, niet wat er besproken was en dat hij een blijvende verbinding met hem had geregeld. Fischer heeft sindsdien Travaglio niet meer ontmoet.

Dat Payne Best tot de Britse geheime dienst behoorde, beweerde Fischer niet te hebben geweten. Hij veronderstelde dat Payne Best deel uitmaakte van het Foreign Office. Door de mededelingen van Payne Best komt deze verklaring in een vreemd licht te staan.

Payne Best heeft nl. beweerd, dat hij al vóór het uitbreken van de oorlog in augustus 1939 met Fischer in contact stond en van deze had vernomen over een majoor van de Duitse luchtmacht, die — wanneer Fischer werkelijk relaties onderhield met de Britse Intelligence Service en hem met agenten van die dienst in contact kan brengen — in staat en bereid was belangrijke inlichtingen te verstrekken. Hij zou die niet aan Fischer zelf hebben willen geven, maar alleen aan de Britse dienst. Door Fischer zou een afspraak zijn gemaakt. De ontmoeting zou in Amsterdam of Den Haag plaats vinden, maar dit was de Duitse majoor, die zich 'Dr. Solms' liet

nomen, niet mogelijk, omdat hij slechts enkele uren uit Duitsland afwezig kon blijven. Daarom werd de plaats van de ontmoeting verlegd naar Venlo.

Eerste ontmoeting Payne Best – Travaglio

Travaglio beweert dat zijn eerste ontmoeting met Payne Best kort voor het uitbreken van de oorlog plaats had. Na een gesprek over de politieke situatie liet Payne Best blijken geheime inlichtingen te verlangen, omdat Hitler slechts ter zijde gezet zou kunnen worden na een verloren oorlog. Travaglio, hoewel anti-nazi, wilde zich toch niet aan landverraad schuldig maken en vroeg bedenktijd.

Travaglio maakte op Best de indruk niet over belangrijke informatie te beschikken. Hij leek hem meer een tussenfiguur voor belangrijker personen op de achtergrond, aan wie hij eerst rapport moest uitbrengen.

Tweede ontmoeting Payne Best – Travaglio

De tweede ontmoeting, weer in Venlo, vond een week later plaats. Payne Best was toen alleen. Travaglio was dit maal veel kalmer en maakte op Payne Best de indruk thans naukeuriger opdrachten te hebben. Hij vertelde dat er een grote samenzwering op touw was gezet om Hitler de macht te ontnemen. Daarbij zouden de hoogste legerofficieren betrokken zijn, die ook bereid waren met Payne Best te onderhandelen. Om het tot stand komen van contact met deze officieren te vergemakkelijken werd een wachtwoord afgesproken, waarmee zij zich zouden kunnen legitimeren.

Op verzoek van Travaglio verzorgde Payne Best, dat op 11 oktober 1939 via de Duitse nieuwsuitzending van de B.B.C. twee maal een door Travaglio opgesteld bericht werd uitgezonden, om aan te tonen dat hij inderdaad tot de Britse geheime dienst behoort.

Voor het doorgeven van inlichtingen werd de mogelijkheid van radio-contact besproken. Payne Best zou voor een zender en een code zorgen. Hierdoor zou tevens worden voorkomen, dat Travaglio de aandacht van de S.D. op zich zou vestigen door zijn herhaalde reizen naar Holland.

pag. 286

Werd Travaglio gearresteerd ?

Travaglio beweert dat verdere ontmoetingen met Payne Best niet hebben plaats gehad omdat deze later werd gearresteerd.

In zijn verhoor rept hij in het geheel niet over een arrestatie van hemzelf. Zelfs beweert hij, nimmer door de S.D. over de figuur Payne Best, in welke vorm dan ook, te zijn ondervraagd.

Volledig in tegenspraak daarmee is een verklaring van Walther Müller, Hauptsturmführer, referent van de S.D., die sinds 1 september 1939 chef was van de afdeling VI van de S.D.-Abschnitt Keulen, een onder-afdeling van het Hauptamt te Berlijn. Müller verklaarde, dat sinds begin september 1939 een spel werd gespeeld met Engelse officieren. Einde september werden de Duitse tegenspelers door de S.D. gearresteerd. Tijdens hun verhoor bekenden zij volledig, in contact te hebben gestaan met Engelsen om het nationaal-socialisme in Duitsland te bestrijden. De Duitse officier had daarbij ingezien dat hij, zonder opzet, landverraad had gepleegd; hij wilde zijn daden weer goed maken en gaf volledige medewerking aan Amt VI. (In welke vorm dit geschiede zal later blijken)

Payne Best wenst officiële ruggesteun

De loop der gebeurtenissen vestigde bij Payne Best de indruk, dat hij een zaak met grote mogelijkheden onder handen had, zo groot, dat het voor hem alleen onmogelijk zou blijken, die volledig te overzijn. Hij wendde zich daarom to majoor R.H. Stevens, Britse gezantssecretaris en Brits Passport Control Officer te Den Haag, in feite de vertegenwoordiger in Den Haag van de Britse Intelligence Service.

(foto van R.H. Stevens)

Ontmoetingen met Duitsers in Nederland, in normale tijden een eenvoudige zaak, waren op dat tijdstip in het neutrale, maar gemobiliseerde Nederland, met een intensieve grensbewaking, geen eenvoudige aangelegenheid.

Stevens en Payne Best besloten daarom hun probleem voor te leggen aan het Hoofd van de Nederlandse Inlichtingendienst, Van Oorschot. Medio oktober kwamen zij bij hem en zetten de zaak uiteen. Zij spraken niet van een samenzwering, maar over besprekingen met belangrijke Duitsers over de mogelijkheid om to vredesonderhandelingen te komen. Het door hen gevraagde 'laissez-passer' voor de Nederlanse grens-zône werdt door Van Oorschot geweigerd.

Stevens kwam diezelfde dag het verzoek herhalen en voegde aan het reeds medegedeelde nog toe, dat de Duitse generaal Von Wietersheim tot de oppositie-groep behoorde. Van Oorschot weigerde wederom, doch verklaarde zich wel bereid één van zijn officieren aan te wijzen om eventuele grens-zône-moeilijkheden voor hen uit de weg te ruimen.

(foto van D. Klop)

Die officier, de luitenant Klop, zou dan echter de te houden besprekingen moeten bijwonen. Men kwam tot overeenstemming, ook

over de verdere voorwaarde van Van Oorschot, dat men zich zou onthouden voorstellen aan de Duitsers te doen, die de Nederlandse neutraliteit in gevaar zouden kunnen brengen.

Stevens zou de Britse regering ter zake reeds hebben ingelicht en van deze opdracht hebben ontvangen nadere besprekingen met de Duitse officieren te voeren om te onderzoeken of een basis zou kunnen worden gevonden voor mogelijke vredesonderhandelingen. Hij toonde deze opdracht aan Van Oorschot.

Debuut van de R.S.H.A.-man Knochen

Dr. Helmut Herbert Knochen (geboren 14 maart 1910 te Maagdenburg) was sinds 1937 werkzaam bij de Persafdeling van de S.D. In 1939 werd hij door Boehme, werkzaam bij Amt III, Abwehr R.S.H.A. te Berlijn, die met ander werk zou worden belast, ingewijd in het geval Fischer. Hij moest de behandeling hiervan Boehme overnemen.

(foto van Dr. H.H. Knochen)

Om Fischer te leren kennen ontbood hij deze, vermoedelijk begin 1939, naar Berlijn. Daarna ontmoetten deze twee elkaar nog één maal in Parijs, in Amsterdam en in de loop van de zomer nog eens aan de Nederlandse grens. (De beweringen van Fischer over ontmoetingen met Knochen in de jaren 1937 en 1938 zijn hiermede in strijd.) Fischer rapporteerde, aldus Knochen, over de algemene politieke situatie, over emigrantengroepen e.d., zonder werkelijke geheime inlichtingen te verstrekken.

pag. 288

Eind augustus 1939 wees Knochen er Fischer weer eens op, een werkelijke verbinding te creëren om op politiek gebied resultaten te bereiken. Fischer beweerde daartoe wel een mogelijkheid te zien.

In september 1939 deelde hij Knochen mee, een relatie te hebben verkregen die grote mogelijkheden bood. Hij wilde Knochen daarover persoonlijk spreken. Op Duits territorium aan de Nederlandse grens hadden zij elkander ontmoet, waarbij Fischer vertelde contact te hebben gemaakt met Engelsen die verbinding hadden met belangrijke kringen in Engeland. Over met deze Engelsen gevoerde besprekingen, hun ideeën en inzichten werd schriftelijk door Fischer aan Knochen gerapporteerd. Of Fischer had gezegd dat Travaglio reeds met deze Engelsen in verbinding stond wist Knochen zich niet te herinneren.

Na enige tijd, in oktober 1939, liet Fischer Knochen weten, dat de Engelsen niet meer alleen met hem wilden spreken, maar bereid waren Duitse heren, militairen, te ontmoeten. Daarover werd tussen deze twee nogmaals op Duits gebied aan de Nederlandse grens overlegd.

Alle bijzonderheden hierover werden door Knochen gerapporteerd aan de chef van Amt VI R.S.H.A., Dr. F. Jost, en door deze gemeld aan Heijdrich, die er zijn goedkeuring aan gaf.

Fischer bemiddelt voor nieuwe ontmoeting

Inmiddels, aldus Fischer, had Payne Best hem einde september verzocht, in het belang van een spoedige beëindiging van de oorlog, pogingen aan te wenden om met nog andere kringen in Duitsland in contact te komen.

Fischer stelde zich daarop telefonisch in verbinding met Knochen te Berlijn en liet deze weten dat, wilde men werkelijk een spoedige beëindiging van de oorlog, er een mogelijkheid bestond om met invloedrijke Engelsen in verbinding te treden. Knochen beloofde dat enkele capabele personen daarvoor naar Holland zouden komen. Fischer lichtte Payne Best in, die hem opdroeg die Duitsers naar Dinxperlo te laten komen. Er werd een dag, 19 oktober, afgesproken, waarop de Duitsers in Dinxperlo zouden worden afgehaald.

De ontmoeting van 19 oktober 1939

Van Den Haag vertrokken op 19 oktober 1939 Stevens, Payne Best, Fischer en Klop. Fischer had reeds kennis gemaakt — via Payne Best — met Stevens en maakte op deze reis kennis met Klop, die hem werd voorgesteld als de Engelse kapitein Cooper. Stevens en Payne Best hadden afgesproken Klop voor Engelsman te laten doorgaan. Klop was enige tijd te voren in Nederland terug gekeerd van een verblijf in Canada en sprak uitstekend Engels.

pag. 289

In Zutphen aangekomen bleven Stevens en Payne Best achter in een café. Klop en Fischer reisden door naar Dinxperlo om daar de komst van hun gesprekspartners af te wachten.

Van Duitse zijde waren voor het voeren van de bespreking twee personeelsleden van Amt VI R.S.H.A. aangewezen, Von Salisch en Christensen. Zij hadden opdracht zich voor te doen als leden van een oppositionele officiersgroep. Door Knochen werden zij naar de Duits-Nederlandse grens gebracht, waar door hem de doorgang door het Duitse militaire spergebied en de grensovergang was voorbereid.

Die overgang verliep niet vlot. Na urenlang wachten in het café werden Stevens en Payne Best door Klop telefonisch ingelicht, dat de Duitsers eindelijk gekomen waren en dat hij en naar Zutphen zou brengen.

In plaats van de verwachte generaal, van wie een goede persoonsbeschrijving was gegeven, verschenen een kapitein Von Seidlitz en een luitenant Grosch. De beide Duitsers, als ook Fischer, waren zeer zenuwachtig en weigerden mee te gaan naar Amsterdam, waar Ste-

vens en Payne Best de bespreking hadden willen voeren. De beide Duitsers beweerden dat zij vóór acht uur 's avonds weer in Duitsland terug moesten zijn.

In het Zutphense café hadden beide Engelsen door hun langdurige aanwezigheid reeds te zeer de aandacht getrokken, om daar nog een vertrouwelijk gesprek met Duitsers te kunnen voeren. Daarom reed men naar een dorpje in de omgeving. Maar ook daar bleek men te veel op te vallen. Payne Best maakte daarop telefonisch een afspraak met vrienden in Arnhem, om in hun huis een ontmoeting te hebben, hetgeen werd toegestaan. Bij dit onderhoud wisten de Duitsers niets anders te vertellen, dan dat zij tot een oppositiegroep behoorden en dat hun chef niet gekomen was, omdat hij bang was aan de grens te zullen worden tegen gehouden. Daarom waren zij gestuurd om de zaak te verkennen. Aangezien verder overleg geen enkele zin had, werd Klop verzocht de Duitsers weer naar de grens te begeleiden. Fischer zou zich zo ziek hebben gevoeld, dat hij van Arnhem met de trein naar huis (Den Haag) terug keerde.

Volgens Payne Best zou de bespreking in Arnhem nog maar nauwelijks zijn begonnen, toen het huis reeds omsingeld was door politie. Militairen in het dorpje zouden de zaak niet hebben vertrouwd en het Algemeen Hoofdkwartier hebben gewaarschuwd dat de Arnhemse politie had ingelicht. Klop zou met de politie zijn meegegaan en de zaak hebben weten te sussen. Over een dergelijk incident is in geen enkele der overige verklaringen melding gemaakt en mogelijk heeft het alleen gediend om een voordracht van Payne Best voor de B.B.C. iets meer cachet van een spionage-avontuur te geven.

pag. 290

Volgens Fischer zou tijdens de bespreking het door Stevens van Lord Halifax ontvangen telegram zijn genoemd.

Pas de volgende dag zou Fischer aan Stevens en Payne Best hebben medegedeeld, dat de luitenant Grosch een hem onbekende figuur was. Hij zou dit niet eerder hebben gezegd, omdat hij het nuttig oordeelde, dat eerst een gesprek werd gevoerd.

Wie en wat zijn kapitein Von Seidlitz en luitenant Grosch?

Het verloop van het contact met de Britse dienst werd regelmatig aan Heijdrich gemeld. Mogelijk in overleg met deze werden voor het voeren van bespreking in Nederland twee ambtenaren van Amt VI van het R.S.H.A. aangewezen, t.w. Von Salisch (alias Von Seidlitz) en Christensen (alias Grosch). Zij zouden zich tegenover de Engelsen voordoen als vertegenwoordigers aan een oppositionele officiersgroep.

Door Knochen zijn beiden op de ontmoetingsdag (19 oktober) naar de grens gebracht, waar door hem de toegang naar de grens werd verzorgd. Op Nederlands gebied had Kochen Fischer zien staan, in

afwachting van de komst van de Duitsers.

Na terugkeer hadden 'Von Seidlitz' en 'Grosch' gerapporteerd over de goede ontvangst en over de in Arnhem gevoerde besprekingen, waarin van beide zijden de wens voor een spoedige beëindiging van de oorlog kenbaar was gemaakt. Ook zouden de Engelsen hebben verlangd op een volgende, in Den Haag te houden bespreking, een hoger officier te zien verschijnen.

Klop rapporteert aan Van Oorschot

Klop lichtte (vluchtig en mondeling) zijn chef Van Oorschot in over het verloop van de bespreking, slechts vredesonderhandelingen, en vertelde van mening te zijn dat men nog maar weinig was opgescho-
ten.

Van Oorschot oordeelde de Duitse delegatie òf zeer onbetekenend òf zeer gevaarlijk, weshalve hij de zaak wilde stop zetten. Op verzoek van Klop gaf Van Oorschot hem toestemming voor één bespreking, omdat dan de Duitse generaal werd verwacht. Daarna moest de zaak uit zijn.

30 oktober: ontmoeting te Den Haag

Op de telegrafisch door Fischer overeengekomen datum, 30 oktober, haalde Klop de Duitsers in Dinxperlo af. Stevens en Payne Best wachtten in Den Haag hun komst af. Na lang wachten arriveerde het gezelschap in de woning van Payne Best, waar Klop aan Stevens en Payne Best vertelde, dat de drie door hem meegebrachte Duitsers hadden geprobeerd illegaal, dwars door een bos, de grens te passeren, maar daarbij waren aangehouden, naar de grenspost gebracht en daar gefouilleerd. Hij (Klop) zou van die gelegenheid hebben gebruik gemaakt om hun papieren in te zien, die in orde waren gebleken. (Mogelijk is dit ook door Best slechts ter versiering van zijn B.B.C.-verhaal opgenomen)

pag. 291

De drie Duitsers waren: de reeds bekende luitenant Grosch (van de eerste ontmoeting), een kolonel Martini en een majoor Schemmel. De laatste was kennelijk de leider. Hij gaf een helder en overtuigend beeld van de situatie in Duitsland. De zware verliezen aan mensen en materiaal in de Poolse campagne en de militaire en economische situatie maakten het een gebiedende eis, dat de oorlog snel werd beëindigd. Aangezien Hitler niet wilde luisteren naar zijn generale staf, was het noodzakelijk hem ter zijde te schuiven, niet te doden, aangezien dit een chaos zou veroorzaken. Maar vóór dat iets zou worden gedaan moest men zekerheid hebben, dat Engeland en Frankrijk een eerlijke en rechtvaardige vrede zouden verzekeren.

Na afloop van de bespreking werd daarvan een protocol opgemaakt, dat Stevens en Payne Best aan hun superieuren zouden doorzenden. Zelf konden zij, als tussen-personen, niets beloven.

Voor verdere contact-mogelijkheid kregen de Duitsers een radiozendapparaat mee.

Zoals zijn opdracht was, nam Klop niet aan het gesprek deel. Hij had zodoende alle gelegenheid de Duitsers steeds goed te observeren. Hij had de indruk dat zij bona fida waren en dat de zaak er hoopvol uit zag.

Identiteit 'majoor Schemmel' en 'kolonel Martini'

Begin oktober 1935 moest Walter Schellenberg (geboren 1910), belast met de spionage-afweer in het Roergebied, over zijn werk rapporteren aan Heijdrich te Berlijn. Bij die ontmoeting zou ook worden besproken wanneer Schellenberg zijn nieuwe functie, de leiding van de R.S.H.A.-afdeling voor de spionage-afweer in Berlijn, zou aanvaarden.

het voornaamste punt van die bespreking werd echter de opdracht van Heijdrich, zich te belasten met de verdere onderhandelingen met de Engelse Intelligence officieren. Schellenberg kreeg, op zijn eigen voorstel, toestemming om zelf naar Den Haag te gaan, om die officieren te ontmoeten. Hij moest zich daarbij uitgeven als adjudant van een hoger officier, met grotere bevoegdheden dan de vorige afgevaardigden.

(foto W. Schellenberg)

Om hem te vergezellen koos hij één van zijn beste vrienden, professor De Chrinis, hoofd van de psychiatrische kliniek van het Charité-ziekenhuis te Berlijn en overste-arts bij de Wehrmacht. Als schuilnaam kozen zij de namen Schemmel (Schellenberg) en Martini (De Chrinis).

De schuilnaam Schemmel was niet willekeurig gekozen. Er bestond werkelijk een officier, Schaemmel genaam, die als kapitein diende bij de transport-afdeling van het Oberkommando van de Wehrmacht. Mocht eventueel navraag naar de identiteit van de onderhandelaar Schemmel worden gedaan, dan zou men op de naam Schaemmel stuiten en behoefde de zaak dus niet 'stuk te lopen'. Bovendien had Schellenberg nog de voorzorgsmaatregel getroffen, dat de echte Schaemmel gedurende de periode dat de onderhandelingen zouden duren, op een langdurige dienstreis in het oosten (van Duitsland of Oost-Europa ?) werd gezonden.

Bovendien stelde Schellenberg zich nauwkeurig op de hoogte van alle bijzonderheden over Schaemmel, zoals achtergrond, manier van lopen, gedrag en verschijning. Aangezien Schaemmel een monocle

droeg, deed Schellenberg dit eveneens. Wat dit laatste betreft paste hij extra goed bij Payne Best, die eveneens altijd een oogglas droeg.

Max de Chrinis, veel ouder dan Schellenberg, was reeds jaren met hem bevriend. Hij was geboren in Graz (Oostenrijk) en zijn nog lichte accent, samen met zijn elegante, beschaafde verschijning, maakte hem naar de mening van Schellenberg, uitermate geschikt om de hem toebedachte rol van rechterhand van de leider van de oppositiegroep te vervullen.

Schellenberg werd door Knochen, tot dan toe de 'Sach-bearbeiter', ingelicht over alle bijzonderheden.

De opdracht om de leiding van deze zaak in handen te nemen, moest tevens dienen om zijn bekwaamheid voor de hem toegedachte leiding van de spionage-afweer aan te tonen.

Travaglio keert zijn jasje om

Toen Travaglio na zijn arrestatie werd beschuldigd van landverraad, blijkt hij bereid tot volledige medewerking aan Amt VI. Hij gaf daarop aan Schellenberg een eigenhandig geschreven brief mee, bestemd voor de Engelse gesprekspartners, waarin hij vermeldde, wegens ziekte niet zelf te kunnen komen; voorts dat hij door de Gestapo in het oog werd gehouden en daarom opdracht had gegeven aan drie hem ondergeschikten de besprekingen voort te zetten.

pag. 293

In het verhoor van Schellenberg wordt over een dergelijk schrijven niet gerept. In de memoires van Schellenberg is daarover evenmin iets te vinden.

Intermediair Fischer overbodig geworden

De bijeenkomst van 30 oktober vond plaats buiten aanwezigheid van Fischer. Pas na afloop van de bespreking werd hij uitgenodigd zich bij het gezelschap te voegen, maar toen werd niet meer over het onderhandelde gesproken. Wegens ziekte bleef hij verder geheel buiten de zaak. Hij hoorde niets meer over het verdere verloop. Er is geen enkele aanwijzing dat men aldus gehandeld zou hebben als gevolg van enig gerezen wantrouwen te zijnen oprichte.

Venlo als ontmoetingsplaats

Stevens en Payne Best zouden uit Londen opdracht hebben gekregen de zaak verder door te zetten, maar met de beperking de Duitsers geen enkel schriftelijk stuk te overhandigen. Het overleg kon dan ook voor een groot deel per radio geschieden en — alweer volgens Payne Best — werkte dit radio-contact goed en werden dagelijks berichten uitgewisseld. Wat Payne Best niet wist, was, dat het Engelse toestel,

opgesteld in het R.S.H.A.-gebouw te Berlijn, niet tot tevredenheid van de Duitsers werkte en dat zij het daarom vervangen hadden door een eigen apparaat, waarmee wel goed verbinding werd verkregen.

Langs die weg werden ook datum en plaats voor de volgende ontmoeting afgesproken: 7 november in Venlo. Stevens en Payne Best wensten als ontmoetingsplaats een hotel aldaar, maar op aandringen van Klop, die van de grenspost waar hij de Duitsers had opgewacht, opbelde, stemden zij er, zij het met tegenzin, mede in de Duitsers te ontmoeten in café Backus, gelegen in het z.g. niemandsland, het terrein tussen het Nederlandse douane-kantoor en de grens. Volgens Klop was het daar veel rustiger, zonder enig gevaar en nog ruim genoeg binnen de Nederlandse grens gelegen, ongeveer op 150 meter afstand van de Nederlandse tolboom. (over die afstand bestaat geen eenstemmigheid; zelfs wordt een afstand van slechts 5 meter genoemd.)

Bespreking van 7 november 1939

Op 7 november zagen Stevens, Payne Best en 'de Engelse luitenant Copper' (Klop) in café Backus de Duitsers Schemmel (Schellenberg) en Grosch (Christensen) terug.

pag. 294

Stevens en Payne Best deden mededeling van het uit Londen ontvangen antwoord op hun berichten. De inhoud daarvan schijnt de Duitsers iets teleurgesteld te hebben. Zij zouden hun superieuren hiermede in kennis stellen. Hun chef zou graag zelf gekomen zijn en had de Engelsen gaarne willen ontmoeten, te meer omdat hij hun belangrijkste documenten in bewaring had willen geven. Hij was echter niet in de gelegenheid geweest zich die dag daarvoor vrij te maken.

(foto van Café Backus)

Voorgesteld werd, dat men elkaar de volgende dag, op hetzelfde uur en dezelfde plaats weer zou ontmoeten. Dan zou ook de Duitse generaal beslist aanwezig zijn. Stevens en Payne Best stemden hiermede in.

Schellenberg heeft achteraf verklaard, dat hij het spel steeds door wilde blijven spelen, omdat hij bij elke ontmoeting bijzonderheden vernam over de Engelse spionage-activiteit in Duitsland.

Ontmoeting van 8 november 1939

Alvorens die dag naar café Backus te gaan, verzocht Klop voor alle zekerheid aan de marechausee een gewapende macht te sturen voor toezicht in de omgeving, niet omdat men Schemmel niet vertrouwde, maar met het oog op de mogelijkheid dat de Gestapo hem in het oog

hield en mogelijk zou proberen hem te arresteren. De afgelegen plaats bood daartoe alle gelegenheid.

Op het afgesproken uur verscheen alleen Schellenberg. Als reden dat de generaal niet was verschenen gaf hij op, dat dit een gevolg was van de oproep die die ochtend was uitgegaan van Koningin Wilhelmina en Koning Leopold van België om vredesonderhandelingen te openen. (Dit slaat op het telegram van 7 november 1939 van beide genoemden aan de staatshoofden van Engeland, Frankrijk en Duitsland.)

pag. 295

Uit Schellenberg's memoires blijkt, dat deze handeling hem een welkome uitvlucht bood. Hij wist niet meer welk verhaal hij de Engelsen op de mouw zou moeten spelden om opnieuw het niet-verschijnen van de oppositie-leider, de Duitse generaal, te verklaren. Toen hij 's morgens in de couranten over het Nederlands-Belgische aanbod las, besloot hij onmiddellijk dit gebeuren als excuus te hantieren en de Engelsen mede te delen, dat de oppositie-groep besloten had af te wachten hoe Hitler op het gedane voorstel zou reageren. Hitler had nl., aldus Schellenberg tegen Stevens en Payne Best, naar aanleiding van de gedane oproep een grote bijeenkomst belegd, waaraan zijn chef, de generaal, verplicht was geweest deel te nemen.

Zijn vraag was nu of Stevens en Payne Best niet de volgende dag terug zouden kunnen komen. De plannen die de oppositie ten aanzien van Hitler voorbereidde zouden op Zaterdag, de 11e november, dus drie dagen later, ten uitvoer komen. De ontmoetingsdatum was Woensdag de 8e, dus zou Donderdag, de 9e, de laatste kans zijn voor een bespreking. Alweer met tegenzin stemden Stevens en Payne Best hiermede in.

Hier bestaat enige onzekerheid, die ook door het onderzoek van de Parlementaire Enquête Commissie niet geheel is weggenomen.

Waarop doelde Payne Best toen hij sprak van "the attempt against Hilter was to take place on Saturday"? Er was toen in het geheel geen sprake geweest van een aanslag op Hitler. Dit zou bovendien geheel in strijd zijn geweest met de bewering dat men slechts onderhandelde over het tot stand brengen van vredes-onderhandelingen.

In de eerste week van november 1939 liepen ook hardnekkige geruchten, dat Hilter tegen 12 november ons land wilde binnenvallen. De bewering dat een bijeenkomst op 9 november de laatste mogelijkheid voor contact met de 'Oppositie' zou zijn, kan evengoed gebaseerd zijn op de mogelijkheid van een inval op 12 november, waardoor de termijn om vredes-onderhandelingen te beginnen wel heel sterk werd begrensd.

Onvoorziene gebeurtenis

pag. 296

In de nacht van 8 op 9 november vond in de Bürgerbraukeller te München de bekende aanslag op Hitler plaats.

Bijzondere (nog voorlopige) opdracht aan de S.D.

Op een niet duidelijk vast te stellen tijdstip, dat evenwel gelegen moet zijn ná 5 november, werd door Heijdrich beslist, dat het spel niet langer gespeeld zou worden, omdat het toch niet tot enig resultaat kon leiden.

Er werd een voorlopige opdracht gegeven dat de Engelsen bij een volgende bespreking moesten worden gegrepen. Daartoe werd in Berlijn een speciaal S.S.-commando aangewezen, dat onder leiding zou staan van Sturmbahnführer Naujocks.

Op 7 november werden te Berlijn de mogelijkheden van een ontvoering besproken, waarna Knochen, Schellenberg, de inmiddels ingelichte Leiter van de Staatspolizeileitstelle te Dusseldorf, Hasselbacher, en Grothe, Gestapo-functionaris te Berlijn, de situatie aan de grensovergang bij Venlo in oenschouw is genomen.

Definitieve ontvoeringsopdracht van Himmler

Op 9 november kreeg Schellenberg 's morgens vroeg telefonisch opdracht van Himmler persoonlijk, de Engelse officieren door een speciaal militair commando te laten arresteren, zo mogelijk op Duits, maar desnoods zelfs op Nederlands territorium. In elk geval moesten zij levend in Duitsland worden gebracht.

Himmler deelde verder nog mede, dat in de voorgaande nacht een aanslag op Hitler was gepleegd en dat naar zijn mening de Engelse geheime dienst, mogelijk zelfs wel de onderhandelaars Stevens en Payne Best, daarachter zat.

Schellenberg besprak daarop deze opdracht met Naujocks, die het bevel voerde over het speciaal aangewezen, tien man sterke S.S.-commando. Naujocks verzekerde Schellenberg, dat hij rustig de grens over kon gaan, dat hij voor alles zou zorgen en dat Schellenberg niets zou overkomen.

Klop schakelt G.S. III C in

Voor de aanvang van de autotocht naar Venlo op 9 november bracht Klop een bezoek aan generaal Koot, hoofd G.S. III C (Censuur en cryptografische dienst). Hij lichtte Koot in over de ontmoeting die die dag zou plaats hebben en over zijn verwachting dat de Duitse officieren radiografisch hun opdrachtgevers zouden inlichten. Klop

wist de golflengte die daarbij zou worden gebruikt en kende ook de code. Deze was door Stevens en Payne Best aan de Duitsers verstrekt.

(Koot heeft later verklaard die dag geen enkel bericht met betrekking tot deze zaak te hebben opgevangen.)

pag. 297

Derde bedrijf 9 november 1939

Laatste ontmoeting

Zo ging Schellenberg op 9 november 1939 de grens over naar het café Backus, om daar de komst van de Engelsen af te wachten.

Stevens, Payne Best en Klop waren dit maal in gezelschap van de chauffeur van Payne Best, de Haagse garage-houder J.F. Lemmens.

(foto van J.F. Lemmens)

Op weg naar de ontmoetingsplaats verzocht Klop aan de marechausee kazerne opnieuw om een patrouille ter plaatse een oogje in het zeil te doen houden. De komst van deze patrouille, die per rijwiel naar de omgeving van het café zou gaan, werd niet afgewacht. Per auto reed men vooruit.

Over hetgeen dan volgt lopen de diverse verklaringen uiteen.

Bij de nadering van het café zagen de Engelsen en Klop 'Schemmel' in de warande van het café staan. Mogelijk heeft hij, door het opsteken van een arm, een of ander teken gegeven. Een dergelijk gebaar is zowel door Payne Best als door Lemmens gezien. Payne Best verklaarde daaruit begrepen te hebben, dat 'Schemmel' wilde aangeven dat de verwachte generaal in het café was.

Onmiddelijk nadat de auto van de weg af het parkeerterrein naast het café was opgereden, kwam een Duitse auto door de op andere dagen steeds gesloten, maar die dag geopende tolboom gereden, tot tegen de Nederlandse auto. Op de Duitse auto bevonden zich diverse personen, sommige in uniform, andere in civiel, benevens een mitrailleur. Zonder enige waarneembare aanleiding begon men van de Duitse auto te schieten. Klop sprong uit de auto, trok zijn pistool en schoot terug, kennelijk richtend op de autobestuurder. De vooruit van de Duitse auto werd versplinterd. Direct daarop werd op Klop geschoten, die in het hoofd werd getroffen en neerviel.

Payne Best, Stevens en Lemmens waren volkomen verrast en werden door de Duitsers gecommandeerd de handen omhoog te houden en in de Duitse auto te stappen. Het lichaam van Klop werd in de Nederlandse auto gesmeten, waarop beide auto's keerden, de grens overgingen en daarna naar Dusseldorf werden gereden. Schellenberg reed in zijn eigen auto daarheen.

pag. 298

Rapport bij de S.D. Dusseldorf

Op het bureau van Hasselbacher werd door het commando gerapporteerd, dat de overval was gelukt, dat twee Engelsen levend in Duitse handen waren gevallen, dat de Engelsman Copper geen Engelsman was, maar een officier van de Nederlandse Generale Staf, zoals uit de op hem bevonden papieren was gebleken en dat de Nederlandse grenspolitie niet tussenbeide was gekomen.

(Alles was zó snel in zijn werk gegaan, dat de voor toezicht aangevraagd grenspatrouille pas ter plaatse arriveerde toen de overval reeds volledig voltrokken was.)

Het lot van de ontvoerden

Onder de persoonlijke papieren van Schellenberg, na de oorlog gevonden, bevonden zich diverse medische verklaringen met betrekking tot Klop. Daarbij was o.m. een verslag van bevindingen van Hauptsturmführer Dr. Jung, medicus van het Hoofdbureau van de Staatspolizei te Dusseldorf, die de expeditie naar de grens heeft meegemaakt. Daarin verklaarde hij over de bij Klop geconstateerde verwondingen, zijn behandeling van de patient, zijn overbrenging van het hoofdbureau naar het Evangelisch Ziekenhuis te Dusseldorf en zijn overlijden aldaar enkele minuten na aankomst.

De verklaring van Dr. Behrends van het Evangelisch Ziekenhuis stemt daarmee geheel overeen.

Behrends heeft later opdracht gekregen geen overlijdensactie op te maken. Wel maakte hij een notitie in tweevoud, waarvan hij er één in het kaartstelsel van het ziekenhuis opborg. In december 1939 kreeg hij van Schellenberg te Berlijn opdracht om in Dusseldorf die aantekening te gaan verwijderen.

Daarnaast zijn verklaringen van beide geneesheren gevonden die met hun eerste verklaringen volkomen in strijd zijn. Daarin werd gezegd, dat de hoofdwond niet fataal, een schouderwond wel fataal werd geacht. Deze verklaringen zijn in opdracht geschreven.

Deze valse medische verklaringen van beide moesten kennelijk de weg banen voor een vals gebleken verklaring van Hasselbacher, die moest doorgaan voor een verhoor van Klop, dat vlak voor diens overlijden zou zijn afgenomen. Dit stuk kan worden beschouwd als te moeten dienen als een rechtvaardiging voor het optreden van Schellenberg en voor het Duitse ingrijpen. Onder die verklaring van Hasselbacher staat de handtekening van Klop, hoewel het stuk werd opgemaakt 29 dagen na diens dood.

Uit verder aangetroffen documenten is gebleken, dat het lijk van Klop is gebalsemd door professor Huebschmann, aan wie men had gezegd, dat het het lijk was van de communist Thomas Kemp en

dat het gebalsemd moest worden, omdat het nodig was voor de veroordeling van andere verdachten in een belangrijke verraadzaak die te Berlijn in behandeling was.

Tot 29 september 1939 is het gebalsemde lijk bewaard in het Gemeentelijk Ziekenhuis. Op die dag is het overgebracht naar het Hoofdbureau en geplaatst in een cel, waarvan alleen Hasselbacher de sleutel had. In een in eigen beheer van het hoofdbureau gemaakte doodkist is het lijk daarop, na kantoortijd, weggehaald door leden van het commando dat de overval op 9 november heeft uitgevoerd. Zij moesten met betrekking tot dit transport een eed van geheimhouding afleggen. Daarna is het lijk spoorloos verdwenen.

In de correspondentie hierover tussen Schellenberg en Hasselbacher wordt openlijk over vervalsing gesproken.

Stevens en Payne Best zijn in Duitsland in bewaring gebleven tot de Duitse capitulatie. Na 5 mei 1945 zijn zij naar Engeland teruggekeerd.

De chauffeur Lemmens is tot 10 december 1939 te Berlijn in bewaring geweest, op die datum overgebracht naar Oranienburg en op 2 oktober 1940 onder geleide naar Nederland gereisd en daar vrijgelaten. Hem werd geheimhouding opgelegd.

Fischer in Schutzhaft

Aangezien de Duitsers moesten aannemen, dat Nederlandse instanties bekend waren met de relatie tussen Stevens-Payne Best en Fischer, was het, na de arrestatie van de beide Engelsen, noodzakelijk hun agent in veiligheid te brengen. Deze motivering werd door Fischer begrijpelijkerwijze niet aangevoerd bij zijn verklaring over zijn terugkeer naar Duitsland.

Hij beweerde op 9 november thuis een telegram te hebben ontvangen, niet ondertekend en afgezonden in Nederland, waarin hem werd gezegd onmiddellijk naar Emmerich te komen. Hij telegrafeerde naar Berlijn dat hij wegens ziekte niet kon reizen. De volgende dag, 10 november 1939, ontving hij een telegram uit Berlijn, met de mededeling dat hij beslist Zaterdag, 11 november, in Emmerich moest zijn. Hij heeft aan die opdracht voldaan, na — zoals hij beweerd heeft — eerst getracht te hebben Payne Best te bereiken en toen deze onbereikbaar bleek, hem schriftelijk te hebben ingelicht over de ontvangen opdracht.

Op 11 november werd hij in Emmerich opgewacht door een man in burger, die samen met hem met de nachttrein naar Berlijn reisde. In de Wilhelmstrasse aldaar werd hij ontvangen door Knochen en Christensen. Van het gebeuren in Venlo wist hij toen nog niet af. In de dagbladen die hem daar ter lezing werden verstrekt las hij het

verhaal van de overval en herkende hij de bij het verslag afgedrukte foto's als van Stevens en Payne Best.

Schellenberg, die hij daar later eveneens ontmoette, was toen gekleed in S.S.-uniform.

Fischer zou verschillende malen zijn verhoord en bleef tot einde april 1940 aldaar in bewaring. Vermoedelijk is zijn in vrijheid stelling pas gebeurd na de inval van 10 mei 1940 in ons land, toen voor hem en voor de Gestapo geen kwaad meer te duchten was.

Beloning van de Führer

Schellenberg, Naujocks en nog een derde man zijn, op voordracht van Himmler, door de Führer persoonlijk onderscheiden met het IJzeren Kruis.

Himmler's motivering hiervoor bevatte de vermelding:

“deze mannen hadden de opdracht bestaande inlichtingenverbindingen zodanig te gebruiken, dat het bewijs kon worden geleverd van een voortgezette schending van de Nederlandse neutraliteit, ten gunste van Engeland. Deze moeilijke opgave is door de leiders en de mannen met volledig resultaat en met inzet van hun gehele persoonlijkheid volbracht.

Door alle rechtstreeks bij het incident betrokkenen geweest zijnde Duitsers is steeds ontkend dat de bedoeling was het bewijs te leveren van een schending van de neutraliteit door Nederlandse instanties. De opzet was uitsluitend, om door het contact met de Engelsen, wetenschap en inzicht te verkrijgen over de Britse spionage-activiteit in Duitsland en over de contacten in Duitsland waarover de Engelsen beschikten.

Mogelijk is, op hoog niveau en buiten voorkennis van de ondergeschikten, wel hoofdmotief van het incident geweest, de beweerde schending te bewijzen.

Bij het memorandum dat de Duitse regering op 10 mei 1940 aan onze gezant te Berlijn overhandigde (de formele oorlogsverklaring), was een bijlage gevoegd waarin het Venlo-incident zeer uitvoerig was uiteengezet, om de Nederlandse neutraliteits-schending duidelijk te doen blijken. (Voor die bijlage: zie hoofdstuk XII)

Epiloog

Generaal Van Oorschot heeft alleen kennis gedragen van de ontmoeting in Arnhem en van de laatste ontmoeting (9 november) in Venlo. Klop heeft hem over andere ontmoetingen nimmer rapport uitgebracht.

Van Oorschot noemt dit onverklaarbaar, tenzij men aanneemt, dat andere, boven hem staande autoriteiten hem (Klop) hebben

opgedragen met de zaak door te gaan, ongeacht het uitdrukkelijk verbod van Van Oorschot. Dat zou betekenen dat Klop hem dan ook niets moest rapporteren.

Dat men hem als 'zondebok' voor het geval Venlo 'de woestijn in heeft gezonden', heeft hij "blijmoedig aanvaard", omdat zijn conscientie hem niets verweet.

Van Oorschot heeft te voren nimmer geweten dat Payne Best een agent was van de Britse Intelligence Service.

Van Oorschot, generaal Roelofsen, generaal Reijnders en generaal Fabius hebben verklaard alleen te weten van besprekingen om tot vredesonderhandelingen te komen.

Indien er sprake was geweest van het voorbereiden van een omwentelingspoging zou naar hun mening de grens van onze neutraliteit zijn overschreden.

Schellenberg heeft te dien aanzien nog verklaard, dat naar zijn mening het voorbereiden van vredesonderhandelingen gelijk stond met plannen tot omverwerping van het Hitler-regime.

Geen enkel lid van de Nederlandse regering was over deze bespreking ingelicht. Zij allen hebben pas iets daarover gehoord NA het incident.

Omdat de overvallers in burger gekleed waren (hetgeen uit de later bekend geworden gegevens niet voor allen het is gebleken te zijn) is aanvankelijk de Duitse regering door de Nederlandse niet aansprakelijk gesteld en werd slechts verzocht een onderzoek in te stellen.

Toen de Duitse persdienst daarna echter meldde dat de overval was geschied door Duitse organen, is nog diezelfde dag door onze regering geprotesteerd en om opheldering verzocht. Ondanks herhaalde rappels is de Duitse regering steeds in gebreke gebleven hierop te antwoorden.

Hitler en Himmler zouden de bedoeling hebben gehad over dit incident in Duitsland een groot show-proces te laten voeren. Op aanraden van Schellenberg zou daarvan zijn afgezien.

Voor zijn vertrek uit Den Haag op 9 november las Payne Best in de ochtendbladen over de aanslag op Hitler in München. Hij vroeg zich af of deze aanslag het werk was geweest van een oppositiegroep waarmede hij dacht in verbinding te staan.

Schellenberg heeft verklaard, dat de later verhoren van de beide Engelsen geen enkel verband aangetoond hebben tussen hun activiteit en deze aanslag.

De rol van de directeur van Hotel Paulez te Den Haag is niet opgehelderd. Dezerzijds wordt gedacht aan de mogelijkheid dat hij bepaalde diensten verleende aan Payne Best en dat Fischer over hem onvoldoende duidelijke mededelingen heeft gedaan. Deze

veronderstelling past in de verklaring over de eerste ontmoeting van Payne Best met Fischer.

Ten aanzien van de ontmoeting van 19 oktober 1939 is door Payne Best verondersteld, dat 'majoor Solms' onder verdenking was geraakt en dat door hem de Gestapo op het spoor van zijn medelichtigen is gekomen.

Nadat de ontmoeting in Dinxperlo was gearrangeerd, zouden de mannen die de bespreking zouden voeren, zijn gevangen genomen en zijn vervangen door Gestapo-figuren. Toen Fischer aan de grens alleen op 'zijn vrienden' wachtte (Klop was bij het douanekantoor achter gebleven), zouden in hun plaats twee Gestapo-officieren zijn verschenen, die hem (Fischer) vertelden, dat alles over de lopende zaak bekend was, dat Fischer's vrouw en zijn twee zoons gearresteerd en naar Dachau gebracht waren. Fischer zou hierop zijn gezwicht en de vereiste medewerking hebben toegezegd en de twee officieren als 'zijn vrienden' hebben voorgesteld. Hieruit verklaarde Payne Best ook het zenuwachtig optreden van Fischer.

Het 'spel' is door de Duitsers geraffineerd gespeeld.

Stevens en Payne Best hebben zich in deze aangelegenheid verre hun minderen getoond.

Stevens had de naam een zeer bekwaam inlichtingen-officier te zijn, die in verschillende delen van het Britse Commonwealth zijn sporen als zodanig verdiend had. Tijdens de diverse besprekingen schijnt hij daarover nogal 'dik' te hebben gedaan.

Persoonlijk heb ik Stevens in die tijd niet ontmoet (ik was toen gemobiliseerd), maar na bestudering van het Venlo-incident ben ik geneigd waarde toe te kennen aan de kwalificatie, door één der toenmalige G.S.III-officieren aan Stevens toegekend, t.w.: "een aardige man, maar een losbol".

Uittreksel van enkele verhoren van

Dr. FRANZ FISCHER, jurist,
 Geboren 29 augustus 1886 te Ulm,
 Gehoord op 27 en 28 september 1948

pag. 303

Vluchtte op 3 januari 1935 wegens illegaal werk, uit Duitsland, naar Zwitserland. Verzoek om uitlevering naar Duitsland. Door Zwitsers afgewezen. Moest daarna wel Zwitserland verlaten. Midden juni 1935 naar Parijs. Woonde daar tot eind juni 1938. Kende reeds jarenlang Dr. Karl Spiecker bij naam, perschef van de Rijksregering onder de rijkskanseliers Marx en Wirth, die reeds in 1933 Duitsland had verlaten. Op aandringen van Emil Ludwig heeft Fischer onmiddelijk na aankomst in Parijs Spiecker opgezocht. Spiecker werkte tegen de nazi's. Op zijn verzoek heeft Fischer zich belast met het maken van contact tussen Spiecker en de oppositie in het Duitse leger, gevormd door generaal Von Fritsch, diens stafchef Von Wietersheim en veldmaarschalk Von Rundstedt. Fischer kende deze mannen niet persoonlijk, maar slechts door zijn verbindingsman in Duitsland, majaar Wegner (omgekomen na de aanslag van 29 juli 1944).

In de zomer van 1936 werd Fischer door een hem onbekende Duitser, Boehme, naar Berlijn ontboden. In diens woning kreeg hij de opdracht hem politiek op de hoogte te houden. Verdere ontmoetingen vonden plaats te Parijs en te Amsterdam. In Parijs ontving hij op het Duitse consulaat enkele malen geld, dat naar hij aannam, van Boehme afkomstig was. Dit gebeurde later ook in Holland.

Een tweede verbindingsman was, kort voor januari 1938, de luchtmacht-majoor Hans Travaglio, met wie hij einde 1937 van Parijs uit in relatie was gekomen. Hij bracht Spiecker in contact met Travaglio, die daarna in januari 1938 in Amsterdam hun eerste ontmoeting hadden. Die verbinding is blijven bestaan. Ook enkele andere figuren waren daarbij ingeschakeld (Dibitsch, Kühner, Strauss).

In verband met het bezoek van het Engelse kongingspaar aan Parijs in juni 1938 werden alle emigranten gecontroleerd en moest Fischer Parijs verlaten. Hij kwam naar Amsterdam en woonde daar tot voorjaar 1939 in het Eden Hotel aan de Warmoesstraat. Daarna woonde hij bij zijn eveneens uit Duitsland geëmigreerde Duitse vriend Paul Schreiber aan de Obrechtstraat 446 te Den Haag.

Op 8 of 9 november 1938 kreeg hij in Hotel Eden bezoek van een Duitser, naam onbekend, die beweerde namens Boehme of Knochen te komen. Na een politiek gesprek verklaarde Fischer zich bereid naar Berlijn te komen, zoals hem werd gevraagd. Die Duister kwam op 11 november 1938 terug en vertelde, dat Fischer op 12 november

1938 in Hotel Excelsior in Berlijn werd verwacht. Ging daarheen. Werd door twee mannen over politieke situatie ondervraagd. Op 14 november terug naar Amsterdam. Geen van de drie Duitsers heeft gezegd van de S.D. te zijn, noch hem gevraagd voor hen te werken. Reis- en verblijfkosten naar en in Berlijn werden hem vergoed.

pag. 304

Meerdere van de door Fischer genoemde personen hebben van alles geprobeerd om de annexatie van Tsjecho Slowakije te verhinderen. Na de intocht in dat land werd afgesproken, dat Travaglio, wanneer er van de zijde van Hitler oorlogsgevaar zou dreigen, een telegram aan Fischer zou sturen met de woorden "sofort Zimmer bestellen". Zo'n telegram ontving hij op 27 augustus 1939. Hij gaf dit aan Strauss. Tevens telegrafeerde hij daarover aan een relatie in Londen, Mr. Mickam Steed, van wie hij wist dat deze relaties onderhield met de officiële instanties. Op 30 augustus 1939 werd hij opgebeld uit Londen en werd hem medegedeeld, dat hij verdere inlichtingen zou ontvangen van een pharmaceutische firma in den Haag. De volgende dag werd hij telefonisch verzocht de firma Pharmisan in Den Haag te bezoeken. Daar werd hij ontvangen door een man die zich voorstelde als Payne Best. Op diens verzoek zette hij de politieke situatie van die dagen uiteen. Best verzocht hem, hem zo snel mogelijk in verbinding te brengen met Travaglio. Best vertelde niet, dat hij tot de Britse geheime dienst behoorde. Fischer meende dat hij van Buitenlandse Zaken was.

Fischer liet Travaglio via een dekadres weten zo gauw mogelijk naar Holland te komen, op verzoek van Best naar Venlo, waar hij een kamer had gereserveerd in Hotel Wilhelmina. Ongeveer begin tweede helft september zou daar een ontmoeting Best-Travaglio zijn geweest. Fischer was daarbij niet aanwezig. Travaglio had bij aankomst in Venlo Fischer opgebeld, die hem daarop mededeelde naar Hotel Wilhelmina te gaan. Aan Best had hij een persoonsbeschrijving van Travaglio gegeven: uiterlijk vaan een weldoorvoede Franse abbé, met baskenmust. later vertelde Best aan Fischer dat hij Travaglio gesproken had, niet wat hij besproken had en dat hij in blijvende verbinding met hem stond.

Einde september 1939 vroeg Best hem pogingen te doen, om — ter spoedige beëindiging van de oorlog — nog met andere kringen in Duitsland in contact te komen. Daartoe belde hij zekere Dr. Knochen te Berlijn aan diens woning op. Op diens opmerking dat de oorlog beëindigd moest worden, antwoordde Fischer dat, als men dit werkelijk wilde, er een mogelijkheid bestond om met invloedrijke Engelsen in contact te komen. Knochen zegde toe, dat daartoe geschikte personen naar Holland zouden komen. Fischer lichtte Best in, die liet weten de Duitsers naar Dinxperlo te laten komen. Er werd een Zondag in oktober afgesproken waarop zij in Dinxperlo zouden

worden afgehaald.

Die zondag gingen Fischer, Best, Stevens — met wie Fischer via Best had kennis gemaakt — en een kapitein Copper — die hij die dag voor het eerst zag — naar Zuthphen. Best en Stevens bleven daar in een café; Copper en Fischer gingen naar Dinxperlo, waar zij na lang wachten twee Duitsers troffen, een ritmeester Von Seydewitz en een kapitein Grosch. Fischer veronderstelde dat zij in opdracht van Knochen kwamen. Hij wist toen nog niet dat Knochen een S.D.-man was. Ontdekte dit pas in 1940, tijdens gevangenschap. Hij had toen nog slechts “das instinctive Empfinden” dat hij op de een of andere manier tot de inlichtingendienst van Heijdrich behoorde, maar deed hiervan geen mededeling aan Best. Wist evenmin dat Von Seydewitz en Grosch tot de S.D. behoorden.

pag. 305

De vier mannen gingen terug naar Zutphen, waar Best en Stevens werden opgehaald en waarna naar Arnhem werd gereden, waar in een particulier huis besprekingen werden gehouden. Daarbij kwam nog een telegram ter sprake, dat Stevens van Lord Halifax had ontvangen. Londen wenste dat Hitler op de achtergrond zou worden geschoven, waarop van Duitse zijde werd geantwoord, dat zulks na de succesvolle oorlog in Polen zeer bezwaarlijk zou zijn en dat de bevolking daarvoor geen begrip zou hebben. Beide partijen zoude de bevoegde instanties inlichten, waarna verder overleg in Den Haag zou volgen. Fischer ging per trein terug, de anderen per auto.

De volgende morgen deelde Fischer aan Stevens en Best mee, dat de kapitein Grosch hem onbekend was. Hij had dat niet eerder verteld, omdat hij het nuttig oordeelde, dat men elkaar eerst eens zou hebben gesproken. Ongeveer twee weken later ontving Fischer een afgesproken telegram voor de volgende ontmoeting. Die was vermoedelijk op 30 oktober, op een Maandag. Buiten voorkennis van Fischer werden die dag te Den Haag besprekingen gevoerd; hij werd pas na afloop daarvan uitgenodigd zich bij het gezelschap te voegen. Hij trof toen Stevens, Best, Copper en drie Duitsers, waarbij Grosch. Eén van de anderen werd voorgesteld als Schemmel, de tweede was een overste, naam onbekend. Over het onderhandelde werd niet gesproken. Wel hoorde Fischer dat Copper en de Duitsers elkaar in Dinxperlo hadden gemist en dat de Duitsers door de Nederlandse grensbewaking enkele uren waren vastgehouden.

Wegens ziekte bleef Fischer verder buiten de zaak. Hij hoorde niets meer over het verdere verloop.

Op 9 november kreeg hij thuis een telegram, niet ondertekend, in Holland verzonden, waarin hem werd gezegd onmiddellijk naar Emmerich te komen. Telegrafeerde naar Grosch in Berlijn, dat hij niet kon reizen. Kreeg 10 november telegram terug, vermoedelijk van Grosch, vermoedelijk afgezonden te Berlijn, dat hij beslist Zater-

pag. 306

dag 11 november, in Emmerich moest zijn. Hij wilde Best inlichten, maar die was onbereikbaar. Berichtte hem schriftelijk over de ontvangen opdracht en dat hij na terugkeer zou rapporteren. Ging naar Emmerich, werd daar opgewacht door een man in burger, die per nachttrein met hem naar Berlijn reisde. Werd daar maar een gebouw in de Wilhelmstrasse gebracht en daar ontvangen door twee mannen, Dr. Knochen en kapitein Grosch, die later bleek in werkelijkheid Christensen te heten. Wist toen nog niets van het gebeurde in Venlo. Las daarover voor het eerst in hem daar ter lezing gegeven dagbladen, waarin afbeeldingen van Stevens en Best waren afgedrukt. Ontmoette daar ook Schemmel, die nu in S.S.-uniform gekleed was. Werd verschillende malen verhoord. Bleef daar al die tijd in bewaring. Vermoedelijk einde april 1940 bij Knochen gebracht, die hem vertelde dat alles nu in orde was en dat hij weer aan het werk kon gaan. Mocht Duitsland niet verlaten. Werd in vrijheid gesteld. Vestigde zich in Berlijn.

Werkte na de inval in het westen weer in Parijs. Werd einde september 1940 op last van Knochen weer gearresteerd (waarschijnlijk ter zake van verduistering van geld in augustus 1940 bij het Kolenkommissariaat Parijs). Verbleef in verschillende gevangenissen. Stond in juli 1942 terecht t.z. verduistering (naar hij beweerde in verband met illegaal werk). Veroordeeld to drie jaar gevangenisstraf en boete, onder aftrek. In oktober 1943 ontslagen. Hem werd geheimhouding opgelegd.

Fischer heeft pas achteraf gehoord dat Schemmel in feite Schellenberg heette.

Uittreksel uit de radio-rede door

Captain S. PAYNE BEST
voor de B.B.C. gehouden.

pag. 307

Reeds vóór het uitbreken van de oorlog in augustus 1939 stond ik in contact met de Duitse emigrant Franz Fischer. Deze had mij verteld, dat hij in contact stond met een majoor van de Duitse luchtmacht Solms, die — wanneer Fischer werkelijk relaties onderhield met de Britse Intelligence Service — in staat en bereid was belangrijke inlichtingen te verstrekken. Hij weigerde inlichtingen aan Fischer zelf en wilde deze alleen geven aan een lid van de Britse dienst.

Via Fischer werd een afspraak gemaakt. Aanvankelijk zou dit in Amsterdam of Den Haag plaatsvinden, maar Solms zou dit niet hebben kunnen doen, omdat hem slechts enkele uren ter beschikking stonden. Daarom werd een afspraak gemaakt voor een ontmoeting in Venlo, dicht bij de Duitse grens gelegen en in korte tijd bereikbaar.

Solms maakte op mij de indruk niet over belangrijke informatie te beschikken en leek meer een boodschappenjongen voor belangrijker personen op de achtergrond. Solms zelf verklaarde bij dit eerste onderhoud, dat hij niet veel kon vertellen, omdat hij eerst over de ontmoeting moest rapporteren aan zijn chef. De tweede ontmoeting zou een week later plaatsvinden.

In dit tweede gesprek maakte hij een kalmer indruk en scheen hij nauwkeurige opdrachten te hebben. Hij vertelde dat er een grote samenzwering op touw was gezet om Hitler de macht te ontnemen. Daarbij zouden de hoogste legerofficieren zijn betrokken. Deze zouden rechtstreeks met mij willen onderhandelen. Om het contact te vergemakkelijken werd een wachtwoord afgesproken, waarmee die officieren zich zouden kunnen legitimeren. Op verzoek van Solms verzorgde ik, dat via de Duitse nieuwsuitzending van de B.B.C. een door Solms opgesteld bericht werd uitgezonden, om aan te tonen dat ik inderdaad tot de Britse geheime dienst behoorde. Daarna stuurde Solms bericht, dat hij bang was door de Gestapo te worden geobserveerd en zich daarom enige tijd onopvallend wilde gedragen.

Aangezien ik de indruk had een belangrijke schakel in handen te hebben, die ik misschien niet alleen zou kunnen hanteren, lichtte ik major R.H. Stevens in en verzocht hem mij terzijde te staan.

Gezien de moeilijkheden met betrekking tot geheime ontmoetingen in het Nederlandse grensgebied, veroorzaakt door de mobilisatie, besloten wij de chef van G.S.III, majoor Van Oorschot, in te lichten en hem om hulp te vragen. Deze zegde medewerking toe. Hij zou één van zijn officieren opdragen ons te vergezellen, met de op-

pag. 306

dracht de bezwaren voor de ontmoetingen van vreemdelingen in het grensgebied uit de weg te ruimen. Maar die officier zou ook bij de besprekingen vertegenwoordigd moeten zijn. Voorwaarde was, dat wij ons zouden onthouden voorstellen aan de Duitsers te doen die de Nederlandse neutraliteit in gevaar zou kunnen brengen.

Op 19 oktober 1939, te 10 uur v.m., zou er een bespreking zijn in Dinxperlo. Stevens, Klop, Fischer en ik gingen daarheen. Klop sprak voeiend Engels en wij besloten hem te laten doorgaan voor Engelsman, genaamd Copper. Stevens en ik bleven te Zutphen. Fischer en Klop zouden de Duitsers in Dinxperlo afhalen en naar Zutphen brengen. Na uren wachten werden wij door Klop opgebeld, dat eindelijk de twee Duitsers gekomen waren. In plaats van de verwachte generaal, van wie een goede persoonsbeschrijving in ons bezit was, verscheen een zekere kapitein Von Seidlitz en een luitenant Grosch. Fischer beweerde hen beide goed te kennen. De Duitsers waren zeer zenuwachtig en weigerden mee te gaan naar Amsterdam, waar wij de bespreking hadden willen voeren. Zij beweerden vóór acht uur weer in Duitsland terug te moeten zijn.

In het Zutphense café hadden wij ons reeds te lang opgehouden om daar nog onopvallend een gesprek met Duitsers te kunnen voeren. Daarom reden wij naar een dorpje in de omgeving. In het café daar trokken wij al spoedig de aandacht, zodat ik telefonisch een afspraak met vrienden in Arnhem maakte, om in hun huis te mogen spreken, hetgeen werd toegestaan. Daar wisten de Duitsers niets anders te vertellen, dan dat zij tot een oppositie-groep behoorden en dat hun chef niet gekomen was, omdat hij bang was aan de grens te worden tegengehouden. Daarom waren zij gestuurd om de zaak te verkennen. Het gesprek was nog maar nauwelijks begonnen of het huis bleek te zijn omsingeld. Door militairen in het dorpje was het Hoofdkwartier gewaarschuwd, dat op zijn beurt de Arnhemse politie had ingelicht. Klop ging met de politie mee en wist de zaak te sussen. Maar de Duitsers waren in paniek. Ook Fischer, tot dan ook al zeer zenuwachtig, wist geen raad. Verder spreken had geen zin, dus werd Klop verzocht de Duitsers naar de grens terug te brengen. Fischer voelde zich ziek en ging per trein naar huis.

In de volgende dagen werd een nieuwe ontmoeting afgesproken, eerst voor 25, later voor 30 oktober. Stevens en ik bleven in Den Haag, Klop zou de Duitsers in Dinxperlo halen. Na lang wachten arriveerden zij in Den Haag, waar Klop vertelde dat de drie meegebrachte Duitsers hadden geprobeerd illegaal de grens te passeren, dwars door een bos. Daarbij waren zij echter gearresteerd en gefouilleerd. Klop had hiervan gebruik gemaakt door hun papieren in te zien. Het leek er op dat die alle in orde waren. De drie Duitsers waren: Grosch (man van de eerste ontmoeting), een kolonel Martini en een majoor

Schemmel. De laatste was kennelijk de leider. Schemmel gaf een helder en overtuigend beeld van de situatie in Duitsland. De zware verliezen aan mensen en materiaal in de Poolse campagne en de militaire en economische situatie maakten het een gebiedende eis, dat de oorlog snel werd beëindigd. Aangezien Hitler niet wilde luisteren naar zijn Generale Staf, was het noodzakelijk hem terzijde te schuiven, niet te doden, aangezien dit een chaos zou veroorzaken. Maar voordat er iets zou worden gedaan moest men zekerheid hebben, dat Engeland en Frankrijk een eerlijke en rechtvaardige vrede zouden verzekeren. Een protocol werd opgemaakt, dat wij aan onze meedelingen zouden geven. Wij zelf konden niets beloven, waren alleen tussenpersoon. De Duitsers kregen een radiozendapparaat mee voor verdere contact-mogelijkheid. Klop nam niet deel aan het gesprek (zoals ook opdracht van Van Oorschot was) en had alle gelegenheid de Duitsers steeds goed te observeren. Na afloop had hij de indruk, dat zij bona fida waren en dat de zaak er hoopvol uitzag.

Uit Londen kreeg Stevens de opdracht de onderhandelingen verder door te zetten, maar de Duitsers geen enkel stuk op schrift te geven. Het radio-contact met de Duitsers werkte goed en dagelijks werden, op een vast uur, berichten uitgewisseld.

Voor een volgende ontmoeting, nodig omdat geen schriftelijk materiaal mocht worden gegeven, stelde Klop Venlo voor, dicht bij de grens en met een douanepost die gemakkelijker onopgemerkt kon worden gepasseerd. Afspraak voor 7 november. Stevens en ik wilden de bespreking in Venlo, in een hotel en wensten niet al te dicht bij de grens te komen, maar Klop belde van de grens op, dat de door hem voorgestelde plaats (café Backus) veel rustiger was, dat er geen enkel gevaar was en dat het nog ruim genoeg binnen de Nederlandse grens gelegen was. Wij gingen met tegenzin daarheen.

Het café lag op ongeveer 150 meter afstand van de Duitse tolboom. Schemmel en Grosch waren aanwezig. Wij vertelden het bericht dat wij van Londen hadden gekregen. Dit leek de Duitsers iets te leur te stellen, maar zij zouden het hun chef ter kennis brengen. Zij wilden een afspraak voor de volgende dag. Hun chef zou zelf graag gekomen zijn, had ons graag willen zien, ook al omdat hij ons papieren in bewaring wilden geven, maar hij was die dag niet in staat geweest te komen. Wij stemden toe voor de volgende dag.

Dus de volgende dag weer naar het café. Klop verzocht voor de alle zekerheid aan de marechausee een gewapende macht te sturen, niet omdat wij Schemmel niet vertrouwden, maar de mogelijkheid bestond dat de Gestapo een oog op hem had en zou proberen hem te pakken. De afgelegen plaats bood daartoe ruimschoots gelegenheid.

Schemmel kwam die dag alleen. Die morgen was er een oproep uitgegaan van Koningin Wilhelmina en Koning Leopold van België

voor vredesonderhandelingen en Hitler had hiervoor een grote bijeenkomst belegd, waaraan Schemmel's chef, de generaal, verplicht was deel te nemen. Zouden wij niet de volgende dag kunnen komen, was zijn verzoek. De plannen ten aanzien van Hitler zouden die Zaterdag ten uitvoer komen, vandaag was Woensdag, dus zou Donderdag de laatste kans zijn voor een ontmoeting. Met tegenzin stemden wij toe. Wij wilden de generaal toch wel eens ontmoeten. Bepaald werd een ontmoeting te vier uur namiddag, op 9 november 1939.

Op die dag berichtten de ochtendbladen, dat er de vorige dag een aanslag op Hitler was gepleegd te München. Ik vroeg mij af of deze aanslag begaan was door de groep waarmee ik in verbinding stond. Klop verscheen laat, naar hij verklaarde, omdat er een bericht was ontvangen, dat de Duitsers ieder ogenblik Nederland konden binnen marcheren. Die dag ging de chauffeur Lemmens, die wel meer voor mij reed, mee, omdat er hard gereden zou moeten worden. Weer werd in Venlo om een gewapende macht gevraagd, maar zonder deze af te wachten werd doorgereden naar het café. De wacht zou per rijwiel volgen.

Bij nadering van het café viel het mij op dat de slagboom, anders altijd gesloten, nu omhoog stond. Terwijl ik de wagen naast het café parkeerde, gaf Schemmel, die in de warande stond, een teken met zijn arm. Ik leidde daaruit af, dat de generaal binnen wachtte. Nog vóór ik uit de wagen was, hoorde ik lawaai, geschreeuw en schieten. Een grote auto reed de hoek om tot tegen de bumper van mijn wagen. Die wagen was vol mannen, waarvan er twee met tommy-guns over onze hoofden heen schoten. Nog voor die wagen stil stond sprongen er enkele gewapende mannen er af en commandeerden "Hands up". Wij werden gevangen genomen en geboeid. Ik hoorde weer schieten en zag een ruit van de Duitse auto versplinteren. Dat zou veroorzaakt zijn doordat Klop daarop schoot. Onmiddellijk daarop werd Klop neergeschoten. Stevens, Lemmens en ik werden op Duits gebied gebracht.

Aan het slot van zijn verhaal geeft Best de volgende verklaring:

Majoor Solms zou onder verdenking zijn geraakt en door hem kwam de Gestapo op het spoor van zijn medeplichtigen. Nadat de eerste ontmoeting was gearrangeerd, werden de mannen die de besprekingen zouden voeren, gevangen genomen en vervangen door Gestapo-figuren. Toen Fischer in Dinxperlo op zijn vrienden wachtte, was Klop bij het douanekantoor achtergebleven. Tot Fischer's schrik waren niet zijn vrienden gekomen, maar twee Gestapo-officieren, die vertelden dat alles hun bekend was en dat Fischer's vrouw en zijn twee zoons gearresteerd waren en naar Dachau gebracht. Hij was voor hun bedreiging gezwicht en ging in op de eis hen voor te stellen als zijn vrienden. Na dit eerste contact zou de Gestapo besloten hebben ons naar de grens te lokken en te arresteren. Schemmel, die later bleek

Schellenberg te zijn, achttē Best de ontwerper van dit plan.

Uittreksel uit het verhoor van

JOHANNES TRAVAGLIO,

geboren 23 september 1892 te Frankfort am Main

Gehoord op 1 november 1948

pag. 312

In september 1935, als luchtmachtkapitein bij de Abwehr geplaatst. Daar werkzaam tot 1941. Was voor 'Luft' werkzaam. Taak: inlichtingen uit Frankrijk. Had agenten in Duitsland en Frankrijk. Ontmoetingen in Duitsland, Holland, België en Italië. In 1938 daarvoor meermalen in Holland (Amsterdam, Rotterdam, Venlo).

Door de hem bekende Fritz Fischer kwam hij in contact met diens broer Franz. Hoorde van Franz de naam Spiecker, die hij twee maal in Amsterdam heeft ontmoet. Werkte met deze samen om oorlogsdrijven van Hitler tegen te gaan.

Bij een afgesproken bezoek aan Holland voor ontmoeting met Fischer, deelde deze telefonisch mee verhinderd te zijn en hem samen te willen brengen met een man die hij (Travaglio) volledig kon vertrouwen. Die man was Payne Best, die hij ontmoette in Hotel Wilhelmina in Venlo. Was kort voor uitbreken oorlog. Best wenste geheime inlichtingen, omdat Hitler alleen terzijde gesteld kon worden als de oorlog werd verloren. Hoewel Travaglio anti-nazi was, wenste hij geen landverraad te plegen.

Een tweede ontmoeting volgde in Venlo, kort na uitbreken van de oorlog. Voor het doorgeven van inlichtingen werd radio-contact besproken. Best zou voor een zender en een code zorgen; Travaglio zo¹¹⁸ zodoende niet opvallen door zijn vele reizen naar Holland. Verdere ontmoetingen werden onmogelijk, doordat Best werd gearresteerd. Vernam Venlo-incident uit de krant. Herkende Best van de daarin gepubliceerde foto. Kende Stevens niet. Had begrepen, dat Best Secret Service man was. Weet niet hoe arrestatie Best door S.D. is geschied. Is door S.D. nimmer over deze zaak gehoord.

Had kort vóór uitbreken oorlog een telegram aan Fischer gestuurd, dat oorlog onvermijdelijk was.

Gebruikte schuilnaam 'Dr. Solms'.

Had nooit voorgesteld dat een of andere Duitse generaal naar Holland zou komen; wel dat een officier van de Generale Staf, die oppositie-opvattingen deelde, zou moeten onderhandelen.

¹¹⁸ waarschijnlijk is 'zou' in plaats van 'zo' bedoeld

Uittreksel uit verhoor van

WALTHER SCHELLENBERG,

geboren in 1910 te Saarbrücken (?).

Gehoord door het Amerikaanse Militaire Tribunaal te Neurenberg.

pag. 313

Kreeg begin oktober 1939 te Berlijn van Heijdrich opdracht zich te belasten met verdere verloop onderhandelingen met Engelse Intelligence officieren. Toen Heijdrich vroeg of de zaak niet beter beëindigd kon worden, kreeg hij toestemming op zijn voorstel zelf naar Den Haag te gaan voor een bespreking — als lid van de oppositie-groep — onder de naam Schemmel.

Zegde op deze in begin oktober gehouden bespreking de Engelsen toe, spoedig een generaal als leider van de oppositie der officieren mee te zullen brengen. Nam daarvoor een van zijn beste vrienden, professor in de psychiatrie en overste-arts bij de weermacht, mee. Besproken werd een door de z.g. oppositie van het leger op te zetten omwenteling en de gewelddadige ter zijde stelling van de staatsleiding. Een zendapparaat werd hem door de Engelsen overhandigd.

Nam deel aan een vijftal besprekingen. Was daarbij steeds ongewapend. Kende Klop alleen als de Engelsman Copper. Wilde het spel steeds verder spelen, omdat hij bij elke ontmoeting bijzonderheden vernam over Engelse spionage-activiteit in Duitsland.

Kreeg volkomen onverwacht, op 9 november 1939 (zegt later: op 8 november), 's morgens vroeg Himmler persoonlijk, opdracht de Engelsen te arresteren, zo mogelijk op Duits gebied, eventueel op Nederlands gebied. Het militaire commando daarvoor was reeds aangewezen. In de nacht van 8 op 9 november was een aanslag op Hitler gepleegd en Himmler vermoedde, dat de Engelse groep daarachter stak. Om het bewijs daarvoor te leveren moesten de Engelsen in elk geval levend in Duitsland gebracht worden.

Maakte per radio een afspraak met Best en Stevens. Toen hij 's middags aan de grens kwam, was daar reeds een Sonderkommando van de S.S. onder bevel van Sturmbahnführer Naujocks. Deze zei hem, dat hij zich geen zorgen behoefde te maken, dat hij rustig de grens over kon gaan en dat hem niets zou overkomen.

Ging naar café Backus, waar hij ook de beide voorgaande dagen was geweest. Dat was tussen 2 en 3 uur. Zag de auto van Best aankomen, liep deze tegemoet, hoorde toen plotseling een andere auto aankomen en tegelijk enkele schoten. Had daartoe geen teken gegeven. Was ook die dag niet bewapend. Zag Copper uit de auto springen en een pistool op hem richten. Stak toen zijn handen omhoog. Op dat moment kwam de aanrijdende auto om de hoek,

waarop Copper zijn wapen daarop richtte en op die wagen schoot. Er volgde een schietpartij tussen Copper en de bestuurder van die auto, waarbij Copper getroffen werd. Probeerde zelf om het café heen te lopen, maar werd door een S.S.-man vastgegrepen. Naujocks of een ander verhinderde dat op hem geschoten werd. Is zo snel mogelijk in zijn auto gestapt en naar Dusseldorf gereden. Daar kwam kort na hem ook het S.S.-commando aan. In bijzin van Dr. Hasselbacher werd gemeld, dat Copper geen Engelsman, maar een officier van de Nederlandse Generale Staf was gebleken; dat de overval was gelukt; dat de Nederlandse grenspolitie niet tussenbeide was gekomen en dat de Engelsen levend in Duits arrest waren genomen.

pag. 314

Om geen doorkruisende opdrachten te geven, had hij zich niet verder met de zaak bemoeid. Op Zaterdag d.a.v.¹¹⁹ naar Berlijn gereden. Bracht op 10 november rapport uit aan Himmler. Werd later door Hitler onderscheiden met het IJzeren kruis.

¹¹⁹ daaraanvolgend

De latere verhoren van de Engelsen hadden geen enkel verband tussen hun activiteit en de aanslag op Hitler van 8/9 november aangetoond. Heeft Heijdrich en Himmler afgeraden over een en ander een show-proces te laten voeren.

De behandeling van het geval Venlo was hem opgedragen om zijn geschiktheid te bewijzen voor de hem toegedachte functie van leider van de spionage-afweer.

Uittreksel uit verhoor van

Dr. HELMUT KNOCHEN,
geboren 14 maart 1910 te Maagdenburg.
Gehoord op 1, 2 en 3 februari 1949.

pag. 315

Kwam in 1937 als persman bij de Persafdeling van de S.D. Boehme was daar toen bij Amt III, Abwehrzaken, werkzaam.

In 1939 vertelde Boehme hem het geval Fischer en werd de verbinding tussen hem en Fischer tot stand gebracht. Boehme zou andere opdrachten krijgen. Heeft Fischer voor de eerste maal in Berlijn ontmoet, vermoedelijk begin 1939, om hem te leren kennen. Daarna nog eens te Parijs, dan in Amsterdam en in de loop van de zomer 1939 nog eens aan de Nederlandse grens. Fischer rapporteerde in het algemeen over de politieke situatie, over emigrantengroepen, zonder werkelijk geheime inlichtingen te verstrekken.

Einde augustus 1939 wees hij Fischer er nog eens op, een echte verbinding te creëren, om in politiek opzicht beter te kunnen werken. Fischer had daarvoor een mogelijkheid. In september vertelde hij, dat hij een verbinding had die grote mogelijkheden opende. Hij wilde Knochen daarover persoonlijk spreken. Op Duits gebied aan de Nederlandse grens volgde een ontmoeting, waarbij Fischer vertelde, contact te hebben met Engelsen, die verbinding hadden met belangrijke kringen in Engeland. Knochen zegde toe, contact met deze heren te zullen doen opnemen. Herinnert zich niet, dat Fischer hem mededeelde, dat zekere Travaglio reeds met die Engelsen in verbinding stond

Fischer heeft verschillende ontmoetingen met die Engelsen gehad en hun ideeën en inzichten schriftelijk aan Knochen gerapporteerd.

In oktober meldde hij, dat de Engelsen niet meer alleen met hem wilden spreken, maar ook bereid waren Duitse militairen te ontmoeten.

Om dit nader te bespreken had hij nogmaals een ontmoeting met Fischer, weer op territorium aan de Nederlandse grens. Daar werd besloten, dat er een bespreking zou worden belegd tussen Duitsers en Engelsen.

Al deze zaken werden gerapporteerd aan Jost, Hoofd Amt VI en door deze aan Heijdrich. Voor het houden van deze besprekingen werden aangewezen Von Salisch en Christensen, beide van Amt VI, R.S.H.A. Zij zouden door de Engelsen worden ontvangen als vertegenwoordigers van een oppositionele officiers-groep.

Knochen heeft deze beide mannen naar de grens gebracht en de grensovergang voorbereid, waarbij hij Fischer aan de grens zag staan.

Na terugkeer berichtten Von Salisch en Christensen over de goede ontvangst en over de in Arnhem gevoerde besprekingen, waar van beide zijden de wens voor een spoedige beëindiging van de oorlog kenbaar was gemaakt. Van beide zijden zou aan de chefs worden gerapporteerd; een volgende bespreking zou in Den Haag plaats vinden. De Engelsen wensten dan een hoger officier te treffen. Von Ribbentrop, Duits ambassadeur in Londen, werd door Heijdrich ingelicht.

Omdat niet onmiddellijk een hoger officier beschikbaar was, wees Heijdrich als nieuwe gesprekspartner aan Schellenberg, die zou optreden als adjudant van de hogere officier, en met grotere bevoegdheden als de vorige afgevaardigden. Schellenberg is door Knochen persoonlijk op de hoogte gebracht van alle bijzonderheden. Nadien rapporteerde Schellenberg rechtstreeks aan Heijdrich. Na ontvangst van het door de Engelsen beloofde zendapparaat werden radioboodschappen uitgewisseld.

Het volgende onderhoud in Den Haag gaf de Engelsen groter vertrouwen. Er was toen al gebleken, dat zij medewerkers waren van de Engelse Intelligence Service.

Toen werd door hogerhand beslist, dat het spel niet langer gespeeld zou worden, omdat het toch niet tot enig resultaat kon leiden. In Den Haag was door de Duitsers al medegedeeld, dat verdere besprekingen dichterbij de Duitse grens moesten plaats vinden. Opdracht werd gegeven te proberen de Engelsen bij een bespreking te grijpen. Daartoe werd in Berlijn een speciaal commando samengesteld. Opdracht hiertoe kwam van Heijdrich, circa 5 november 1939.

Naujocks en Sötsch moesten ter plaatse nagaan of overrompeling mogelijk was. Zij rapporteerden daarover aan Berlijn, waarna op 7 november te Dusseldorf een bespreking volgde, waarbij Dr. Hasselbacher, Leiter van de Staatspolizeileitstelle, in de opdracht werd ingewijd. Op 7 of 8 november is Knochen zelf met betrokkenen nog aan de grens geweest om de situatie op te nemen. Op 9 november is hij, later dan Naujocks, naar de grens gegaan. Nog vóór hij ter plaatse was, kwamen twee auto's terug. Op het bureau in Dusseldorf had Knochen de beide Engelsen gezien. Klop was zo zwaar gewond, dat de snelste medische hulp hem niet meer kon redden. Van een verhoor van Klop is hem niets bekend.

Reisde diezelfde nacht terug naar Berlijn.

De bewerking van het in beslag genomen materiaal is niet door hem gebeurd. Was toen een zaak van Amt VI. Heeft daarna de Engelsen niet meer gezien.

Fischer kon natuurlijk niet langer in Holland blijven. Op het bureau in Berlijn is hij vastgehouden en verhoord. Fischer heeft

betaling ontvangen. Knochen neemt aan, dat Fischer geweten heeft, dat Knochen inlichtingen-officier was.

Uittreksel verhoor

D.F. LEMMENS,

op 17 januari 1948 gehoord door het Directoraat-Generaal voor de
Bijzondere Rechtspleging.

pag. 317

Lemmens, chauffeur van Payne Best, vervoerde deze in oktober en november 1939 enkele malen naar Arnhem en in Den Haag, waar besprekingen werden gehouden.

Op 7 en 8 november naar Venlo. Op 9 november opnieuw daarheen, nu met Best, Stevens en Klop. Eerst naar marechausee-kazerne voor versterking. Om 3,15 uur bij café Backus, in niemandsland, terrein tussen Nederlandse douane-kantoor en grens, dus nog Nederlands gebied. De gevraagde versterking was er toen nog niet. Op café-bordes stond een Duitser, die met zijn arm een teken gaf, waarop van de Duitse zijde van de grens een auto, waarop een mitrailleur, schietend aan kwam rijden. Klop schoot terug. De Duitser, later gebleken Schellenberg te zijn, kwam naar de Nederlandse auto, beval de inzittenden uit te stappen en in de overvalwagen te gaan zitten. Luitenant Klop werd gewond, trachtte te ontvluchten, maar werd in de auto geworpen. Naar Dusseldorf gebracht. Klop was dood. Volgende dag, geboeid aan handen en voeten, en onder escorte naar Berlijn.

Afspraak in Backus was om 4 uur. Aan weg van Venlo naar Kaldenkirchen, 5 meter van de grens. Leider Duitse onderhandelingen, bekend als Schemmel (Schellenberg) stond in de café-warande. Schemmel trok, na gegeven teken onmiddellijk een revolver, terwijl op teken een overvalwagen, tot dat moment onzichtbaar opgesteld achter een Duitse douane-gebouwtje en bemand met drie of vier geuniformeerde mannen, schietend de Duitse grens overreed, tot voor de Nederlandse auto. De Nederlanders werden door circa twintig Duitsers, rondom café verborgen opgesteld, overvallen. Die Duitsers waren gedeeltelijk in burger, gedeeltelijk in uniform gekleed. Voortdurend schietend. Klop, die met douane had gesproken en laatste honderd meter achter de auto had gelopen, schoot op de Duitse auto. Lemmens, Payne Best en Stevens in Duitse auto. Klop werd in Nederlandse auto geworpen. Daarna alles op Duits grondgebied gebracht.

Lemmens op 10 december 1939 naar Oranienburg gebracht, 2 oktober 1940 vrijgelaten en naar Den Haag gebracht. Geheimhouding opgelegd.

Uittreksel uit verhoor van

WALTHER MÜLLER,
referent S.D.

pag. 318

Op 1 september 1939 chef geworden van afdeling VI S.D.-Abschnitt Keulen, onderafdeling van het Hauptamt te Berlijn, Amt VI, afdeling 'Buitenlandse spionage op politiek en economisch gebied'.

In oktober 1939 in contact met drie leden R.S.H.A., t.w. Schellenberg, Dr. Knochen en Christensen. Deze hadden onderzoek gedaan naar gedragingen van groep Duitse officieren, die in verbinding stonden met de Britse Intelligence Service agenten die in Nederland vertoefden. De Duitse officieren stonden onder leiding van een overste en hadden contact met Best en Stevens. Een spel met deze Engelsen liep reeds van begin september 1939. De Duitse officieren waren einde september gearresteerd door de Gestapo en legden volledige bekentenis af. Gebleken was daarbij, dat zij in contact stonden met Engelsen om het nationaal-socialisme in Duitsland te bestrijden. De Duitse overste had ingezien, dat hij zonder opzet landverraad had gepleegd, wilde zijn daden goed maken en gaf volledige medewerking aan Amt VI. Gaf Schellenberg c.s. een eigenhandig geschreven brief mede, waarin hij vermeldde wegens ziekte niet zelf te kunnen komen, door de Gestapo in het oog te worden gehouden en daarom opdracht te hebben gegeven aan drie hem ondergeschikten de besprekingen voort te zetten.

Bij verdere besprekingen zegden de Engelsen de Duitsers alle steun toe in hun verzet tegen de nazis, maar verlangden daarvoor ook inlichtingen. In overleg met Oberkommando der Wehrmacht werd een spel gespeeld en valse berichten aan de Engelsen verstrekt. Bevreesd dat de Engelsen dit spel zouden doorzien, gaf Himmler bevel de Engelsen te arresteren.

Het was de bedoeling hen over de grens te lokken en op Duits gebied te pakken. Door de aanslag van 8 november op Hitler in München viel een ander opgesteld plan in duigen.

Het verdere gedeelte van de verklaring berust op afgeleide wetenschap en komt niet met de feiten overeen.

Uittreksel uit de schriftelijke verklaring van

J.W. van OORSCHOT,
gezonden aan de Parlementaire Enquête Commissie.

pag. 318

... Dat hij nimmer te voren heeft geweten, dat Payne Best agent was¹²⁰ de Britse Intelligence Service;

... dat hij alleen van de ontmoeting in Arnhem heeft geweten en van de laatste in café Backus. De daartussen liggende besprekingen waren hem totaal onbekend. Hij had zelfs tegen Klop gezegd, dat hij als uiterste gunst nog één ontmoeting in Venlo toestond, maar dat het daarna uit moest zijn. Klop heeft hem over andere ontmoetingen ook nimmer gerapporteerd.

Van Oorschot noemt dit onverklaarbaar, TENZIJ MEN AANNEEMT, DAT ANDERE, BOVEN HEM STAANDE, AUTORITEITEN VAN MIJN BUREAU HEM HEBBEN OPGEDRAGEN MET DE ZAAK DOOR TE GAAN, ONGEACHT MIJN UITDRUKKELIJK VERBOD.

Dat zou betekenen, dat Klop hem dan ook niets moest rapporteren. Meende dat de zaak reeds lang was stop gezet en dat de affaire op niets was uitgelopen.

“Men heeft mij destijds als ‘zondebok’ voor het geval Venlo de woestijn ingezonden en ik heb dat blijmoedig aanvaard, vooral omdat mijn consciëntis mij niets verweet. Ware mij toen echter bekend geweest, of had ik ook maar kunnen vermoeden, dat er tussen ‘Arnhem’ en ‘Venlo’ nog drie samenkomsten waren geweest, dan had ik daar toch een onderzoek naar ingesteld.”

¹²⁰ ‘van’ lijkt te missen

Hoofdstuk X

De Duitse Vertegenwoordiging in Nederland vóór 1940

Aan het hoofd van de Duitse legatie, gevestigd in een pand aan de Lange Vijverberg, stond de gezant graaf Zech-Burckersroda¹²¹, schoonzoon van de voormalige Rijkskanselier Von Bethmann-Hollweg¹²². Hij vervulde deze post reeds van vóór de machtsovername in 1933, was geen lid van de N.S.D.A.P. en werd, naar het oordeel van to oordelen bevoegde Duitsers, op deze post gelaten om naar buiten een vertrouwen wekkende figuur te kunnen laten optreden.

In 1938 werd aan het gezantschap toegevoegd:

Wolfgang Gans Edler Herr zu Putlitz¹²³

Deze was in 1935 toegetreden tot het Auswärtige Amt en werd in 1934 als gezantsraad naar Londen gezonden. Vermoedelijk hebben de Engelsen gebruik gemaakt van hun wetenschap dat Putlitz homo-sexueel was, om hem te recruteren als agent voor de Britse dienst. Sinds 1937 zou hij voor die dienst werkzaam zijn geweest.

Kort na het uitbreken van de oorlog in 1939 zou de gezant Zech door admiraal Canaris zijn gewaarschuwd, dat er een 'lek' op het gezantschap was. Zech besprak dit met zijn vertrouwde medewerker Putlitz, die eveneens partij-lid was (al wordt ook wel het tegendeel beweerd). Binnen 24 uur was Putlitz, samen met zijn huisknecht — eveneens homo-sexueel — naar Engeland gevlucht. De overtocht geschiedde per K.L.M.-vliegtuig. De kosten daarvan werden door Stevens van de Engelse dienst betaald.

Zeer beknopt wordt deze vlucht tevens beschreven in het boek "Chief of Intelligence" (= admiraal Canaris) van Ian Colvin (1951), pag. 103 e.v.

Na de oorlog is Putlitz in 1945 naar Duitsland teruggekeerd en werd hij Ober-Regierungsrat in Sleeswijk-Holstein. Aangezien men in zijn omgeving wel iets over zijn verleden wist, was hij al spoedig genoodzaakt naar Engeland terug te keren. In 1946 werd hij daar genaturaliseerd. In 1950 keerde hij weer terug naar Duitsland. Na

pag. 320

¹²¹ van het Duitse geslacht Zech-Burckersroda

¹²² Theobald Theodor Friedrich Alfred von Bethmann Hollweg, 1856 – 1921

¹²³ Wolfgang Gans Edler Herr zu Putlitz, 1899 – 1975

— blijkbaar tevergeefs — zijn diensten te hebben aangeboden aan de regering in Bonn, is hij naar Pankow gegaan en zou sindsdien werkzaam zijn voor de Russen.

In 1956 verscheen bij de Oost-Duitse uitgeverij “Verlag der Nation” een boek van zijn hand, getiteld “Unterwegs nach Deutschland”. Daarin beschrijft hij o.a. zeer beknopt de situatie aan het Duitse gezantschap te Den Haag in de tijd dat hij daar werkzaam was. Onder meer vermeldt hij daarin:

pag. 321

“Nederland was, sinds men zich met Frankrijk en Engeland in oorlogstoestand bevond, het belangrijkste spionagecentrum van Hitler geworden.”

Hij maakt er geen geheim van dat hij tegen de belangen van het Derde Rijk werkte.

Putlitz zou mede betrokken zijn geweest bij de pogingen om het voormalige hoofd van het Bundesamt für Verfassungsschutz, John, naar Oost-Duitsland te doen uitwijken.

Tegenover deze twee niet-partij-leden stonden twee andere Duitse diplomaten, nl. Butting en Schulze Bernett.

Aangezien in Nederland geen buitenlandse politiek organisaties mochten bestaan en er derhalve geen vertakking van de N.S.D.A.P. konden functioneren, waren de in Nederland verblijvende Duitsers georganiseerd in de ‘Reichsdeutsche Gemeinschaft’. Aan het hoofd daarvan stond, als Landesleiter, Dr. Otto Butting, geboren 28 april 1898 te Grossau. In die functie stond hij onder de Leiter van de Auslandsorganisation¹²⁴ der N.S.D.A.P., de Gauleiter E.W. Bohle¹²⁵, Westfälischestrasse 1-3 te Berlijn-Wilmersdorf.

¹²⁴ ook bekend als NSDAP/AO

¹²⁵ Ernst Wilhelm Bohle, 1903 – 1960

Taak van de Auslandsorganisation was: in de geest van het nationaal-socialisme rapporten uitbrengen over de wereld-situatie. Zij was alleen bevoegd om het werk van de partij te dirigeren in het buitenland, aan boord van Duitse schepen en voor wat betreft de koloniale activiteit van de partijleden en de agenten van de partij. Alle in het buitenland wonende of verblijvende partijleden in Nederland waren allen opgenomen in een cartotheek, die onder berusting was van Butting.

In de documentatie van de dienst bevinden zich gegevens waaruit blijkt dat Butting zich reeds vanaf 1933 bezig hield met het verwerken van gegevens op financieel en politiek gebied en met contra-spionage, welke gegevens hij doorgaf aan instanties in Duitsland.

Walter Schulze Bernett, geboren 27 november 1896 te Hamburg, was reeds sinds 1920 in Nederland woonachtig en tot 1935 werkzaam in het bankiersvak. Hij was een reserve-officier en werd, vermoedelijk op eigen verzoek, in 1935 weer opgenomen in het leger. Hij was geen lid van de N.S.D.A.P., maar voelde zeer sterk nationalistisch. Op 1 juli 1935 werd hij opgenomen in de Abwehr en geplaatst bij

de Abwehrstelle (Ast) Munster. Hij ging door voor een specialist in Nederlandse aangelegenheden.

Geleerd door de ervaringen, opgedaan bij de annexaties van Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije, besloot de Abwehr tot vestiging van een bureau in Nederland. In geval van het ontstaan van een critieke situatie zou het betreffende personeel dan reeds in ons land aanwezig zijn en zodoende minder verdacht zijn dan wanneer het nadien hierheen gezonden zou worden.

pag. 322

Per 15 september 1938 aanvaardde Schulze Bernett de hem opgedragen functie van leider van het nieuwe bureau, dat intern bekend stond ald "Kriegsorganisation (K.O.) Nederland", maar naar buiten optrad onder de dekmantel van "Wehrüberwachung" (behartiging van de belangen van de Duitse weermacht; oproepen van Duitse onderdanen voor dienstplicht).

De noodzakelijkheid tot het in het leven roepen van deze 'Kriegsorganisation' wordt door Dr. Buchheit in zijn boek "De Duitse geheime dienst" als volgt onder woorden gebracht (Nederlandse vertaling, blz. 98):

"Terwijl de Abwehrdiensten hun taken binnen het Rijk waarnamen, moesten voor de buiten de machts grenzen liggende gebieden onder andere oplossingen worden gevonden. Canaris ontwikkelde daarom met zijn naaste medewerkers het plan om allereerst bij de bevriende naties, waarmee toch al een uitwisseling van berichten plaats vond, afzonderlijke Abwehrofficieren als verbindingsofficieren (VO) bij deze geheime inlichtingendiensten te delegeren. Zij werden al naar gelang van de doelmatigheid ingedeeld bij de Duitse diplomatieke missie of bij de Duitse militaire attaché. In de neutrale landen werd langzamerhand onder een voorzichtige cammouflage een zogenaamde oorlogsorganisatie (KO = Kriegsorganisation) opgericht, een soort Abwehrdienst buiten het Duitse machtsgebied. Ondergebracht bij ambassades, gezantschappen of consulaten werkten hier de diensten I, II en III F tegen en in de landen van de tegenstanders. De K.O. was verder verantwoordelijk voor de controle, vaak ook voor de beveiliging en verzekering van de communicatiemiddelen der agenten die door de Abwehr of Abwehrbureaus in het directe gebied van de KO waren ingezet.

Leider en referenten van de KO's waren bijna zonder uitzondering ervaren Abwehrofficieren, doch het ontbrak hen vaak aan bekendheid met het land of met de taal. De KO-leider, die bijna altijd onder pseudoniem werkte, ressorteerde als employé van de Duitse diplomatieke missie onder de chef van deze missie, was echter wat de dienst van de Abwehr betrof volkomen zelfstandig en uitsluitend verantwoording schuldig aan het bureau Buitenland-Abwehr. Hij was niet verplicht zijn inlichtingendiensten met de ambassadeur of gezant te bespreken. Bij een goede wederzijdse verstandhouding gaf hij, naar eigen goeddunken, de chef van de missie of de militaire attaché wel een uiteenzetting van zijn verworven kennis, of gaf hun zoveel materiaal dat volgens hem zo "hoe dan ook beter in Berlijn kon arriveren" ".

pag. 323

Per einde mei 1940 werd Schulze Bernett toegevoegd aan de uit Duitsland hier gearriveerde Ast Nederland. Tot juli 1941 bleef hij daaraan verbonden. Hij verliet toen ons land, maar keerde in 1943 weer hier terug. Als gevolg van moeilijkheden met admiraal Canaris was hij sindsdien niet meer voor de Abwehr werkzaam. Hij werd op 3 juni 1945 te Hilversum gearresteerd, maar heeft niet terecht gestaan.

De taak van de 'Kriegsorganisation Nederland' was in feite:

- a. behandeling van administratieve zaken van agenten die voor de verschillende Abwehrstellen door Nederland reisden; (dit was het grootste deel van het werk)
- b. toezending aan het Abwehramt te Berlijn of naar de verschillende Abwehrstellen van de aanbiedingen om als agenten voor de Abwehr te werk te worden gesteld; (een behoorlijk aantal)
- c. verzamel- en verzendcentrum voor de verschillende 'brievenbussen', in Nederland gevestigd. (zeer weinig)

Naast de leiding van de K.O. Nederland kreeg Schulze Bernett de opdracht een geheime inlichtingendienst te organiseren, met als taak — voor het geval van het uitbreken van een oorlog — inlichtingen in Frankrijk en België te verwerven.

Daarbij werd uitgegaan van de veronderstelling dat, in geval van een militair conflict met het Westen, Nederland neutraal zou blijven. Op grond hiervan werd bepaald:

1. de organisatie moet, tot het moment van uitbreken van oorlog, geheim blijven, mag zich niet compromiteren en daarom ook nog niet in werking treden;
2. iedere inlichtingen-activiteit tegen het gastland en iedere militaire verkenning in Nederland zelf is verboden. (van dit punt werd aan de Duitse gezant mededeling gedaan).

Den Haag diende als trefpunt voor de agenten uit Frankrijk en België. Hun rapporten werden door Schulze Bernett naar Berlijn gezonden. Betaling van agenten vond in Den Haag plaats.

Volgens verklaring van Schulze Bernett behoorde Nederland tot het gebied dat was toegewezen aan Abwehrstelle Münster. In ons land zou echter geen Abwehr-personeel actief zijn geweest. Als verklaring hiervoor werd gegeven, dat omstreeks 1935 tussen de Nederlandse en de Duitse Generale Staf zou zijn overeen gekomen zich wederzijds niet met spionage bezig te houden op elkaars gebied. Kapitein Sas van de Geheime Dienst en admiraal Canaris zouden bij het treffen van deze regeling hun landen hebben vertegenwoordigd. Op deze afspraak, die niet op schrift zou zijn gesteld, berustte het hiervoor sub 2 gestelde verbod.

Deze bewering is in overeenstemming met een passage in Dr. Buchheit's boek. Op blz. 91 schrijft hij:

“In het tijdvak 1934 tot 1936/37 was elke geheime activiteit tegen België en Nederland uitdrukkelijk verboden. het was de Abwehr enkel geoorloofd in deze buurlanden van Duitsland overbrengers van berichten aan te trekken, die in geval van spanning, mobilisatie of oorlog gebruikt zouden worden.”

De voortgaande politieke ontwikkelingen, gestimuleerd door het van Duitse zijde niet langer in acht nemen van enkele bepalingen van het Verdrag van Versailles (1919), brachten noodzakelijkerwijs verandering in de activiteit van de buitenlandse inlichtingendiensten en dientengevolge ook in de positie van de Abwehr. Dr. Buchheit beschrijft deze verandering (op blz. 94/95) in de onderstaande bewoordingen.

Tegen Engeland was aanvankelijk een inlichtingendienst verboden. Pas in 1936 werd deze verordening van Hitler minder scherp toegepast en was verkenning geoorloofd, maar zonder het gebruik van agenten. Canaris ondervond dit als een halve oplossing en door zijn kritiek bereikte hij tenslotte dat in de herfst van 1937 de inlichtingendienst tegen Engeland vrij spel kreeg. Deze mocht nu zelfs — ondanks de Duitse-Britse vloot overeenkomst — uitgebreid worden tot op de Britse bases overzee. Voor het nu te bewerken enorme gebied van de Abwehr was het tamelijk moeilijk geschikte medewerkers te vinden, speciaal bij het inzetten van agenten op Britse bodem. Het controle- en beveiligingssysteem was tegenover alle binnenkomende vreemdelingen op het Britse eiland veel grondiger en beter uit te voeren dan bij de grensposten van landen op het continent. Daarbij kwam dat de buitenlandse politieke koers van Hitler de Britse geheime dienst meer en meer aanleiding gaf tot een uitbreiding en versterking van zijn inlichtingendiensten. De politieke gebeurtenissen en de snelle opbouw van een geweldige bewapeningsindustrie in Duitsland bepaalde het tempo.

pag. 325

Van Duitse zijde werd de contra spionage tegen Engeland hoofdzakelijk vanuit Hamburg bedreven. Na verhoudingsgewijze korte tijd ontdekte men dat Duitsers in dienst waren van de Britse Secret Service. Ook stelde men vast dat deze dienst vóór alles agenten probeerde te werven in Duitse kringen, die uit politieke, religieuze of wereldbeschouwelijke motieven tegenstanders waren van het NS regiem. Zoals luitenant-kolonel Rails het beschrijft, hadden berichten van V-mannen en observering van de verdachten, uiteindelijk tot resultaat, dat veel agenten die in Duitsland voor Engeland werkten, bleken geleid te worden vanuit Nederland. De Engelse Intelligence Service had voor dit doel een vooruitgeschoven post in Den Haag gevestigd. Onder de officiële naam “Passport Control Office” (PPCO) begon zij omstreeks eind 1934 haar geheime werkzaamheden. Pas nadat de Duitse Abwehr een net van betrouwbare V-mannen had gespannen, boekte de door ons gevoerde contra spionage grotere successen. Een voormalige Duitse genieofficier, die voor Engeland werkte, werd in augustus 1939 in Ham-

burg gearresteerd. Hij had, zoals hij bekende, reeds sinds twintig jaar spionage bedreven voor de Engelse geheime dienst.”

Het bureau van Butting en Schulze Bernett was gevestigd aan de Johan de Wittlaan te Den Haag.

Met het uitbreken van de oorlog in 1939 begon de Auslandorganisation (van Butting) door middel van zijn over het gehele land verspreid wonende leden, militaire inlichtingen te verzamelen. Deze werden door Butting ontvangen. De originele rapporten gaf hij door aan K.O. (Schulze Bernett), afschriften er van verzond hij, via tussenpersonen, aan zijn chef Bohle te Berlijn. Schulze Bernett van zijn kant gaf de inlichtingen door aan de militaire attaché en aan het Abwehramt te Berlijn.

Ook al wist de Inlichtingendienst te Den Haag in die tijd niets positiefs over verdachte activiteit van Butting en Schulze Bernett, er bestonden wel ernstige vermoedens dat zij zich met spionage tegen Nederland bezig hielden. Het pand aan de Johan de Wittlaan stond dan ook herhaaldelijk onder observatie. Gedurende de mobilisatie werd, in tijden van extra-spanning, aan de gedragingen van Butting speciale aandacht geschonken. Zo werd bijv. in een dergelijke periode geconstateerd, dat Butting met enkele kinderen in de duinen aan het spelen was, waaruit werd afgeleid dat er voor extra-spanning geen enkele aanleiding bestond.

pag. 326

In april 1940 kwam er een onverwacht einde aan de activiteit van Butting.

Op een dag in die maand, in de ochtend-uren, deponeerde een burger bij het Bureau Gevonden Voorwerpen van de politie te Den Haag een gesloten enveloppe met inhoud. Als geadresseerde was daarop vermeld: Dr. Butting te Keulen. Afzender was eveneens Dr. Butting.

Aangezien de naam van Dr. Butting van de Duitse Legatie voldoende bij de politie bekend was, werd de brief, in de veronderstelling dat deze mogelijk van hem afkomstig was, van het Bureau Gevonden Voorwerpen doorgegeven aan de Vreemdelingendienst, die hem weer doorzond naar de Inlichtingendienst. De daar dienstdoende inspecteur H.J. Tesseling (de latere hoofdcommissaris te Enschede) nam de brief in ontvangst. Met het oog op de tegen Butting bestaande verdenkingen heeft Tesseling de enveloppe voorzichtig open gerold. Bij het bestuderen van de inhoud bleek hem, dat zich daarin gegevens van geheime aard betreffende de Nederlandse defensie-voorzieningen bevonden. Onmiddellijk werd de hoofdcommissaris N.G. van der Mey gewaarschuwd, waarna de inspecteur-staf I.d., J.G. Amiabel, één der minsters (welke is niet bekend) telefonisch inlichtte.

Dezelfde dag nog volgde een zitting van de ministerraad, waarbij

de inhoud van de enveloppe op tafel kwam. Daar viel de beslissing, dat het gezantschap zou worden aangezegd, dat Butting binnen de kortst mogelijke tijd ons land diende te verlaten. Vanaf het moment van die ontzegging stond het pand aan de Johan de Wittlaan onder controle van de I.d.-rechercheurs, om te zien of Butting nog verdachte dingen zou doen. Hij is bij zijn vertrek, binnen 24 uur daarna, tot aan de Nederlands-Duitse grens door Haagse rechercheurs gevolgd. Ook aan zijn secretaress, mej. Rosner, werd het verdere verblijf in ons land verboden.

Verschillende van de in de enveloppe aangetroffen documenten waren ondertekend met de naam 'Jonathan', achter welke pseudonym Butting bleek schuil te gaan. Foto-copiën van de gevonden documente zijn opgenomen op de bladzijden 333 tot en met 347. Op de inhoud er van wordt hier niet nader ingegaan.

In een publicatie uit de illegaliteit (*De Vrije Pers*, 1942, Ergens in Nederland) werd weergegeven wat minister E.N. van Kleffens,¹²⁶ in 1940 Minister van Buitenlandse Zaken, over de gebeurtenissen tijdens de oorlogsdagen had medegedeeld. Met betrekking tot de gevonden enveloppe wordt het volgende daaruit overgenomen:

“Op zekere avond werd aan de politie een grote enveloppe overhandigd. Hij was geadresseerd aan een bureau van de Nazi-partij in Berlijn en was klaarblijkelijk bestemd om door een boodschapper medegenomen te worden over de Duitse grens, waar hij gepost moest worden. Een of andere slordigaard had hem verloren. Het pakket werd gevonden in de nabijheid van de gebouwen in gebruik door de Duitse Legatie. Daar het niets weg had van een diplomatiek stuk en daar het adres en de manier van overbrengen verdacht waren, werd het geopend.

De inhoud was ontstellend: het bewees duidelijk dat een man, die jarenlang als attaché verbonden was geweest aan de legatie, hoofd was van de Duitse militaire spionage in Holland. Het bleek, dat hij een ander man onder zich had, wiens identiteit nooit bekend werd, maar die werkte onder de naam “Jonathan”, wiens taak het was de feiten te rangschikken, die hem door een aantal spionnen waren opgegeven, terwijl ieder van hen een serienummer had, overeenkomende met hetzelfde nummer dat het gedeelte van Holland moest aanduiden waarin hij moest werken. Deze spionnen waren klaarblijkelijk zeer zorgvuldig geoefend en geïnstureerd, ofschoon het duidelijk was, dat het niet allen militairen waren. Zij beschreven tot in de kleinste bijzonderheden alles wat zij konden ontdekken in verband met de verdediging van Holland. Zij maakten overzichten van versterkte punten, inundaties, loopgraven, kantonnementen, opslagplaatsen, in het kort, van alles waarover zij inlichtingen konden bekomen.

Zij rapporteerden gesprekken tussen jonge officieren, die zij hadden afgeluisterd in een of ander welgekend restaurant. Zij spraken met hun hospita's, hun oppassers en familieleden. Deze papieren waren een onschatbare vondst voor de Hollandse autoriteiten en stelden

pag. 327

¹²⁶ Elco Nicolaas van Kleffens, 1894 – 1983

hen in staat, om een aantal van deze spionnen op te sporen, waarvan sommigen bij onderzoek verklaarden, dat zij op verschillende tot het doen van spionage werk waren gedwongen.

pag. 328

Tegelijkertijd toonden zij ontwijfelbaar aan, dat Duitsland zich interesseerde voor onze defensie, op een wijze, die aanleiding gaf tot de grootste bezorgdheid. Een volledige lijst van de ontdekkingen die in dit verband in Holland werden gedaan en waartegen onmiddellijk maatregelen werden genomen met alle haast en energie, zou te lang zijn en bovendien te eentonig om hier weer te geven."

Op grond van de aangetroffen gegevens kon de Haagse politie op 12 april 1940 te Amersfoort nog een Duitser, Sommer genaamd, arresteren. Deze bekende tenslotte spionage-werkzaamheden voor Butting te hebben verricht. Na de inval van de Duitse troepen werd deze man door hen aangetroffen in de gevangenis te Utrecht. In Amersfoort gedane navraag naar deze zaak leidde naar de inspecteur Teseling. Deze is daarop door een Hauptmann van de Geheime Feldpolizei, in bijzijn van een secretaris (Feldwebel, jurist), gehoord. Er is volledig nagegaan of de gedane mededelingen juist waren. Het Register Gevonden Voorwerpen werd opgevorderd, waarna men zich naar het huis van de daarin vermelde vinder van de enveloppe heeft begeven, die eveneens werd verhoord. Van het gedane onderzoek werd door de Duitsers proces-verbaal opgemaakt. De secretaris vertelde Teseling vertrouwelijk dat dit geval Butting vermoedelijk "de kop zou kosten". Dit vermoeden is niet juist gebleken. Na 10 mei 1940 kwam Butting weer in Nederland, nmaar door de zorg van de Abwehr zou hij kort daarna weer uit ons land zijn verwijderd.

Na de uitwijzing van Butting in april 1940 heeft diens plaatsvervanger, Ernst Heinrich, onmiddellijk maatregelen getroffen ter voorkoming van mogelijk verdere arrestaties van medewerkers van Butting, alsmede om voor het verdwijnen van Butting en Sommer verklaringen te geven van zodanige aard, dat de leden de Reichsdeutsche Gemeinschaft niet bekend zouden worden, dat één en ander verband hield met spionage.

Ten aanzien van Butting werd het verhaal verspreid, dat hij reeds herhaaldelijk de wens te kennen had gegeven zijn vaderland met het wapen in de hand te dienen. Door de militaire bezetting van Denemarken en Noorwegen, kort voor dien, was het noodzakelijk reserve-officieren op te roepen, als gevolg waarvan nu ook voor Butting, wiens eigenlijke beroep neus- en keelarts was, de kans was gekomen.

Een andere medewerker van Butting, de Ortsgruppenleiter Fortmann uit Heerlen, onderwijzer aan de Duitse school in die gemeente, bij wie op 15 april 1940 reeds een huiszoeking had plaats gehad, werd door Heinrich gelast onmiddellijk naar Duitsland terug te ke-

pag. 329

ren en zich te melden bij Dr. Butting, op het bureau van de leiding van de Auslandsorganisation te Berlijn. Ook ten aanzien van hem moest in Heerlen worden gezegd, dat hij voor militaire dienst was opgeroepen.

Een Duitse medewerker van Sommer uit Amersfoort, Johann Friedrich Gietzen, geboren 28 augustus 1910 te Kleef, uit Hilversum, vervoegde zich op 17 april 1940 aan het gezantschap om daar raad te vragen. Op 16 april 1940 zou hij vijf maal door de politie zijn opgebeld en sindsdien onder observatie staan. Op last van Heinrich heeft hij aan het Duitse consulaat te Amsterdam onmiddellijk een visum gehaald, om daarna zo snel mogelijk naar Duitsland terug te keren. Door zijn landgenoot Schäfer uit Hilversum is hij per auto naar zijn zuster in Nijmegen gebracht. Van hem werd nadien niets meer vernomen.

Heinrich heeft aan alle medewerkers van Butting, zo ver hem bekend, elke werkzaamheid voor de Abwehr ten strengste verboden. Ook het werk ten behoeve van de Wirtschaftstellenleiter, partijgenoot Sinzit, werd stil gelegd, om iedere verdenking van handelsspionnen te voorkomen. Het briefverkeer tussen de diverse Landesgruppen in Nederland werd tot het uiterste minimum beperkt.

Het schijnt dat de Inlichtingendienst Den Haag over deze 'zaak Butting' geen mededeling heeft gedaan aan G.S.III. In januari 1946 liet de Chef Staf aan het B.N.V. weten, dat de in 1940 aan G.S.III verbonden officieren nooit een document betreffende Butting onder ogen hebben gehad.

Blijkens een in 1949 onder ede afgelegde verklaring door Schulze Bernett heeft hij vóór 1939 maatregelen getroffen, teneinde de werkzaamheden ongehinderd voortgang te doen vinden voor het geval hij zelf mocht uitvallen.

Als zijn plaatsvervanger, eventueel opvolger, droeg hij voor Alfred Flesche, geboren 24 maart 1892 te Rheinbrohl (Dld), wonende te Haarlem, voorzitter van de Duitse Kamer van Koophandel en directeur van het Amsterdamse filiaal van de Keulse Bank Belbrück en van der Heijdt en Co. Aan Flesche werd medegedeeld, dat alle activiteit tegen Nederland verboden was. Hij diende alles te vermijden wat hem in zijn positie als voorzitter van de Kamer van Koophandel zou kunnen compromiteren.

Niettemin werd of was Flesche reeds, mogelijk buiten medeweten van Schulze Bernett, een belangrijk medewerker van de economische afdeling van de Abwehr. Voor het doorgeven van zijn berichten naar Duitsland beschikte hij over een koeriersdienst naar Keulen, georganiseerd door de Duitse Kamer van Koophandel.

Op aanwijzing van militairen die hadden gezien dat hij opnamen maakte van havenwerken te IJmuiden, werd hij enkele dagen voor de

Duitse inval te IJmuiden gearresteerd. Hij was toen in het bezit van een kaart van de inundatie-gebieden. Bij een verrichte huiszoeking werd een enveloppe gevonden, geadresseerd aan Dr. Otto (vermoedelijk Dr. Otto Butting), waarin zich papieren bevonden met gegevens over verdedigingswerken in Nederland, o.a. de Peellinie. Flesche gaf toe voor Duitsland gespionneerd te hebben.

Op 15 mei 1940 is hij, waarschijnlijk door de Duitsers, vrijgelaten, waarna hij op 17 mei, met enige Duitse officieren, het tegen hem gevormde dossier met inbegrip van de compromiterende stukken bij de rechtbank heeft weggehaald.

Tijdens de bezetting is hij in Nederland teruggekeerd. Hij werd directeur van de bank van Lipmann, Rosenthal en Co.,¹²⁷ die belast werd met de 'behandeling' van Joodse vermogens.

Na de bevrijding is hij gevangen genomen en werd een uitvoerig onderzoek tegen hem ingesteld. Desbetreffende stukken zijn aanwezig in het archief van de dienst (P.D. 179, t.n.v. A. Flesche, 4 delen).

Bij arrest van de Bijzondere Raad van Cassatie, die op 27 juni 1949 uitspraak deed in zijn zaak, werd met betrekking tot de bij huiszoeking in zijn woning te Haarlem gevonden enveloppe, geadresseerd aan Dr. Otto, bewezen verklaard:

“dat hij in Nederland omstreeks de maand mei 1940 ten tijde dat de op 10 mei 1940 aangevangen aanvalsoorlog van Duitsland tegen Nederland reeds dreigende doch nog niet uitgebroken was, ter uitvoering van zijn voornemen om opzettelijk kaarten, tekeningen en beschrijvingen van Nederlandse militaire werken als hieronder nader aangeduid aan de vijand mede te delen of in handen te spelen om op die wijze opzettelijk in de tijd dat bedoelde oorlog dreigende was de vijand hulp te verlenen en de Staat tegenover de vijand te banadelen, opzettelijk een envelop, inhoudende op papier gestelde berichten, tekeningen, beschrijvingen en inlichtingen omtrent diverse Nederlandse militaire objecten (onder meer betreffende door de Nederlandse weermacht aangelegde stellingen, linies en verdedigingswerken en betreffende de toestand van de haven van Harlingen) — terwijl hij wist dat kennisneming van vorenbedoelde stukken door de Duitsers ingeval van een daadwerkelijk uitgebroken oorlog van Duitsland tegen Nederland voor de Duitse oorlogvoering van belang zou zijn en dat ten nadele van Nederland zou strekken — uit handen van een of meer andere personen heeft ontvangen te doorzending aan de Duitser Dr. Otto Butting, leider van de Landesgruppe Niederlande van de Auslandorganisation (A.G.) der N.S.D.A.P., althans leider der vereniging van rijksduitsers in Nederland (Reichsdeutsche Gemeinschaft in den Niederlanden), en tevens attaché bij het Duitse gezantschap te 's Gravenhage, en die enveloppe met bedoelde inhoud in zijn woning te Haarlem heeft bewaard en verborgen teneinde haar ter hand te stellen aan of te doen toekomen aan voornoemde Dr. Otto Butting, die, naar verdachte wist, voor de verdere doorzending van de inhoud dier enveloppe, naar Duitsland, althans naar een of meer Duitse autoriteiten zou of kon zorg dragen;

¹²⁷ ook wel bekend als [Duitse rooibank](#)

zijnde de verdere uitvoering van dit zijn voorgenomen misdrijf niet voltooid alleen tengevolge van de van zijn wil onafhankelijke omstandigheid, dat bedoelde enveloppe met inhoud — voordat verdachte haar aan een ander had toevertrouwd of doorgegeven — door de Nederlandse politie werd ontdekt en in beslag genomen.”

Flesche werd schuldig bevonden aan “opzettelijk in een tijd, waarin oorlog dreigende is, de vijand hulp verlenen, gepleegd gedurende de tijd waarin de huidige oorlog dreigende was” en ter zake daarvan veroordeeld tot een gevangenisstraf van zes jaren, met aftrek van ongeveer drie jaren voorarrest.

Van een overeenkomst als vermeld op bladzijde 324, 2e alinea, was in die tijd bij de I.d. Rotterdam niets bekend.

Opmerkelijk is, dat een soortgelijke overeenkomst schijnt te hebben bestaan tussen Duitsland en Polen. In het hiervoor reeds aangehaalde boek van Ian Colvin wordt op blz. 14 gezegd, dat een geheime clause in het in 1934 gesloten Duits-Poolse vriendschapsverdrag

forbade either party to pursue espionage in the other’s territory and substituted an exchange of information”.

Toen tijdens een inspectie op het vliegveld Holtenau door de Duitse Minster van Defensie generaal Von Blomberg,¹²⁸ in oktober 1934, bleek dat het toenmalige hoofd van de Duitse Geheime Dienst, kapitein Patzig, zich niet aan de bepaling had gehouden, volgde zijn ontslag. Hij werd opgevolgd door Canaris.

Op blz. 21 werd nog vermeld:

Neither did the Poles take too seriously the agreement with Germany not to spy on each other.”

Mijn eigen ervaring uit die dagen wijst uit, dat ook de Duitsers de overeenkomst niet al te serieus opnamen. Mogelijk heeft de Kriegsorganisation in Nederland zich nog wel aan de afspraak gehouden, maar door instanties in Duitsland werden andere wegen bewandeld om geheime inlichtingen uit Nederland te krijgen.

De man die later werd aangewezen als leider van de Abwehrstelle Münster, onder wie Schulze Bernett resorteerde, was voordien jarenlang woonachtig geweest in Rotterdam. Op grond van verdenking van ontoelaatbare politieke activiteit is door de Inlichtingendienst Rotterdam ten huize van deze man, Hofmeister genaamd, Directeur van een te Rotterdam gevestigd bijkantoor van een Duitse handelsfirma, enkele malen huiszoeking verricht en werden bescheiden in beslag genomen.

In 1938 bleek een Rotterdamse werkloze arbeider in correspondentie te staan met een Duitse instantie, welke laatste kennelijk de bedoeling had deze man voor spionage-werkzaamheden in Nederland te recruter. Gedurende enige tijd heb ik die man deze

¹²⁸ Werner Eduard Fritz von Blomberg, 1878 – 1946

correspondentie op mijn aanwijzing laten voortzetten. Toen hij tenslotte voor mondeling overleg naar Duitsland werd ontboden, een opdracht waaraan hij niet durfde voldoen, heb ik het schriftelijke contact doen beëindigen, door de man te laten berichten dat hij, in verband met een opgelegde, voorwaardelijke gevangenisstraf, geen paspoort kon krijgen en dus niet naar Duitsland kon komen.

Vergelijking van het handschrift van de bij Hofmeister in beslag genomen bescheiden met dat van de door deze werkloze ontvangen brieven, wees met absolute zekerheid uit, dat deze poging tot recrutering werd geleid door Hofmeister, die Rotterdam reeds enkele jaren te voren had verlaten en in 1938 leider was van de Ast Münster.

Enkele andere door mij in de jaren 1938 en 1939 behandelde spionage-gevallen hebben wel aangetoond, dat — zo de vermelde overeenkomt tot stand zou zijn gekomen — deze later van Duitse zijde slechts als niet meer van kracht zijnde is beschouwd.

Foto's van documenten uit de Duitse verloren enveloppe.

pag. 333 - 347

BERICHT aan de lezer

VOOR EEN UITGEBREIDER OVERZICHT VAN HET WERK VAN DE GEHEIME
DIENST NA HET UITWIJKEN VAN DE REGERING NAAR ENGELAND IN MEI
1940 RAADPLEGE MEN DE STUDIE "DE GEHEIME DIENST IN OORLOGS-
TIJD" BERUSTENDE BIJ DE AFDELING CENTRALE DOCUMENTATIE.

Hoofdstuk XI

Marine

Weinig aandacht voor inlichtingenwerk

Bij de Marine heeft het inlichtingenwerk vóór de Tweede Wereldoorlog nimmer bijzondere aandacht gehad, noch voor het verkrijgen van maritieme gegevens uit de omliggende landen, noch voor wat betreft inlichtingen over de betrouwbaarheid van het eigen personeel.

pag. 348

Reeds tijdens de Eerste Wereldoorlog werd dit door de leiding van G.S.III als een leemte gevoeld en werd gepoogd daarin enige verbetering te brengen.

Op 1 februari 1918 schreef Van Woelderen in zijn dagboek:

Daar door den Marinestaf nog steeds niets verricht wordt om den inlichtingendienst in de kustplaatsen voor maritieme aangelegenheden beter te organiseren, heeft Fabius besprekingen gehouden met de Rotterdamsche politie, met de kustwacht IJmuiden, den Helder en Vlissingen, waardoor thans ook een grooter aantal berichten op dit gebied bij ons komen.

Anderhalf jaar later werd opnieuw door G.S.III geprobeerd wat meer inhoud te geven aan het inlichtingenwerk op de vloot en onder het vlootpersoneel. Over die poging noteerde Van Woelderen op 4 juli 1919 in zijn dagboek:

“Dinsdag en Donderdag gaan wij (= Van Woelderen en Roelofsen) naar Den Helder en Middelburg om met de marine te gaan spreken voer het organiseeren van een beteren inlichtingendienst voor de geestesstroming onder het personeel der marine.”

Sindsdien is gedurende vele jaren geen of nagenoeg geen aandacht aan deze zaak besteed.

Op blz. 252 werd er reeds melding van gemaakt, dat tijdens een bespreking tussen G.S.III B en een aantal vertrouwens-officieren op 26 februari 1940, een marine-officier mededeling deed van de opvattingen bij de marine met betrekking tot het systeem van vertrouwens-officieren op de vloot. Dit werd overbodig geacht, omdat de offi-

cieren alle manschappen kenden en op de hoogte waren van de verschillende stromingen onder het personeel.

Aan de politieke oriëntering van nieuwe toetredende vrijwilligers voor de vloot werd wel aandacht besteed. De antecedenten van het aan te werven beroepspersoneel werden, zoals op blz. 249 werd beschreven, sinds 1937 onderzocht door personeel van de gemeentelijke inlichtingendiensten.

Van een werkelijk serieuze aanpak van het vraagstuk 'politieke betrouwbaarheid van het marine-personeel' kan echter nagenoeg niet worden gesproken. Een 'Marine Inlichtingendienst' heeft vóór de oorlog dan ook niet bestaan.

Jarelang is ook in het geheel geen aandacht geschonken aan het punt 'maritieme inlichtingen uit het buitenland'.

Marine Staf I

Pas met de bevordering van schout-bij-nacht J. Th. Fürstner¹²⁹ tot admiraal en zijn gelijktijdige benoeming tot Chef Marine Staf in 1934 werden voorzieningen getroffen om ten aanzien van het laatstvermelde tekort verbetering aan te brengen.

De door de Chef Marine Staf uit te geven operationele bevelen moesten duidelijk aangeven de doelen waartegen die bevelen gericht waren, alsmede de wijze waarop gemeend werd dat die doelen het beste konden worden bereikt. Voor de samenstelling van die bevelen had de admiraal in de allereerste plaats behoefte aan betrouwbare inlichtingen.

Aangezien geen enkel onderdeel van zijn staf in die behoefte kon voorzien, werd voor het verkrijgen van de benodigde gegevens een marine-officier aan de staf toegevoegd.

De luitenant ter zee C. Moolenburgh, die in 1934 juist de Hogere Marine Krijgsschool had doorlopen, werd voor die functie aangewezen. Sedert dien en tot de capitulatie in 1940 is hij daartoe ingedeeld geweest bij de Marine Staf Sectie I (M.S. I). Kort vóór de mobilisatie werd de oud-marine-officier ██████ (de latere directeur van de Noord- en Zuid-Hollandse Redding Maatschappij) ter assistentie aan de sectie toegevoegd. voor de bureau-werkzaamheden beschikte de sectie over een schrijver, ██████, een burger-ambtenaar.

M.S. I was gehuisvest in het Departement van Defensie aan het Plein. Pas in de mobilisatie is de sectie verhuisd naar een pand aan de Badhuisweg.

De taak van M.S. I bestond uit: het zich — met betrekking tot marine-vraagstukken — oriënteren op strategisch en politiek terrein.

Moolenburgh bestudeerde daartoe open bronnen en voerde gesprekken met personen die op die gebieden ter zake kundig waren

¹²⁹ Johannes Theodorus Fürstner, 1887 – 1970

en van wie hij verwachtte dat zij hem van dienst konden zijn. Tevens had hij regelmatig ontmoetingen met de heer Van Oorschot, hoofd G.S.III en de heren T.S. Rooseboom (C.I.), Van de Plassche en Olifiers (G.S.III A) en de secretaris-generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken, Dhr. Beelaerts van Blokland¹³⁰ Hij voerde veel gesprekken met figuren die regelmatig in het buitenland vertoefden en daar havensteden of grote werven bezochten en die hem daarover allerlei inlichtingen konden verstrekken. Bovendien onderhield hij een regelmatig contact met een scheepsbouwkundig ingenieur die hem alle nieuwtjes op scheepvaart- en scheepsbouwgebied verstrekte. Van de luitenant ter zee 1e klasse ██████, die bij de Scheepvaart Inspectie werkzaam was, vernam hij alle bijzonderheden die deze aan de weet kon komen en die mogelijk voor Moolenburgh's werk van waarde konden zijn.

Ook volgens verklaring van Moolenburgh werd bij de marine geen gebruik gemaakt van het systeem tot verkrijging van inlichtingen door middel van vertrouwens-officieren.

██████

Door deze figuren werd Moolenburgh veel uitgenodigd. De opgedane ervaring daarvan was, dat hij, door goed te luisteren, veel over voor hem van belang zijnde zaken kon vernemen, omdat op cocktail-parties door die attaché's veel werd losgelaten. Zijn vaste bezoeken aan G.S.III en de C.I. waren hem daarbij van veel nut, omdat hij meermalen het van de buitenlanders vernomen nieuws kon combineren met hetgeen hem door G.S.III en de C.I. reeds was verteld.

Op het sectiebureau werd ██████ een kaartsysteem bijgehouden. De voor opname daarin in aanmerking komende personen werden naar hun nationaliteit op verschillende gekleurde kaarten geregistreerd (Japanners gele, Duitsers rode kaarten, enz.). Bij de aanvang van het werk van de sectie werd de basis van dit kaartsysteem gevormd door overname van de benodigde gegevens uit het Documentatie Centrum van de Hogere Marine Krijgsschool, waar reeds jarenlang uit de diverse buitenlandse marine-tijdschriften allerlei gegevens waren verzameld en in een cartotheek vastgelegd. Moolenburgh heeft dit systeem voor zijn gespecialiseerde terrein voortgezet en bepaalde daartoe zelf wat ██████ in de M.S. I-cartotheek moest worden opgenomen. Voor dit doel werden tevens door de Chef Marine Staf opdrachten ██████ geven.

Elke drie dagen ontving M.S. I van G.S.III A een stencil met de nieuwste gegevens. De inhoud daarvan werd bovendien steeds nog eens bij III A besproken. Dit regelmatige overleg heeft volgens mededeling van Moolenburgh uitstekend voldaan.

pag. 350

¹³⁰ jhr. mr. Gerard Beelaerts van Blokland, 1908 – 1997

pag. 351

Maandelijks werd bij M.S. I een verslag geschreven over een of andere brandende kwestie; zo bijv. de politiek van de Japanners, de betekenis van het Dardanellen-verdrag. Deze verslagen waren bestemd voor een aantal marine-officiërs, die zich op deze manier konden oriënteren over de gerapporteerde onderwerpen en meer achtergrondkennis verkregen over de politiek betekenis ervan.

Toen [Moolenburgh](#) nog maar vrij kort met deze werkzaamheden bezig was, bracht de in Brussel gestationeerde Amerikaanse marine-attaché John Gaade een bezoek aan de Chef Marine Staf. Hij stelde admiraal [Fürstner](#) voor, [Moolenburgh](#) eens naar hem toe te sturen om hem enkele grondbeginselen van het inlichtingenwerk uiteen te zetten en hem bovendien te leren op welke manieren hij nuttige inlichtingen zou kunnen verkrijgen en hoe hij, zonder over fondsen te beschikken, toch resultaten zou kunnen bereiken. [Moolenburgh](#) is daarna in Brussel bij [Gaade](#) op bezoek geweest. De relatie tussen hen beiden kon later worden verstevigd, toen [Gaade](#) tevens belast werd met de post van marine-attaché voor Nederland.

Algemeen bekend is tegenwoordig, dat de Nederlandse militaire attaché te Berlijn, in 1940 de Nederlandse regering heeft kunnen waarschuwen voor de Duitse inval op 10 mei 1940, dank zij de inlichtingen die hem daarover werden verstrekt door de Duitse kolonel [Hans Oster](#). Veel minder of waarschijnlijk in het geheel niet bekend is, dat ook M.S. I onze regering tijdig voor de Duitse inval heeft kunnen waarschuwen, dank zij de uitstekende verstandhouding die er bestond tussen [Moolenburgh](#) en de Japanse marine-attaché hier te lande.

Uit de aanvankelijke dienst-relatie tussen [Moolenburgh](#) en de Japanse marine-attaché [Tonaki](#) was geleidelijk een vriendschapsband gegroeid, vooral gedurende de periode dat [Moolenburgh](#) de Japanner had leren zeilen. Toen [Tonaki](#) anderhalf jaar in ons land werkzaam was, liet hij zijn vrouw overkomen. [Moolenburgh](#) bezocht het echtpaar regelmatig in hun woning.

In de mobilisatie-maand november 1939 kwam [Tonaki](#) elke dag bij [Moolenburgh](#) aanlopen, bij welke gelegenheid [Moolenburgh](#) hem regelmatig de vraag stelde of hem iets bekend was van de plannen van de Duitsers ten aanzien van ons land. Aanvankelijk was het antwoord van [Tonaki](#) daarop steeds geweest, dat hij dienaangaande niets wist. Maar na enige tijd veranderde het antwoord in de mededeling: "er gebeurt niets".

[Moolenburgh](#) was op dat antwoord dieper ingegaan en vroeg hoe het mogelijk was, dat [Tonaki](#) dit met zoveel stelligheid kon beweren. Daarop verklaarde de Japanner, dat hij die zekerheid ontleende aan berichten, die afkomstig waren van de Japanse ambassadeur in Berlijn. Tevens deed hij de stellige toezegging dat hij [Moolenburgh](#)

onmiddelijk zou waarschuwen, wanneer hij iets zou vernemen over plannen die er op zouden wijzen dat wer wél iets zou gaan gebeuren.

Maar in februari 1940 werd [Tonaki](#) naar zijn land teruggeroepen. [Moolenburgh](#) deed hem tot het station uitgeleide en vroeg bij het afscheid hoe het nu verder moest met de gemaakte afspraak voor onmiddellijke waarschuwing. Hij kreeg van de Japanner het antwoord, dat deze daarvoor de nodige voorzieningen had getroffen.

In april 1940 arriveerde de nieuwe Japanse marine-attaché in ons land, ██████ genaamd. Tijdens een kort na zijn aankomst te zijnen huize gehouden ontvangst voegde ██████ [Moolenburgh](#) de woorden toe: "Ik hoop dat je je land goed zult dienen". Daarin onderkende [Moolenburgh](#) de waarschuwing, zoals door [Tonaki](#) was beloofd. Hij had er al die tijd geen enkel idee van gehad in welke vorm de gedane belofte zou worden nagekomen.

[Moolenburgh](#) heeft onmiddelijk de Minister van Buitenlandse Zaken, Mr. van Kleffens, ingelicht, waarna de secretaris-generaal van dat departement, jhr. Beelaerts van Blokland, zich telefonisch in verbinding stelde met onze gezant in Berlijn, Van Limburg Stirum. Deze deelde mede, dat te Berlijn alles rustig was. Niettemin zijn ook de Minister van Defensie en de Opperbevelhebber door M.S. I ingelicht.

Zeer geheim marine-inlichtingenwerk

Ten behoeve van mijn onderzoeken naar clandestien wapen- en munitie-transport langs de zeeroute naar 'Rood'-Spanje tijdens de Spaanse Burgeroorlog, had ik behoefte aan deskundige voorlichting op zeevaartkundig gebied. Ik ben in 1937 daartoe in contact gekomen met de kapitein ter zee F.J. Heeris. Van welke zijde ik de naam van deze marine-officier heb vernomen, herinner ik mij niet meer; mogelijk heeft het Hoofd C.I. mij hierbij de weg gewezen. Het kan ook zijn dat de naam Heeris mij toen bekend was geworden omdat deze officier, op een daartoe gedaan verzoek, Nederlandse scheepskapiteins selecteerde, geschikt geoordeeld om op te treden als controleurs in dienst van de Non-Interventie-Commissie met betrekking tot de Spaanse burgeroorlog. Met welke verdere werkzaamheden Heeris toen belast was, was mij niet bekend; wel, dat hij werkte onder de cover van hydrografisch of oceanografisch expert.

pag. 353

In het najaar van 1967 heb ik opnieuw een bezoek aan hem gebracht. Tijdens het bij die gelegenheid gevoerde gesprek, dat ingeleid werd met een herinnering aan onze ontmoeting van dertig jaar geleden, werden bijzonderheden vernomen over de zeer geheime werkzaamheden welke Heeris in de periode 1932 – 1940 had verricht. Buiten de admiraal Fürstner en Heeris zelf heeft niemand ooit volko-

men nauwkeurig geweten waaruit deze werkzaamheden bestonden. Aangezien Füstner reeds overleden is en Heeris, 86 jaar oud, naar zijn eigen woorden nog slechts 'een man van een dag', zou — indien dit gesprek tussen ons niet ware gevoerd — ook nooit meer iemand bijzonderheden over dat werk hebben geweten. Heeris die zelf nadrukkelijk hierop de aandacht vestigde, was gaarne bereid thans mededelingen daarover te doen.

* * *

In 1932 werd de kapitein ter zee F.J. Heeris gepensioneerd. Hij had toen reeds herhaaldelijk bemoeienis gehad met spionage-werkzaamheden.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog diende hij in Zeeland en heeft hij, op eigen initiatief, dit soort bezigheden ter hand genomen, ten dienste van de admiraal in Zeeland. Hij beweerde, er al spoedig achter te zijn gekomen, dat de provincie een broeinest van spionage was en dat vele vissers gegevens verstrekten aan de Duitse consul te Vlissingen over alles wat zij op zee aan bijzonderheden hadden waargenomen. Hij had daarop alle vissers bijeen geroepen en hen gezegd, dat het afgelopen moest zijn met het eigenmachtig doorgeven van berichten, op straffe van uitwijzing uit de provincie. Nadien mochten door hen uitsluitend gegevens worden doorgegeven die zij van Heeris zouden ontvangen. Heeris stelde die berichten zelf samen aan de hand van de mededelingen van die vissers en van de telegrammen die hij had opgevangen van het Duitse radio-station te Zeebrugge. De code waarin die berichten werden geseind was gebroken en alle telegrammen konden dus worden ontcijferd.

In die periode werd geen contact onderhouden met G.S.III. Voor zover Heeris bekend, droeg Fabius geen kennis van hetgeen Heeris in Zeeland deed. In het 'Dagboek Van Woelderen' komt de naam Heeris niet éénmaal voor. Een klassiek voorbeeld van 'non-coöperatie'.

Na beëindiging van de Wereldoorlog I is Heeris met dit werk opgehouden. Hij vertrok naar Indië, waar hij Chef Marine Staf werd. Het is hem niet bekend of het door hem in Zeeland verrichte werk na zijn vertrek is voortgezet.

Ten tijde van zijn pensionering, 1932, begon, naar het oordeel van de Marine-leiding, de dreiging van Japan in Oost Azië. Met het oog op de veiligheid van Nederlands Indië wenste de Chef Marine Staf, dat alle aandacht werd geschonken aan eventuele agressie-plannen van de Japanners. Heeris werd aangezocht die zaak te observeren. Hij betrok daarbij een bureau aan de Badhuisweg. Niemand wist wat hij deed. Zijn cover was: hydrografische afdeling van de marine.

Heeris overwoog dat — wanneer Japan inderdaad agressieve voornemens koesterde — het, als zijnde een eilandenrijk, allereerst

maritieme voorzieningen zou moeten treffen. Wilde het die voornemens ten uitvoer kunnen leggen, dan zou capaciteit voor massaal troepenvervoer een eerste vereiste zijn. Aangezien dat vervoer over zee zou moeten plaatsvinden, meende Heeris allereerst zijn aandacht te moeten wijden aan de marine- en handelsvloot. Hij zocht na welke Japanse scheepvaartmaatschappijen er bestonden en welke diensten door deze maatschappijen werden onderhouden. Hij stelde vast, dat er twaalf vaste scheepvaartlijnen bestonden, die elk met zes à zeven schepen in de vaart waren. Met gebruikmaking van de scheepvaartberichten van Lloyd's Londen, waarop hij zich aboneerde, controleerde hij welke schepen regelmatig in bedrijf waren en welke routes deze volgden. Voor dit doel schakelde hij tevens de Nederlandse hulp-consuls in Oost Azië in. Hij wist ook de scheepvaartprogramma's van de verschillende Japanse rederijen in handen te krijgen. Vergelijking van de lijst van normaal in de vaart zijnde schepen met de totale vloten van de verschillende maatschappijen moest — indien de veronderstelling van de Chef Marine Staf juist was dat de Japanse regering agressieve oogmerken koesterde — uitwijzen, hoeveel en welke schepen uit de vaart waren genomen. Al zou alleen daaruit nog geen vaststaande conclusie mogen worden getrokken, het zou wel gegronde aanleiding zijn om de observaties voortgang te doen vinden.

Aan de 'wilde vaart' schepen en rederijen is voor deze observatie voorbij gegaan, omdat naar de mening van Heeris uit de verplaatsingen van deze schepen toch geen conclusies te trekken zouden zijn.

Na verloop van tijd bleek hem dat van de vaste-lijn-vloten te zamen ongeveer vijftig schepen uit de geregelde vaart waren genomen. Naar het doel daarvan kon hij echter slechts gissen.

Het resultaat van zijn observaties meldde hij aan de Chef Marine Staf, die hierover verslag uitbracht aan de Minister-President. Op zijn beurt stelde deze de Gouverneur-Generaal van Nederlands Indië er mede in kennis.

Nog slechts enkele weken nadien zou de Japanse aanval op China zijn ingezet, hetgeen Heeris tot de conclusie bracht, dat de uit de vaart genomen schepen voor die aanval benodigd waren geweest en vóórdien moesten worden uitgerust voor troepenvervoer of gaan dienen als hulp-oorlogsschepen.

Met de gouverneur van West Indië werd geen contact onderhouden. Het 'geval Urbina' was naar de mening van Heeris iets zó dwaas, dat tegen dergelijke gebeurtenissen toch geen maatregelen te treffen vielen.

Een ander punt waarop de aandacht van Heeris was gevestigd, was de tankervloot van de Japanners. Hij verzamelde alle gegevens

over de reeds in de vaart zijnde tankers, controleerde het aanbouw-programma voor deze scheepsoort en berekende zo nauwkeurig mogelijk voor elk schip afzonderlijk de duur van de overtochten van bepaalde trajecten, bijv. het traject Japan-Amerika.

Alle verkregen gegevens over scheepsposities werden door Heeris op een grote wand-wereldkaart met spelden aangegeven. Over die kaart was een grote, loze muurkast gebouwd, waarachter de gehele kaart verborgen ging. De enige sleutel van die kast was altijd onder berusting van Heeris persoonlijk. De kamer waarin hij werkte was voor niemand anders toegankelijk; hij werkte geheel alleen en stond zelfs in geen enkele relatie met M.S. I

Fondsen stonden Heeris voor dit werk niet ter beschikking.

Met het uitbreken van de oorlog in augustus 1939 kwam Heeris weer in actieve dienst terug, nu in de rang van schout-bij-nacht. Maar zijn werk bleef hetzelfde en hij ging op de oude voet verder. In die tijd was niet alleen de admiraal Fürstner bekend waaruit dit werk bestond, maar waren — voor wat Nederlanders betrof — ook de Minister van Buitenlandse Zaken en de heer van Limburg Stirum, onze gezant in Londen, daarover — globaal — ingelicht. De Amerikaanse marine-attaché, met wie werd samengewerkt en met wie ook gegevens werden uitgewisseld, droeg eveneens kennis van deze werkzaamheden.

Voor het grootste deel bestond dat werk uit bestudering van open bronnen. Van de officieren van de marine-vloot was niemand ingeschakeld en die wisten ook niets van Heeris' bezigheden. Wel had hij afspraken gemaakt met de directies van een aantal scheepvaartmaatschappijen, met verzoek dat deze hun kapiteins zouden opdragen alle door hen gedane waarnemingen ter zee, met betrekking tot bewegingen of posities van oorlogsschepen van vreemde mogendheden, onverschillig welke nationaliteit, onmiddellijk na aankomst in de eerste, nadien aangelopen haven telegrafisch te melden. Radiografische berichtgeving was niet toegestaan, omdat dan ook anderen op de hoogte zouden kunnen komen van dit soort berichtgeving.

pag. 356

Voor zover de verkregen gegevens van belang waren voor Nederlands Indië, werden zij mede gegeven aan marine-officieren die daarheen vertrokken, ten dienste van de admiraal in Batavia.

Als voorbeeld van een goed functioneren van dit systeem, ondanks de vertraging; veroorzaakt doordat slechts telegrafische berichtgeving was toegestaan, noemde Heeris het volgende geval.

De Amerikaanse marine-attaché had hem eens gevraagd of hij (Heeris) op de hoogte was van het Duitse stoomschip "Altmark", een bevoorradingschip voor oorlogsschepen. De Amerikaanse dienst had dit schip uit het oog verloren. Toevallig kreeg Heeris enkele dagen later bericht, dat een koopvaardij-kapitein had gerapporteerd,

voor de Portugese kust een eskader van vier Duitse oorlogsschepen te hebben waargenomen, welk eskader werd vergezeld door de "Altmark". Heeris lichtte de Amerikaanse marine-attaché in over het waargenomene.

In die tijd had Heeris een burger-deskundige ter beschikking, die alle nieuwgebouwde, buitenlandse schepen die in Nederlandse haven kwamen, bezocht en in het geheim aan boord alles opnam over mogelijkheden voor bewapening, geschutopstellingen en dergelijke en Heeris daarover verslag uitbracht.

Al waren slechts enkele personen nauwkeurig bekend met de werkzaamheden van Heeris, het lijkt dat enkele anderen min of meer daarvan wisten. Zoals hiervoor reeds werd vermeld, is mij in 1937 mogelijk door Hoofd C.I. de weg naar deze man geweest. Ook de heer ██████ van G.S.IV was waarschijnlijk enigzins van de aard van deze werkzaamheden op de hoogte.

In het najaar van 1939 was ██████ nl. bij Heeris gekomen met een gecodeerd telegram, waarvan de tekst voor hem onbegrijpelijk was. Die tekst luidde: "Heute rollt ab Waggon No.... Reisz- und Rotkohl" of woorden van die geest. Het telegram was bestemd voor een adres in Duitsland. De naam van de afzender wist Heeris zich niet te herinneren, maar toen ik hem de naam 'Kloosterboer' noemde, kwam inderdaad de naam in zijn herinnering terug. (Dit was de bekende spionage-affaire uit de mobilisatietijd, als gevolg waarvan het Nederlandse stoomschip "Simon Bolivar"¹³¹ door de Duitsers werd getorpedeerd.)

¹³¹ Zie bijv. wrecksite.eu

Dank zij dit bezoek van ██████ aan Heeris is deze zaak tot een oplossing gebracht kunnen worden. Heeris kwam nl. op het idee, dat het in het telegram genoemde wagon-nummer mogelijk het nummer kon zijn waaronder een bepaald schip was ingeschreven in Lloyd's Register. Dit bleek juist te zijn. De "Simon Bolivar" was inderdaad onder het wagon-nummer in dat register ingeschreven. Kloosterboer werd gearresteerd en stond terecht.

pag. 357

Bij de Duitse inval in mei 1940 heeft Heeris al zijn documenten verbrand. Afschriften van zijn gegevens verstrekte hij aan de Amerikaanse en de Engelse marine-attaché.

Sociaal contact met de buitenlandse marine-attaché's werd door Heeris niet onderhouden; daarvoor zorgde Moolenburgh van M.S. I.

Heeris heeft dit werk verricht tot de oorlog met Duitsland uitbrak. Volgens zijn eigen bewering zijn de Duitsers nimmer iets over zijn bezigheden te weten gekomen. Als krijgsgevangene is hij overgebracht naar een 'Lager' in Polen. Na de bevrijding is hij voor de Marine-luchtvaart naar Engeland gezonden.

pag. 358

██████

Als uiterst vertrouwelijk en niet bestemd om op schrift te worden gesteld, vertelde Heeris nog het volgende over de periode dat hij in de Eerste Wereldoorlog in Zeeland diende.

Er was een stel geheime zeekaarten en geheime kaarten van de Schelde gestolen.

In samenwerking met de commissaris van politie te Vlissingen, ██████, had Heeris een aantal militairen ondervraagd, zonder dat dit evenwel tot opsporing van de dader leidde.

Toch meende Heeris aanwijzingen te hebben gekregen, dat een bepaalde man ernstig als verdachte in aanmerking kwam. Na het vertrek van de commissaris had hij die man nog eens bij zich ontboden. Plompverloren beschuldigde hij de man de diefstal te hebben gepleegd. Hij zegde hem aan, dat hij daarom op staande voet op transport zou worden gesteld ter plaatsing op het strafschip, de "Schorpioen", maar gaf de man tegelijkertijd honderd procent zekerheid, dat hij dat schip nooit zou bereiken.

Op die aanzegging bekende de man de diefstal inderdaad te hebben gepleegd en vertelde hij, dat de kaarten naar Rotterdam waren gebracht en daar in een door hem genoemd pand waren verborgen.

Heeris had daarop direct de hoofdcommissaris te Rotterdam, zijn oud-marine collega Sirks, opgebeld. Na te hebben medegedeeld, dat hij onmiddellijk met een speciale trein naar Rotterdam zou komen, verzocht hij Sirks alle nodige voorbereidingen te treffen om hem af te halen aan het station, vandaar naar het genoemde adres te doen vervoeren en daar gezamenlijk huiszoeking te verrichten. Eén en ander was uitstekend verlopen; de kaarten werden inderdaad gevonden en in beslag genomen.

++++

Toen Heeris geruime tijd nadien door Koningin Wilhelmina werd ontvangen, om haar te danken voor een hem verleende Koninklijke onderscheiding, was de eerste vraag van Hare Majesteit, of hij misschien weer met een speciale trein had gereisd.

Hoofdstuk XII

De informatie-positie in Nederland van de Duitse Abwehr'

De Duitse 'Abwehr' is over de veiligheidsdiensten in de aangrenzende landen en over hun werkzaamheden steeds goed geïnformeerd geweest.

pag. 358

In verschillende Duitse publicaties is vermeld, dat aan de Duitse geheime dienst reeds in het begin van 1917 niet minder dan 500 in Holland werkzame medewerkers van vijandelijke spionagediensten bekend waren.

Mede dank zij het grote aantal Duitsers dat zich vóór 1940 in Nederland had gevestigd, de vaak belangrijke plaatsen die zij zich op commercieel gebied hadden weten te verwerven, de ideologische en organisatorische binding aan de nationaal-socialistische organisaties in het moederland en de strakke bundeling in de "Reichsdeutsche Gemeinschaft", is de positie van goed-geïnformeerd zijn over hetgeen door de buitenlandse geheime diensten werd verricht en wie zich daarmee bezig hielden, gecontinueerd tot de oorlogsdagen van mei 1940.

Gedeeltelijk was die kennis mede verkregen door indirecte penetratie in de Engelse dienst te Den Haag. Aan de voornaamste agenten-runner van de Engelsen, een Nederlander, was het namelijk ontgaan dat één van zijn agenten door de Duitsers was 'gedraaid'. Langs deze weg kwamen belangrijke inlichtingen ter kennis van de 'Abwehr'.

De resultaten van de 'Abwehr'-prestaties zijn te vinden in een nota d.d. 29 maart 1940, ondertekend door "Der Reichsminister des innern Frick" en "Der Reichsführer SS und Chef der Deutschen Polizei Himmler".

De tekst van deze nota werd opgenomen in een memorandum, dat op de dag van de Duitse inval in Nederland en België, aan de Belgische en Nederlandse Regering werd aangeboden.

Op diezelfde dag werd de nota vrijgegeven aan de Duitse pers en

door deze volledig gepubliceerd (o.a. in het "Hamburger Fremdenblatt" van 10 en 11 mei 1940).

Hoewel de nota primair een partijdig en propagandistisch karakter draagt en een aantal onjuiste, zelf leugenachtige gegevens vermeldt, is zij — volledigheidshalve — in haar geheel hieronder overgenomen.

Zij luidt als volgt:

"HOLLANDS HILFE FÜR DEN BRITISCHEN GEHEIMDIENST

pag. 359

HOF UND HEER BELASTET

Der Reichsminister des Innern

Berlin, den 29 März 1940

Bericht.

I. Schon während des Weltkrieges arbeitete der englische Nachrichtendienst nicht nur mit dem England verbündeten Belgien eng zusammen, sonder er konnte sich der Unterstützung maßgeblicher amtlicher Stellen des auch damals neutralen Holland versichern. Auch damals konnten England und der englische Nachrichtendienst mit bewusster Unterstützung des neutralen Holland ihren Krieg mit den Mitteln der Zersetzung, Bestechung, Sabotage un Blockade führen, und zwar

1. unter dem englischen Nachrichtenoffizier Tinsley (Reserveoffizier der R.N.) gegen das deutsche Heimatgebiet,
2. unter Admiral Gordon Campbell gegen die deutsche Marine,
3. unter dem Major Wallinger und
4. unter Hauptmann Cameron, beide für die englische Territorialarmee gegen die deutsche Front.

Tinsleys Büro lief unter der firma Uranium Steamship Comp. Unter seinen Mitarbeitern befand sich ausser dem später emigrierten südafrikanischen Juden und englischen Hauptmann Landau der spätere Nachfolger Tinsleys und PCO (Passport Control-Officer) in den Haag, Dalton, der Engländer Service Alias Saunders und andere.

Die Hauptarbeit in wirtschaftlicher Beziehung gegen Deutschland (Schwarze Listen usw.) lag beim Rotterdamer englischen Generalkonsul, dessen wichtigster Mitarbeiter der jüdische Handelsattaché Oppenheimer war. Wesentlicher Verbindungsman der Engländer zu holländischen Behörden war damals der englische Hauptmann Bennet der durch den holländischen Kommissar von Rotterdam van der Pol Nachrichten über Deutschland und alle Hilfen polizeilicher Art erhielt. Die beste Unterstützung erhielten aber die Engländer seinerzeit durch den Vertrauensmann der holländischen Königin, den Polizeikommissar van T'sant in Rotterdam, der nicht nur selber englisches geld nahm, sondern als Vertrauter de holländischen Prinzgemahls Heinrich der Niederlande die Verbindung zu diesem herstellte.

pag. 360

Die unterstützung des kostpieligen Lebens des Prinzgemahls mit englischen Nachrichtengeldern bildete dann die letzte Sicherung für das reibungslose Arbeiten des englischen Nachrichtendienstes im "neutralen Holland".

II. Es ist bekannt, dass nach dem Weltkrieg diese enge Arbeitsgemeinschaft mit dem neutralen Holland und mit dem heute neutralen Belgien nicht aufgegeben wurde, sondern, bestens ausgebaut, mit bestem Wissen und Billigung amtlicher Stellen immer weitergeführt wurde, und heute, den englischen Befehlen gehorchend, mit Hochdruck arbeitet.

Die Organisation des Secret Intelligence Service, die mit ihren Offizieren, Vertrauensmännern und englischen wie ausländischen Agenten im englischen Weltreich mehr innenpolitische Function ausserhalb des englischen Weltreichs nachrichtendienstliche, wirtschaftlich-propagandistische und Sabotage-Funktionen politischer und militärischer Art ausübt, wurde bisher von dem am 4. November 1939 verstorbenen Admiral Sinclair (C.B.S.) geleitet. Die Geschäfte hat zurzeit sein ständiger Vertreter Oberst Stewart Menzies, übernommen.

Das organisatorische Gerippe im englischen Reich wie in den ausserenglischen Ländern bilden die sog. Paszstellen (Passport Control Office-P.C.O.), an deren Spitze jeweils erfahrene Nachrichtenoffiziere stehen, die zur Tarnung amtlich beglaubigte diplomatische Beamte sind.

Wie zum Beispiel Dunderdale in Paris, Pearson in der Schweiz, war Marjor Stevens als Passport-Control-Officer bei der Englischen Gesandtschaft in den Haag als deren Erster Gesandtschaftssekretär offiziell beglaubigter Diplomat.

Als wichtige Ergänzung dieser "amtlichen" Nachrichtenorganisation der P.C.O. gibt es eine unmittelbar von London aus geleitete Sonderorganisation im S.I.S.¹³² — zuweilen auch Z-organisation genannt — in der eine massgebliche Rolle der frühere Paszport Control-Officer Colonel Dansey, jetzt in der Schweiz spielt.

¹³² Secret Intelligence Service, beter bekend als MI6

Diese Sonderorganisation hat überwiegend politische Aufträge von besonderer Bedeutung. Gleichzeitig obliegt ihr eine gewisse Form der internen Überwachung des Service selbst.

pag. 361

Die Z-organisation steht in Friedenszeiten in keinem Zusammenhang mit den PCOs und kann im Kriege im Bedarfsfalle zur technischen Sicherstellung einer Kuriersverbindung und zur Vermeidung von sich gegenseitig gefährdender Agenten-Doppelarbeit mit der PCO-Organisation gekoppelt werden. Diese hatte man in Holland durchgeführt.

Wichtiger Beauftragter dieser Z-organisation war der in Haft befindliche Mr. Best mit dem Sitz in den Haag, der — wie bekannt — schon im Weltkrieg als Generalstabshauptmann in Holland im englischen Nachrichtendienst tätig war.

Kapitän Best übte als Mann dieser Sonderorganisation unter ausgesprochener kaufmännisch-wirtschaftlicher Tarnung, unter Benutzung seiner jahrelangen Holland-Erfahrung, seine Tätigkeit im Rahmen einer von ihm gegründeten Holding-Gesellschaft aus. Die Holding Gesellschaft ist die Aktiengesellschaft N.V. Haandel voor het Continent, Continental Trade Services.

Firmenteilhaber sind die Holländer Heuf und van der Willik. Sein Komplize war vor allem van der Willik, der politischen Nachrichtendienst und aktive Spionage zu Ungunsten Deutschlands laufend verübte.

Das Büro der Gesellschaft befand sich in den Haag, Nieuwe Uitlege 15.

Bests Arbeit ist typisch für die Methoden des englischen Geheimdienstes, die wichtigsten Auskünfte durch wirtschaftliche und gesellschaftliche Verbindungen herauszuarbeiten. Seine Beziehungen zu holländischen Regierungsstellen, offiziell wie inoffiziell, waren äusserst gut und wurden verstärkt durch seine gesellschaftlichen Verbindungen die ihn seine holländische Frau (Tochter des bekannten holländischen Generaal van Rees) als Porträtmalerin — sie malte den verstorbenen Prinzgemahl Heinrich und im Auftrag des englischen Königs die Prinzessin der Niederlande — schaffte, falls die kaufmännischen oder illegalen nicht ausreichenden.

Vor Kriegsbeginn stand Cptn Best unmittelbar mit London bzw. mit dem Leiter der Z-Stelle in Brüssel (Dansey) in Verbindung. Dansey war im Laufe einer Woche drei Tage in London und jeweils drei Tage in Brüssel ! Kurz vor Kriegsbeginn wurde Cptn. Best mit Major Stevens zur technischen Vereinfachung der Arbeit durch Befehl Londons zusammengekoppelt. Cptn. Best benutzte von diesem Zeitpunkt ab die technischen Vergünstigungen (Kurierweg, Code-Telegramm usw.) der P.C.O.-Dienststelle des Major Stevens.

pag. 362

In der Dienststelle des Major Stevens sind tätig:

1. Cptn. Hendricks, früher belgischer Staatsangehöriger, jetzt Engländer, war Vetrter Stevens, — Er ist der Hauptverbindungsman als früherer belgischer Staatsangehöriger, der auch während des Weltkrieges in der belgischen Armee gedient hatte, zum belgischen Nachrichtendienst und dem P.C.-Officier Oberst Calthrope.
2. Cptn. Rodney Dennys, offizieller Bearbeiter der Paszkontrolle und Leiter der Überwachung.
3. Cptn. Lionel Loewe, Jude, Bearbeiter der Heeresfragen und Hauptverbindungsman zu holländischen Generalstab.
4. Rinten, pensionierter holländischer Polizeibeamter, mit hervorragenden Beziehungen, ist der eigentliche Hauptagent und Agentenwerber (recruter), seit dem Weltkriege in englischen Diensten. Verbindungsman zu sämtlichen holländischen Polizeibehörden.
5. Newhouse, britischer Pilotoffizier (Luftnachrichten).
6. Posthuma, Holländer, Agent und Paszkontrolleur.
7. Rhodes,
8. Stoetman,
9. Brewer, Engländer, die rein nachrichtendienstlich unter der Tarnung des Pasz-Controller tätig waren.
10. Inman,
11. Walsh, beide Funker der Dienststelle.

Das Büro befindet sich in den Haag, Nieuwe Karklaan 57.

Die Zusammenarbeit zwischen Colonel Calthrope, dem Leiter der englischen P.C.O. in Brüssel, und Stevens bestand neben seiner Verbindung zu und über Calthrope auch unmittelbar mit dem belgischen

Nachrichtendienst in den Haag, nämlich über den zweiten Militärattaché, Major Diepenryks, in Verbindung.

pag. 363

Colonel Calthrope arbeitet sehr eng mit dem Leiter des belgischen Nachrichtendienstes Colonel Merck, zusammen.

Die Tatsache des Zusammenwirkens der gemeinschaftlichen Tätigkeit des belgischen und französischen Nachrichtendienstes einerseits mit dem englischen Nachrichtendienst andererseits ist darüber hinaus u.a. daraus ersichtlich, dass der "ehemalige" englische Nachrichtenoffizier, Hauptmann Leslie Melville, und "ehemalige" französische Nachrichtenoffizier Cptn. Naix, Verbindungsoffiziere ihrer Nachrichtendienste beim belgischen Nachrichtendienst sind.

III. In Holland bedient sich der englische Nachrichtendienst, sofern er in der Lage ist, deutsche Verräter anzuwerben, Überwiegend holländischer Staatsangehöriger zur Erfüllung seiner Aufträge in und gegen Deutschland. Nach der gleichen Methode verfährt der S.I.S. auch in Belgien, wo man sich Überwiegend der Belgier bedient.

Das englische System kann nur wirksam arbeiten, weil es die restlose Unterstützung und Billigung seiner Arbeit meszgeblichster amtlicher, militärischer und politischer Stellen Hollands und Belgiens genießt.

Ähnlich dem selbstverständlichen Nachrichtenaustausch zwischen Stevens und seinem französischen Kollegen in Holland, Major Trutat, über alle militärischen und politischen Nachrichten aus Deutschland (Stevens war vor Dienstantritt in den Haag zur Information in Paris im Deuxième Bureau, bei Oberst Rivet und Oberst Slessor) hatten auch Stevens und Trutat mit Genehmigung des Oberkommandos der holländischen Land- und Seestreitkräfte einen gelichen Austausch mit dem inzwischen aus seinem Dienst entlassenen Chef des holländischen Informationsdienstes im niederländischen Generalstab, Generalmajor van Oorschot, vereinbart. Erleichtert wurde diese Aufgabe dadurch, dass Oorschots Frau Engländerin und er selber Vorsitzender der holländisch-englischen Gesellschaft in den Haag ist, und Jedes Jahr seinen Urlaub mit Admiral Sinclair (CSS) und Cptn. Howard in England verbrachte.

General Oorschot hat Stevens die Bekanntschaft des Juden von Blankenstein, eines fanatischen Deutschenfeindes, vermittelt, und zwar in voller Kenntnis der Tatsache, dass Stevens nachrichtendienstliche Verbindungen gegen Deutschland suchte. General van Oorschot hat mit ihm sogar eingehend über die Eignung des van Blankenstein als Nachrichtenagent und seine Zuverlässigkeit im britischen Sinne gesprochen. General van Oorschot trat stets gegen jedermann als gewichtiger und ehrenwerter Zeuge für die ausschliesslich gegen Deutschland gerichtete Tätigkeit des britischen Nachrichtendienstes in Holland ein.

pag. 364

Dieses Bild wurde durch die Tatsache abgerundet, dass der Leiter des holländischen Nachrichtendienstes, der Angehörige des holländischen Generalstabes van Oorschot, für den britischen P.C.O. in den Haag die Agentennummer 980 führte.

Die gleiche Zusammenarbeit besteht über den Austausch von Nachrichten zwischen den belgischen und französischen Nachrichtendienst sowohl als auch dem englischen Nachrichtendienst mit dem Chef des

belgischen Generalstabs, Generalmajor Michem, bzw. dem Lieutenant-General van de Bergen E.N., verbindungsoffizier zum holländischen Generalstab. Cptn. Lionel Loewe arbeitet als Spezialist für Heeresfragen besonders eng mit seinem Kollegen, dem holländischen Hauptmann Olifiers, zusammen der wiederum besonderer Spezialist in Fragen der deutschen Wehrmacht im niederländischen Generalstab war bzw. ist.

Major Roseboom, Leiter des holländischen militärischen Nachrichtendienstes (Abwehr), stand und steht noch in Verbindung mit dem nächste Mitarbeiter und jetzigen Vertreter des Stevens, Hendricks, die beide aufs engste laufend gut zusammenarbeiten.

Verbindungsmann des französischen Nachrichtendienstes zum holländischen Generalstab ist Major Trutat, der wiederum besonders eng mit seinem Kollegen, dem Major van der Plassche, im holländischen Generalstab zusammenarbeitet und darüber hinaus gut befreundet ist.

Auf diesem Wege erhielten — wie die Aussage der beiden hier in Haft befindlichen Nachrichtenoffiziere bestätigt — England und Frankreich maßgebliches Geheimmaterial über wichtige Dislokationen der Deutschen Wehrmacht. Best charakterisiert die Zusammenarbeit wörtlich wie folgt:

pag. 365

“Stevens arbeitete in Holland so, als ob er Offizier des holländischen Generalstab gewesen sei.”

Die Zusammenarbeit mit dem englischen Nachrichtendienst-Offizier, Captain Dunderdale in Paris, war naturgemäß sehr eng. Captain Dunderdale zog zum Beispiel mit Major Stevens und Captain Best ein Agentennetz in Deutschland auf.

Besonders wichtig in der Arbeitsverbindung zwischen Major Stevens und Captain Best und Captain Dunderdale war ein ehemaliger holländische Marineoffizier names Paul Koster, der in Frankreich lebt. Er ist van Beruf Waffenhändler (Millionär). Koster hat hervorragende Verbindungen zur holländischen Wehrmacht. Seine Freundschaft mit dem holländischen Vize-admiral J.Th. Furstner — auch eng befreundet mit Carstens — ist so eng, dass er diesem den Plan eines Marine Küsten-Nachrichtendienstes für die Engländer gegen Deutschland gerichtet, bis ins einzelne nebst Agenten, Sendern und Kurierwegen ausgearbeitet, vortrug. Admiral Furstner deckte das Vorgehen des Koster.

Koster hat sich dem britischen Nachrichtendienst nicht nur die Beschaffung von Nachrichten über die deutsche Wehrmacht, Heer, Luftwaffe und Marine, sondern auch zur Durchführung von Sabotageakten jeder Art zur Verfügung gestellt. Für Sabotageakten stellte er laufend Agenten.

Dass aber nicht nur das Oberkommando der holländischen Land- und Seestreitkräfte bewusst mit England gegen Deutschland arbeitete, sondern auch andere maßgebliche Stellen gleichfalls mit England zusammenwirkten, erhalten folgende Tatbestände:

Der holländische Justizminister des Jahres 1938, Dr. Gössling,¹³³ war es, der auf Ersuchen des holländischen Generalstabes dem Wunsch Stevens' entsprechend die Enthaftung des im Augrache Englands

¹³³ Carolus Maria Joannes Franciscus Goseling, 1891 – 1941

arbeitenden und in Dänemark wegen englischen Spionage verhafteten Emigranten und Schiffssaboteurs Pötsch veranlaszte. Pötsch unterhielt im Auftrage des englischen Nachrichtendienstes ein ausgebautes Netz von Saboteuren — unter anderen auch in den nordischen Ländern, das eine daurend erhöhte Abwehrtätigkeit bis zu seiner Verhaftung in Dänemark erforderlich gemacht hatte.

pag. 366

Um die Schwierigkeiten von vornherein auszuschalten, die dadurch entstehen könnten, dasz nachgeordnete holländische Justizbeamte in Unkenntnis der Vereinbarung höherer amtlicher Stellen die Agenten und Nachrichtenoffiziere des SIS behelligten und deren Arbeit störten, hatte der holländische General van Oorscot mit den englischen und französischen Nachrichtenoffizieren verabredet dasz bei überraschenden Festnahmen die Agenten des englischen Dienstes sich stets als solche des holländischen Nachrichtendienstes ausgaben und sich auf General van Oorscot berufen sollten. Diese Vereinbarung wurde deshalb auch wirksam, als der Sekretär des Kapitän Best, der Holländer Voorburgh, von nachgeordneten holländischen Justizorganen vorübergehend festgenommen wurde.

Als der Mitarbeiter des Major Stevens, Rhodes (Eton-Schüler, Sohn eines General), durch den Verlust eines Geheimberichtes derartig blosgestellt war, dasz die holländische Polizei gegen ihn einschreiten und ihn zur Ausweisung bringen musste, wurde durch Vermittlung des Generals van Oorscot und des Marjor Roseboom die Angelegenheit als unbedeutend, obwohl bereits der britische Gesandte offiziell eine Demarche unternommen hatte, totgeschwiegen.

Diese Methoden bewährten sich auch bei den Verhandlungen der englischen Nachrichtenoffiziere mit der vermeintlichen deutschen Opposition und deren vorübergehender Verhaftung.

So wie in Holland arbeitet der Service auch in Belgien mit den amtlichen Stellen.

Dies erhält das folgende Beispiel:

Der bereits erwähnte Schiffssaboteur Poetsch wurde auf Veranlassung Calthropes durch Vermittlung Stevens' von den Holländern nach Belgien abgeschoben. Alle Schwierigkeiten des Grenzüberganges und der erforderlichen, sich wiederholenden Aufenthaltsgenehmigungen durch die belgischen Behörden beseitigte Calthrope in der gleichen Form der Zusammenarbeit mit dem belgischen Nachrichtendienst und den belgischen Militärbehörden, wie es Stevens und Best in Holland taten.

pag. 367

IV. Der Tradition und den Erfahrungen der englischen Politik und des englischen Geheimdienstes entsprechend, versucht die Londoner Zentrale (hier Lord Halifax) seit längerer Zeit, mit allen Mitteln Verbindung zu deutschen Oppositionsgruppen aufzunehmen mit dem Ziel, die nationalsozialistische Regierung zu stürzen. Nach der Vorstellung der überwiegend von Emigranten unterrichteten englischen Regierungskreis soll in Deutschland eine genügend starke Opposition bestehen. So erhält im Oktober 1939 Captain Best von der Zentrale in London den Auftrag, Verbindungen mit Mittelsmännern aufzunehmen, die bis dahin über den deutschen Emigranten, früheren

Zentrumsman und Ministerialdirektor Karl Spiecker an die englische Z-Organisation angekoppelt gewesen war. Best erhält folgenden Auftrag:

Vertiefung der Verbindung zur deutschen Opposition,

möglichst Verhandlungen mit einem von Oppositionskreisen in Deutschland bevollmächtigten hohen Beauftragten. Ziel der Verhandlung sollte es sein: völliger politischer Umsturz in Deutschland, Beseitigung des Führers und seiner engsten Mitarbeiter, Friedensschluss gemäß den englischen Kriegszielen, d.h. Wiederherstellung des Status quo, insbesondere hinsichtlich der Tschechoslowakei, Österreichs, Danzigs, Polens, usw. Grundgedanke war, dass England in der Wiederholung früherer Gedankengänge durch inneren deutschen Umsturz den Krieg, den es fürchtete, militärisch nicht führen zu können, zu seinen Gunsten entscheiden wollte.

Sicherheitsdienst der SS und Geheime Staatspolizei erhalten rechtzeitig durch ihre Nachrichtenverbindungen Kenntnis von diesen Plänen, schalten sich ein und melden den Vorgang der Reichsregierung. Die Reichsregierung befahl des Weiterspiel dieses von England erstrebten Umsturzplanes bis und einschliesslich die Arrestierung der englischen Nachrichtenoffiziere zum dokumentarischen Beweis.

Stevens erkannte die hohe politische Bedeutung dieser Verhandlungen und bemühte sich darum, dass die Londoner Zentrale (Sinclair bzw. Halifax) die Verhandlungen dem englischen Gesandten in den Haag, Sir Blend, übertrugen. London lehnt in übereinstimmung mit der Auffassung des englischen Gesandten dies übertragung ab und beauftragt weiterhin den englischen Nachrichtendienst mit dem Befehl, laufend telephonische und telegraphische Unterrichtung zu geben.

pag. 368

Nach Aussage der englischen Nachrichtenoffiziere war die offizielle Ausschaltung des englischen Gesandten als Vertreter bei dem neutralen Holland eine diplomatische Vorsichtsmassnahme zur Wahrung des Gesichts nach auszen.

Zur reibungslosen Durchführung dieser wichtigen Umsturzverhandlungen (in der Note des englischen Auszenamtes als "Friedensverhandlungen" angegeben) sucht Stevens den General van Oorschot auf und unterrichtet ihn über den beabsichtigten Umsturzplan.

Van Oorschot unterrichtet den Chef des Stabes des Oberkommandos der holländischen Land- und Seestreitkräfte, Carstens, und deren Vorgesetzte über die Absichten des englischen Geheimdienstes und beteiligt sich auf Weisung seines Vorgesetzten durch Entsendung des holländischen Generalstabsoffiziers Klop an den Umsturzverhandlungen, wobei diesem ganz bestimmte Weisungen gab:

1. Alle Kontrollschwierigkeiten im Zusammenhang mit den Umsturzverhandlungen zu beseitigen.
2. den persönlichen Schutz der englischen Nachrichtenoffiziere zu garantieren und
3. seine Vorgesetzten laufend über den Stand des Umsturzplanes zu unterrichten.

Um die Partnerschaft des neutralen Hollands an diesen Umsturzverhandlungen auf seiten Englands auch den deutschen Mittelsmännern gegenüber zu verheimlichen, erhielt der holländische Generalsta-
boffizier Klop vom General van Oorscot den Auftrag, als englischer Offizier aufzutreten und den englischen Decknamen Captain Copper anzunehmen.

Durch Vermittlung und Unterstützung des Klop konnte es zu fünfmaligen Zusammentreffen von Stevens, Best, Copper (in Wirklichkeit Klop) mit den deutschen Mittelsmännern, und zwar am 21. Oktober in Zutphen un Arnheim, am 30. Oktober in Den Haag, am 7. November in Backus bei Venlo, am 8. November in Backus bei Venlo, om 9. November in Backus bei Venlo kommen.

pag. 368

Bei allen Zusammenkünften war Copper/Klop zugegen, beteiligte sich aktiv an den Verhandlungen, beseitigte alle polizeilichen und — soweit holländisches Operations- und Überschwemmungsgebiet gegenüber der deutschen Grenze berührt wurde — auch militärischen Kontrollschwierigkeiten durch persönliches Eingreifen. Copper/Klop erwirkte die Freilassung der vermeintlichen Mittelsmänner der deutschen Opposition, als sie zur Feststellung ihrer Identität auf holländischem Boden einmal verhaftet worden waren. Er übergab auch den deutschen Mittelsmännern eine mit Copper unterschriebene Bescheinigung, in der alle holländischen Organe ersucht werden, dem Inhaber dieser Bescheinigung die Möglichkeit zu geben, eine Geheimnummer in Den Haag (556 331) anzurufen — die Nummer des englischen Geheimdienstes.

Für die beiden letzten Zusammentreffen hatte Klop/Copper nach seinen eignen und der Engländer Angaben zur Vorsicht ermahnt und gewarnt eine grözere Anzahl holländischer Geheimpolizisten beordert un beim letztenmal sogar die holländischen Militärposten zur Sicherung vorgezogen. Er war es auch, der beim letzten Zusammentreffen in Erkenntnis er unangehemen Folgen seiner drohenden Verhaftung als erster Feuer gab.

Die Verhandlungsgrundlage bildeten die von der englischen Regierung durch Funkspruch an Best gegebenen und von diesem den deutschen Mittelsmännern übergebenen Weisungen. Diese Weisungen basierten sich auf folgenden englischen Vorschlägen:

Beseitigung des Führers, Beseitigung de heutigen deutschen Regimes sowie aller führenden Männer und Ersetzung durch eine England genehme Regierung.

Ferner wurde bei den Besprechungen verlangt: die Aufgabe der derzeitigen deutschen Wirtschaftspolitik und die Rückkehr Deutschlands zum Goldstandard. Wie aus deisen Verhandlungen hervorging, war das Endziel der britischen Forderungen nicht nur die Rückkehr zum Versailler System, sondern darüber hinausgehend die Auflösung des Reiches und die Bildung eines föderativen Staatensystems. Deutschland sollte auf alle Zeiten ohnmächtig gemacht werden. Die deutschen Mittelsmänner gingen scheinbar auf die Pläne ein, sie behielten sich die Genehmigung der "deutschen Oppositionsführung" vor. Deraufhin wurden sie von den Engländern ersucht, einen hohen Bevollmächtig-

pag. 370

ten beizubringen, der sich mit den englischen Agenten nochmals in Holland treffen sollte.

Nachdem die englischen Agenten diesen Verhandlungsverlauf an die britischen Regierung durch ein Telefongespräch des Herrn Stevens nach London im Beisein eines der vermeintlichen deutschen Oppositionsmitglieder berichtet hatten, erklärte der damalige Chef des englischen Nachrichtendienstes, Admiral Sinclair, telephonisch das Einverständnis des englischen Außenministers Lord Halifax mit dem bisherigen Gang der Verhandlungen. Stevens gab nunmehr zur gefahrloseren Aufrechterhaltung des Verkehrs — wie bereits bekannt — ein englisches Sende- und Empfängergerät und einen Geheimcode, um mit der im Haag stationierten, unter dem belgischen Rufzeichen "On 4", arbeitenden englischen Leitfunkstelle Verbindung zu halten.

In Ausführung des ihnen erteilten Befehls gelang es dem Sicherheitsdienst des Reichsführers SS und der Geheimen Staatspolizei, unter Vortäuschung von Grenz- and Beobachtungsschwierigkeiten die Engländer dreimal in ein als Schmugglerlokal bekanntes Gasthaus nach Venlo zu locken, 10 Meter von der offiziellen Grenze entfernt. Befehlsgemäß arrestierten sie hier nach einem Feuergefecht die beiden englischen Nachrichtenoffiziere, den schwerverwundeten holländischen Generalstaboffizier und den holländischen Chauffeur der englischen Nachrichtenoffiziere, Lemmens.

In den festen Glauben, mit einer "deutschen Oppositionsgruppe" Verbindung zu haben, lässt der Vertreter Stevens, in den Haag, Cptn. Hendricks, noch am 16. November 1939 — also sieben Tage nach der Verhaftung von Best und Stevens — um 12 Uhr 30 mittags der vermeintlichen deutschen Oppositionsgruppe mitteilen, dasz "man den Funkspruch der deutschen Oppositionsgruppe vom Tage vorher erhalten habe und nach wie vor bereit sei, auf der in den Aussprachen bis jetzt festgelegten Basis weiter zu verhandeln, dasz man jedoch vorher Herrn Minister-präsidenten Daladier¹³⁴ befragen müsse, und dasz man auf Grund der eingetretenen Umstände beim nächsten Zusammentreffen besondere Vorsicht walten lassen müsse."

Durch die lebendigen Zeugen und Dokumente wird es ergänzt und bestätigt, was bereits vorher über die hochverräterischen Umsturzlpläne Englands und Hollands unter Beteiligung Belgiens bekannt war.

5. Besonders erschütternd aber und aufschlussreich über die Pläne Englands mit den "neutralen" Staaten Holland und Belgien ist die wegen ihrer Wichtigkeit wortlich wiedergegebene, in Düsseldorf am Abend des 9. November 1939 aufgenommene Vernehmungsgeschrift des damals schwer verwundeten holländischen oberleutnants Klop.

Das durch Klop in seiner Vernehmung gemachte schwerwiegende Geständnis über die enge Zusammenarbeit des kriegführenden England mit dem "neutralen" Holland und Belgien zum Nachteil des Deutschen Reiches, wurde im Wege des Kreuzverhörs Major Stevens und Captain Best vorgehalten, um weitere Einzelheiten über die für Deutschland gefährlichen Zusammenarbeit Englands und Frankreichs mit dem "neutralen" Holland und Belgien zu erlangen.

Diese für die Arbeit der deutschen Agenten und deren verbrecheri-

pag. 371

¹³⁴ Édouard Daladier, 1884 – 1970

schen Treiben wichtigen Angaben der britischen Nachrichtendienste werden die Grundlage für ein demnächst öffentlich durch zuführendes ordentliches Strafverfahren abgeben, was Aufschluss geben wird über die dunklen Pläne der obskuren, homosexuellen, ja sogar asozialen verbrecherischen Elemente, des sogenannten "Secret Intelligence Service".

Der Reichsminister
des Innern
(gez.) Frick.

Der Reichsführer SS
und Chef der Deutschen Polizei
(gez.) Himmler.

N.B. De nota is letterlijk overgenomen, inclusief foute en ook verschillende schrijfwijzen van namen en adressen.

Enkele opmerkingen

pag. 372

Deel I. Dit deel van de nota bevat slechts verouderde en gedeeltelijk leugenachtige gegevens. Gedurende de Eerste Wereldoorlog heeft Hoofd G.S.III angstvallig de Nederlandse neutraliteit in acht genomen. Van "bewuzster Unterstützung" van England en de Engelse inlichtingendienst is geen sprake geweest. onjuist is de bewering dat Tinsley in die tijd heeft gewerkt onder de cover van de firma "Uranium Steamship Company". Die firma werd pas opgericht na beëindiging van de oorlog, toen de vertegenwoordiging van de Britse inlichtingendienst in Nederland zogenaamd werd opgeheven.

Het particuliere leven van wijlen Prins Hendrik, onder vermelding dat dit "kostspielige leven" werd betaald met Engels geld, is er met de haren bijgesleept en niet ter zaken dienend.

Deel II. Voor een gedeelte hiervan is het mij niet mogelijk gefundeerd commentaar te geven.

Opmerkelijk is wel, dat hier de naam Dalton niet wordt genoemd, hoewel hij tot 1936 de leiding van het Britse bureau in Nederland heeft uitgeoefend. Ook zijn jarenlange medewerker in Den Haag, Hooper, wordt niet vermeld. Wel daarentegen Stevens, die slechts van 1937/1938 tot november 1939 hier werkzaam was. Diens activiteit in verband met het contact met de z.g. Duitse oppositiekringen paste blijkbaar beter in het relaas van de beweerdde Nederlandse ondersteuning van de Engelse dienst.

Toch zou de vermelding vana enkele bijzonderheden over Dalton — van Duits standpunt gezien — nuttig hebben kunnen zijn en steun hebben kunnen verlenen aan de bewering in de laatste alinea van de nota over "obskuren, homosexuellen, ja sogar asozialen verbrecherischen Elemente des sogenannten "Secret Intelligence Service".

Dalton's handelingen, die hebben geleid tot zijn zelfmoord in 1936, hadden propagandistisch in het anti-semietische Duitsland zeker een

goed gehoor gevonden.

Reeds tijdens de Eerste Wereldoorlog diende Dalton, Belg van origine, genaturaliseerd Engelsman, als ondergeschikt ambtenaar bij de Britse Passport Control Officer in Nederland. Na 1918 bleef hij in ons land en bracht het geleidelijk aan tot hoofd van het Engelse bureau. Hij werd uitstekend gesalarieerd (f 12.000, – per jaar) en leidde hier een royaal leven. Als Passport Control Officer behoorde het tot zijn taak visa te verlenen, ook aan uit Duitsland naar Nederland gevluchte Joden die naar Palestina wilden gaan. Op een gegeven ogenblik, in 1936, werd die emigratie naar Palestina door de Engelse regering stop gezet en mochten geen visa meer worden afgegeven. Desondanks is Dalton daarmee toch doorgegaan. Een tijd lang heeft hij, tegen ruime betaling, ge-antidateerde visa aan Joden verstrekt. Toen dit bekend werd heeft hij zich van het leven beroofd. Dit gebeuren is destijds zeer geheim gehouden en het lijkt, door het niet vermelden er van in de nota, alsof de Duitse geheime dienst er onkundig van is gebleven.

pag. 373

Bij de vermelding van de persoonsleden van Stevens wordt met de sub 5 genoemde 'Rinten' bedoeld: A.J.J. Vrinten. Behoudens de onjuiste vermelding dat hij "pensionierter holländischer Polizeibeamter" was, zijn de achter zijn naam opgesomde bijzonderheden waarheidsgetrouw.

Deel III. In het licht van de eerste zin van dit deel, waarin de Engelse dienst wordt verweten, dat zij in Holland poogde "deutsche Verräter anzuwerten", doet het vreemd aan, dat vermelding van de werkzaamheden van Wolfgang Gans Edler Herr zu Putlitz, de homoseksuele medewerker van de Duitse legatie, die tevens Engels agent was (zie Hoofdstuk X), achterwege is gelaten.

De bewering dat de oud-marine-officier Paul Koster goede verbandingen met Nederlandse weermachtskringen onderhield en zelfs bevriend was met vice-admiraal Fürstner, meen ik te mogen betwijfelen. Dat kan vóór zijn ontslag als officier het geval zijn geweest, maar sinds hij die dienst had verlaten en zich te Parijs had gevestigd werkte hij meer tegen dan samen met de Nederlandse geheime dienst. Over zijn eventuele relaties met Stevens is mij niets bekend.

Volgens het in dit deel gestelde, zou Van Oorschot met de Franse en de Engelse dienst zijn overeen gekomen dat, in geval van arrestaties van voor de Engelse dienst werkzaam zijnde Nederlandse agenten, deze mensen zich steeds moesten bekend maken als medewerkers van de Nederlandse inlichtingendienst en zich op Van Oorschot moesten beroepen.

Dit is een volkomen verdraaiing van de werkelijkheid, mogelijk als gevolg van verklaringen van Stevens gedurende zijn gevangenschap in Duitsland na het 'Venlo incident'.

Bij zijn werk in Nederland maakte Stevens, zonder diens toestemming, gebruik van de naam van Van Oorschot. Bij pogingen tot recruterings van Nederlanders, die niet tot medewerking bereid bleken, werd het aan deze mensen voorgesteld alsof de verlangde bezigheden mede ten nutte waren van de Nederlandse general staf en werd gezegd dat de Engelse dienst alle onkosten voor zijn rekening nam, omdat Van Oorschot daarvoor geen geld had en dat door de agenten zo veel geld mocht worden besteed als men wilde. Er werd zelfs bij verteld dat men daarover generaal Van Oorschot mocht opbellen. Dit alles gebeurde zonder enigerlei toestemming van Hoofd G.S.III.

pag. 374

Daarbij sluit geheel aan de weergegeven verklaring van Payne Best: "Stevens arbeitete in Holland so, als ob er Offizier des holländischen Generalstabes gewesen sei".

Van een opdracht van de Nederlandse Minister van Justitie om de aangehouden Duitser Poetsch vrij te laten is niets bekend.

In verband met de in de laatste alinea beweerde bemiddeling van Stevens om Poetsch naar België te verwijderen, is nog te vermelden, dat ik de emigrant Poetsch gedurende zeven weken in bewaring heb gehad in het hoofdbureau van politie te Rotterdam. Mij was toen niet bekend, dat Poetsch ten behoeve van de Engelse dienst werkte. Zoals mij, tijdens een in 1967 gevoerd gesprek met de oud-hoofdcommissaris Mr. L. Einthoven, bleek, was deze wel over dat feit ingelicht door Hoofd C.I. De uitwijzing van Poetsch naar België, waar hij te Antwerpen woonachtig was, en uit welk land hij Nederland was binnengekomen, is op volkomen gelijke wijze behandeld als ten aanzien van andere ongewenste vreemdelingen gebruikelijk was. Nadat ik Poetsch persoonlijk naar het station Delftse Poort te Rotterdam had gebracht, heb ik hem daar aan een rechercheur van de Rotterdamse Vreemdelingendienst overgegeven, die hem tot aan de Nederlands/Belgische grens zou begeleiden en hem daar, alleen, over de 'groene' grens zou laten gaan, d.w.z. zonder een grenspost te passeren. Van enig uit de weg ruimen van moeilijkheden met betrekking tot de grensovergang en terugkeer van Poetsch in België door een Engelse instantie is mij niets bekend. Mogelijk heeft men dit wel besproken, doch bij de uitleiding van Poetsch is daarvan, wegens onbekendheid, geen enkel nut ondervonden. Na kennismaking van deze Duitse nota is mij wel duidelijk geworden, waarom ik, na mijn demobilisatie in 1940, bij de S.D. werd ontboden en over het geval Poetsch door hen werd ondervraagd.

Deel IV. De in dit deel gestelde beweringen zijn voor een belangrijk gedeelte afkomstig van de Duitse agent Franz Fischer. Commentaar hierop lijkt, na lezing van hoofdstuk IX, waarin het 'Venlo-incident' werd beschreven, overbodig.

Deel 5 (niet V). Het genoemde verhoor van luitenant Klop was in de ter beschikking staande afschrift-nota niet opgenomen. Met dit 'Vernehmungsschrift' kan slechts gedoeld worden op het proces-verbaal van het z.g. verhoor van Klop door de Staatspolizei te Düsseldorf, dat echter pas 29 dagen na Klop's overlijden werd opgemaakt (zie hoofdstuk IX).

Dit "Vernehmungsschrift" luidt als volgt:

pag. 375

"Staatspolizeileitstelle Düsseldorf

Düsseldorf, den 9.11.1939.

Um 17.50 Uhr wurde der Oberleutnant der holländischen Armee Dirk Klop — ausgewiesen durch den niederländischen Reisepasz Nr. 074911, ausgestellt am 3.5.1934 in 's-Gravenhage — im Zimmer der Fahrbereitschaft aufgesucht.

Mit Rücksicht auf die Wichtigkeit seiner während der Fahrt von der Grenze (Miederdorf) bis zur Dienststelle der Staatspolizeileitstelle Düsseldorf gemachten Angaben wird er — trotz seines Zustandes — in Gegenwart eines Arztes zur Sache hier vernommen und sagt folgendes aus:

"Es ist zutreffend, dass ich nicht Engländer bin und auch nicht Copper heiße.

Die bei mir vorgefundenen Ausweise sind mein richter niederländischer Reisepasz und meine holländischen Militärpapiere.

Ich bin der Oberleutnant Dirk Klop im holländischen Generalstab.

Ich habe an den Besprechungen, die die mit mir festgenommenen Engländer mit deutschen Offizieren führten, teilgenommen. Ich bin persönlich kein Feind der Deutsche, ich habe selbst Verwandte in Deutschland, ich habe aus dienstlichen Gründen die Besprechungen mit wahrgenommen und habe ausschließlich auf höheren Befehl gehandelt.

Ich habe von den Umsturzplänen der deutschen Offiziere aufgrund meiner laufenden Teilnahme an den Besprechungen genaue Kenntnis gehabt und hatte hierüber befehlsgemäß laufend Bericht erstatten.

Ich weiß davon, dass meine näheren Vorgesetzten die Durchführungsmöglichkeit dieser Umsturzpläne zwar auch, wie ich, skeptisch betrachteten, jedoch offenbar im Interesse der Vereinbarungen und Verhandlungen des holländischen Generalstabs mit dem englischen Generalstab immer weitertrieben.

Wenn ich öfters danach gefragt werde, ob solche Besprechungen stattgefunden haben, so kann ich hierzu aus meiner Kenntnis nur sagen dass dies der Fall gewesen ist, und zwar weiß ich es, da ich selbst als Offizier des holländischen Nachrichtendienstes Begleitoffizier bei einer Generalstabsbesprechung zwischen England und Belgien in Brüssel war. Auf die Frage, ob dann die Generalstabsbesprechungen Hollands und Englands zeitlich vorher lagen, muss ich mit "ja" antworten.

pag. 375

Auf die Frage nach dem Inhalt der Besprechungen kann ich keine Auskunft geben, da ich an ihnen nicht unmittelbar teilgenommen habe.“

(Vermerkt: Klop bittet, die Vernehmung abubrechen, da er wegen momentaner körperlicher Schwäche nicht mehr folgen könne. Der im Zimmer befindliche Arzt unterstützt diese Bitte).

Laut diktiert, genehmigt und unterschrieben:

(gez.) D. KLOP

g.w.o.

(gez.) Dr.HASSELBACHER.

Vermerk:

Auf Anordnung des Arztes wurde Oberleutnant Klop um 18.25 Uhr in das Städt. evang. Krankenhaus in Düsseldorf eingeliefert.

Behandelnder Arzt: Chefarzt Dr. Berends.¹³⁵

(gez.) Dr.HASSELBACHER.

¹³⁵ Eerder geschreven als Behrends, met een 'h'

Vermerk:

Wegen der Wichtigkeit seiner Aussagen habe ich beim Chefarzt Dr. Berends eine Fortsetzung der Vernehmung nach der ersten chirurgischen Behandlung gefordert. Diese konnte jedoch nicht mehr stattfinden, da Dr. Berends um 19.40 Uhr mitteilte, dass oberleutnant Klop nach langer Bewusstlosigkeit um 19.35 Uhr, ohne das Bewusstzts wiedererlangt zu haben, trotz sofort getätigter chirurgischer Hilfsmaßnahmen, verschieden sei.

(gez.) Dr.HASSELBACHER.

Hoofdstuk XIII

Centrale Inlichtingendienst Londen

Oprichting

Bij aankomst in Engeland op of omstreeks 14 mei 1940 stond de Regering voor de taak een inlichtingendienst in het leven te roepen.

Het zou een dienst moeten worden die geheel opnieuw zou moeten beginnen, want er kon niet worden beschikt over enigerlei gegevens uit het moederland.

Vóór 1940 had G.S.III nl. generlei voorbereiding getroffen om het inlichtingenwerk te kunnen voortzetten in het geval van een noodzakelijk geworden uitwijken naar het buitenland. Wel had de Commissaris van de Koningin in de provincie Utrecht, Jhr. Mr. L.H.N. Bosch ridder van Rosenthal¹³⁶, in 1939 met Van Oorscot de noodzakelijkheid besproken, dat tijdig maatregelen dienden te worden genomen, die het mogelijk zouden maken het inlichtingenwerk, ook na een eventuele bezetting door de Duitsers, voort te zetten. Om onbekende redenen heeft deze bespreking niet geleid tot het treffen van dergelijke voorzorgsmaatregelen. Van Oorscot wist zich dit gesprek na 1945 niet meer te herinneren.

Volkomen tegengesteld aan de de situatie van 1919, toen geen enkel departement de verantwoordelijkheid voor een landelijke inlichtingen- en veiligheidsdienst wenste te dragen, waren er nu niet minder dan drie ministeries die daarop aanspraak maakten. De aan de oprichting voorafgaande ministriële besprekingen zijn dientengevolge dan ook niet vlot verlopen en aan de nodige meningsverschillen heeft het niet ontbroken. Daaraan is het te wijten, dat het Koninklijk besluit waarbij de dienst werd ingesteld, pas op 19 juli 1940 kon worden gedateerd. De weerklank van de uiteenlopende opvattingen is daarin terug te vinden en het besluit is duidelijk een compromis tussen de van verschillende zijden naar voren gebrachte eisen.

Ondanks de aan de nieuwe dienst gegeven naam 'Centrale Inlichtingendienst' (C.I.D.), werd het inlichtingenwerk verspreid over niet minder dan drie departementen, t.w. Buitenlandse Zaken, Defensie

¹³⁶ Lodewijk Hendrik Nicolaas Frederik Marie Bosch ridder van Rosenthal, 1914 – 2004

en Justitie, die elk een eigen inlichtingendienst kregen. De leiding en de contrôle daarover werden in één hand gelegd en opgedragen aan het 'Hoofd C.I.D.', ressorterend onder de Minister van Justitie.

Opmerkelijk is, dat ondanks de zeer bijzondere omstandigheden van dit tijdsbestek, de oprichting van de dienst en de aanwijzing van het hoofd daarvan, door slechts drie ministers is behandeld en niet aan het beraad van de ministerraad onderworpen is geweest.

pag. 378

De plaats van vestiging van de dienst zou zijn de plaats waar de regering was gevestigd.

(Voor de tekst van het K.B. zie blz. 384)

Leiding

Van de vóór 1940 bij G.S.III werkzame officieren waren toen in Engeland aanwezig:

J.W. van Oorschot, tot aan het Venlo-incident (9 november 1939) Hoofd G.S.III,

J.G.M. van de Plassche, Hoofd G.S.III A,

C.M. Olifiers, G.S.III A.

Maar geen hunner kon de algemene instemming van de betrokken ministers verwerven om met de leiding te worden belast. Alleen minister Dijkhoorn (Defensie) wilde hen wel voor te werk stelling bij de nieuwe dienst in aanmerking doen komen. Van Oorschot werd als te oud beoordeeld om hem in zijn oude functie van hoofd van de dienst te herstellen. Bovendien was men van mening, dat hij door het Venlo-incident daarvoor te nadelig was belast. Van de Plassche en Olifiers werden niet geschikt geacht om de leiding van de nieuwe dienst aan hen toe te vertrouwen.

De aanwijzing van een buitenstaander, F. van 't Sant, voor deze functie, bracht nieuwe moeilijkheden. De inzichten van de drie ministers over deze figuur liepen sterk uiteen. Minister Dijkhoorn was zelfs sterk tegen zijn benoeming gekant. Niettemin werd Van 't Sant in het reeds genoemde K.B. aangewezen als hoofd van de nieuwe Centrale Inlichtingendienst. Hij kreeg daartoe een aanstelling bij het Departement van Justitie, in de rang van raadsadviseur, welke rang — in de militaire situatie van die tijd — in K.B. nadrukkelijk gelijk werd gesteld met die van generaal-majoor.

Taak

De taak van de C.I.D. zou bestaan uit:

“verkrijging, verzameling en aanwending van inlichtingen, welke hetzij voor de defensie, hetzij voor de handhaving van de inwendige rust en

veiligheid in het Koninkrijk, hetzij voor de buitenlandse verhoudingen van belang kunnen zijn”.

Voor een niet onbelangrijk deel zouden die inlichtingen betrekking moeten hebben op de situatie in het bezette gebied. Voor de verkrijging er van was het noodzakelijk, dat agenten daarheen werden uitgezonden. Daartoe diende te worden samengewerkt met de Secret Intelligence Service (S.I.S.), de oorlogsformatie van M.I. 5, voor het verkrijgen van inlichtingen, staande naast de Special Operation Executive (S.O.E.), belast met het organiseren van het verzet en het plegen van sabotage in het bezette gebied. De sectie ‘Nederland’ van S.I.S. stond in de tweede helft van 1940 onder bevel van de Engelman Hooper, die vóór 1940 enige tijd in Nederland bij de Engelse dienst (paspoortbureau) had gewerkt en zeer waarschijnlijk Van ‘t Sant in die tijd reeds heeft gekend. In december 1940 werd Hooper opgevolgd door de Engelse colonel Rabagliatti.

pag. 379

Het vervoer van de agenten naar Nederland en de verbinding met hen na aankomst aldaar, werden verzorgd door S.I.S. De C.I.D. verstreekte Nederlandse contact-adressen en was op de hoogte van de door S.I.S. verstreekte opdrachten. Van de door de agenten in het bezette gebied verzonden telegrammen werd de inhoud door S.I.S. aan de C.I.D. gemeld. De C.I.D. fungeerde als hulpdienst, een situatie waarmede hoof C.I.D., gezien de oorlogsomstandigheden, kon instemmen.

Een ander deel van de C.I.D.-werkzaamheden had betrekking op de veiligheid. Toezicht moest worden gehouden, dat geen politiek onbetrouwbare Nederlanders zich vrij in Engeland konden ophouden. Bij ontdekking van verdachte Nederlanders werd daarvan bericht gezonden aan M.I. 5, dat de nodige maatregelen kon nemen (internering).

Van ‘t Sant ontheven van de leiding

Onder Van ‘t Sant telde de C.I.D. tien man personeel. Wantrouwen, verdachtmakingen en roddel hebben er toe geleid, dat aan het Hoofd, op diens eigen verzoek, op 14 augustus 1941 ontslag werd verleend. Minister van Justitie Gerbrandy¹³⁷ was over zijn werk bijzonder tevreden, maar kon hem niet langer handhaven.

¹³⁷ Pieter Sjoerds Gerbrandy, 1885 – 1961

(Voor het Koninklijk Besluit waarbij dit ontslag werd verleend: zie blz. 385)

In die periode was van enige co-ördinatie van het werk van de C.I.D. en de andere departementale inlichtingendiensten niets terecht

gekomen. De samenwerking liet alles te wensen over, hoewel in het K.B. van 19 juli 1940 nadrukkelijk was voorgeschreven, dat de departementale inlichtingendiensten verplicht waren alle nodige en gewenste voorlichting aan de centrale dienst te verlenen.

Benoeming tijdelijk C.I.D.-Hoofd

Eveneens bij Koninklijk Besluit van 14 augustus 1941 werd Mr. R.P.J. Derksema aangewezen als tijdelijk hoofd.

pag. 380

Naast de drie reeds bij het inlichtingenwerk betrokken ministeries werd nog een vierde daarbij ingeschakeld, nl. dat van Binnenlandse Zaken, welk ministerie tegelijkertijd, tijdelijk, de verantwoording voor de dienst kreeg overgedragen van dat van Justitie.

In die periode omvatte de dienst vijftien man personeel ██████████

Derksema en Rabagliatti konden niet met elkaar overweg. In afwijking van de door Van 't Sant gevolgde werkwijze, wenste Derksema meer invloed te hebben met betrekking tot het uitzenden van agenten naar Nederland. Rabagliatti kwam hieraan niet tegemoet. Het resultaat was, dat onder Derksema's bewind geen agenten werden uitgezonden.

Een groot deel van het inlichtingenwerk werd in die periode verricht door een groep onder leiding van de naar Engeland overgestoken Mr. S.E. Hazelhoff Roelfzema, welke groep een transportorganisatie had opgebouwd voor het onderhouden van verbindingsen met Nederland (over zes).

Hazelhoff Roelfzema wist wel met Rabagliatti samen te werken. Derksema werd in die samenwerking niet gekend en verkeerde in een moeilijke positie, doordat Minister-president Gerbrandy daarvan wél op de hoogte was en sterke steun gaf aan de gecombineerde werkzaamheden. Gerbrandy lichtte wel minister Van Boeyen¹³⁸ van Binnenlandse Zaken in. Ook Van 't Sant was van de werkzaamheden op de hoogte. Mede hier aan is het te wijten, dat Derksema's pogingen meer invloed op de agenten-uitzending te krijgen, moesten mislukken.

¹³⁸ Hendrik van Boeijen, 1889 – 1947

Een voorstel van Derksema tot uitzending van de agent ██████████, ter verkrijging van politieke inlichtingen, werd door de Engelsen afgewezen, omdat zij voor politiek geen interesse hadden en de uitzending niet van militair belang werd geacht.

Derksema bereidde wel uitzending van agenten voor door opleiding van aspirant-agenten, maar ten aanzien van geen enkele hunner is het tot uitzending gekomen.

De Parlementaire Enquête Commissie beoordeelde het werk van de C.I.D. in de periode Derksema als zeer matig en achtte Derksema niet de geschikte man ter vervulling van de hem toegewezen functie.

Zo werden bijv. in het gebouw van de C.I.D. de meest essentiële veiligheidsmaatregelen — in die tijd! — niet in acht genomen. Met diverse functionarissen, Nederlandse zowel als Engelse, kon hij niet goed opschieten. Onder zijn leiding heeft de C.I.D. op het gebied van uitzenden van agenten volkomen gefaald.

pag. 381

Benoeming M.R. de Bruijne

Bij Koninklijk Besluit van 5 februari 1942 werd Derksema ontheven en de kolonel der mariniers M.R. de Bruijne benoemd als tijdelijk hoofd, dit tegen de zin van laatstgenoemde (“ik ben een militair en geen man voor het inlichtingenwerk”).

Tegelijkertijd werd de dienst maar weer eens, tijdelijk, overgebracht naar een andere departement, dat van Marine.

De beoordeling voor eventueel vereiste internering van Nederlanders bleef, na die overheveling, een aangelegenheid van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. het Hoofd kon voorstellen daartoe inzenden.

Einde 1941 was de Bruijne uit Nederlands Indië terug geroepen om in Engeland te gaan fungeren als hoofd van het Bureau Voorbereiding Terugkeer (B.V.T.). Daaronder viel zowel het militaire als politieke aspect. Voor het nemen van de juiste beslissingen was het noodzakelijk, dat het bureau kennis kreeg van alle berichten uit bezet Nederland. Voor een goed functioneren van zijn dienst achtte De Bruijne een reorganisatie van het inlichtingenwerk dringend gewenst. Bij gebrek aan geschikte figuren werd hij toen zelf tijdelijk belast met de leiding van de C.I.D.

(Voor het Koninklijk Besluit van 5 februari 1942: zie blz. 386)

Het Bureau Voorbereiding Terugkeer werd vervangen door het op 1 juli 1942 opgerichte Bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer (M.V.T.), eveneens onder leiding van de Bruijne, met als taak, o.m.: het verzamelen van militaire en politieke inlichtingen betreffende het bezette moederland. Als gevolg daarvan ontstond binnen het M.V.T. de Militaire Inlichtingendienst (M.I.D.)¹³⁹. De taak van de M.I.D. is nergens omschreven; de naam is in de wandeling ontstaan. Het werk beperkte zich tot het verzamelen en verwerken van inlichtingen die te Londen binnenkwamen. Met uitzending van agenten heeft de M.I.D. zich niet bezig gehouden. H. Lieftinck, kapitein der mariniers, en ████████, waren bij de M.I.D. werkzaam.

De Bruijne had, als tijdelijk hoofd van de gehele dienst, in het bijzonder bemoeienis met de uitzending van agenten voor het onderhouden van verbinding met het bezette gebied. De dagelijkse leiding van de C.I.D. werd opgedragen aan de kapitein H. Lieftinck.

Begin 1944 werd het Bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer

¹³⁹ De **Militaire Inlichtingendienst** is de voorloper van de huidige MIVD.

pag. 382

opgeheven en het Bureau Bijzondere Opdrachten (B.B.O.) opgericht, dat onder leiding kwam van generaal van Oorschot.

Beveiliging

Derksema had sindsdien uitsluitend bemoeienis met het veiligheids-werk (voorstellen tot internering binnen het Verenigd Koninkrijk). Deze veiligheidssectie kwam op 1 juli 1942 als een geheel zelfstandige dienst onder Justitie en kreeg toen de naam "Politie Buitendienst".

De sectie was, evenals de latere Politie Buitendienst, verdeeld in vier afdelingen, t.w.:

afdeling Buitenland (testen van de betrouwbaarheid van te Londen aangekomen Engelandvaarders; stond aanvankelijk onder leiding van Derksema. Toen luitenant-kolonel O. Pinto in oktober 1942 van M.I. 5 overging naar de Politie Buitendienst nam hij voor het grootste deel het werk van Derksema over);

afdeling Nederland (ondervraging van Engelandvaarders, ter verkrijging van inzicht in de politieke betrouwbaarheid van personen in Nederland. Copiën van de ondervragings-rapporten werden aan het Bureau Inlichtingen (zie hoofdstuk XIV) gezonden. De afdeling stond onder leiding van de luitenant ter zee 2e klasse A. Wolters, de latere hoofdcommissaris van politie te Rotterdam);

afdeling Scheepvaart (onderzoek naar de betrouwbaarheid van de Nederlandse koopvaardij-zeelieden; stond onder leiding van A.J.J. Vrienten);

afdeling (niet nader benoemd) (belast met de zorg voor de in Engeland geïnterneerde Nederlanders; stond onder leiding van W.P.C. Moolenaars, die tijdens de oorlogsdagen belast was geweest met de zorg voor de in Nederland geïnterneerden).

Gemis aan samenwerking

Het samenspel van die tijd tussen de C.I.D., de S.I.S. en de groep Hazelhoff Roelfzema (practisch zelfstandig werkend, maar in feite ressorterend onder het hoofd C.I.D.) geschiedde in een zeer onverkwikkelijke sfeer, onder onduidelijke gezagsverhoudingen en — van de kant van de De Bruijne — met weinig gevoel voor security. Daarbij kwam nog dat Van 't Sant nog steeds optrad als figuur achter de schermen, nog steeds in goede verstandhouding met de Engelse tegenspeler van De Bruijne, de colonel Rabagliatti.

Op 20 april 1942 werd door De Bruijne aan Hazelhoff Roelfzema schriftelijk zijn ontslag uit de C.I.D. aangezegd, zulks na een scherpe correspondentie tussen De Bruijne en Rabagliatti.

De uiteenlopende inzichten van de twee laatstgenoemden en de steeds durende moeilijkheden bij de samenwerking, leidden er toe, dat De Bruijne op 8 mei 1942 ontheffing vroeg uit zijn functie 'tijdelijk hoofd C.I.D.', hetgeen hem einde mei 1942 werd verleend.

Na het aan zijn groep verleende ontslag werkte Hazelhoff Roelfzema toch verder met Rabagliatti, totdat in september 1942 het Ministerie voor Algemene Oorlogsvoering, op grond van een aantal feiten, daaraan een einde maakte, waarna de groep uiteen viel.

Interim-periode

Na de ontheffing van De Bruijne was de positie van de C.I.D. zwevende. De dienst werd niet opgeheven, maar bezat gedurende enige tijd geen hoofd. De waarneming van de leiding werd in die tussentijd opgedragen aan de heren Lovink¹⁴⁰ en Warners, respectievelijk secretaris-generaal en raadgever bij het Ministerie voor Algemene Oorlogsvoering. Op last van Minister-president Gerbrandy werd toen zo weinig mogelijk gedaan, totdat de inlichtingendienst zou zijn gereorganiseerd. De opdracht van Gerbrandy luidde: zorgen dat er geen ongelukken gebeuren en veiligheidshalve slechts het strikt noodzakelijke doen. Uitzending van agenten door de C.I.D. vond niet meer plaats. De dienst had, in feite, opgehouden te bestaan.

¹⁴⁰ Antonius Hermanus Johannes Lovink (Tony), 1902 – 1995

Koninklijk besluit van 19 juli 1940 houdende oprichting van de Centrale Inlichtingendienst

pag. 384

WIJ, WILHELMINA, bij de gratie Gods, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje Nassau, enz., enz., enz.:

Overwegende dat het gewenscht is in de huidige omstandigheden centrale leiding te geven over de verkrijging, verzameling en aanwending van inlichtingen, welke hetzij voor de defensie, hetzij voor de handhaving van de de inwendige rust en veiligheid in het Koninkrijk, hetzij voor de buitenlandse verhoudingen, van belang kunnen zijn;

Gelet op de voordracht van Onze Ministers van Justitie, Defensie en Buitenlandsche Zaken;

Artikel 1

Er is een Centrale Inlichtingendienst voorlopig ter plaatse, waar de Nederlandse Regeering tijdelijk is gevestigd.

Artikel 2

Aan het hoofd van den in het vorig artikel bedoelden dienst staat, in de functie van raadadviseur bij het Departement van Justitie, F. van 't Sant, die — naar de verhoudingen in het leger — in rang gelijk staat met een Generaal-Majoor.

Artikel 3

Het hoofd van den Centralen Inlichtingendienst heeft de leiding van en de contrôle over het hetgeen door de inlichtingendiensten van de Ministeries van Buitelandsche Zaken, Defensie, en Justitie wordt verricht en verzameld.

Genoemde diensten zijn verplicht hem alle noodige en gewenschte voorlichting en medewerking te verleenen.

Artikel 4

Het meergenoemde hoofd is verantwoording schuldig aan den Minister van Justitie, houdt deze van alle belangrijke bevindingen op de hoogte en licht ook de Ministeries van Buitelandsche Zaken en Defensie, ieder voorzoveel voor hen bepaaldelijk van belang, zoo nauwgezet mogelijk in.

Artikel 5

Het personeel van den in Artikel 1, genoemden dienst wordt op voordracht van het hoofd van den dienst door den Minister van Justitie benoemd, geschorst en ontslagen.

Onze Ministers van Justitie, van Defensie en Buitelandsche Zaken zijn belast met de uitvoering van dit besluit.

Londen, 19 Juli 1940

Koninklijk besluit van 14 Augustus 1941 houdende het ontslag van de heer Van 't Sant als hoofd en benoeming van Mr. R.P.J. Derksema tot tijdelijk hoofd van de C.I.D.

pag. 385

WIJ, WILHELMINA, bij de gratie Gods, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje Nassau, enz., enz., enz.:

Gelet op de voordracht van Onze Ministers van Justitie, van Defensie, van Buitenlandsche Zaken en van Binnenlandsche Zaken van 6 Augustus 1941, no. 2086/G 31;

Gelet op Ons besluit van 19 Juli 1940, no. 1;

Hebben goedgevonden en verstaan:

- a. F. van 't Sant op diens verzoek eervol te ontheffen uit zijn functie van hoofd van den Centralen Inlichtingendienst, onder dankbetuiging voor de gewichtige diensten in deze functie aan den Staat bewezen;
- b. artikel 2 van Ons besluit van 19 Juli 1940, no. 1, in dien zin te wijzigen, dat de aanwijzing van F. van 't Sant als hoofd van den onder a genoemden dienst komt te vervallen en aan te wijzen als tijdelijk hoofd van dien dienst Mr. R.P.J. Derksema, werkzaam bij dien dienst;
- c. in artikel 4 van Ons voornoemd besluit de woorden "Minster van Justitie" te vervangen door de woorden "Minister van Binnenlandsche Zaken";
- d. aan artikel 4, bedoeld onder c, wordt een tweede lid toegevoegd, luidende: "De Centrale Inlichtingendienst ressorteert tijdelijk onder het Departement van Binnenlandsche Zaken, doch licht den Minister van Justitie desverlangd omtrent alle aangelegenheden zoo omvangrijk mogelijk in";
- e. in artikel 5 van Ons voornoemd besluit wordt in plaat van "door den Minister van Justitie" gelezen "Tijdelijk door den Minister van Binnenlandsche Zaken".

Onze Ministers van Justitie, van Defensie, van Buitenlandsche Zaken en van Binnenlandsche Zaken zijn, ieder voor wat hem betreft, belast met de uitvoering van dit besluit.

Londen, 14 augustus 1941

Koninklijk besluit van 5 Februari 1942 houdende het ontslag van de Mr. R.P.J. Derksema en de benoeming van kolonel M.R. De Bruijne als tijdelijk hoofd van de C.I.D.

pag. 386

WIJ, WILHELMINA, bij de gratie Gods, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje Nassau, enz., enz., enz.:

Op de voordracht van Onze Ministers van Marine, Justitie, Binnenlandsche Zaken a.i., Buitenlandsche Zaken a.i. en Oorlog a.i.

Gelet op Onze besluiten van 19 juli 1940 No. 1 en 14 Augustus 1941 No. 2

Hebben goedgevonden en verstaan

- I. a. met ingang van den datum van dit besluit Mr. R.P.J. Derksema eervol te ontheffen als tijdelijk hoof van den Centralen Inlichtingendienst;
- b. met ingang van den datum van dit besluit aan te wijzen als tijdelijk hoofd van den Centralen Inlichtingendienst den kolonel der mariniers M.R. de Bruijne hoofd van het Bureau voorbereiding van de terugkeer naar Nederland en het herstel van het wettig gezag aldaar.
- II. Ons besluit van 19 Juli 1940 No. 1 zoals dit is gewijzigd bij besluit van 14 Augustus 1941 No. 2 nader te wijzigen als hierna aangegeven.

In artikel 1 wordt na het einde opgenomen: "Deze dienst ressorteert onder het departement van Marine".

Artikel 4 wordt vervangen door

Artikel 4

Het meergenoemde Hoofd is verantwoording schuldig aan den Minister van Marine en houdt dezen van alle belangrijke bevindingen op de hoogte. Voorstellen tot interneering binnen het Verenigd Koninkrijk worden door hem voorgelegd aan den Minister van Binnenlandsche Zaken. Hij licht voorts de Ministers van Justitie en Binnenlandsche Zaken desverlangd zoo omvangrijk mogelijk in.

In artikel 5 worde de Minister van Binnenlandsche Zaken vervangen door den Minister van Marine.

Onze Ministers van Marine, van Justitie, van Binnenlandsche Zaken a.i., van Buitenlandsche Zaken a.i., en van Oorlog a.i. zijn ieder voor wat hem betreft, belast met de uitvoering van dit besluit.

Londen, 5 Februari 1942.

Hoofdstuk XIV

Bureau Inlichtingen (B.I.)

Oprichting

pag. 367

Gedurende de maanden juli, augustus en september 1942 pleegde raadadviseur Werners overleg met de Engelsen over de opzet van een nieuwe organisatie van de Nederlandse inlichtingendienst.

In beginsel werd besloten het inlichtingenwerk te scheiden van de speciale operaties, behorend tot het zuiver militaire apparaat (zoals sabotage, verzetswerk en invasie-voorbereiding).

Bij deze beslissing speelde mede een rol, dat de Engelse organisatie waarmede moest worden samengewerkt, volgens hetzelfde principe was opgezet. Van het aanvankelijke voornemen: “volledige centralisatie van alle inlichtingendiensten onder éénhoofdige leiding” werd dus afgezien. Bij deze organisatie-vorm zou S.I.S., dat sedert de feitelijke opheffing van de C.I.D. in mei 1942, praktisch was uitgevallen (het M.V.T. werkte samen met S.O.E.) weer ingeschakeld kunnen worden.

Besloten werd een “Bureau Inlichtingen” (B.I.) op te richten, dat zich uitsluitend zou bezig houden met het verzamelen van inlichtingen uit Nederland, naast het M.V.T., dat zich bleef bezig houden met het verzet in het bezette gebied.

Bij Koninklijk Besluit van 28 november 1942 kwam het Bureau Inlichtingen officieel tot stand. Het ressorteerde onder de Minister van Oorlog.

(Voor de tekst van het K.B.: zie blz. 400 – 402)

Het besluit demonstreert op overtuigende wijze, dat uit de minder succesvol gebleken werkwijze van de C.I.D. de nodige lessen waren getrokken. Van inlichtingendiensten bij andere departementen wordt niet meer gerept. Tevens blijkt uit de gepreciseerde omschrijving van de taak, dat men — op grond van praktisch opgedane ervaring — een veel beter inzicht had verkregen in de verschillende gebieden waarover gegevens benodigd waren en de aard van de inlichtingen waaraan behoefte bestond.

Leiding

Warners, in de voorafgaande maanden gedoodverfd als hoofd van de nieuw te vormen inlichtingendienst, werd door de Minister-president toch minder geschikt geoordeeld voor die functie, op grond van het feit dat hij, na zijn langdurige verblijf in Nederlands Indië, "Nederland niet voldoende kende".

pag. 388

Eveneens bij Koninklijk Besluit van 28 november 1942 werd majoor H.G. Broekman aangewezen de dienst te leiden. (zie blz. 403)

Broekman is slechts korte tijd hoofd B.I. geweest. Nadat hij in het begin van 1943 ernstig ziek was geworden, is — op voorstel van de Minister van Oorlog d.d. 16 july 1943 — Dr. J.M Somer, vóór-oorlogs medewerker van G.S.III A, die in januari 1943 uit bezet Nederland in Londen was aangekomen, met de leiding van het bureau belast geworden.

Ministerieel adviseur voor B.I.-aangelegenheden

Na zijn herstel werd Broekman toegevoegd aan de Minister van Oorlog, als diens persoonlijk adviseur voor de behandeling van B.I.-aangelegenheden en voor de verzorging van het contact tussen het departement en de dienst.

De brief waarin de Minister van Oorlog op 5 oktober 1943 Broekman daarvan mededeling deed en waarin tevens in hoofdlijnen zijn taak was vastgelegd, luidt als volgt:

"In verband met Uwe werkzaamstelling bij het Departement van Oorlog acht ik het gewenst U de volgende aanwijzingen te geven betreffende Uw nieuwe functie en de in verband daarmee door U te verrichten werkzaamheid.

U zult optreden als persoonlijk adviseur van den Minister van Oorlog en in alle aangelegenheden betreffende den inlichtingendienst. Als zoodanig staat U rechtstreeks onder de bevelen van den Minister.

U neemt kennis van alle bij het Departement inkomende stukken, welke op den inlichtingendienst betrekking hebben en brengt deze, c.q. voorzien van toelichtingen, voor zooveel noodig ter kennis van den Minister en van den waarnemend secretaris-generaal.

Voor zoover deze stukken zuiver en alleen den inlichtingendienst betreffen en niet door één der afdelingen behoeven te worden behandeld, bent u belast met de afdoening en opberging van de stukken c.q. met het ter zake namens den Minister geven van de noodige aanwijzingen aan het Hoofd van het Bureau Inlichtingen.

Betreffende de stukken welke niet zuiver en alleen den inlichtingendienst betreffen en welke door één der afdelingen van het Departement moeten worden afgedaan, geeft U zoo noodig aan het betrokken afdelingshoofd de noodige toelichtingen en informaties.

pag. 389

Volgens door den Minister telkenmale te geven aanwijzingen wordt in voorkomend geval het overleg te plegen tusschen den Minister van Oorlog en den Adviseur, bedoeld in artikel 3 van de Instructie voor het Hoofd van het Bureau Inlichtingen, door U namens den Minister gevoerd.

U houdt zich voorts namens den Minister van Oorlog op de hoogte van den gang van zaken bij het Bureau Inlichtingen en doet aan den Minister voorstellen welke U noodig voorkomen.

Uit het voorgaande volgt, dat het niet mijn bedoeling is, dat U zult optreden als hoofd van een bij het Departement van Oorlog te vormen "Afdeling inlichtingen", waardoor verwarring zou ontstaan."

Afschriften van deze brief werden ter kennisneming gezonden aan Jhr. H.M. van Haersma de With, Hoofd B.I. en Hoofd M.V.T.

Dhr. ██████ was secretaris van het Ministerie voor Algemene Oorlogsvoering en tevens adviseur van de ministers voor Algemene Oorlogsvoering en van Oorlog. Alle geheime berichten, bestemd voor het bezette Nederlandse gebied, moesten hem ter beoordeling worden voorgelegd. Pas na overleg met de beide genoemde ministers werden zij door hem goedgekeurd.

Instructie Hoofd B.I.

Enkele weken na zijn benoeming tot Hoofd B.I. stelde de Minister van Oorlog een instructie, gedateerd 5 augustus 1943, voor Somer vast.

Deze luidt als volgt:

De Minister van Oorlog,

Gelet op art. 3, lid 2, van het Koninklijk Besluit d.d. 28 November 1942, nr. 1;

Heeft vastgesteld de navolgende instructie voor het Hoofd van het Bureau Inlichtingen.

Art. 1. Het Hoofd van het Bureau Inlichtingen draagt zorg voor het in ontvangst nemen van alle geheime berichten, afkomstig uit de bezette gebieden in Europa.

Voor zooverre de ingekomen berichten van belang zijn uit militair oogpunt, geeft hij deze ten spoedigste door aan het Hoofd van het Bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer.

Art. 2. Indien deze berichten rechtstreeks gericht zijn tot de Koningin, zendt hij deze onverwijld door, door tusschenkomst van den Minister van Oorlog.

Van alle andere ingekomen berichten, behalve van die bedoeld in art. 1, lid 4, van het voormelde Koninklijk Besluit en van die, welke den inwendigen dienst betreffen, zendt hij onverwijld een afschrift aan den Minister voor Algemeene Oorlogsvoering van het Koninkrijk en aan den Minister van Oorlog.

Art. 3. Het Hoofd van den Inlichtingendienst draagt zorg voor het uitzenden van alle geheime berichten bestemd voor het bezette gebied in Europa, zulks — voor zooverre zij niet den inwendigen dienst betreffen — na goedkeuring van de in artikel 2 genoemde Ministers of den door hen aan te wijzen Adviseur.

Hij is verplicht van alle ingekomen berichten inzage te verstrekken aan vorenbedoelde adviseur.

Art.4. met inachtneming van het bepaalde in art. 1, lid 3, van voormeld Koninklijk Besluit, worden alle aangelegenheden, een inwendigen dienst betreffende, uitsluitend door of namens het Hoofd van het Bureau Inlichtingen behandeld.”

Taak

In het Koninklijk Besluit van 28 november 1942 werd de taak van het Bureau Inlichtingen als volgt omschreven:

- “a. het inwinnen, verzamelen en doorgeven van alle inlichtingen op politiek en economisch terrein, verband houdende met den huidige toestand en de voorbereiding van den terugkeer van de Regeering of het door of namens de Regeering uitgeoefende gezag;
- b. het verleenen van medewerking tot het inwinnen van inlichtingen op militair terrein verband houdend met huidige en toekomstige acties in de bezette gebieden of acties daarmede samenhangende, zuls op aanwijzing van en in overleg met het hoofd van het Bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer;
- c. het bevorderen van de evacuatie van krijgsgevangenen, dienstplichtigen en militaire vrijwilligers, voorzoover deze niet geregeld wordt door den diplomatieke dienst en de organisatie van het Rode Kruis;
- d. het organiseren en leiden van de uitzending van personen voor het uitvoeren van bijzondere opdrachten, of voor het overbrengen van berichten aan personen, lichamen e.d. in het bezette gebied.”

pag. 391

Werkwijze

Doordat de nog in Nederland opererende agenten voor het M.V.T. werkten, stond het B.I., bij de oprichting, geen enkele agent ter beschikking in Nederland, die nog in verbinding stond met Londen.

Broekman is toen met de Engelsen (S.I.S.) tot een goede regeling gekomen voor het uitzenden van agenten. het B.I. kreeg daarin, in tegenstelling tot voorheen, een behoorlijke medezeggenschap. Nieuwe agenten werden door B.I. gerecruteerd en door de Engelsen (Seymour, de opvolger van Rabagliatti, een man met een gedegen kennis van Nederland) beoordeeld.

De opleiding werd door de Engelsen gegeven, omdat B.I. daarvoor geen mensen had. De agenten werden in de Londense voorstad

Dulwich gehuisvest in één pand ("Huize Anne"), waarin (later) ook een B.I.-officier (o.a. Gerbrands) woonde, die dus dagelijks met hen in contact was. De laatste dagen voor hun vertrek werden zij te Londen tot in details geïnstrueerd door B.I.-officiëren.

Over de opdrachten aan de agenten pleegde B.I. zonnig vooral overleg met de Engelsen. Alleen de code bleef, om veiligheidsredenen, een Engels geheim. Het B.I. ontving dus altijd gedecodeerde telegrammen, die echter niet geparafraseerd waren (zoals voorheen wel het geval was). De agenten kregen zowel politieke als militaire opdrachten, de laatste in overleg met de Engelsen. Voor het geven van militaire opdrachten werd de luitenant L. Pot aangewezen.

Het B.I., dat het contact onderhield met de groepen in Nederland, bepaalde naar welke groep een agent zou worden uitgezonden, waar zou worden gedropped en met wie door de agenten contact moest worden opgenomen.

Aangezien het na verloop van enige tijd, toen de dienst tot volle activiteit was gekomen, onmogelijk was de vele berichten welke bij B.I. binnen kwamen bij alle betrokkenen te doen circuleren, werd sedert juli 1943 door B.I. een maandoverzicht samengesteld, met uittreksels van de voornaamste verkregen inlichtingen uit bezet gebied. Aanvankelijk zouden deze overzichten niet steeds objectief zijn geweest, maar geleidelijk zijn zij in dit opzicht beter en ook evenwichtiger geworden, zodat een juist beeld werd gegeven over de stromingen op politiek, maatschappelijk en economisch terrein.

pag. 392

Vanaf de dag van oprichting tot de bevrijdingsdag zijn door het B.I. 43 agenten uitgezonden. Twee er van verongelukten op hun tocht naar Nederland, vijftien stierven in vuurgevechten met de Duitsers en in concentratiekampen of door fusilering na arrestaties. Geen enkele B.I.-agent is direct bij de parachutering in handen van de Duitsers gevallen.

Voor de namen van de agenten, data van parachutering en verdere bijzonderheden: zie blz. 404. (Overgenomen uit het door J.M. Somer geschreven boek "Zij sprongen in de nacht".)

Eensdeels hebben de gedropten inlichtingengroepen georganiseerd, anderdeels, voornamelijk als marconisten, assistentie verleend aan inlichtingengroepen. Een enkele maal werd een "contrôle"-agent uitgezonden, om na te gaan of de verbinding 'inlichtingengroep – B.I.' niet door de Duitsers gepenetreerd was.

Bij de selectie, instructie en uitzending is een juist inzicht getoond en de nodige voorzichtigheid betracht, waaraan zeker niet vreemd is geweest, dat zowel Broekman als Somer, als ook alle andere medewerkers, allen Engeland-vaarders, waaronder L. Pot (militaire spionage), P.R. Gerbrands (verzorging en instructie aspirant-agenten), Mr. Ch.H.J.F. van Houten e.a., zelf gedurende geruime tijd in Neder-

land illegale ervaring hadden opgedaan.

De leiding van het B.I. heeft — volgens eigen latere verklaring — in die tijd de geweldige bezwaren ondervonden van het feit, dat vóór 1940 was nagelaten om ook maar iets voor te bereiden voor een situatie als waar men in Londen voor is komen te staan (geïnstrueerde personen in bezet gebied, documentatie, radio-verbindingen, falsificatiën enz.).

Buitenposten

In verschillende plaatsen in het buitenland werden buitenposten van B.I. gevestigd (Lissabon, Madrid, Stockholm, Bern). Gedeeltelijk bestonden deze reeds vóór de oprichting van B.I.

Lissabon

Deze post stond, reeds ten tijde van de C.I.D. en daarna van het B.I., onder leiding van Mr. Maas Geesteranus. Met hem zijn ernstige moeilijkheden geweest. Buitenlandse Zaken wilde niet met hem samenwerken op grond van zijn uitermate slechte financieel beheer, waarvoor hij zich beriep op de bijzondere eisen van een geheime dienst. Ook B.I. zelf kon hem niet langer in dienst houden. Hij deed leugenachtige mededelingen en schaadde de naam van de Nederlandse dienst tegenover de geallieerden. Maas legde te veel accent op de contra-spionage, terwijl B.I. zich uitsluitend op inlichtingengebied bewoog. Hij is per december 1943 ontslagen.

Mr. C.L.W. Fock,¹⁴¹ daartoe teruggeroepen uit Washington, werd daarna hoofd van het Lissabonse bureau. Onder zijn leiding werd een goede samenwerking verkregen, ook met Buitenlandse Zaken. Toen hij einde 1944 naar Londen werd overgeplaatst, werd de luitenant C.H. van Brink zijn opvolger.

Taken van de post Lissabon:

- a. het onderhouden van verbindingen met bezet Nederland door middel van koeriers (koeriers kwamen soms regelrecht uit Nederland, maar merendeels uit Zwitserland);
- b. het opvangen van Engelandvaarders die via Lissabon reisden;
- c. het voorlopig en voorzover mogelijk testen van deze Engelandvaarders;
- d. verzorging van hun doorzending naar Engeland;
- e. het in Portugal inwinnen van inlichtingen betreffende de oorlogsvoering in Europa in het algemeen;

pag. 393

¹⁴¹ Cornelis Laurens Willem (Cees) Fock, 1905 – 1999

- f. behandeling van alle rapporten, microfoto's en documenten, voor een groot deel uit Zwitserland afkomstig, ten aanzien waarvan verzending — om in Zwitserland niet al te zeer op te vallen — beter via Lissabon kon geschieden.

Madrid

Na het wegnemen van het bovenvermelde wrijvingspunt met Buitenlandse Zaken was het mogelijk, in december 1943, ook in Madrid een buitenpost op te richten. Dit was nodig, omdat vele Engelandvaarders in Spanje strandden, in gevangenen of in kampen terecht kwamen en hulp nodig hadden (zie punt c van taak B.I.). Deze post, geleid door een kapitein Herzberger, heeft slechts korte tijd bestaan.

Stockholm

De verbinding met Stockholm, bekend als de "Zweedse weg" (Dr. J. Oosterhuis in Delfzijl en de consul-generaal A.M. de Jong in Stockholm), bestond al vóór de oprichting van B.I.

pag. 394

Oosterhuis was reeds in 1941 begonnen personen per schip naar Zweden te doen ontkomen. In verband met moeilijkheden betreffende de afvoer van deze Nederlanders uit Zweden naar Engeland, was De Jong in mei 1942 naar Londen gegaan om daar te overleggen. Hij kwam toen in contact met colonel Rabagliatti. Toen deze verzocht inlichtingen te gaan verstrekken, werd overeengekomen, dat alles wat De Jong hem zou zenden, ook zou worden doorgezonden aan de Nederlandse autoriteiten. Rabagliatti heeft zich niet aan deze afspraak gehouden. De Nederlandse regering ontving niets.

In toenemende mate werden later, met behulp van kapiteins van op Zweden varende Nederlandse schepen, behalve personen, ook berichten en illegale bladen naar Stockholm verzonden, vanwaar het materiaal naar Londen werd doorgestuurd (spionage berichten van de groep Pot, later van diens opvolger Siewert de Koe, filmrollen van de Belgische inlichtingengroep "Wim", berichten van de inlichtingengroep "Luctor et Emergo" en van de Ordedienst (O.D.)).

Oosterhuis kreeg later de beschikking over een radio-zender, waarmee echter alleen zeer dringende berichten rechtstreeks naar Engeland werden doorgegeven.

In begin 1943 is De **Jong** opnieuw naar Londen gereisd. Hij kwam toen in contact met Broekman, in diens kwaliteit van Hoofd B.I. De nodige afspraken werden gemaakt, hetgeen gemakkelijker kon, omdat Rabagliatti inmiddels de S.I.S. had verlaten. De samenwerking tussen De **Jong** en Broekman is goed geweest. Het B.I. kreeg nadien de beschikking over de berichten die De **Jong** naar Londen stuurde.

Dat Somer later met de leiding van de B.I. werd belast is door

De Jong niet op prijs gesteld en er onstonden conflicten, die er toe hebben geleid, dat hij (na een bezoek van Somer aan Stockholm in augustus 1943) in september 1943 ontslag heeft genomen als hoofd van het B.I.-kantoor Stockholm. Hij kon zich niet schikken in de B.I.-discipline en wilde zelf zijn beleid bepalen, terwijl Somer de zaak in de (Londense) hand wilde houden.

W.L.Ch. Lindenburg, een ingenieur van de Rijkswaterstaat, die sinds oktober 1942 met Oosterhuis in contact stond en langs deze weg naar Zweden was uitgeweken, werd in september 1943 met de leiding van het Stockholmse bureau belast. Onder hem was daar

■■■■■, Haags inspecteur van politie, voor B.I. werkzaam. In tegenstelling tot De Jong stonden zij wel onder bevel van B.I.

pag. 395

Bijzonderheden over deze 'Zweedse weg' zijn door verraad ter kennis gekomen van de Duitsers.

Zowel de door Oosterhuis ingeschakelde kustvaarder-kapitein Aben als de Nederlandse S.D.-agent Van der Waals hebben over deze route gegevens aan de Duitsers verstrekt.

In juli 1943 werd Oosterhuis, met enkele medewerkers, gearresteerd.

Van der Waals waagde het zelfs, zich op 18 september 1943 te vervoegen op het Stockholmse B.I.-bureau, waar hij zich presenteerde onder het pseudonym "baron Van Lynden", maar een week daarna keerde hij weer naar Nederland terug, "om zijn illegale werk voort te zetten", zoals hij in Stockholm vertelde.

Ten aanzien van Aben werd een valstrik opgesteld, als gevolg waarvan hij, in begin 1944, naar Londen kon worden gelokt, waar hij werd vastgehouden.

Door deze ontdekkingen en mede als gevolg van het tot stilstand komen van de vaart van Nederlandse schepen naar Zweden en de in beslagname van diverse schepen door consul De Jong hield de verbinding Delfzijl-Stockholm praktisch op te bestaan.

Wegens ongeschiktheid voor zijn functie, de op organisatorisch gebied bestaande moeilijkheden tussen Somer en Lindenburg en weigerachtigheid om gegeven orders op te volgen, is Lindenburg in maart 1944 van de leiding ontheven.

Tezelfdertijd werd het vertrek van Lindenburg en ■■■■■ uit Stockholm dringend nodig geoordeeld. Weer een andere, van verraad verdachte Nederlander, zekere Douwes, was in die stand 'geliquideerd', welke daad openlijk was bekend geworden, terwijl hun beider namen in verband met deze 'liquidatie werden genoemd.

■■■■■ werd daar op het B.I.-bureau te werk gesteld.

Zekere ■■■■■ werd daarna belast met de leiding van B.I.-Stockholm. Hij was hoofd tot het einde van de oorlog, al was hij daarvoor niet de meest aangewezen persoon. Door zijn huidskleur

(Indonesiër) viel hij in Stockholm te sterk op.

Zijn werkzaamheden bestonden uit:

- a. ondervragingen ten behoeve van het Ministerie van Justitie (politieke betrouwbaarheid);
- b. zoeken naar mogelijkheden voor een verbinding met Nederland via Noorwegen of Duitsland;
- c. onderhouden van contact met de Engelse dienst.

pag. 396

Het is niet gelukt weer een regelmatige verbinding met Nederland tot stand te brengen.

Via Stockholm werden ook berichten naar Londen doorgegeven, afkomstig uit Genève. Deze berichten werden in Zwitserland als microfoto's verborgen in wetenschappelijke werken, die naar boekhandelaren in Stockholm werden gestuurd.

Bern

Uit een door minister-president Gerbrandy onderhouden verbinding met dr. W.A. Visser 't Hooft¹⁴², secretaris van de Wereldraad van Kerken te Genève, in 1941 ontstaan, groeide een geregelde relatie tussen Nederland en de regering te Londen. Deze verbinding liep, later, niet over het B.I., dat echter wel met het bestaan er van bekend was.

¹⁴² Willem Adolph Visser 't Hooft, 1900 – 1985

Na in Londen gevoerd overleg tussen Visser 't Hooft en A.H.J. Lovink, secretaris-generaal van het departement voor Algemene Oorlogvoering, kreeg een in Zwitserland door Visser 't Hooft te vormen centrum als taak:

- a. verzamelen en verwerken van gegevens over de geestelijke stromingen in Nederland, de geestelijke weerstand tegen het nationaal-socialisme, de strijd op kerkelijk- en schoolgebied, de gedachtewisseling over de grote lijnen van de politieke en maatschappelijke orde na de oorlog, de principiële houding tegenover Duitsland;
- b. het doorzenden, eventueel resumeren van belangrijke boeken en tijdschriften die nog in Nederland verschenen;
- c. het doorgeven naar Nederland van gegevens over de regeringspolitiek, die aan leidende personen inzicht konden geven in de gedachtengang van de regering.

Dit centrum werkte onder leiding en verantwoording van het departement voor Algemene Oorlogvoering. De werkzaamheden lagen

voor een belangrijk deel op het terrein van het na dien opgerichte B.I.

De koeriersverbinding tussen Genève en bezet Nederland, aanvankelijk primitief, is pas midden 1943 goed gaan functioneren door de zorg van J.H. Weidner (Zwitserland-Brussel) en J.G. le Jeune (Brussel-Nederland).

Geleidelijk aan werden ook militaire inlichtingen in Genève ontvangen, waardoor contact ontstond tussen Visser 't Hooft en de militaire attaché te Bern, generaal A.G. van Tricht.

De berichten uit Nederland werden, na ontvangst te Genève, gesorteerd in militaire en niet-militaire gegevens, de eerste voor Van Tricht, de laatste voor Visser 't Hooft. In Genève werden van de voor de Nederlandse regering van belang zijnde inlichtingen microfoto's gemaakt, die — verborgen in voorwerpen — twee of drie exemplaren en langs verschillende wegen naar Engeland werden gezonden, nl.

pag. 397

- a. meegegeven aan Engelandvaarders;
- b. via Franse verbindingen met vliegtuigen uit Frankrijk;
- c. als verdunde microfoto's ingebonden in de kaften van boeken en daarna door een Zwitserse uitgever, via de Deutsche Lufthansa, naar een Stockholmse boekhandel gezonden. Daar werden zij door B.I.-Stockholm afgehaald en naar Engeland doorgezonden.

Van sommige der verkregen inlichtingen werd een verkort uittreksel naar Londen geseind.

De officiële B.I.-verbinding met Zwitserland werd opgebouwd met generaal Van Tricht, die in 1943 werd benoemd als vertegenwoordiger van het B.I. in Zwitserland. Deze benoeming kwam tot stand omdat hoofd B.I. (Somer) van mening was dat Visser 't Hooft, na de oprichting van het B.I., aan hem moest rapporteren. Nadat Somer aan de minister-president had gemeld, dat door de gevolgde werkwijze moeilijkheden met de agenten ontstonden, werd beslist, dat Visser 't Hooft zijn werk zoveel mogelijk in samenwerking met de militaire attaché moest verrichten, welke laatste daarom officieel als vertegenwoordiger B.I. te Bern werd aangesteld. J.C. van Niftrik, die optrad als plaatsvervanger van Van Tricht, stond eveneens in verbinding met Visser 't Hooft. Hij stond in 1941/1942 reeds in contact met de inlichtingen-organisatie die onder leiding van Somer in Nederland werkzaam was.

De verbinding Nederland-Zwitserland-Engeland via Visser 't Hooft (bekend als de A-weg) is oorzaak geweest van onenigheid en verwijdering tussen enkele verzetsorganisaties.

Van Tricht en Van Niftrik hebben van hun kant getracht een tweede weg te organiseren, aangezien zij van mening waren, dat

bij de A-weg de civiele gegevens voorrang moesten hebben, maar toch ook voor militaire informatie snelle verzending geboden was.

De daarop gevormde B-weg is ontstaan uit de verzetsgroep Luctor en Emergo, later genoemd Fiat Voluntas, die reeds in 1942 was begonnen met het overbrengen van personen van Nederland naar Engeland, via Frankrijk en Spanje en met verzending van militaire en politieke berichten. Einde 1943 is een geregelde koeriersdienst Zwitserland-Nederland vice versa opgebouwd, waarna de verbinding via Spanje en Portugal vrijwel niet meer behoefde te worden benut.

pag. 398

Eénmaal per veertien dagen reisde een koerier heen en weer per "Urlauberzug" met vervalste S.D.-papieren. Hij verzorgde in hoofdzaak het vervoer van militaire berichten, in de vorm van microfoto's. Deze lijn heeft gewerkt tot september 1944.

Na de bevrijding van het zuiden van het land is op 20 september 1944 een deel van het B.I. (Pot, [Van Houten](#), Gerbrands) met drie Amerikaanse en drie Engelse officieren naar Eindhoven overgeplaatst.

Fock kreeg de leiding van het overblijvende deel in Londen en bleef daar op de oude wijze doorwerken. De vanuit Engeland vertrokken, in Nederland werkzame agenten bleven hun telegrammen naar Londen sturen.

B.I. Eindhoven ontving de berichten die door de line-crossers werden verstrekt en die welke via het 'binnenlandse net' (telefoonverbindingen van de illegaliteit door de linies heen tussen bevrijd en niet-bevrijd gebied) en door middel van radio werden verkregen. Ook de in Londen ontvangen berichten werden zo snel mogelijk naar Eindhoven doorgegeven.

B.I. Eindhoven organiseerde eveneens het vervoer (door de linies) van personen van en naar nog bezet Nederland, zulks op verzoek van de regering om transport van hen op wier overkomst de regering prijs stelde.

Voor Eindhoven lag het zwaartepunt op het militaire inlichtingen vlak; Londen hield zich speciaal bezig met politieke en economische aangelegenheden.

Einde 1944 rezen er moeilijkheden tussen Somer en Pot, waarop laatstgenoemde op de kortst mogelijke termijn de dienst verliet. Ir. Th. Ph. Tromp werd daarna aangewezen als plaatsvervanger van Somer.

Voor een overzicht van de aantallen ontvangen en verzonden telegrammen van en naar bezet gebied sedert de oprichting van B.I.: zie het bijgevoegde overzicht op blz. 405.

B.I. heeft goed samengewerkt met het Britse M.I. 9¹⁴³, dat ook agenten uitzond naar Nederland, die zich echter uitsluitend bezig hielden met de 'escape-lines' voor ondergedoken geallieerde militairen.

¹⁴³ British Military Intelligence Section 9

Begin 1944 heeft B.I., met machtiging van de Minister van Oorlog, in samenwerking met de Amerikaanse inlichtingen-organisatie (O.S.S.¹⁴⁴), enige in Nederland gedropte agenten naar Duitsland gezonden, om daar inlichtingen in te winnen. Voor dit doel werd ook een viertal agenten in Zuid-Duitsland en in Tirol gearachuteerd.

De samenwerking van de Nederlandse inlichtingendiensten in Engeland met Radio Oranje heeft aanvankelijk, van de zijde van laatstgenoemde, aanleiding gegeven tot critiek. Met het B.I. is de samenwerking geleidelijk zoveel beter geworden, dat B.I. zijn agenten, ten behoeve van Radio Oranje, instrueerde civiele inlichtingen door te geven. De omvang van de illegale pers uit Nederland die bij B.I. werd ontvangen, was ten slotte van dien aard, dat B.I. de behandeling daarvan niet meer kon opvangen en deze taak geheel overdroeg aan de Regerings Voorlichtingsdienst, die voor verdere distributie zorg droeg.

¹⁴⁴ Office of Strategic Services

Koninklijk besluit van 28 November 1942 houdende de instelling van het B.I.

pag. 400

WIJ, WILHELMINA, bij de gratie Gods, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje Nassau, enz., enz., enz.:

Op voordracht van Onze Ministers voor Algemene oorlogvoering van het koninkrijk, van Oorlog, en van Justitie;

Gelet op onze besluiten van 19 Juli 1940, No. 1 en van 14 Augustus 1941, No. 2 en van 5 Februari 1942, No. 1;

Overwegende, dat het noodzakelijk is over te gaan tot reorganisatie van den Inlichtingendienst;

Hebben goedgevonden en verstaan:

Artikel 1

1. Er is een Bureau Inlichtingen onder Onzen Minister van Oorlog.
2. Dit Bureau heeft tot taak het inwinnen, verzamelen en doorgeven ter bevoegde plaatse van alle inlichtingen, welke van belang zijn voor de handhaving van de rust en veiligheid van het Koninkrijk, de oorlogvoering en de daaruit voortvloeiende deelneming aan de geallieerde oorlogvoering alsmede voor de voorbereiding tot het heroveren van Nederlandsch grondgebied en het herstel en behoud van het wettig gezag daarover.
3. Indien voor het verkrijgen van de inlichtingen en samenwerking met overeenkomstige Britse en andere diensten nodig is, geschiedt dit overleg en deze samenwerking uitsluitend door of namens het Hoofd van dit Bureau.
4. De verkregen inlichtingen worden door het Hoofd van het Bureau Inlichtingen doorgegeven aan alle bevoegde instanties op wier verzoek en te wier behoefte deze werden ingewonnen en verzameld. Dit Hoofd zal bij het doorgeven van inlichtingen zorg dragen, dat de geheimhouding van die inlichtingen en van de gebezigde bronnen alsmede de veiligheid der ter verkrijging van de inlichtingen werkzame personen worden gewaarborgd.

Artikel 2

1. Het Hoofd van het Bureau Inlichtingen is uitsluitend verantwoording aan Onzen Minister van Oorlog.

Artikel 3

1. De taak van het Bureau Inlichtingen omvat:

- a. het inwinnen, verzamelen en doorgeven van alle inlichtingen op politiek en economisch terrein, verband houdende met den huidige toestand en de voorbereiding van den terugkeer van de Regeering of het door of namens de Regeering uitgeoefende gezag;
 - b. het verleenen van medewerking tot het inwinnen van inlichtingen op militair terrein verband houdend met huidige en toekomstige acties in de bezette gebieden of acties daarmede samenhangende, zulks op aanwijzing van en in overleg met het hoofd van het Bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer;
 - c. het bevorderen van de evacuatie van krijgsgevangenen, dienstplichtigen en militaire vrijwilligers en vluchtelingen, voorzover deze niet geregeld wordt door den diplomatieken dienst en de organisatie van het Rode Kruis;
 - d. het organiseren en leiden van de uitzending van personen voor het uitvoeren van bijzondere opdrachten of voor het overbrengen van berichten aan personen, lichamen, e.d. in het bezette gebied.
2. De bevoegdheid voor het uitvoeren van de in lid 1 omschreven taak berust uitsluitend bij het hoofd van genoemd bureau; de uitvoering geschiedt overeenkomstig de bij beschikking van Onzen Minister van Oorlog vastgestelde regelen.

pag. 401

Artikel 4

1. Het Hoofd van het Bureau Inlichtingen zal de door Onze Ministers met voorkennis van Onzen Minister van Oorlog gevraagde inlichtingen inwinnen of ter inwinning daarvan bevorderen binnen de hem ten dienste staande mogelijkheden en middelen en zal daarbij zooveel mogelijk rekening houden met de aanwijzingen die door deze Minister worden gegeven omtrent aard, omvang en bron der inlichtingen.
2. De verkregen inlichtingen worden zoo spoedig mogelijk aan deze Ministers verstrekt; het hoofd van het Bureau Inlichtingen heeft daarnaast met voorkennis van Onzen Minister van Oorlog de bevoegdheid de inlichtingen ter beschikking te stellen van andere Ministers, indien hem dit noodig voorkomt en voorzover zijn verantwoordelijkheid dit toelaat en gebiedt.

Artikel 5

1. Indien Onze Ministers in het bezit komen van voor het Bureau Inlichtingen van belang zijnde gegevens en inlichtingen zullen deze onverwijld aan het Hoofd van dit Bureau ter beschikking worden gesteld.

Artikel 6

1. Het Hoofd van het Bureau Inlichtingen is bevoegd namens Onzen Minister van Oorlog alle maatregelen te treffen, die hij noodig acht in het belang van de veiligheid van de onder zijn verantwoordelijkheid met de uitvoering van zijn taak belaste personen, middelen en contacten in de bezette gebieden.

pag. 402

Artikel 7

1. De geldmiddelen, welke ter beschikking van het Hoofd van het Bureau Inlichtingen worden gesteld, worden halfjaarlijks gebracht ten laste van de begroting van het Departement van Oorlog.
2. De wijze van besteding dezer geldmiddelen is geheim.

Artikel 8

1. Het personeel van het Bureau Inlichtingen wordt op voordracht van het Hoofd door Onzen Minister van Oorlog benoemd, geschortst en ontslagen.
2. Onze Minister van Oorlog beschikt met voorrang boven ieder ander over de hier te lande aangekomen of aanwezige personen die bestemd zijn of worden door eenige functies bij het Bureau Inlichtingen voor zoover hun tewerkstelling bij het inwerking treden van dit Besluit nog niet is geregeld.

Artikel 9

1. Het hoofd van het Bureau Inlichtingen wordt op voordracht van Onze Ministers voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk, van Oorlog en van Justitie, door Ons aangewezen.
2. Van de aanwijzing van het hoofd van het Bureau Inlichtingen wordt mededeeling gedaan aan den Eersten Minister van het Vereenigd Koninkrijk en den overeenkomstigen Britschen Diensts.

Artikel 10

1. Dit besluit treedt in werking met ingang van heden.
2. Onze Besluiten van 19 Juli 1940 no. 1 en van 14 Augustus 1941 no. 2 en van 5 Februari 1942 no. 1 worden hierbij ingetrokken.
3. De uitvoering van dit Besluit wordt nader geregeld bij een bij beschikking van Onzen Minister van Oorlog vastgestelde instructie.

Londen, 28 November 1942.

Koninklijk besluit van 28 November 1942 houdende de benoeming van reserve majoor H.G. Broekman als Hoofd van het Bureau Inlichtingen

WIJ, WILHELMINA, bij de gratie Gods, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje Nassau, enz., enz., enz.:

Op voordracht van Onze Minister voor Algemene oorlogvoering van het koninkrijk, van Oorlog, en van Justitie;

Gelet op ons Besluit van November 1942 no.¹⁴⁵

Hebben goedgevonden en verstaan:

Artikel 1

Met de leiding van het Bureau Inlichtingen van het Departement van Oorlog wordt belast de reserve-majoor der Artillerie van het Koninklijk Nederlandsch Leger H.G. Broekman.

Artikel 2

Met de uitvoering van dit Besluit is belast Onze Minister van Oorlog.

Londen, 28 November 1942.

“Zij sprongen in de nacht”

...¹⁴⁶

pag. 403

¹⁴⁵ nummer ontbreekt

¹⁴⁶ Deze sectie staat in de inhoudsopgaven, tekst ontbreekt

BERICHT aan de lezer

VOOR EEN UITGEBREIDER OVERZICHT VAN HET WERK VAN DE GEHEIME
DIENST NA HET UITWIJKEN VAN DE REGERING NAAR ENGELAND IN MEI
1940 RAADPLEGE MEN DE STUDIE "DE GEHEIME DIENST IN OORLOGS-
TIJD" BERUSTENDE BIJ DE AFDELING CENTRALE DOCUMENTATIE.

Hoofdstuk XV

Bureau Nationale Veiligheid

Voorspel

Van enige samenwerking tussen de diverse inlichtingen- en veiligheidsdiensten in het sinds september 1944 bevrijde zuiden van ons land schijnt geen sprake te zijn geweest.

In dat gebied functioneerden toen:

- Bureau Inlichtingen (B.I.), onder leiding van Somer;
- Sectie III A Militair Gezag (de voormalige Politie Buitendienst), onder leiding van Derksema; tot omstreeks maart 1945 gevestigd te Brussel, daarna verplaatst naar Breda;
- de inlichtingen- en veiligheidsdienst van de Stoottroepen¹⁴⁷, onder leiding van J. Gerritsen, chef staf Commando Zuid Stoottroepen; sectie III daarvan verrichtte, onder leiding van zekere Louwes, de contra-spionage;
- de verschillende diensten van de geallieerden.

De dienst van de Stoottroepen werd door de staf van Prins Bernard min om meer als de officiële dienst beschouwd. Tussen deze en de dienst van Derksema bestonden enorme tegenstellingen. De Canadese dienst werkte samen met die van de Stoottroepen. Met wie de Engelse dienst samenwerkte is niet duidelijk; in dit verband worden zowel B.I. als de Stoottroepen en sectie III A M.G.¹⁴⁸ genoemd. In die periode was er op het gebied van het inlichtingenwerk sprake van een chaotische situatie.

Door de Stoottroepen zou toen aan Prins Bernard zijn verzocht de verschillende diensten te doen coördineren. Gerritsen heeft, op verzoek van de Prins, die taak op zich genomen. Van diens hoofdkwartier kreeg hij de opdracht in het bevrijde zuiden en in het inmiddels eveneens bevrijde oosten van het land het veiligheids- en inlichtingenwerk te coördineren en dit werk verder ter hand te nemen. Van de

pag. 409

¹⁴⁷ voluit: Regiment Stoottroepen Prins Bernhard

¹⁴⁸ Militair Gezag

Minister van Oorlog J. de Quay¹⁴⁹ kreeg hij daartoe een schriftelijke opdracht.

Na de bevrijding van het overige deel van het land kwamen uit de illegaliteit nog veel meer diensten naar boven die zich met dit soort werk hadden bezig gehouden en nog bezig hielden, hetgeen eens te meer de noodzakelijkheid demonstreerde van de instituering van een landelijk veiligheidsorgaan.

Ook van de zijde van de geallieerden werd aangedrongen op de formering van één landelijke dienst. De Field Security Sections kregen van zóveel zijden, officiële zowel as officieuze, en van de diverse groepen ex-illegale werkers, verzoeken en aanbod tot samenwerking, dat hierin geen enkele lijn te onderkennen viel.

Met de oprichting van een landelijke dienst was te meer spoed geboden, omdat van geallieerde zijde was medegedeeld, dat men zich per 15 juli 1945 van dit werk zou terugtrekken. Waarborgen werden geeist dat Nederlandse organen dit werk zouden kunnen overnemen.

Naast de zorg voor de beveiliging zou het nieuwe instituut in het bijzonder moeten optreden tegen achtergebleven agenten, spionnen en dergelijke voor de Duitsers werkzaam geweest zijnde of nog werkzame lieden. Deze taken waren tot dan toe geheel vervuld door de Britse en Canadese Field Security Sections.

Voor de bespreking van deze zaken werd een bijeenkomst belegd in Hotel 'Des Indes' te Den Haag, waar aanwezig waren:

Minister-President Gerbrandy,
 Minister van Oorlog De Quay,
 Chef Staf Militair Gezag generaal Mr. H.J. Kruls¹⁵⁰,
 Secretaris-generaal Ministerie van Justitie Mr. J.R.M. van Angeren,
 Hoofd Bureau Inlichtingen Somer,
 Plaatsvervangend hoof Bureau Inlichtingen Fock,
 Hoofd Sectie III A Militair Gezag Derksema.

Laatstgenoemde was aanwezig in zijn kwaliteit van hoofd van het apparaat (sectie III A M.G.) dat eigenlijk de genoemde werkzaamheden zou moeten verrichten. Daartoe was deze sectie echter onvoldoende geoutilleerd, terwijl bovendien Derksema daarvoor niet de geschikte figuur geacht werd. Derksema had trouwens reeds vóór het houden van deze bijeenkomst zijn ontslag aangevraagd, omdat er verschil van mening bestond over de verdere opzet van zijn sectie. Hij was het niet eens met het voornemen illegale, op dit terrein werkzaam geweest zijnde groepen in de sectie op te nemen.

Ook Gerritsen werd voor de leiding van dit landelijke apparaat ongeschikt geoordeeld.

¹⁴⁹ Jan Eduard de Quay, 1901 – 1985

¹⁵⁰ Hendrik Johan Kruls, 1902 – 1975

Ter vergadering werd besloten Mr. L. Einthoven¹⁵¹ te polsen, of hij bereid zou zijn deze taak op zich te nemen. Hij zou daartoe sectie III A M.G. van Derksema moeten overnemen. Op herhaalde aandrang van minister De Quay heeft Mr. Einthoven, na veel weerstand, zich tenslotte daartoe bereid verklaard.

¹⁵¹ Louis Einthoven, 1896 – 1979

Oprichting

Op 29 mei 1945 is daarop, bij besluit van de Chef Staf, opgericht het Bureau Nationale Veiligheid,

pag. 411

“hebbende tot taak met uitsluiting van alle andere instanties alle werkzaamheden te verrichten de in- en uitwendige veiligheid van den Staat betreffende en daarover contacten op te nemen en te onderhouden met de Geallieerden.”

De leiding van het bureau werd, met ingang van 29 mei 1945, opgedragen aan

“den tijdelijk benoemden Reserve-Kolonel voor Algemeenen dienst, Mr. Louis Einthoven, geboren op 30 Maart te Soerabaia”.

Eveneens per 29 mei 1945 werd sectie III A van het Militair Gezag (dienst Derksema) opgeheven.

Met Minister De Quay en (mogelijk afzonderlijk) met de Chef Staf is overlegd over de allereerste opzet en over de bezetting van het nieuwe bureau. Mr. Einthoven noemde daarbij de twee mogelijkheden waaruit gekozen diende te worden, t.w.

- a. het uit de verschillende bestaande organisaties en zo mogelijk uit de politiekorpsen aantrekken van enkele daartoe bekwame lieden; dus een beperkte bezetting.
- b. alle bestaande diensten tot zich trekken en daaruit geleidelijk selecteren, om te komen tot een meer beperkte organisatie.

Aan de methode sub a. waren verschillende bezwaren verbonden. Het apparaat zou veel te klein zijn om per 15 juli 1945 de verantwoording voor de opgelegde taak, onder de door de geallieerden vereiste garanties te kunnen dragen.

Het niet toepassen van de sub b. genoemde methode zou betekenen, dat groepen en diensten die niet zouden worden ingeschakeld, zouden kunnen weigeren — gezien de in dit tijdsbestek door velen gehuldigde opvattingen — de gedurende de illegale periode te hunner beschikking gekomen gegevens af te staan aan het B.N.V.

Doelbewust is, met instemming van Minister De Quay en Chef Staf Mr. Kruls, gekozen voor de methode sub b., om alle activiteit in wettige banen te kanaliseren. Overbodig, onbekwaam en onbetrouwbaar personeel zou dan geleidelijk aan kunnen worden afgestoten.

Onder meer zijn de gehele sectie III A M.G., de gehele groep Sanders (Centrale Inlichtingendienst (C.I.D.)) en de groep Gerritsen overgegaan naar het B.N.V.

Huisvesting

De dienst werd de eerste maanden van zijn bestaan gehuisvest in het "Grand Hotel" te Scheveningen (per 1 oktober 1945 verlaten, omdat dit pand in de staat waarin het door de Duitsers was achtergelaten niet verwarmd kon worden), daarna in de panden Badhuisweg 58 (Huize "Royal"), 25, 27, 29, 77, 79 en 81 en Brusselse laan 4.

Een kleine afdeling (afdeling B — extremisme) vond elders in de stad onderdak, nl. in één der panden van de Haagse politie aan het Alexanderveld, later op het adres Javastraat 68.

Taak

De werkzaamheden van het B.N.V. omvatten:

- a. opruiming van alle restanten van de Duitse spionage-, sabotage- en propaganda-organisaties, waarbij zowel Duitsers als Nederlanders betrokken waren; tot 15 juli 1945 in samenwerking met de geallieerde Field Security Sections, na die datum zelfstandig, zowel in binnen- als in buitenland;
- b. de zorg voor de betrouwbaarheid van het leger (het testen van militairen bestemd voor de dienst over zee);
- c. betrouwbaarheidsonderzoeken van alle naar het buitenland reizende personen en het afgeven van 'exit-permits';
- d. voorlichting van de Overheid omtrent mogelijke gevaren voor revolutionaire woelingen en activiteit van extremistische groepelingen;
- e. betrouwbaarheids-onderzoeken ten behoeve van geallieerde instanties.

Met de oprichting op 29 mei 1945 nam het B.N.V. de arrestanten van de diverse Field Security Sections over (Door H.B.N.V.¹⁵² werd hiervoor een aantal van 1500 genoemd.). Via de buitenlandse B.N.V.-kantoren, ook wel van de geallieerden, werden de in het buitenland verblijvende Nederlanders, na hun overbrenging naar Nederland, van wie werd vermoed dat zij politiek delinquent waren, overgenomen. Tijdens hun verblijf in de kampen in Nederland werd nagegaan of zij van belang waren voor het B.N.V., dan wel overgegeven konden worden aan de Politieke Opsporingsdiensten.

¹⁵² Hoofd B.N.V.

Structuur 1945

pag. 413

In augustus 1945, toen de interne organisatie min of meer geconsolideerd was, kende het B.N.V.-Hoofdkantoor de volgende afdelingen, c.q. bureaux:

Kabinet (J. Gerritsen, Mr. J.A. Fruin, Mr. Dr. J. Hazenberg)

Algemeen secretariaat (Gerritsen)

Extremisme (Crabbendam)

Opsporingsdienst (Sanders)

Documentatie

Verhoor

Personeelszaken

Paspoorten

Comptabiliteit

Vervoer

Administratie

Pers

Afwikkeling Stoottroepen

Algemeen Inlichtingenbureau

Inwendige dienst en bewaking

Technische dienst

Voeding.

Naast het hoofdkantoor in Scheveningen beschikte het B.N.V. over provinciale kantoren te

Amsterdam

Haarlem

Den Haag

Rotterdam

Arnhem

Maastricht

Eindhoven

Assen

Utrecht

Leeuwarden

Groningen

Zeeland

Breda

Enschede

foto [REDACTED]

Een havenbeveiligingsdienst te Rotterdam,
kantoren in het buitenland te:
Brussel, Rue Gachard 58, [REDACTED]
Parijs, [REDACTED]
Hamburg.

Onder verantwoordelijkheid van het B.N.V. werkte in Duitsland o.a. de Netherlands C.I.-mission to BADR (British Army on the Rhine), standplaats Bad Salzuflen, [REDACTED]

pag. 414

Volgens verklaring Hoofd B.N.V. zouden er ook B.N.V.-kantoren gevestigd zijn geweest in Straatsburg en in Oostenrijk (Parlementaire Enquête Commissie, deel 4 C II, blz. 1992). In de archiefstukken van de dienst is daarvoor geen aanwijzing gevonden.

Chronologisch overzicht

29.5.1945 Beschikking Chef Staf No. 979. Oprichting Bureau voor Nationale Veiligheid, hebbende tot taak, met uitsluiting van alle andere instanties, alle werkzaamheden te verrichten de in- en uitwendige veiligheid van de Staat betreffende; Benoeming tot Hoofd van dit bureau Mr. L. Einthoven.

(zie Blz. 420)

4.6.1945 Beschikking Chef Staf No. 993. Machtiging aan Hoofd B.N.V. bijstand te vereisen van de politie en deze bevelen te geven.

(zie blz. 421)

4.6.1945 Beschikking Chef Staf No. 993. Machtiging aan Hoofd B.N.V. tot het verlenen van aanstellingen tot onbezoldigd rijksveldwachter.

(zie blz. 422)

5.6.1945 Schriftelijke mededeling van Chef Staf aan alle militaire commissarissen van de oprichting van Bureau Nationale Veiligheid, de benoeming van Mr. L. Einthoven als Hoofd daarvan en opdracht aan militairen tot het geven van medewerking aan dit bureau.

(zie blz. 423)

16.6.1945 Koninklijk Besluit No. 43. Bekrachtiging beschikkingen Chef Staf No. 978 en No. 979 vorengenoemd.

pag. 415

(zie blz. 424)

21.6.1945 Brief van Hoofd B.N.V. aan Generaal Clark (. ? .) met verzoek aan alle daarvoor in aanmerking komende militaire instanties mededeling te doen over de oprichting van het B.N.V., met verzoek om bevestiging, dat dit bureau erkend als de enige Nederlandse dienst ter behartiging van de in- en uitwendige veiligheid van de Staat.

28.6.1945 Hoofd B.N.V. zendt Chef Staf een concept-brief, bestemd voor het Ministerie van Justitie, betreffende de werkzaamheden ter zake van het volgen van politieke stromingen die revolutionaire bewegingen zouden kunnen veroorzaken, zoals die vóór de oorlog werden verricht door G.S.III, in samenwerking met de plaatselijke politie. Voorgesteld wordt, de politiechefs op te dragen wederom inlichtingendiensten op te richten en samen te werken met de daarvoor bestaande afdeling van het B.N.V.

14.7.1945 Brief van Chef Staf aan Minister van Justitie waarin hij het door Hoofd B.N.V. bij brief van 28 juni 1945 gedane verzoek wordt doorgegeven.

(zie blz. 425)

(Uit latere correspondentie blijkt dat hierop door Justitie op 24 november 1945 nog geen antwoord was gegeven.)

15.7.1945 Per 15 juli 1945 zouden de Field Security Sections en de C.I.-staf van het Eerste Canadese leger ophouden in ons land te werken. Per brief van . . . juni 1945 verzocht Hoofd B.N.V. aan de Canadese legerleiding enkele onderdelen ook na 15 juli 1945 hun werkzaamheden te doen voortzetten, ter assistentie van het B.N.V. en voor het overnemen van de C.I.-taken door het B.N.V.

10.8.1945 Beschikking Chef Staf No. 1201. Machtiging aan Hoofd B.N.V. onverwijld overgave te verlangen van politie en Politiek Opsporingsdiensten (P.O.D.'s) van dossiers en bescheiden, alsmede ter beschikking stelling van aangehouden of in bewaring gestelde personen, zonder verplichting die verzoeken te motiveren.

(zie blz. 426)

27.8.1945 Brief van Chef Staf (onbekend aan wie gericht, maar kennelijk bestemd voor algemeen gebruik) meldt opnieuw de inrichting van het B.N.V. en geeft een uiteenzetting over het ontstaan, de werkzaamheden en de bevoegdheden van het bureau.

(zie blz. 427/429)

22.10.1945 Hoofd B.N.V. zendt een nota aan Minister President, waarin uitvoerig worden omschreven de aanleiding tot de oprichting van het B.N.V., de diverse taken en de personeelsbezetting.

(zie blz. 430/433)

23.11.1945 Beschikking Chef Staf (ongenummerd). Benoeming Hoofd B.N.V. tot Militair Commissaris, met toekenning bevoegdheid to:

- in dienst nemen van personeel;
- recht van aanhouding, onderzoeking en ophouding gedurende 24 uur;
- recht van binnentreding en huiszoeking;
- recht tot geven van bevelen aan politie.

(zie blz. 435)

4.12.1945 Brief van Chef Staf aan alle hoofden van Politieke Opsporingsdiensten en alle commandanten van Bewarings- en Verblijfskampen over taak en bevoegdheden van het B.N.V., zulks ter wegneming van gebleken misverstanden.

(zie blz. 436)

1.1.1946 Besluit Ministerraad.

Per 1 maart 1946 zal het B.N.V. in liquidatie gaan. Vanaf die datum zal het bureau ressorteren onder het Ministerie van Algemene Oorlogvoering (het latere Ministerie van Algemene Zaken).

1.1.1946 Per 1 januari 1946 moeten alle niet-spionage-zaken door het B.N.V. zijn overgedragen aan de Politieke Opsporingsdiensten.

15.1.1946 De afdeling 'Paspoorten' van het B.N.V. wordt opgeheven.

pag. 417

25.1.1946 Koninklijk Besluit No. 14.

Bekrachtiging Beschikking Chef Staf van 23 november 1945, tot benoeming Hoofd B.N.V. als Militair Commissaris en van de hem daarbij toegekende bevoegdheden.

(zie blz. 437/438)

26.2.1946 Minister President geeft schriftelijk toestemming dat in Nederland een Amerikaans officier wordt geplaatst, die zich met het B.N.V. kan verstaan

“over vraagstukken van veiligheid en contra-spionage die tegelijkertijd voor de Verenigde Staten en Nederland van belang zouden zijn”,

zoals dit ten aanzien van Engeland reeds het geval is.

27.2.1946 Minister President schrijft aan Minister van Justitie, dat door het vervallen van de Bijzondere Staat van Beleg per 4 maart

1946 en door de invoering van het Koninklijk Besluit van 19 november 1945, Staatsblad No. 280, per 1 maart 1946 de aan zestien personeelsleden van het B.N.V. verleende bevoegdheid tot het geven van bevelen van bewaring is komen te vervallen.

Verzocht wordt veertien met name genoemde ambtenaren van het B.N.V. te benoemen tot Officier-Fiscaal, zodat zij gerechtigd zijn, in verband met de in- en uitwendige veiligheid van de Staat, personen aan te houden (niet langer dan 24 uur) en in bewaring te stellen (voor ten hoogste 14 dagen).

1.3.1946 Afdeling C van het B.N.V. (taak: testen van militairen bestemd voor dienst over zee) wordt opgeheven.

7.3.1946 Na enig verzet van de zijde van de Directeur-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging tegen de benoeming tot Officier-Fiscaal van B.N.V.-personeel, geeft Minister President, bij schrijven van 7 maart 1946 "opdracht" de gewenste benoemingen zo spoedig mogelijk tot stand te doen komen.

3.6.1946 Minister President schrijft aan Hoofd B.N.V., dat een versnelde liquidatie van het B.N.V. noodzakelijk is. Van 1 augustus 1946 af zal het B.N.V.¹⁵³

¹⁵³ zin breekt af

Meerdere pagina's met kopieën van de hierboven genoemde beschikkingen, deels met XXXXXXXXXX

pag. 419 - 437

Structuur 1946

In augustus 1946 omvatte het B.N.V. de volgende afdelingen:

pag. 438

1. Kabinet
2. Afdeling A (Algemene Zaken)
3. Afdeling B (Extremisme)
4. C.I. mission bezet Duits gebied
5. Opsporingsdienst
6. Documentatiedienst.

Afdeling A, hoofd J.A. van Arkel, bestond uit:

Secretariaat (inwendige dienst, magazijn, huisvesting)

Personeelszaken

Comptabiliteit

Intendance

Fotografie

Telefoon

Radiodienst

Interne controle

Vervoer

Wacht

De Opsporingsdienst, hoofd E. van de Noordaa, bestond uit:

I. *Inspectie I* alle zaken S.D. betreffende spionage, Abwehr I

Inspectie II Marine-Abwehr (I, II, III), sabotage Abwehr II, alle vóóroologse spionage

Inspectie III S.D.-contra-spionage, Abwehr III

Inspectie IV alle spionage-zaken die niet vallen onder inspectie I, II, of III, bijhouden blacklist, verwerking statistische gegevens, regeling weekdienst, toezicht op de bodes.

II. Afdeling Arrestanten (registratie, afvoer, vermogensbeheer, bewijzen toelating kampen enz.)

III. Administratie, bestaande uit:

Agenda

Cartotheek + archief losse stukken

Dossiers

C.I. documentatie

Typekamer

Vertaalkamer

De Documentatiedienst, hoofd¹⁵⁴, bestond uit:

¹⁵⁴ met de hand bijgeschreven: Mulder

Cartotheek

Dossiervorming

Archief

Correspondentie

Agenda

Centraal Bevolkingsregister

Inlichtingenbureau (security slips)

Personeelsbezetting

pag. 440

De totale sterkte van het B.N.V.-personeel bedroeg per

1 november	1945	1356	personen	
1 januari	1946	1212	"	
1 maart	1946	978	"	
1 april	1946	911	"	
1 mei	1946	788	"	
1 juni	1946	619	"	
1 augustus	1946	386	"	zie specificatie
1 september	1946	358	"	" "
1 november	1946	341	"	
1 december	1946	40	") Mededeling Minister
15 december	1946	15	") President in Tweede Kamer

Specificatie personeelssterkte per

	1.8.1946	1.9.1946
Kabinet	23	23
Afdeling A	86	82
Bureau B	31	31
Opsporingsdienst	79	74
Documentatie	97	97
Personeelsrecherche	6	5
Radiodienst	18	p.m.
Blauwkapel	14	14
Duitsland	18	17
Niet bij een afdeling ingedeeld	<u>11</u>	<u>11</u>
	<u>386</u>	<u>358</u>

(aldus overgenomen uit een B.N.V.-verslag. Opgemerkt dient, dat de tellingen niet kloppen. De totalen zijn resp. 383 en 254. Er kon niet worden nagegaan welke aantallen onjuist zijn vermeld.)

Specificatie personeelssterkte Afdeling A per 29 maart 1946

A. Normale hulpverlening

Algemeen secretariaat	18
Algemene Zaken	25
Comptabiliteit	17
Personeelszaken	10
Transport	<u>84</u>
Totaal	154

B. Bijzondere hulpverlening

Algemene Zaken (wachtdetachement)	40	
Intendance	5	
Technische dienst	11	
Radiodienst	<u>20</u>	
Totaal		76

C. Algemene hulp

Algemene buitendienst	18	
Opleiding	<u>6</u>	
Totaal		<u>24</u>
		Totaal 254

Per 1 januari 1946 bedroegen de aantallen voor de groepen A, B en C respectievelijk 224, 115 en 18.

pag. 441

Specificatie personeelssterkte Opsporingsdienst per 1 april 1946

Hoofd	1	
Secretariaat	9	
Recherche	48	
Casework	21	
Administratie	39	
Typekamer	11	
Vertaalkamer	5	
Technische dienst	26	
Buitendiensten		
Groningen	11	
Friesland	2	
Drente	2	
Overijssel	10	
Gelderland	7	
Utrecht	11	
Zuid Holland	15	
Rotterdam	10	
Zeeland	4	
Noord Brabant	14	
Vught	23	
Harskamp	9	
Limburg	10	
Fort Blauwkapel	10	
Fort Honswijk	<u>7</u>	
Totaal		<u><u>306</u></u>

Enkele gegevens betreffende het hoofd van de afdeling Opsporingsdienst

pag. 442

SANDERS

Willem Evert,

geboren 9 augustus 1908 te Arnhem.

Was vóór 1940 inspecteur van politie te Enschede. Moest in 1942 onderduiken. Werd in 1943 leider van een illegale verzetsgroep C.I.D. (Centrale Inlichtingen Dienst), die zich na de invasie in Normandië ook met het verzamelen van militaire inlichtingen bezich hield. Voor het uit den lande doorgeven van inlichtingen naar de Centrale in Amsterdam werd clandestien gebruik gemaakt van het telefoonnet. De mogelijkheden hiertoe waren geschapen door twee medewerkende ambtenaren van de P.T.T. Via een andere verzetsorganisatie werden de verzamelde inlichtingen doorgegeven naar Engeland.

In mei 1945 werd Sanders door kolonel Einthoven uitgenodigd hoofd te worden van de afdeling Opsporingsdienst van het B.N.V. De verhouding Sanders-Kolonel Einthoven verslechterde spoedig. Sanders had afwijkende opvattingen over de behandeling van Duitse spionage-gevallen en was ten slotte van mening, dat de leiding bij kolonel Einthoven niet in de juiste handen was.

Per 1 augustus 1946 werd Sanders ontslag aangezegd.

Daarna bleek dat Sanders een groot aantal (duplicaat-) B.N.V.-dossiers had meegenomen, die hij liet foto-copiëren. De dossiers bood hij aan de Minister President aan. Bij een bezoek aan deze, ter overhandiging van een deel der dossiers, op 2 september 1946, werd hij op het Kabinet van de Minister President gearresteerd.

Na onderzoek door de Justitie werden onvoldoende gronden voor een strafvervolging aanwezig geoordeeld.

Sanders had het voornemen een nieuwe inlichtingendienst te formeren, onder Justitie, en had daarover reeds met twee personen wier namen hij niet wenste te noemen ██████ besprekingen gevoerd. De gemaakte foto-copiën zouden in deze nieuwe dienst worden ingebracht.

In 1949 richtte Sanders het "Eerste Nederlandse Instituut voor sociologisch en criminologisch onderzoek" te Amsterdam op, in samenwerking met de criminoloog ██████ (zie hoofdstuk XIV).

*Enkele meningen over het B.N.V. uit het Parlement uit de jaren 1946
– 1948*

(De latere C.V.D. kwam daarbij eveneens ter sprake; het daarover
gesprokene was niet los te maken van de opinies over het B.N.V.)

pag. 443

Voorlopig Verslag over het Ite hoofdstuk van de Rijksbegrotingen
over de dienstjaren 1946 en 1947.

Het is de commissie niet duidelijk of de taak van het B.N.V., zo niet
geheel, dan toch voor een belangrijk deel, wordt overgenomen door de
C.V.D. Verzocht wordt, een uiteenzetting te geven over doel en werk-
wijze van de C.V.D. Wat is het nut van een zo groot opgezette dienst,
die bijna een miljoen per jaar zal kosten? Vrees bestaat voor ontwikke-
ling tot een geheime politie. Waarom moet de dienst resorteren onder
de Minister-President? Waarom niet onder Justitie?

De commissie wenst een uitvoerige uiteenzetting over het geval San-
ders, die B.N.V.-stukken onder zijn persoonlijke berusting had en
daarvan copiën zou hebben doen maken. Deed hij dit in overleg met
Justitie?

Memorie van Antwoord inzake Rijksbegrotingen 1946 en 1947, aange-
boden bij brief van 27 november 1946.

En door de Minister-President samen te stellen commissie zal onder-
zoek doen naar de vraag of het gewenst is de C.V.D. elders dan bij de
Minister-President onder te brengen.

Het geval Sanders heeft geleid tot een onderzoek door justitie. Mede
op verzoek van Hoofd B.N.V. is een commissie ingesteld, om objectief
onderzoek te doen naar het beleid bij het B.N.V. en de rol van Sanders
daarin.

Voorlopig Verslag van de Commissie van Rapporteurs uit de Eerste
Kamer, zittingsjaar 1946–1947.

De commissie is er niet gerust op, dat met de opheffing van het B.N.V.

“ook een einde was gekomen aan de h.i. ongewenste verzameling
van allerlei gegevens over landgenoten die nu eenmaal de
sympathie van onze moderne inquisiteurs hebben verbeurd”.

Het wordt raadzaam geacht, dat de nieuwe dienst zal resorteren onder
Justitie, hetgeen

pag. 444

“zekere waarborg zou bieden dat de nieuwe instelling de hechte
grondslag van het recht niet zou prijsgeven”.

Vergadering Tweede Kamer van 19 november 1946, ter vaststelling
hoofdstuk IV (Justitie) Rijksbegrotingen 1946 en 1947.

B.J. Stokvis zegt, naar aanleiding van een door Sanders verspreide,
uitgebreide nota, o.m.

“Wanneer van de feiten en omstandigheden in dit gedocumenteerde rapport slechts een tiende gedeelte waar zou blijken, dan zouden desondanks met betrekking tot het Bureau Nationale Veiligheid toestanden zijn vastgesteld, dermate onrustbarend, dat de Volksvertegenwoordiging daaraan niet met stilzwijgen mag voorbijgaan. Belangrijk is hier niet alleen de vraag in hoeverre de interne organisatie van dezen dienst moest falen, door gemis aan technische bekwaamheid en vakkennis van de daarbij betrokken ambtenaren, door slordigheid, kliekgeest, intrige, door oneerlijkheid en kortzichtigheid, door het inschakelen van internationaal beruchte spionnen, die men onvoldoende onder controle had.”

Hij bepleit onderbrenging bij Justitie, ook om technische redenen, want spionage is misdrijf.

Vergadering Tweede Kamer van 3 december 1946, ter vaststelling hoofdstuk II (o.a. Kabinet Minister-President) Rijksbegroting 1947.

Minister-President Dr. L.J.M. Beel¹⁵⁵ zegt, dat met betrekking tot gedragingen van Sanders een justitieel onderzoek lopende is. Minister-President heeft, meder naar aanleiding van de door Sanders verspreide nota, een commissie in het leven geroepen. Tot het instellen er van is mede overgegaan op aandringen van het Hoofd B.N.V.

¹⁵⁵ Louis Joseph Maria Beel, 1902 – 1977

Taak van de commissie zal zijn:

1. onderzoeken in hoeverre de kritiek op het beleid van het Bureau Nationale Veiligheid gerechtvaardigd is, waarbij aandacht is te schenken aan de vraag, welke rol de heer Sanders bij deze dienst heeft vervuld;
2. onderzoeken, onder welk departement de C.V.D., gelet op het daaraan ten grondslag liggende doel, dient te ressorteren en desgewenst omtrent daarmede samenhangende onderwerpen voorstellen te doen.

pag. 445

Samenstelling commissie:

Mr. Dr. J. Wijnveldt¹⁵⁶, advocaat-generaal bij de Hoge Raad, voorzitter,
Mr. A. Reinalde, burgemeester van Haarlem, lid,
H.F.M. Baron van Voorst tot Voorst, lid Eerste Kamer, lid.
Als secretaris zal optreden Mr. A.B. Somers, griffier Hoge Raad.

¹⁵⁶ Jan Wijnveldt, 1884 – 1949

De Minister-President is bereid het uitgebrachte rapport te zijner tijd bij de Kamer ter visie te leggen.

Voorlopig Verslag Tweede Kamer ter vaststelling hoofdstuk IIA Rijksbegrotingen 1947 en 1948.

Het schijnt dat de zaak Sanders is geseponneerd. Van diefstal van stukken zou niet zijn gebleken. Wie deed dan deze lichtvaardige beschuldigingen? Dient Sanders geen eerherstel verschaft te worden?

Tot welke conclusies kwam de Rijksaccountantsdienst bij zijn onderzoek naar het financieel beleid bij het B.N.V.? Als dit inderdaad een

zo verwarde zaak is geweest, voldoet de leiding van deze dienst wel aan de te stellen eisen ?

Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer, ter vaststelling hoofdstuk IIA Rijksbegrotingen 1947 en 1948.

De Minister-President Dr. L.J.M. Beel bericht de Kamer:

“Wat betreft het rapport van de commissie Wijnveldt deelt ondergetekende mede, dat dit rapport kort geleden gereed is gekomen en dat de Regering overweegt, in hoeverre het mogelijk zal zijn hieruit gedeelten te publiceren.

Hoewel het juist is, dat de door Justitie onderzochte zaak van de heer Sanders geseponeerd is, kan worden medegedeeld, dat er op grond van het rapport van de commissie Wijnveldt geen enkele reden is om de heer Sanders eerherstel te verschaffen, ook al daarom niet, omdat niet wordt ingezien, dat een schending van betrokkene's eer heeft plaats gehad.

... is er zeker geen reden om enige bijzondere stappen ten aanzien van de heer W.E. Sanders te doen, aangezien de commissie Wijnveldt unaniem de handelingen van de heer Sanders op zeer ernstige wijze heeft afgekeurd, zij het dan ook, dat deze wellicht geen strafrechtelijke consequenties kunnen hebben. Het komt ondergetekende voor, dat, indien van eerherstel sprake zou moeten zijn, hiervoor in de eerste plaats mr. L. Einthoven in aanmerking komt, die in verschillende perspublicaties ernstig is aangevallen.”

pag. 446

Uit de conclusie der commissie Wijnveldt brengt de Minister-President ter kennis van de Kamer:

“Met erkenning en waardering voor de grote werkkraft, eer en goede trouw door mr. Einthoven betoond, is aan de commissie gebleken, dat hij beleidsfouten heeft gemaakt, welke in het rapport omschreven zijn en mede oorzaak werden van de ineenstorting van het B.N.V.

Zoals werd uiteengezet zijn deze mede te wijten aan de chaos, welke hij aantrof bij de aanvaarding van zijn ambt, en de tegenwerking, welke hij van vele zijden ondervond, terwijl zijn persoonlijke eigenschappen hem niet de kracht gaven deze moeilijkheden te overwinnen.

De wijze, waarop de critiek is uitgeoefend op hem en op het B.N.V., acht de commissie echter in hoge mate afkeurenswaardig. Zij is geschied in onbehoorlijke vorm en gegrond op geruchten, welke, zoals het daarmee veelal gaat, uit troebele bronnen voortkwamen, steeds groter omvang aannamen en dikwijls berustten op ongecontroleerde verhalen van personen, die mr. Einthoven om verschillende redenen slecht gezind waren.

Naar het oordeel der commissie heeft mr. Einthoven aan de grofste laster blootgestaan. Voor een groot gedeelte moet de oorsprong daarvan in hoofdzaak gezocht worden in de houding van vele leden van het personeel van het B.N.V., die zelfstandig

wilden optreden en niet de minste geneigdheid vertoonden zich te onderwerpen van de bevelen van hun chef, mr. L. Einthoven.

.....
.....

De drijvende kracht bij dit gebrek aan samenwerking was de heer W.E. Sanders, die, doordien hij zijn plaats niet kende, zeer spoedig na de oprichting van het B.N.V. een zeer voorname factor is geworden, dat mr. Einthoven het doel van het B.N.V. onvoldoende kon verwezenlijken.”

pag. 447

Vergadering Tweede Kamer van 28 september 1948, ter vaststelling hoofdstuk IIA (Department Algemene Zaken) Rijksbegroting 1948.

Minister-President W. Drees deelt de Kamer mede, dat het rapport van de commissie Wijnveldt niet voor publicatie in aanmerking komt. Ook voor overlegging aan de Kamer is het rapport, in zijn geheel, niet geschikt. Wat in the Memorie van Antwoord staat is verreweg het grootste gedeelte van wat de commissie zelf onder ‘conclusies’ stelt.

Een commissie onder voorzitterschap van Dr. J.M. Prinsen¹⁵⁷ onderzoekt hoe de werking, de leiding en de opzet van het C.V.D. zal moeten zijn.

¹⁵⁷ Marinus Jacobus Prinsen, 1899 – 1971

Agitatie Ministerie van Justitie tegen het B.N.V. en de C.V.D.

(met verdere informatie over het geval Sanders)

Ministerie van Justitie

Meer dan één aanwijzing duidt er op, dat het Ministerie van Justitie er weinig mee ingenomen was, dat er een Bureau Nationale Veiligheid bestond. Aan de werkzaamheden van het B.N.V. werd door Justitie zo min mogelijk medewerking verleend, om niet te spreken van verkapte tegenwerking, zoals o.a. door het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging werd gepresenteerd.

Als voorbeeld hiervan diene het volgende:

Toen met het vervallen van de Bijzondere Staat van Beleg per 4 maart 1946 de aan zestien personeelsleden van het B.N.V. verleende bevoegdheid tot het geven van bevelen van bewaring van personen kwam te vervallen, wenste Hoofd B.N.V., dat veertien personeelsleden van het B.N.V. zouden worden benoemd tot officier-fiscaal, zodat zij gerechtigd zouden zijn, in verband met de in- en uitwendige veiligheid van de staat, personen aan te houden, op te houden en in bewaring te stellen (voor ten hoogste veertien dagen).

Bij schrijven van 27 februari 1946 werd dit verzoek door de Minister-President aan het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging doorgegeven.

pag. 448

In zijn hierover gevoerde correspondentie hield [Mr. Ter Veer](#) Hoofd Bijzondere Rechtspleging, deze zaak slepende, daarbij diverse, weinig

steekhoudende bezwaren aanvoerende, totdat de Minister-president, bij schrijven van 7 maart 1946, "thans zo snel mogelijk tot stand te brengen".

Het Ministerie van Justitie, en speciaal de secretaris-generaal Mr. J.R.M. van Angeren, was er kennelijk op uit, de nieuw te formeren veiligheidsdienst onder dit departement te brengen. Van Angeren werd daarbij trouw ter zijde gestaan door Mr. J.P.G. Goossen, die belast was met de dagelijkse leiding van de Politie Buitendiensten.

In het kader van deze agitatie past ook het besprokene op een vergadering op het Departement van Justitie in Londen op 19 oktober 1945.

(De betrouwbaarheid van het daarover gerapporteerde kan niet worden beoordeeld. De heer Pot vernam ondershands van twee deelnemers (B.I.-personeelsleden) enke bijzonderheden.)

Ter vergadering zou Mr. Van Angeren hebben medegedeeld, dat hij een justitionele en economische inlichtingendienst ging oprichten. Voorlopig zou hij zelf de leiding daarvan in handen nemen. Wegens zijn drukke werkzaamheden zou later de heer Goossen de leiding overnemen. De oprichting van deze dienst noemde hij zeer noodzakelijk omdat het B.N.V. blijk had gegeven van verregaande onbekwaamheid. Getracht zou worden de dienst, die onder leiding van mr. Derksema zo prettig had gelopen, weer in goede banen te leiden. (Mr. Van Angeren was tijdens het laatste deel van de oorlog, in Londen, als Minister vana Justitie, de chef van Derksema geweest.)

In deze vergadering werd nog op de volgende punten critiek op het B.N.V. geoeffend:

- kostte ongeveer één millioen per maand;
- visa-stempels door het B.N.V. afgegeven hadden generlei waarde. Deze werden afgegeven door onbekwame en omkoopbare individuen;
- brieven, door de minister aan het B.N.V. gericht, werden niet beantwoordt;
- de houding van kolonel Mr. Einthoven tegenover sommige officieren was schandalig;
- gebleken was, dat onder de personen die door het B.N.V. goedgekeurd waren voor een officiers-opleiding, zich twee SS-ers bevonden;
- in het buitenland bestond geen vertrouwen in het B.N.V.;
- zonder uitzondering zaten in het B.N.V. onbekwame personen.

In een ongedateerd stuk (vermoedelijk van ongeveer vier maanden na het tot stand komen van het Koninklijk Besluit voor de C.V.D.) schreef de Minister-President aan de Minister van Justitie dat nog steeds geen overdracht aan de C.V.D. had plaats gevonden van gegevens over de politieke activiteit van zeelieden, tijdens de oorlog in Engeland verzameld en onder berusting van de rijkspolitie. De Minister-President zou het op prijs stellen wanneer nu eens voldaan zou worden aan de verplichting in het Koninklijk Besluit neergelegd, niet alleen ten aanzien van de gegevens over zeelieden, doch evenzeer op al die inlichtingen en documenten omtrent spionage en politiek extremisme vóór en tijdens de oorlog, welke zich in de archieven van de rijkspolitie en de Politie Buitendienst te Londen bevonden. Hij wees daarbij nadrukkelijk op de verplichting krachtens artikel 3 van het Koninklijk Besluit, dat de C.V.D. met uitsluiting van alle andere diensten belast was met het verzamelen en in onderling verband brengen van bedoelde inlichtingen.

In dit verband moet waarschijnlijk ook gezien worden de actie van het hoofd van de afdeling Opsporing van het B.N.V., W.E. Sanders, die kort voor zijn ontslag bij het B.N.V. per 1 augustus 1946, een aantal dossiers van het B.N.V. op diverse plaatsen buiten de dienstgebouwen deponeerde en daarvan fotocopiën deed vervaardigen.

Onder meer uit de verhoren door de Parlementaire Enquête Commissie is komen te staan, dat hij de bedoeling had deze copiën in te brengen in een nieuw op te richten veiligheidsdienst. Wat voor dienst dit zou moeten zijn en onder welk departement deze zou komen te ressorteren liet hij in het midden. Ook tegenover de officier van justitie ██████, tijdens zijn verhoor door deze na zijn arrestatie op 2 december 1946 terzake van de hem te laste gelegde verduistering van deze documenten, sprak hij zich daarover niet uit. Wel heeft hij deze aangelegenheid overlegd met mr. Goossen en het ligt voor de hand te veronderstellen, dat de stukken zouden moeten dienen voor de eerste opzet van een documentatie voor de bij Justitie gewenste nieuwe veiligheidsdienst.

Dit blijkt ook uit een nadien bij Justitie samengesteld "dossier Sanders", dat op last van de Minister van Justitie door Mr. H.J. Woltjer, hoofd van de 2e afdeling (strafrecht) van het departement aan Hoofd C.V.D. ter inzage werd gegeven.

pag. 450

Daarin bevond zich een brief, d.d. 11 september 1946 van Mr. Goossen aan ██████ vermeldende dat Sanders hem twee maanden te voren had verzocht hem met een aantal politiebeambten bij de rijkspolitie te plaatsen, in verband met de liquidatie van zijn dienst. Hij gaf daarbij een lijst met namen van deze politiebeambten. Sanders had ook aan de procureur-generaal te Amsterdam, [Mr. van Thiel](#), gevraagd om een functie bij Justitie, naar hij beweerde

om de bestudering van het Duitse spionage-systeem te kunnen voortzetten. Het door Mr. van Thiel gegeven advies was geweest: solliciteren. Als gevolg daarvan overhandigde hij Mr. Goossen een sollicitatie-schrijven en deed hij het verzoek zijn studie-materiaal (d.w.z. de verduisterde dossiers) bij de afdeling Politie op filmband te doen opnemen. Voor dit laatste kon Mr. Goossen zonder schriftelijke machtiging geen toestemming verlenen, doch Sanders zou hebben geantwoord, dat hij daar niet op kon wachten. Mr. Goossen schreef dat hem over deze aangelegenheid verder niets bekend was.

■■■■■

In deze zaak zou, om Sanders te zuiveren, een vals proces-verbaal zijn opgemaakt ■■■■■

Hoofd C.V.D. stelde bij schrijven van 23 oktober 1946 de Minister-President in kennis met enkele, hieronder aangehaalde bijzonderheden uit dit dossier en over deze aangelegenheid:

- "... blijkt, dat ■■■■■ geweten heeft van de pogingen van Sanders om het bij het B.N.V. verduisterde materiaal te fotocopiëren."
- "Gezien de verhouding Procureur-Generaal ■■■■■ - Sanders staat het vrijwel vast, dat ook deze man van de zaak op de hoogte was."
- "Sanders moest dan het gestolen materiaal "inbrengen" bij Justitie."
- "Uit dienzelfden tijd dateert ook de nota, welke Sanders U overhandigde (en welke kennelijk afkomstig was van Justitie), over de wenschelijkheid om den C.V.D. onder te brengen bij Justitie."
- "... omdat bleek dat hier twee belangrijke figuren tot de Justitie behorende, geweten hebben van deze documentenroot en daarover gezwegen hebben, ja zelfs met den delinquent hebben onderhandeld."
- "De Minister van Justitie vond, naar hij mij mededeelde, hierin geen aanleiding om mr. Goossen met verlof te zenden in afwachting van een nader onderzoek. Wèl heef mr. Van Maarseveen den Directoraat-Generaal van Politie opdracht gegeven aan mr. Goossen aan te zeggen, dat hij noch iemand anders van het Directoraat-Generaal, eenig contact meer met Sanders mocht hebben."
- "Voorts is ook aan mr. De ■■■■■ opgedragen elk contact met mr. Goossen te verbreken, omdat er aanwijzingen waren, dat Sanders via de relatie De ■■■■■ - Goossen werd ingelicht."
- "Hij (= Sanders) bewerkt o.a. Kamerleden. Van twee is me bekend, nl. Scheps en mr. Donker. Deze laatste heeft zicht op mr. Lange-memijer gewend om inlichtingen."

Politie Buitendiensten

Londen

In maart 1946 werd op het Ministerie voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk een bespreking gehouden, waaraan mede deelnamen mr. Einthoven als Hoofd B.N.V. en mr. Fock als Hoofd B.I. Het resultaat daarvan werd bij schrijven d.d. 19 maart 1946 door de Minister van Algemene Oorlogvoering aan de Minister van Justitie bericht.

Als werkzaamheden van de Politie Buitendienst te Londen werden in dit schrijven genoemd:

1. het onderhouden van contact met de Engelse veiligheids-autoriteiten;
2. het onderhouden van contact met de de Engelse politie-autoriteiten in verband met internationale rechtshulp en politiehulp;
3. het verstrekken van adviezen in verband met door buitenlanders ingediende aanvragen tot het verkrijgen van Nederlandse reisvisa;
4. werkzaamheden, die worden verricht in verband met het feit, dat zich in Engeland ruim 500 Nederlanders in detentie bevinden. Deze Nederlanders zijn door de geallieerde expeditielegers gedurende de veldtocht door Frankrijk gevangen genomen en naar Engeland bebracht.

pag. 452

Ten aanzien van deze werkzaamheden berichtte de Minister-President, tevens Minister voor Algemene Oorlogvoering aan Justitie.

- ad. 1.* Er zijn ernstige bezwaren gerezen bij Hoofd B.N.V. over de wijze waarop deze taak door de Politie Buitendienst werd uitgeoefend. Door ██████ werden, ondanks herhaalde aanvragen, nimmer inlichtingen verstrekt. B.N.V. zou genoodzaakt zijn een officier te Londen te detacheren, die dit belangrijke werk tijdelijk zou kunnen verrichten, totdat B.I. een verbindingsofficier te Londen zal hebben.
- ad. 2.* Deze werkzaamheden zouden eveneens door een B.I.-verbindingsofficier kunnen worden verricht.
- ad. 3.* Deze taak kan worden verricht door een tijdelijk B.N.V.-officier, totdat B.I.-verbinding ter plaatse zal zijn.
- ad. 4.* Deze taak kan veel efficiënter in Nederland worden verricht door het B.N.V., dat juist met het verwerken van dergelijke gedetineerden is belast en daartoe over een geschikte staf van ter zake kundig personeel beschikt.

De Minister-President kwam tot de conclusie dat de Politie Buitendienst te Londen zonder enig bezwaar kon worden opgeheven.

Ten aanzien van ██████ werden ernstige grieven naar voren gebracht. Reeds geruimte tijd vóór het einde der krijgsverrichtingen drong B.I. aan op verstrekking van de persoonlijke gegevens, benodigd voor het opsporen van agenten die tijdens de oorlog van Engeland uit naar Nederland werden gezonden. Deze gegevens waren nodig voor het treffen van financiële regelingen met die agenten of eventuele nabestaanden. ██████ heeft deze gegevens nimmer verstrekt, waardoor het werk van B.I. aanzienlijk werd verzwaard.

Op 24 juli 1946 en volgende dagen bleek bij een bezoek van het hoofd van afdeling B – B.N.V. aan Londen, dat bezoeken aan M.I. 5 en Special Branch van Scotland Yard allen mogelijk waren door bemiddeling van ██████

De conclusie waartoe dit afdelingshoofd kwam luidde:

pag. 453

“Uit de opgedane ervaringen blijkt, dat het thans voor den Centralen Veiligheidsdienst, die rechtstreeks onder den Minister-President staat en slechts aan dezen verantwoording schuldig is, uitgesloten is, contact te onderhouden met een overeenkomstige Engelschen dienst zonder tussenkomst van Nederlandsche ambtenaren te Londen, die met den C.V.D. niets uitstaande hebben. Deze tusschenkomst is overbodig, ongerijmd en funest.”

Op 23 januari 1947 berichtten Hoofd C.V.D. en Hoofd B.I. aan de Minister-President, dat ██████ bij de security-diensten in Londen het gerucht verspreidde, dat in Nederland een “Royal Commission” zich bezig hield met een onderzoek naar aanleiding van de publicaties van Sanders en dat deze commissie zeker tot een veroordeling zal komen, tengevolge waarvan het hoofd van de C.V.D. zal moeten aftreden en de dienst onder het Ministerie van Justitie zal komen te ressorteren. Als gevolg daarvan zou dan ook de B.I.D.¹⁵⁸ onder Justitie komen.

¹⁵⁸ Inlichtingendienst Buitenland

De intriges van ██████ werden tenslotte zò bar, dat het hoofd van de Britse Secret Intelligence Services omstreeks april 1947 verklaarde, dat ██████ tot *persona non grata* zou worden verklaard, indien hij niet binnen zes maanden uit Londen zou zijn verdwenen.

De gegroeide situatie werd gedemonstreerd met het volgende voorbeeld:

De C.V.D. vraagt inlichtingen aan de Britse dienst. Zijn de gevraagde inlichtingen niet voorhanden, dan vraagt de Britse dienst deze aan ██████ die het verzoek doorgeeft aan Justitie, afdeling Politie. De door deze afdeling verstrekte inlichtingen gaan via ██████ naar de Britse dienst, die daarop de C.V.D. inlicht.

Die inlichtingen zijn door de C.V.D. niet rechtstreeks van Justitie te verkrijgen.

De Minister-President achtte deze situatie schadelijk voor de onder hem ressorterende diensten en wenste daarom dat aan dergelijke handelingen een einde zou worden gemaakt. Bij schrijven van 17 februari 1947 deed hij hiervan mededeling aan de Minister van Justitie.

pag. 454

Parijs

Aangezien soortgelijke ervaringen zijn opgedaan met betrekking tot de Politie Buitendienst te Parijs, waar de kapitein ██████ (ambtenaar van Justitie; opvolger van Weidner) als verbindingsman optrad, lijkt het, dat dienaangaande richtlijnen van Justitie zijn uitgegaan.

Op 25 juli 1947 berichtte Hoofd B.I. aan de Minister-President:

- dat ██████ in Parijs nauw contact onderhield met de chef van de Franse contra-spionagedienst, colonel Verneuil, en bij deze zondanig intrigeerde, dat de C.V.D.-vertegenwoordiger in Parijs geen medewerking meer kreeg van de Franse autoriteiten;
- dat ██████ aan de Franse dienst had medegedeeld, dat een ambtenaar van de ambassade, tevens B.I.-vertegenwoordiger was (het geen Spijker door een samenloop van omstandigheden had ontdekt), waardoor deze B.I.-vertegenwoordiger gecompromitteerd werd en door B.I. moest worden terug geroepen;
- dat ██████ zich bezig hield met intelligence-werkzaamheden en de daarvoor feitelijk aangewezen ambtenaren de voet dwars zette.

Hoof B.I. nam aan, dat ██████ ondershands van het Directoraat-Generaal van Politie opdrachten had gekregen die op intelligence-gebied lagen.

Hoofd B.I. schreef tenslotte, dat mr. Goossen ook in België een rechercheur had, die daar onderzoekingen verrichtte op het terrein van het communisme. Een aanhouding van deze rechercheur wegens het smokkelen van een bedrag van f 60.000, – gevolgd door een veroordeling, was aanleiding tot deze ontdekking. Uit het verslag van de terechtzitting bleek de activiteit ten behoeve van mr. Goossen.

(Dit verslag is niet in het archief van de dienst aanwezig.)

Op 2 december 1947 schreef Hoofd B.I. aan de Minister-President, dat gebleken was, dat ██████ een rapport over het communisme in Frankrijk aan Justitie had gezonden. Het verzoek om hiernaar een onderzoek in te stellen was door de inspecteur van politie ██████ te Haarlem, die nog in verbinding zou staan met Sanders, gedaan aan een vroegere medewerker van ██████ .

Via een particulier detective wist ██████ inlichtingen te verkrijgen van de Amsterdamse Inlichtingendienst.

De bezwaren tegen ██████ werden door Hoofd B.I., op last van de Minister-President, op 17 december 1947 medegedeeld aan onze ambassadeur te Parijs.

pag. 455

Op 8 april 1948 schreef de Minister-President alle genoemde bezwaren tegen ██████ aan zijn ambtgenoot van Justitie, als gevolg waarvan op 13 mei 1948 een bespreking plaatsvond tussen beide departementen.

De dag daarop, 14 mei 1948, schreef de Minister-President, te verwachten, dat de Minister van Justitie ██████ naar Den Haag zou ontbieden, daar gebleken was, dat deze nog steeds nauwe relaties onderhield met de S.D.E.C.E.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Service de documentation extérieure et de contre-espionnage, de Franse inlichtingendienst voor het buitenland.

Nog diezelfde maand, mei 1948, liet de Minister van Justitie door de directoraat-generaal van politie aan ██████ een instructie geven van de volgende bewoordingen:

“Ik heb de eer U namens Zijne Excellentie de Minister van Justitie uitdrukkelijk er op te wijzen steeds nauwkeurig te blijven binnen de grenzen van Uw instructie betreffende de internationale rechts- en politiehulp en U niet te begeven op het terrein dat aan de C.V.D. is voorbehouden.”

Op 16 juni 1948 deelde de Minister-President aan onze ambassadeur te Parijs mede, dat — in bijzijn van Hoofd B.I. — een onderhoud had plaats gehad tussen de Minister van Justitie en ██████ waarvan hij hoopte, dat het een gunstige invloed zou hebben.

Verdere correspondentie ter zake ontbreekt, waaruit wellicht mag worden afgeleid, dat geen verdere bemoeienis met C.V.D.-zaken meer heeft plaats gehad.

In de loop van het jaar 1966 bleek, dat het benodigde onderzoek voor de geschiedschrijving van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten vóór 1945 zó omvangrijk zou worden en zó veel tijd vergde, dat besloten werd af te zien van behandeling van de Centrale Veiligheidsdienst en de Binnenlandse Veiligheidsdienst.

pag. 456

Wel werden toen reeds enkele aantekeningen over deze beide diensten gemaakt. Deze aantekeningen zijn, slechts enigermate uitgewerkt, opgenomen op de hierna volgende bladzijden. Gelegenheid voor diepergaande bestudering van de geschiedenis van de beide diensten werd niet meer gevonden.

Hoofdstuk XVI

Centrale Veiligheidsdienst

Op 29 januari 1946 werd te 's Gravenhage vergaderd over het onderwerp "Coördinatie centrale inlichtingen- en veiligheidsdiensten".

pag. 457

Daarbij waren aanwezig:

de Minister van Binnenlandse Zaken,
de Minister van Marine,
de Minister van Oorlog,
de Minister van Overzeese Gebiedsdelen,
de Minister van Justitie,
de Minste van Financiën,
de Minister zonder portefeuille,
de Chef Staf, luitenant-generaal Mr. H.J. Kruls,
de kolonel Mr. L. Einthoven,
Mr. Fock.

Daartoe uitgenodigd door de Minister-President, noemde kolonel Einthoven daar als taak voor een centrale veiligheidsdienst:

- a. beveiliging tegen sabotage, spionage, ongewenste propaganda door het buitenland;
- b. beveiliging tegen aanslagen tegen het wettig gezag en aanslagen op de democratische staatsvorm;
- c. het verzamelen en doorgeven van inlichtingen uit het binnenland betreffende de onderwerpen sub a en sub b genoemd.

De dienst behoorde geen executive bevoegdheden te hebben.

Als belangrijkste hulpdiensten waarover moet worden beschikt, noemde hij:

1. kaartsysteem;
2. opleiding;
3. beveiliging tegen spionage;
4. inlichtingenbureau betreffende het extremisme.

Nodig was samenwerking met corresponderende diensten van de departementen van Marine en Oorlog, met de gemeentepolitie (Binnenlandse Zaken), Rijkspolitie (Justitie) en ook met de vitale bedrijven en met de Rijksvreemdelingendienst.

De dienst behoorde te ressorteren onder de Minister-President.

De dienst zou alleen mogen werken in het binnenland. Onderzoeken in het buitenland die nodig mochten zijn, dienden te worden opgenomen met Mr. Fock.

Mr. Fock deelde de vergadering mede, dat begin november 1945 in de Raad voor Oorlogvoering besloten was tot de oprichting van een centrale Inlichtingendienst.

pag. 458

Daarbij waren de volgende punten aanvaard:

- a. handhaving van de bestaande inlichtingendiensten, voorlichtingsdiensten e.d. onder hun eigen ministers;
- b. nauw onderling contact tussen de diensten onder a genoemd, gecentraliseerd in een centrale inlichtingendienst;
- c. Centrale Inlichtingendienst onder Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk;
- d. het Hoofd van de Centrale Inlichtingendienst bespreekt geregeld met Chefs van diensten onder a genoemd, de te volgen algemene coördinerende werkwijze;
- e. het hoofd van de Centrale Inlichtingendienst kan de Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk voorstellen, aan de betrokken minister te verzoeken de chef van zijn inlichtingenorgaan een bepaalde opdracht te verstrekken;
- f. de Centrale Inlichtingendienst is het enige orgaan, dat zorg draagt voor het uitzenden van personen naar het buitenland met bijzondere opdrachten tot het inwinnen van inlichtingen van geheime aard;
- g. het hoofd van de dienst kan aan de Minister voor Algemene Oorlogvoering en de Minister van Buitenlandse Zaken voorstellen aan bepaalde buitenlandse posten attaché's te verbinden, die uitsluitend voor zijn dienst werken.

De opvattingen van kolonel Einthoven en Mr. Fock stemden geheel overeen met de Engelse werkwijze.

Ter vergadering werd een concept Koninklijk Besluit rondgedeeld (een exemplaar daarvan is niet in het archief van de dienst aanwezig).

Besloten werd kolonel Einthoven op te dragen een concept Koninklijk Besluit te maken voor een veiligheidsdienst, benevens een

begroting voor een dergelijke dienst, welke stukken dan in de ministerraad zouden worden besproken.

Op 16 maart 1946 diende kolonel Einthoven een concept Koninklijk Besluit in bij de Minister-President.

Op één verandering na (in artikel 5, lid 3: in plaats van het doorgeven van inlichtingen aan ministers en overheidsdiensten door het hoofd van de dienst (zoals voorgesteld), werd deze taak aan de Minister-President opgedragen, zoals door de Minister van Justitie was voorgesteld, ondanks daartegen gemaakte bezwaren door kolonel Einthoven) werd dit concept goedgekeurd.

pag. 459

Op 27 maart 1946 werd bericht ontvangen dat het door de ministerraad was goedgekeurd.

Op 9 april 1946 verscheen het Koninklijk Besluit No. 27, gecontrasigneerd door zeven ministers. Het besluit trad dezelfde dag in werking.

De nieuwe dienst zou de naam dragen: Centrale Veiligheidsdienst.

De dienst zal in het binnenland inlichtingen inwinnen omtrent:

1. spionage, sabotage en voor de binnenlandse orde en veiligheid ongewenste propaganda;
2. elk streven, gericht op de bestrijding van het wettig gezag met onwettige middelen, dan wel op aantasting van de grondslagen van een democratische regeringsvorm.

Alle andere overheidsorganen en -diensten zijn van dit werk uitgesloten. Op voorstel van de Minister-President wordt het hoofd van de dienst benoemd door de Koningin. Hij is uitsluitend verantwoordelijk aan de Minister-President. De contra-signerende ministers zijn verplicht alle omtrent de genoemde onderwerpen te hunner beschikking staande of komende gegevens ter beschikking te stellen aan het hoofd van de C.V.D. Andere overheids-ambtenaren kunnen mede met de genoemde werkzaamheden worden belast.

Voor de tekst van het Koninklijk Besluit zie blz. 460/462.

Commissie Wijnveldt

Naar aanleiding van het geval Sanders werd door de Minister-President, in het najaar van 1946, een commissie ingesteld, die o.m. diende te onderzoeken onder welk departement de C.V.D., gelet op het daaraan ten grondslag liggende doel, diende te ressorteren.

Hoofd C.V.D. zond deze commissie een uitvoerig exposé over de taak van de C.V.D., de wijze van werken en de noodzakelijkheid dit apparaat niet onder Justitie te plaatsen.

Bij schrijven van 16 juni 1948 schreef de Minister-President aan de ministers van Oorlog, Justitie en Binnenlandse Zaken o.a.:

Copiën van het Koninklijk Besluit betreffende de C.V.D.

pag. 460 – 462

“De Commissie onder voorzitterschap van Mr. Dr. J. Wijnveldt, belast met het instellen van een onderzoek naar het beleid bij het B.N.V. en daarmee samenhangende zaken, heeft onder dagtekening van 12 mei haar rapport aan mij uitgebracht.

pag. 463

Omvang (200 pag.) en aard van deel der gegeven beschouwingen verzetten zich tegen vermenigvuldiging. Volstaan wordt met het zenden van de samenvatting welk de commissie in het XVe hoofdstuk van het rapport geeft.

De commissie is o.a. van oordeel, dat het gewenst is, dat een reorganisatie van de C.V.D. plaats vindt en een inlichtingendienst wordt ingesteld bij Oorlog, ressorterende onder de Generale Staf, omvattend alle thans afzonderlijk georganiseerde inlichtingendiensten; dat — aangezien de zorg voor het handhaven van de openbare orde aan de burgemeesters en de Commissarissen der Koningin is opgedragen, welke autoriteiten onder Binnenlandse Zaken ressorteren — het voor de hand ligt aan Binnenlandse Zaken op te dragen de inlichtingen te doen inwinnen, welke voor het handhaven van de orde, dus met betrekking tot de misdrijven tegen de binnenlandse veiligheid van de staat nodig zijn.

De Minister-President achtte het gewenst dat een (nieuwe) commissie zou worden ingesteld, te belasten met de taak:

1. zich uit te spreken omtrent de al of niet wenselijkheid van een reorganisatie van de C.V.D., als door de commissie Wijnveldt voorgesteld;
2. de werkzaamheden van de (eventueel gereorganiseerde) C.V.D. enerzijds en de politie-organen (Rijkspolitie, Gemeentepolitie en Marechaussee) anderzijds zo scherp mogelijk af te bakenen;
3. bindende richtlijnen te ontwerpen voor een goede samenwerking tussen de (eventueel gereorganiseerde) C.V.D. enerzijds en de organen van Justitie en politie anderzijds;
4. na te gaan of de klachten, als zouden de organen van de Rijkspolitie nodeloos op het gebied van de C.V.D. werkzaam zijn of geweest zijn, gefundeerd zijn.

De Commissie Wijnveldt is, aldus nog steeds de Minister-President, op grond van de gunstige werkwijze die vóór de oorlog bestond — zij het dat de zeer bescheiden middelen een uitbuiten van de mogelijkheden niet steeds toelieten — tot de overtuiging gekomen, dat naar een overeenkomstige organisatie moet worden gestreefd.

pag. 464

De C.V.D. diende dus vervangen te worden door een andere organisatie. Het werd afgekeurd, dat de dienste bij "geheim" Koninklijk Besluit was opgericht. Met intrekking van de bestaande voorschriften, diende een regeling te worden getroffen, die op normale wijze moest worden bekend gemaakt.

(Het rapport, voorzover in het archief van de dienst aanwezig, nl. alleen het XVe hoofdstuk, vertoont een grote mate van ondeskundigheid. Het wil kennelijk geheel terug naar de vóór-oorlogse situatie, waarvan zij (de commissie) bij al haar beschouwingen in dit hoofdstuk ook is uitgegaan. Te veel wordt de nadruk gelegd op het opsporen van misdrijven.)

In verband met het hierboven sub 4 genoemde, door de nieuwe commissie te onderzoeken punt, is nog van belang te vermelden, dat in mei 1947 bleek dat de procureur-generaal te Leeuwarden een eigen inlichtingendienst voor zijn ressort had opgebouwd. De indruk werd verkregen, dat ook de andere procureurs-generaal in die richting werkzaam waren. Door verschillende hunner werd van de inlichtingendiensten van de politie geëist, dat afschriften van hun correspondentie met de C.V.D. aan de bureaux van de procureur-generaal werden gezonden. In een nota aan de Minister-President wees Hoofd C.V.D. op deze schending van het Koninklijk Besluit, waarin de C.V.D., met uitsluiting van alle andere diensten, met deze werkzaamheden werd belast.

Uit meerdere stukken is gebleken, dat Justitie, de procureurs-generaal en het Directoraat Generaal van Politie de hun opgelegde verplichtingen krachtens het Koninklijk Besluit niet nakwamen. Voorgewend werd onbekendheid met dit besluit, doch er kon worden aangetoond, dat dit slechts een uitvlucht was.

Bij schrijven van 4 december 1947 droeg de Minister-President de Minister van Justitie op, thans onverwijld, door alle onderdelen van zijn departement, medewerking aan de C.V.D. te doen verlenen overeenkomstig de bepalingen van het Koninklijk Besluit.

In de loop van 1947 ging aan de politie-verbindingen een ongedateerd stuk uit, bevattende de richtlijnen voor hun wijze van werken en voor hun samenwerking met de C.V.D. (zie blz. 465/466)

Commissie Prinsen

De nieuwe, door de Minister-President voorgestelde commissie werd als volgt samengesteld:

pag. 467

voorzitter Mr. Dr. J. Prinsen, secretaris-generaal Ministerie van Binnenlandse Zaken,

lid Mr. J.C. Tenkink¹⁶⁰, secretaris-generaal Ministerie van Justitie,

¹⁶⁰ Jan Coenraad Tenkink, 1899 – 1986

lid Mr. H.J. Kruls, luitenant-generaal, chef-staf,

lid Mr. C.L.W. Fock, raadadviseur in algemene dienst bij het Ministerie van Algemene Zaken,

secretaris Mr. S. Kloosterman, referendaris Ministerie van Binnenlandse Zaken (werd pas later als zodanig aangewezen).

In tegenstelling tot de conclusie van de commissie Wijnveldt, kwam de commissie Prinsen tot de uitspraak, dat het bestaan van diverse inlichtingendiensten (C.V.D., M.I.D., Marid, B.I.D. en Justitiële inlichtingendienst), gezien de uiteenlopende belangen (binnenlandse orde, rust en veiligheid, militaire, economische, buitenlandse betrekkingen en justitie) zijn *raison* heeft en dat het in beginsel wenselijk zou zijn, dat zij bleven bestaan. De commissie adstrueerde deze mening door een omschrijving te geven van de taken welke h.i. ieder van deze diensten zou moeten worden opgedragen.

Deze taakomschrijving luidde als volgt:

Centrale Veiligheidsdienst

1. het inwinnen in het binnenland en registreren van gegevens omtrent alle personen, die van staatsgevaarlijke activiteit of neiging daartoe t.o.v. Nederland of met Nederlande bevriende buitenlandse mogelijkheden blijken te geven of hebben gegeven;
2. het bevorderen van veiligheidsmaatregelen in alle vitale en kwetsbare overheids- en particuliere instellingen en bedrijven;
3. het inwinnen van gegevens omtrent extremistische stromingen;
4. de contra-spionage;
5. het onderhouden van openlijke verbindingen met in het buitenland gevestigde zusterinstellingen, teneinde de nodige gegevens te verkrijgen voor het vervullen van de taak, omschreven onder 1 tot en met 4. Ter toelichting van dit laatste diende, dat er momenteel hier te lande drie vertegenwoordigers van buitenlandse inlichtingendiensten aanwezig zijn voor het onderhouden van de verbindingen met het C.V.D. en de B.I.D. Ook met andere

pag. 468

mogendheden is er een voortdurend schriftelijk en mondeling contact.

Militaire Inlichtingendienst

1. het inwinnen en verzamelen van alle inlichtingen welke de Chef van de Generale Staf behoeft voor:
 - a. een doeltreffende opbouw en een efficiënt gebruik van de Koninklijke Landmacht;
 - b. de voorbereiding en doorvoering van een mobilisatie en een concentratie der Nederlandse land- en luchtmacht;
 - c. het uitoefenen van het Militair Gezag en het handhaven van orde en rust;
2. bescherming van militaire geheimen;
3. het waken tegen daden van sabotage aan militaire objecten;
4. het waken tegen diefstal van militaire wapens en militaire munitie;
5. het onderkennen van en waken tegen ondermijnende politieke propaganda in het leger.

Marine Inlichtingendienst

1. het inwinnen van alle inlichtingen, welke voor een doeltreffende opbouw en een efficiënt gebruik van de zeemacht van het Koninkrijk noodzakelijk zijn;
2. de bescherming van de maritieme geheimen;
3. het waken tegen daden van sabotage aan maritieme objecten;
4. het waken tegen diefstal van wapens en munitie;
5. het onderkennen van en waken tegen ondermijnende politieke propaganda op de vloot.

Buitenlandse Inlichtingendienst

1. het inwinnen van inlichtingen in het buitenland, welke voor de Regering voor het bepalen van haar beleid ten opzichte van haar buitenlandse en economische betrekkingen van belang zijn;
2. het inwinnen van inlichtingen aangaande de activiteiten door vreemde mogendheden in andere vreemde landen ondernomen.

pag. 469

Justitiële Inlichtingendienst

In plaats van een puntsgewijze taakomschrijving gaf de commissie een beschouwing, aan het begin waarvan zij vermeldde:

Vooropgesteld zij, dat de Justitiële Inlichtingendienst geen afzonderlijk orgaan is met speciaal daarvoor werkende ambtenaren.

De Commissie was van oordeel, dat de diverse diensten het beste zouden kunnen werken in het verband van de departementen welke deze belangen in het algemeen hebben te verzorgen, derhalve:

C.V.D. (binnenlandse orde, rust en veiligheid) onder Binnenlandse Zaken,

B.I.D. (buitenlandse betrekkingen in het algemeen) onder Buitenlandse Zaken,

M.I.D. (militaire belangen) onder Oorlog,

MARID (maritieme belangen) onder Marine,

Just.I.d. (strafrechtelijke vervolging) onder Justitie.

Ontraden werd, verschillende diensten te zamen onder een éénhoofdige leiding tot één dienst te verenigen en in de Generale Staf onder te brengen.

Voor een behoorlijke coördinatie van het werk van de diverse diensten werd een Commissie van Overleg geadviseerd, onder leiding van de Minister-President, met tevens een vice-voorzitter, te belasten met de dagelijkse leiding.

Naar de mening van de commissie ontwikkelde de samenwerking tussen de *C.V.D.* en de organen van justitie en politie zich in de goede richting. Aan de samenwerking tussen de *C.V.D.* en de procureurs-generaal zou nog veel ontbreken, waaraan het "geheime" karakter van het Koninklijk Besluit zou hebben bijgedragen.

Een scherpere afbakening van de werkzaamheden van de *C.V.D.* en de politie achtte de commissie niet nodig, nog daargelaten of dit mogelijk zou zijn.

De commissie stelde een ontwerp Koninklijk Besluit op.

In zijn aanbiedingsbrief van het commissieverslag en het ontwerp Koninklijk Besluit, adviseerde de Minister-President aan Hare Majesteit de naam 'Centrale Veiligheidsdienst' te veranderen in 'Binnenlandse Veiligheidsdienst' en de naam 'Commissie van Overleg' in die van 'Commissie van Coördinatie'.

Besluit van 8 augustus 1949

houdende nadere regeling met betrekking to de organisatie, de werkwijze, de taak en de samenwerking van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten.

pag. 470

Bij de Koninklijke Besluiten van 25 augustus 1951 en 1 maart 1956 werden wijzigingen in het oorspronkelijke besluit aangebracht.

Bij herhaling werd door leden van de Staten Generaal aangedrongen op publicatie van het besluit. Het kabinet heeft aan deze verzoeken geen gevolg gegeven. Één der motiveringen daartoe (gegeven in de begrotingsdebatten voor het jaar 1950) luidde:

“Ten onrechte is door enige leden gesteld, dat het K.B. van 8 augustus 1949, no. 51, het karakter van een algemene maatregel van bestuur draagt. Dit besluit bevat niet anders dan een administratief-organisatorische regeling. Geenszins draagt het het karakter van een de burger bindende regeling. Het besluit is dan ook niet afgekondigd.”

Bij schrijven van 6 februari 1950 berichtte Hoofd B.V.D. aan de Minister van Binnenlandse Zaken, dat hij, voor wat de B.V.D. betrof, geen bezwaren tegen publicatie had. De vermelding daarin van de taak van de B.I.D. zou zich meer daartegen verzetten.

De Minister-President handhaafde zijn bezwaren tegen publicatie, hoewel de Raad van State voorstander daarvan was, op grond van de overweging, dat een geheime instelling van veiligheids- en inlichtingendiensten niet in overeenstemming was met de rechtstaat.

Ook in andere westerse democratische landen heeft geen openbaarmaking van soortgelijke voorschriften plaats gehad.

Reeds vóór het besluit aan het Kabinet verzonden werd, zou een aantal exemplaren uit de Landsdrukkerij gestolen zijn.

Bij schrijven van de Minister-President van 1 november 1949 werd het besluit ter vertrouwelijke kennisneming door de leden der Staten Generaal neergelegd.

Bij circulaire van de Minister van Binnenlandse Zaken (Teulings¹⁶¹) van 11 oktober 1950 zijn de korpschefs van gemeentepolitie, de districtscommandanten der rijkspolitie en het Hoofd Bureau 2-2 van de Staf Koninklijke Marechaussee aangewezen als politieverbindingen, belast met werkzaamheden ten behoeve van de B.V.D., zulks met inachtneming van artikel 4 van het besluit. De aanwijzing als zodanig van de afdelings-commandanten der rijkspolitie te water vond plaats bij circulaire van de Minister van Binnenlandse Zaken van 17 september 1954.

De Minister-President stemde in met het door de commissie Prinsen ontworpen concept besluit. De Raad van State had daartegen ernstige bezwaren. De Raad stemde in met het voorstel van de commissie Wijnveldt: ‘één inlichting- en veiligheidsdienst onder de Generale Staf’, waar de Minister-President tegenover stelde:

“De verschillende belangen kunnen alleen behoorlijk tot hun recht komen bij een indeling in verschillende diensten en onderbrenging bij de betreffende departementen.”

¹⁶¹ Franciscus Gerardus Cornelis Josephus Marie Teulings, 1891 – 1966

Hoofdstuk XVII

Meningen en citaten van anderen

Bestaansrecht

pag. 472

Dr. G. Harmsen beschrijft in zijn boek "Daan Goulooze" in feite de verplichting van de overheid tot het beschikken over een inlichtingendienst, waar hij zegt:

"Er is waarschijnlijk geen democratische staat te vinden die zich zo zeker voelt, dat het hem overbodig voorkomt aan revolutionaire bewegingen en aan de leden hiervan iets in de weg te leggen. Het minste is toch wel dat het de leden openlijk of heimelijk moeilijk wordt gemaakt zich een functie te verwerven bij de overheid of in bepaalde vitaal geachte bedrijven.

Even vanzelfsprekend is het dat de overheid over het partijleven, voor zover dit zich niet publiekelijk afspeelt, via haar geheime inlichtingendiensten gegevens verzamelt om op grond daarvan zo nodig maatregelen te kunnen nemen."

Organisatievorm

De organisatie-vormen voor een geheime dienst kunnen zijn: gecentraliseerd of gedecentraliseerd.

De aan beide vormen verbonden voor- en na-delen beschrijft Dr. Gert Buchheit in zijn werk "De Duitse Geheime Dienst" (op blz. 73 van de Nederlandse vertaling) in de volgende bewoordingen:

"Strakke centralisering van de geheime dienst waarborgt een uniforme opzet en alle profijt van de technische, personele en financiële mogelijkheden. Zij voert echter, hoe groter de organisatie wordt, tot verstarring en ontbrekende besluitvaardigheid van de lagere organisaties, kortom tot bureaucratie.

Een gedecentraliseerd apparaat daarentegen functioneert veel sneller, wendbaarder en soepeler en bevordert de initiatieven van het individu. Zij is echter in het algemeen duurder en volkomen afhankelijk van de betrouwbaarheid en geschiktheid der noodzakelijkerwijze zeer zelfstandige lagere organen en medewerkers."

Eisen waaraan het hoofd moet voldoen

pag. 473

De voornaamste figuren die tussen 1912 en 1940 bij G.S.III en C.I. werkzaam zijn geweest, allen militairen, waren zonder twijfel: Fabius, Van Woelderen, Van Oorschot, Van de Plassche en T.S. Rooseboom.

Behoudens enkele inlichtingen over de periode voorafgaande aan de aantrekking van laatstgenoemde, is er niets bekend geworden over de motieven waarom juist zij voor een leidende functie bij de geheime dienst werden aangewezen. Twee andere officieren (Olifiers en Sivré) hebben hun plaatsing bij G.S.III alleen te danken aan het feit dat de Chef Staf en enigermate van nabij had leren kennen.

Voor te werk stelling bij de centrale landelijke dienst dienen echter uiterst strenge normen te worden gehanteerd.

Aan welke voorwaarden het hoofd moet voldoen om naar buiten de absolute zekerheid te geven dat de dienst eerlijk en betrouwbaar werkt, werd door Dr. Buchheit als volgt omschreven:

“... dat aan de top van een geheime dienst een soevereine en absoluut integere persoonlijkheid dient te staan, die voorts een garantie biedt dat hij zich onder geen enkele omstandigheid laat misbruiken voor partij-politieke doeleinden. Alleen zo kan een geheime dienst, zelfs bij een koerswisseling van de binnenlandse politiek, betrouwbaar blijven werken. Ja, er zou nauwelijks een militaire of politieke organisatie mogen zijn waarop de persoon van de chef zozeer een stempel drukt, als op de geheime dienst. De chef leidt en richt zijn officieren, ambtenaren en medewerkers; hij stelt de grenzen van de invloed en van de controleerbare bevoegdheid; hij stelt echter ook de methoden vast en van hem hangt het uiteindelijk af of volkenrecht en humaniteit in ere worden gehouden of dat de macht wordt misbruikt voor terreur en misdaad.

Het is aanvechtbaar of er op het gebied van de geheime diensten een bindende beroepsmoraal bestaat, of althans internationaal aan te houden richtlijnen. In de praktijk bestaan in ieder geval een grote hoeveelheid zeer willekeurige spelregels, correcte en gewetenloze, rechte en kromme wegen. Op welke paden een geheime dienst zich beweegt wordt in hoge mate bepaald door de man die deze dienst leidt, door de autoriteit die hij heeft. Daarbij zal hij immer voor ogen dienen te houden enkele woorden van Hermann Giskes, nl.

pag. 474

“Het gemakkelijke principe “recht of onrecht — mijn vaderland” moet geen richtsnoer worden.””

Plaats en karakter van de dienst

Een inlichtingdienst is in het overheidsapparaat een uniek verschijnsel. Zowel naar plaats als naar karakter kan hij met geen enkel ander onderdeel van dat apparaat worden vergeleken.

De opperbevelhebbers uit de beide mobilisatieperiodes, 1914 – 1918 en 1939 – 1940, de generaals Snijders, Reijnders en Winkelman

hebben dienaangaande van goede inzichten getuigd.

De opvatting van generaal Snijders werd door de generaal Roelofs tenover de Parlementaire Enquête Commissie ongeveer als volgt weergegeven:

De opperbevelhebbers die wij gehad hebben bemoeiden zich niet met het werk van de inlichtingendiensten. Ook de ministers van Defensie hebben nooit of te nimmer grote belangstelling voor de inlichtingendiensten aan de dag gelegd.

De meningen van de generaals Reijnders en Winkelman blijken uit hun voor de Parlementaire Enquête Commissie afgelegde verklaringen. In het kort komen deze neer op het volgende:

Een geheime inlichtingendienst is een instituut van zodanige aard, dat het begrijpelijk is, dat de leden van het kabinet, die met deze dienst niet direct te maken hebben, van de werkwijze daarvan niet op de hoogte zijn.

Positie van het hoofd van de dienst

Uit de onvergelykbare plaats en aard van de dienst vloeit voort, dat ook het hoofd van de dienst een zeer eigen plaats inneemt.

Ook over de positie van dit hoofd spraken de generaals Reijnders en Winkelman zich duidelijk uit, toen zij daarover hun meningen kenbaar maakten, ongeveer in de volgende woorden:

Hoofd G.S.III nam een enigszins zelfstandige positie in ten aanzien van de opperbevelhebber. Deze autonome positie is een zodanige, dat de verantwoordelijke opperbevelhebber zich ieder ogenblik moet kunnen distantiëren van feiten en personen van deze dienst, die een bepaald gevaar opleveren voor de instandhouding van de goede betrekkingen met bevriende mogendheden. Het ontslag van generaal Van Oorschoot is hiervan een duidelijk voorbeeld.

pag. 475

Tijdens een ondervraging van generaal Sillevius door de Parlementaire Enquête Commissie op 3 juni 1948, gaf deze de opvatting van generaal Reijnders als volgt weer:

De chef van de afdeling Inlichtingendienst staat in een heel andere verhouding tot de Opperbevelhebber dan die der andere afdelingen. Hij moet een grotere vrijheid van handelen hebben, ook al omdat hij rechtstreeks met Buitenlandse Zaken in verbinding staat. Hij kan niet al te veel met de Opperbevelhebber bespreken, want anders zou deze bij al zijn werk nog de hoogste inlichtingen-officier worden. De Hoofden der andere afdelingen kwamen regelmatig op het rapport, maar daarvan was de chef inlichtingendienst vrijgesteld. Hij stond in dit opzicht veel zelfstandiger, ook in mobilisatie-tijd.

Een meer abstracte uitspraak hierover werd door generaal Fabius gegeven.

Hij beweerde:

De organisatie van G.S.III was uit de Eerste Wereldoorlog in hoofdzaak mijn geesteskind en ik heb toenmaals door mijn lage rang (kapitein) gevoeld hoe noodzakelijk het is een militair-politieke inlichtingenfiguur te hebben, voor we de deuren openstaan en die zich met de hoogste autoriteiten in verbinding kan stellen. Er wordt op het gebied van de inlichtingendienst veel te veel geliefhebberd, daarom moet de chef zijn een hooggeplaatst persoon naar wie men luistert. De chef van G.S.III moet te aller tijde de politieke en militaire adviseur blijven.

Consequenties van de bijzondere positie van het hoofd van de dienst

Die zeer eigen positie van het hoofd van de dienst kan tot minder aangename gevolgen leiden, wanneer bijzonderheden over de werkzaamheden van de dienst, die niet passen in een bepaalde kabinets-politiek, openlijk bekend worden, dan wel bepaalde gevolgen intreden, die niet met die politiek overeenstemmen.

pag. 475

De uiterste consequentie is, dat het Kabinet zich genoodzaakt ziet, het hoofd zonder meer "te laten vallen", c.q. hem moet verloochenen.

Dit geval deed zich voor toen de Duits-Britse ontmoetingen in Nederland in het najaar van 1939 — buiten voorkennis van generaal Van Oorschot — te Venlo tot een catastrofe leidden. Als gevolg van dit Venlo-incident werd het hoofd van de dienst op staande voet door de regering opzij geschoven.

In die situatie blijft het diensthoofd niets anders over dan te berusten.

Dat generaal Van Oorschot over de aanleiding van zijn ontslag van een andere opvatting was dan de regering — hetgeen niet ter zake doet — blijkt uit zijn antwoord aan de Parlementaire Enquête Commissie toen hem dienaangaande vragen werden gesteld.

Dat antwoord luidde:

Daarover kan ik moeilijk een oordeel geven. Ik was slachtoffer. Ik vond de houding van de Regering mis; ik vond het een lamme houding. Zij deden niets tegen de werkelijke kerels, die de fouten hadden gemaakt. De foute kerels waren zij, die over de grens kwamen, dat Duitse geboefte, dat hier mensen weghaalde. Ik zou een grote bek tegen de Duitsers opgezet hebben: zijn jullie van God verlaten, om zo maar even over de grens te komen en mensen weg te halen? Ik wil die mensen terug! In plaats daarvan begonnen zij bang te worden. De Geer zei in Engeland: als we dat geval-Venlo niet hadden gehad, hadden wij geen oorlog met Hitler gekregen!

Ik ben overigens blijmoedig weggegaan. Wanneer men chef is, moet men de gunstige en ongunstige gevolgen nemen. Ik had dikwijls een pluim gehad, voor iets, waarvoor ik het niet verdiende. Als je dan eens pech hebt, moet je dat ook op de koop toe nemen."

In het licht van dit antwoord dient te worden gezien het cadeau dat Van Oorschot zijn vriend, de toenmalige kolonel Roelofsen,

schonk, vlak voor zijn vertrek naar Engeland tijdens de oorlogsdagen van 1940.

De "kunstenaar" Van Oorschot overhandigde bij dit afscheid een door hem zelf vervaardigd schilderstukje, voorstellende minister-president De Geer, als oud-koloniaal zittende voor het Koloniaal Militair Invalidenhuis "Bronbeek" te Arnhem.

In zijn boekwerk "Der geheime Nachrichtendienst" zegt Dr. Johannes Erasmus o.a.:

pag. 477

Taak van de regering is: het bevorderen c.q. het ten uitvoer leggen van de door haar nodig, dan wel wenselijk geachte aangelegenheden, op de meest doelmatige manier.

Vereiste daartoe is: kennis omtrent al hetgeen nodig is, om het voor en tegen nauwkeurig te kunnen afwegen en overwegen.

Die kennis, vooral die omtrent de situatie van het moment en omtrent inzichten van de tegenstander (oppositie) dient, voor zo ver op binnenlands politiek terrein liggend, te worden verstrekt door de inlichtingendienst.

Tristan Busch, tijdens de Eerste Wereldoorlog medewerker van de Oostenrijkse geheime dienst, schreef in zijn boek "Entlarvter Geheimdienst", dat:

"de capaciteit van een geheime dienst ten slotte afhangt van de dynamiek en de intuïtie van zijn chef".

Uit het reeds eerder genoemde werk van Dr. Buchheit ten slotte nog de volgende losse uitlatingen:

"De resultaten van een geheime dienst worden slechts zelden openbaar bekend. Daarentegen worden de mislukkingen door politieke tegenstanders uit binnen- en buitenland meestal onjuist voorgesteld."

"Een slechte verstandhouding tussen de centrale analyserende instantie en de medewerkende verkrijgende diensten werkt ten voordele van de tegenstander."

"In de eigen leiding optredende zwakheden in het moreel zijn veel gevaarlijker dan alle vormen van spionage en dergelijke door de vijand."

En als troostrijke gedachte geeft Dr. Buchheit nog de volgende verzekering:

"Geen enkele geheime dienst boekt alleen maar successen. Mislukkingen en successen volgen elkaar op."

Naschrift

pag. 478

Voor dit historisch overzicht, dat zich uitstrekt over een periode die verder terug gaat dan de jaren van de eigen herinnering, moest een belangrijk deel der benodigde gegevens verkregen worden door onderzoek in archieven.

Reeds eerder werd vermeld, dat in de mei-dagen van 1940, uit veiligheids-overwegingen, omvangrijke archieven werden vernietigd. Als gevolg daarvan moest op verschillende plaatsen onderzocht worden of mogelijk hier en daar voor deze studie bruikbare documenten aan de algemene vernietiging waren ontkomen.

Dat onderzoek heeft inderdaad resultaten opgeleverd. Als plaatsen waar nog gegevens werden gevonden zijn te noemen:

de sectie 'Krijgsgeschiedenis en Ceremonieel' van de Koninklijke Landmacht,

het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken,

het archief van het Ministerie van Justitie,

het Centraal Archief Beheer van de Koninklijke Landmacht.

Verdere bronnen van studie vormden:

de verslagen van de Parlementaire Enquête Commissie,

het archief van het Rijksbureau voor Oorlogsdocumentatie,

enkele publicaties van verzets-organisaties,

literatuur over buitenlandse geheime diensten,

mijn eigen archief.

Verder verkreeg ik uit een aantal gesprekken met oude bekenden (G.S.III en C.I.-medewerkers, enkele politie-functionarissen en een tweetal oud-marine-officieren) zeer bruikbare gegevens.

Van de Inlichtingendiensten van de gemeente-politie te Amsterdam en Rotterdam werd zeer gewaardeerde steun ondervonden. In het bijzonder was van groot nut dat de beschikking kon worden verkregen over een archief van de commissaris Broekhoff uit de jaren 1917 – 1918.

pag. 479

Uit de rij van hen die mij bij mijn studie behulpzaam zijn geweest, moge ik hier de namen vermelden van twee hunner die voortdurend

bereid waren mij te helpen bij het nodige onderzoek in archieven. Het waren de heer Floor van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en de kapitein Frackers van de sectie Krijgsgeschiedenis. Ik betuigen hier gaarne mijn dank.

Inhoud

(Verplaatst naar het begin van het document)

Index

- Aben
kustvaarder-kapitein –, 340
- Abwehr, 241, 245, 250, 274, 277, 284–287, 290, 291, 307, 312, 360
- amt te Berlijn, 286, 288
- officieren, 63
- stelle, 286
- Amsterdam, 79
- Münster, 285, 293, 294
- stelle Münster, 286
- Buitenland- –, 285
- afluisteren
telefoon –, 32, 36
- Albarda, 48
- Alting von Geusau
minister –, 88, 112, 118
- Ambtenarenverbod, 124, 195
- Amiabel
hoofdinspecteur J.C. –, 159, 165, 288
- Angeren
J.R.M. van –, 189, 190, 208, 352, 368
- Arkel
J.A. van –, 359
- Auslandsorganisation
– van de N.S.D.A.P., 284, 288, 291, 292
- Backus
café –, 246, 256, 259, 271, 275, 280, 282, 315
- Balfour, 55
- Barmat
Judko –, 67, 80, 82
- Beel
L.J.M. –, 365
- Behrends
Dr. Walter –, 240, 260, 321
- Bennekers
inspecteur Chr. –, 159, 161–165, 208, 223, 225, 229
- Bergstädt
Karl, 228
- Berlage, 49
- Bethmann-Hollweg
rijkskanselier von –, 283
- Beuningen
van –, 46
- B.I., zie Bureau Inlichtingen
- Binnenlandse Veiligheidsdienst, 13, 141, 183, 384, 385
- Blankensteijn
van –, 54, 311
- Bloem, 109–111, 113
- Blokzijl
journalist Max –, 45
- Boehme, 240, 243, 244, 250, 265, 277
- Bohle
Gauleiter E.W. –, 284, 288
- bolsjewiki, 52, 67
- Leninisten, 145, 198
- bewind, 50
- propaganda, 67
- regering, 80
- wolken, 47, 50, 62
- bolsjewisme, 46, 55, 57, 185
- anti- –, 57
- bolsjewist, 49
- bolsjewistisch
- actie, 81
- gegevens, 55, 56, 58
- gevaar, 49
- ideeën, 80
- ingenieur, 51, 185
- propaganda, 80
- wereldgevaar, 58
- anti – agenten, 57
- anti – vereniging, 55
- Bosch ridder van Rosenthal, 323
- Braakensiek
Johan –, 85
- Brandeler
Van de –, 21, 24, 44, 53, 96
- Brijnen
P. –, 240, 242, 245, 246
- Broekhoff
inspecteur K.H. –, 28, 29, 34, 43, 47, 48, 52, 53, 63–65, 76, 77, 80–82, 85, 89, 94, 100, 105, 159, 165, 171, 172, 222, 393
- Broekman
majoor H.G. –, 334, 336, 337, 339, 348
- Brouwer
rechercheur Jan –, 160, 161
- Bruijn
adjutant de –, 175
- Bruijne
kolonel M.R. de –, 327–329, 332
- Bucabeille
Frans militair attaché, generaal –, 30, 56, 57, 75, 134
- Buchheit
Dr. Gert –, 287, 387, 388, 391
- Bureau Inlichtingen, 138, 328, 333–348, 351, 352, 368, 371–374
- Bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer, 327, 333, 335, 336, 346
- Bureau Nationale Veiligheid, 164, 291, 351, 353–359, 361, 363–372, 380
- Bureau Voorbereiding Terugkeer, 327
- Butting
Duitse diplomaat Otto –, 284, 288–292
- B.V.D., zie Binnenlandse Veiligheidsdienst
- B.V.T., zie Bureau Voorbereiding Terugkeer

- Canaris
 admiraal –, 283, 285–287, 293
- censuur, 17, 21, 22, 32, 33, 44, 48–50, 142, 258
- Centrale Inlichtingendienst, 14, 29, 44, 46, 47, 87–89, 96, 99, 104–107, 110, 111, 113, 117–124, 128–130, 132, 136, 137, 142–144, 151–159, 161, 165–172, 174–184, 188, 189, 191, 194–196, 200, 204, 205, 207, 208, 210, 212–215, 219, 221, 223–225, 229, 243, 246, 299, 301, 305, 319, 323–333, 338, 354, 356, 357, 359, 360, 363, 378, 388, 393
 – Londen, 323
- Centrale Veiligheidsdienst, 118, 164, 364, 365, 367, 369, 370, 372–374, 379–382, 384
- Chrinis
 prof. Max de –, 240, 241, 254, 255
- Christensen
 Sturmbahnführer Bernard –, 240, 251, 252, 256, 261, 268, 277, 278, 281
- C.I., zie Centrale Inlichtingendienst
- cijferschrift, 235
- Cijk
 rechercheur A. van –, 160
- code, 27, 33, 142, 248, 259, 274, 337
 -telegram, 18, 27, 33, 55, 58, 59, 305, 310, 337
- Engelse –, 59
- geheime –, 54, 316
- ontcijferde –, 57, 59, 302
- ontcijferen van –, 46
- Waco –, 33, 59
- codering, 95
- Colijn, 15, 116, 195
- Colvin
 Ian –, 283, 293
- Comintern, 51, 172–174, 186, 215, 220, 227, 237
- Commissie
 Prinsen, 382, 385
- Vredenburg, 29
- Wijnveldt, 379, 380, 382, 385
- Communistische Partij Holland, 173, 187
- Communistische Partij Van Nederland, 156, 178, 198, 202, 204, 222, 234, 235
- Copper
 schuilnaam van Klop, 256, 260, 267, 270, 275, 276, 315, 320
- C.P.H., zie Communistische Partij Holland
- C.P.N., zie Communistische Partij Van Nederland
- cryptografie, 21, 33
- cryptografische dienst, 33, 258
- C.V.D., zie Centrale Veiligheidsdienst
- Dalton, 308, 317, 318
- de-chiffreerbureau, 33, 44, 45
- Derksema, 326–328, 331, 332, 351–353, 368
- Dibitsch, 240, 245, 265
- Dijk
 J.J.C. van –, 213
- Dijkxhoorn
 minister –, 138, 324
- Dollfuss, 172
- Drees
 minister-president W. –, 367
- Eindhoven
 mr. Louis –, 162, 163, 222, 225, 319, 353, 356, 363, 366–368, 371, 377–379
- Fürstner
 schout-bij-nacht J. Th. –, 127, 298, 301, 304, 312, 318
- Fabius, 16, 18–24, 26–28, 30, 31, 34, 39–46, 52, 55, 64, 69, 89, 94–100, 102, 104, 108, 115–117, 125, 127, 128, 134–136, 138, 139, 188, 209, 212, 263, 297, 302, 388, 389
- fascisme, 144, 146, 149–151, 199
 volks –, 151, 198
- fascistisch
 – beweging, 177
 – organisatie, 177
 – phalanx, 201
 – reactionairen, 201
 – stromingen, 176
 anti –, 145, 148
- Feij
 Adriaan Johannes –, 219–221, 229, 234–236
- Fischer, 242–247, 250–253, 255, 261–270, 272, 274, 277–279
- Dr. Franz –, 240, 243, 245, 265, 269, 319
- Fritz –, 240, 245, 274
- Flesche
 Alfred –, 291–293
- Fock
 C.L.W. –, 338, 343, 352, 377, 378, 382
- Forbes Wels, 18
- Fourgère, 57
- Franco, 201, 205
- Franz Ferdinand, 18
- Freijer, 58
- Frick
 minister Wilhelm, 227, 307, 317
- Fritsch
 generaal von –, 240, 244, 265
- Fruin
 J.A. –, 355
- Gaade
 Amerikaanse marine-attaché John –, 300
- Gasinjet
 commissaris –, 52
- Gaterland
 Van –, 151
- Geer
 de –, 209, 390, 391
- Genechten
 procureur-generaal van –, 164
- Genochten
 procureur-generaal R. van –, 135
- Gerbrands
 P.R. –, 337, 343
- Gerbrandy, 325, 326, 329, 341, 352
- Gerritsen
 chef staf J. –, 351, 352, 354, 355
- Gestapo, 240, 255, 256, 258, 262, 264, 269, 271, 272, 281
- Goeman
 rechercheur W. –, 161
- Goossen
 J.P.G. –, 368–370, 373
- GPU, 205, 206
- Groeneweg
 inspecteur N. –, 159, 165, 176
- Grondijs
 journalist Dr. –, 54, 55, 133
- Grosch
 luitenant –
 schuilnaam van Christensen, 240,

- 242, 251–253, 256, 267, 268,
270, 271
- Grothe
Gestapo-functionaris Bruno –, 240,
258
- GSIII, 14–21, 24–37, 39–46, 48, 49,
51–66, 69, 75, 76, 81, 83–85, 88,
89, 94–96, 98, 100, 105, 106, 109,
115–121, 123–125, 127–129, 132–
138, 141, 160, 162, 163, 166, 185,
189–193, 208, 212, 213, 239, 240,
269, 291, 297, 299, 302, 317, 319,
323, 324, 357, 388–390, 393
- GSIII A, 31, 88, 112, 117, 118, 124,
125, 130–141, 240, 299, 324, 334,
351–354
- GSIII B, 88, 104, 105, 118, 122, 123,
137, 142, 210–212, 240, 297
- GSIII C, 33, 142, 240, 242, 258
- GSIII D, 142
- Habraken, 170
- Haersma de With, 335
- Halifax
minister Lord –, 241, 252, 267, 313,
314, 316
- Hardenberg
kapitein –, 15, 16, 44
- Harmsen
Dr. G. –, 161, 387
- Hasselbacher
Gestapo-functionaris –, 240, 258,
260, 261, 276, 278, 321
- Hazelhoff Roelfzema, 326, 328, 329
- Hazenberg
J. –, 355
- Heemskerk
minister –, 44, 88, 96, 112
- Heer
kapitein de –, 154, 155, 172
- Heeris
kapitein F.J. –, 301–306
- Heijdrich (Heydrich)
Heinrich (Reinhard) –, 223, 229,
240, 244, 251, 252, 254, 258, 267,
275–278
- Heinrich
Ernst –, 290, 291
- Hendrik
prins –, 30, 317
- Hilten
generaal van –, 13
generaal van –, 117, 118
- Himmler
Heinrich –, 227, 240, 242, 258, 262,
263, 275, 276, 281, 307, 317
- Hitler, 133, 135, 191, 227, 240, 245, 246,
248, 253, 257, 258, 263, 266, 267,
269, 271, 272, 274–276, 281, 284,
287, 390
- Hodenpijl
kapitein Gijsberti –, 30, 57
- Hofmeister, 293, 294
- Hofstede
kapitein W.F. –, 105, 106, 151
- Hoonaard
Jan van den –, 219, 221, 234, 236
- Hoooper, 317, 325
- Hordijk
hoofdcommissaris –, 53
- Hotel
– Pays Bas, 156, 166
– Wilhelmina, 247, 266, 274
Oranje –, 33, 106
- Houten
P. –, 240, 245
- Huebschmann
prof. –, 240, 260
- Huetink
bureau-ambtenaar –, 41
- Humboldt
consul-generaal Von –, 81
- I.A.M.V., *zie* Internationale Anti-
Militaristische Vereniging
- I.D., *zie* Inlichtingendienst
- I.d., *zie* Inlichtingendienst
- Inlichtingendienst, 65, 67, 156, 159–
167, 170, 175, 177, 179–181, 184,
205, 208, 219–221, 223, 225, 226,
288, 289
– Amsterdam, 63, 75, 76, 79, 81, 85,
159, 176, 181
– Buitenland, 372, 382, 384, 385
– Rotterdam, 65, 84, 156, 162, 167,
184, 210, 222, 225, 226, 293
- Internationale Anti-
Militaristische Vereniging,
70, 74
- Jensen
Lou –, 205
- Joffe, 80
- Jong
consul-generaal A.M. de –, 339, 340
dr. L. de –, 176
- Joode
A. de –, 150
- Jost
Dr. Heinz –, 240, 251, 277
- Jung
Hauptsturmführer Dr. –, 241, 260
- Kühner
Dr. –, 241, 245, 265
- Kalker
anarchist –, 67
- Kan
secretaris-generaal –, 44, 96, 97, 102,
108
- Karnebeek
minister van –, 57
- keizer
– Wilhelm II, 30
Duitse –, 30, 49–51
- Kemp
communist Thomas –, 241, 260
- Kleffens
minister E.N. van –, 289, 301
- Kloosterboer, 305
- Klop
Dirk –, 240, 242, 249, 251–254, 256,
258–260, 262–264, 270–272, 275,
278, 280, 282, 314–316, 320, 321
- Knochen
Obersturmführer Dr. Helmut Her-
bert –, 241, 242, 244, 250–252,
255, 258, 261, 265–268, 277–279,
281
- K.O., *zie* Kriegsorganisation
- Kokje
kapitein M.P. –, 127, 152–154, 167,
176, 211, 212
- Komintern, 51, 172–174, 186, 215, 220,
227, 237
- Koningin, 26, 42, 138, 191, 335, 379
– Victoria, 31, 56
– Wilhelmina, 26, 29, 30, 83, 190,
257, 271, 306, 330–332, 345, 348
- Konovalec, 206, 207
- Koot, 33, 44–46, 59, 127, 240, 258, 259
- Koutrik
van –, 226

- Krako
Jacques –, 241, 246
- Kriegsorganisation, 285, 286, 288, 293
- Kruijt
C.J.A. –, 151
- Kruithof
luitenant –, 135
- Kruls
chef staf H.J. –, 352, 353, 377, 382
- Leck
rechercheur L. van der –, 160, 161
- Lemmens
chauffeur Jan Frederik –, 240, 259, 261, 272, 280, 316
- Lenin, 69
- Leopold
Koning – van België, 257, 271
- Le Roy, 18
- Lieftinck
kapitein H. –, 327
- Limburg Stirum
gezant Van –, 301, 304
- Lindbergh
Charles –, 134
- Lindenburg
W.L.Ch. –, 340
- Lipmann, Rosenthal en Co., 292
- Lorgeuil
Franse luitenant de –, 57
- Los
luitenant –, 41
- Lovink
secretaris-generaal A.H.J. –, 329, 341
- Ludwig
auteur Emil –, 241, 244, 265
- Macedonië, 42
- Marid, 382
- Marine Staf Sectie I, 298–301, 304, 305
- Martini
kolonel –
schuilnaam van Chrinis, 241, 242, 253, 254, 270
- Meij
Haagse hoofdcommissaris N.C. van der –, 159
- Meijer
Arnold –, 151
- Melles
inspecteur B. –, 165
- M.I. 5, 325, 328, 372
- M.I.D., zie Militaire Inlichtingendienst
- Mijle
C.H.A. van der –, 151
- Militaire Inlichtingendienst, 327, 382, 384
- Militaire Spectator, 13, 21, 27, 42, 64, 115
- Minister-President, 26, 31, 42, 122, 209, 303, 364–367, 369–374, 377–382, 384, 385
– Beel, 366
– Drees, 367
Kabinet –, 365
- Moge, 46
- Mohrath
Duitse consul –, 36
- Molenaar
inspecteur S. –, 161
- Moolenburgh, 298–301, 305
- Moskou, 45
- M.S. I, zie Marine Staf Sectie I
- muitterij, 194, 214, 217
- Mulder, 360
- Muller Mattis
attaché –, 54
- Mussert, 150, 208
overste J.A. –, 135
- M.V.T., zie Bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer
- Müller
Hauptsturmführer Walther –, 241, 249, 281
- N.A.S., zie Nationaal Arbeids Secretariaat
- Nationaal Arbeids Secretariaat, 70, 148, 173–175, 196, 198
- nationaal socialisme, 124, 131, 135, 144, 150, 151, 154, 155, 176, 177, 195–199, 245, 249, 281, 284, 307, 341
- Naujocks
Sturmbahnführer Alfred Hellmuth –, 241, 258, 262, 275, 276, 278
- Nederlands Verbond van Vakverenigingen, 84, 173, 196, 197, 199, 216
- Nierstrasz
generaal –, 193
- Nieuwe Rotterdamsche courant, 17
- Nieuwenhuis
Domela –, 74
- Noordaa
E. van de –, 360
- NSB, 124, 135, 136, 156, 160, 164, 195, 198, 208
- NSDAP, 133, 283, 284, 292
- N.V.V., zie Nederlands Verbond van Vakverenigingen
- Office of Strategic Services, 344
- Olifiers
kapitein C.M. –, 31, 127, 131, 133, 134, 136, 138, 140, 141, 299, 312, 324, 388
- Ons Leger, 13, 115
- Oorschoot
J.W. van –, 30, 36, 55, 107, 119–122, 124, 125, 127, 129, 130, 134, 139, 143, 166–169, 184, 189, 190, 211, 212, 240, 242, 247, 249, 250, 253, 262, 263, 269, 271, 282, 299, 311, 313–315, 318, 319, 323, 324, 328, 388–391
- Oosterhuis
Dr. J. –, 339, 340
- Oosterveen, 133
- Oppenheim
Engels militair attaché, kolonel –, 30, 31, 55, 56, 308
- Opsporingsdienst, 21, 23, 24, 27, 35, 36, 42, 46, 53, 64, 76, 96, 129, 355, 359–363
– Den Haag, 68
– van de Koninklijke Marechaussee, 104
– van de Marechaussee, 41
centrale –, 190
militaire –, 96
politieke –, 354, 357, 358
- Oranje
– Hotel, 33, 106
Radio –, 344
- O.S.S., zie Office of Strategic Services
- Oster
Duitse kolonel Hans –, 300
- Oud
burgermeester –, 164
- Palestina, 42

- Passport Control Office, 249, 287, 308–311, 318
- Pateer
inspecteur –, 52, 63
- Payne Best
captain S. –, 240–242, 247–249, 251–259, 261–264, 266–269, 273–275, 280–282, 309, 310, 312–316, 319
- P.C.O., *zie* Passport Control Office
- Pisuisse
landstorm luitenant –, 42
- Plassche
J.G.M. van de –, 125, 127, 131, 133–135, 137–141, 212, 299, 312, 324, 388
- Poetsch
Waldemar, 224–226, 313, 319
- Poincaré
Franse president –, 31
- Pol
hoofdinspecteur C. van de –, 160
- Politie Buitendienst, 328, 351, 368, 369, 371–373
- Pop
generaal W.F. –, 26, 44, 45, 48, 88, 89, 96, 97, 107, 109, 110, 113
- Pot
luitenant L. –, 337, 339, 343, 368
- Prins
– Bernard, 351
kapitein –, 44
- Prinsen
Commissie –, 382, 385
secretaris-generaal J.M. –, 367, 382
- Proost
Johannes –, 220, 221
- Putlitz
Wolfgang zu –, 283, 284, 318
- Quay
attaché majoor de –, 54, 55
minister J. de –, 352, 353
- Rabagliatti
colonel –, 325, 326, 328, 329, 336, 339
- radio-telegrafie, 59
- Radio Oranje, 344
- Ravesloot
burgermeester J.M. –, 136
- Ravesteyn
Willem van –, 69, 101, 187
- Reichssicherheitshauptamt, 240–244, 250–252, 254, 256, 277, 281
- Reijnders
generaal I.H. –, 122, 123, 130, 136, 138, 139, 208, 263, 388, 389
- Renner
Duits militair attaché, overste –, 30, 57–59, 140
- Revolutionair-Socialistische Arbeiderspartij, 178, 198, 205
- Ridder van Reppard
Dr. C.H. –, 151
- Roelofsen, 27, 28, 42–45, 47, 106, 111, 124, 125, 127, 212, 263, 297, 389, 390
- Rooseboom
A.J. –, 152–154, 168, 175, 213
T.S. –, 153, 172
gouverneur-generaal Willem –, 168
R.J. –, 215
T.S. –, 105–107, 127, 151, 153, 154, 167, 168, 184, 212, 240, 246, 299, 388
- Rost van Tonningen
Mr. M.M. –, 209
- Rothuizen
kapitein I. –, 127
- Rozenberg
W.J. –, 151–153, 155, 167, 183, 185
- R.S.A.P., *zie* Revolutionair-Socialistische Arbeiderspartij
- R.S.H.A., *zie* Reichssicherheitshauptamt
- Ruijs de Beerenbrouck
minister –, 44, 45, 83, 88, 96
- Rundstedt
veldmaarschalk von –, 241, 244, 265
- Rutgers
ir. S.J. –, 51, 186
Bartha –, 51, 185, 186
- Salisch
Sturmbahnführer von –, 241, 251, 252, 277, 278
- Sanders
Willem Evert –, 354, 355, 363–367, 369, 370, 372, 373, 379
- Sanjurjo
José –, 201
- Sant
F. van 't –, 28–30, 32, 35, 43, 46, 52, 60, 63, 77, 89, 91, 129, 139, 159, 308, 324–326, 328, 330, 331
- Sas
majoor G.J. –, 135, 136, 286
- Schaap
Josef Rimbertus, 228, 235
- Schalker
Cornelis –, 205
- Schellenberg
Sturmbahnführer Walther –, 241, 254–263, 268, 273, 275, 278, 280, 281
- Schemmel
majoor –
schuilnaam van Schellenberg, 241, 242, 253, 254, 256, 259, 267, 268, 271, 272, 275, 280
- Schjipschek, 56
- Schoenmaeckers
luitenant –, 30, 36, 56
- Schouten
A.F. –, 151
commissaris –, 167
- Schreiber
Paul –, 241, 243, 265
- Schulze Bernett
Duitse diplomaat Walter –, 284–286, 288, 291, 293
- Schutzstaffel (SS), 227, 241, 258, 262, 268, 275, 276, 307, 314, 316, 317, 368
- Schuurman, 44
- Schweinitz
Duits militair attaché, majoor von –, 30, 57, 58
- S.D., *zie* Sicherheitsdienst
- S.D.A.P., *zie* Sociaal-Democratische Arbeiderspartij
- S.D.P., *zie* Sociaal Democratische Partij
- Secret Intelligence Service, 309, 311, 313, 325, 328, 333, 336, 339
- Seidlitz
kaptitein von –
schuilnaam van von Salisch, 241, 242, 251–253, 270
- Seijffardt
luitenant-generaal –, 117, 119–124, 195
- Seyss-Inquart, 124

- Sicherheidsdienst, 164, 165, 223, 226, 227, 229, 239, 241–244, 248–250, 260, 266, 267, 274, 277, 281, 314, 316, 319, 360
- Sillevis
generaal –, 106, 389
- Sinclair
admiral –, 309, 311, 314, 316
- Sirks
hoofdcommissaris –, 28, 44, 83, 91, 96, 99, 100, 161, 162, 306
- S.I.S., *zie* Secret Intelligence Service
- Sivré
kaptein J.B.G. –, 152–154, 388
- Sixma van Heemstra
Baron –, 24, 41, 53, 64, 104–106, 151
- Smit
B. –, 150
H. –, 155, 183
- Snijders
generaal –, 15–17, 20, 30, 43, 48, 388, 389
- Snouck Hurgronje, 116
- Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, 69, 82, 84, 85, 178, 196, 197, 199
- Sociaal Democratische Partij, 69, 70, 72, 77–79
- socialisme, 43, 71
revolutionair –, 144
- S.O.E., *zie* Special Operation Executive
- Soekarno, 215, 216
- Solms
Dr. –
schuilnaam van Travaglio, 241, 245–247, 264, 269, 272, 274
- Somer
kolonel J.H. –, 128, 139, 140, 334, 335, 337, 339, 340, 342, 343, 351, 352
- Sovjet, 80, 145, 203
– Rusland, 214, 227
– Unie, 150, 174, 176, 199, 206, 227, 237
– regering, 69, 172, 227
– regime, 214
– unie, 203
- Spartacisten, 36, 51, 52
- Special Operation Executive, 325, 333
- Speijart van Woerden
Baron E.L.M.H. –, 137
- Spiecker
Dr. Karl –, 241, 244–247, 265, 274, 314
- Spillenaar
rechercheur J.H.G. –, 160, 161
- S.S., *zie* Schutzstaffel
- Staal
hoofdcommissaris H.M.C.A. –, 165
- Stalin, 201
- Steed
Mr. Mickam –, 266
- Steiner, 65
- Stevens
major R.H. –, 241, 246, 249–259, 261, 262, 264, 267–272, 274, 275, 280, 281, 283, 309–319
- Stewart Menzies, 309
- Stoottroepen, 351, 355
- Strauss
Dr. –, 240, 242, 246, 247, 265, 266
- Streckenbach
Hugo –, 223
- Struijcken
prof –, 55
- telefoon, 41
– -actie, 85
- telegraaf, 41
- telegram, 33, 45
code- –, 18, 27, 33, 55, 58, 59, 305, 310, 337
geheim –, 32, 41
- Tesseling
inspecteur H.J. –, 288
- Teulings
minister –, 385
- Tiel
van –, 190
- Tinsley
Engels inlichtingenofficier –, 56, 58, 308, 317
- Tonaki
Japanse marine-attaché –, 300, 301
- Travaglio
kapitein Johannes –
Abwehr-officier, 241, 242, 245–248, 250, 255, 265, 266, 274, 277
- Tricht
generaal A.G. van –, 136, 342
- Troelstra, 32, 48, 62, 78, 82–84, 149, 191
- Trotzki, 50, 69
- Tuinen
kolonel van –, 55
- Uijthoven
rechercheur J.N. –, 161
- Ulenberg
Hauptsturmführer Alfred –, 241, 243, 244
- Urbina
Rafael Simon, 169, 194, 303
- V-man, 229, 240, 287
- Veen
kamerlid van –, 45
- Venlo-incident, 124, 239, 243, 262, 264, 274, 315, 318, 319, 324, 390
- Verdinaas, 151
- versluiting van identiteit, 95
- Versteeg
hoofdcommissaris H.J. –, 222
- Versteegh, 27
- Victoria
koningin –, 31, 56
- Visser, 49
- Visser 't Hooft, 341, 342
- Volting
luitenant-kolonel –, 13
- Voorst tot Voorst
Baron van –, 21, 365
- Vredenburg
Commissie –, 29
- Vreemdelingendienst, 41, 53, 208, 224, 226, 288
Rijks- –, 190, 378
Rotterdamse –, 223, 319
- Vrinten
A.J.J. –, 226, 240, 246, 318
- Waals
Nederlandse S.D.-agent van der –, 340
- Wagner
majoor –, 241, 245
- Walpoot
inspecteur C.J.J. –, 165
- Walpoott
inspecteur C.J.J. –, 160
- Warners

- raadadviseur –, 329, 334
- Waveren
van –, 53, 60, 151
- Werners
raadadviseur –, 333
- Westarp
Hauptman Graf –, 55, 58
- Wietersheim
generaal von –, 241, 244, 249, 265
- Wijers, 47
- Wijk
inspecteur H.J. van der. –, 159, 165
- Wijlhuizen, 184
- Wijnkoop
David –, 48, 49, 67, 79–82, 101, 205
- Wijkopianen, 48, 82
- Wijnveldt
advocaat-generaal J. –, 365, 380
Commissie –, 366, 367, 379, 380,
382, 385
- Wilhelmina
Hotel –, 247, 266, 274
koningin –, 26, 29, 30, 83, 190, 257,
271, 306, 330–332, 345, 348
- Wilhelm II
keizer –, 30
- Wilson
president –, 50
- Winkelman
generaal –, 127, 136, 139, 208, 209,
388, 389
- Woelderren
- dagboek van Van –, 19–22, 26–28,
31, 34–36, 39, 61–63, 81, 85, 96,
111, 115, 116, 134, 140, 297, 302
- kapitein C.A. van –, 19–22, 26–28,
31, 32, 39–44, 46, 47, 55, 58,
61–63, 81, 83, 85, 87, 95–98, 104,
111, 115, 116, 129, 134, 140, 297,
302, 388
- Wollweber
– -zaak, 219
Ernst –, 227
- Wolting, 115, 116
- Wooning, 105
- Zech-Burkersroda, 283
- Zinowjew, 172